

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

ISSN: 1300-5642

SOSYOLOJİ DERGİSİ

Sayı:

14

Sayı: 14

SOSYOLOJİ DERGİSİ

2005

Lütfen KÖRÜKMEZ
J

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

SOSYOLOJİ DERGİSİ

**Sayı 14
Yıl 2005**

Editör: Prof. Dr. Önal SAYIN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. H. Neşe ÖZGEN
Yrd. Doç. Dr. Hale OKÇAY
Yrd. Doç. Dr. Engin ÖNEN
Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇİFTÇİ YEŞİLTUNA
Yrd. Doç. Dr. Bekir BALKIZ

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Savaş ÇAĞLAYAN
Arş. Gör. Lülüfer KÖRÜKMEZ
Araş. Gör. Zeki DUMAN

Hakemler Kurulu

- Prof. Dr. Bahattin AKŞİT, ODTÜ
- Prof. Dr. Ayşe GÜNEŞ AYATA, ODTÜ
- Prof. Dr. Sencer AYATA, ODTÜ
- Prof. Dr. İbrahim ARMAĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY, Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Ali ÇAĞLAR, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Nilgün ÇELEBİ, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Beglül DİKEÇLİGİL, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Yıldız ECEVİT, ODTÜ
- Prof. Dr. Birsen GÖKÇE, Sosyoloji Derneği
- Prof. Dr. Tülin İÇLİ, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU, Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Kahyan MUTLU, ODTÜ
- Doç. Dr. Nurgün OKTİK, Muğla Üniversitesi
- Prof. Dr. Ülgen OSKAY, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Nimet ÖNÜR, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Ferhunde ÖZBAY, Boğaziçi Üniversitesi
- Prof. Dr. Sevinç ÖZEN GÜÇLÜ, Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Enver ÖZKALP, Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Önal SAYIN, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Ercan TATLIDİL, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut TEZCAN, Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayşegül YARAMAN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
- Prof. Dr. Konca YUMLU, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa Ferit ACAR, Ege Üniversitesi

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü adına
Dekan Prof. Dr. Kasım EĞİT

Yazışma Adresi: Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
35100 Bornova-İZMİR

Basım Yeri : Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR

SOSYOLOJİ DERGİSİ TUBİTAK- ULAKBİM TARAFINDAN TARANMAKTADIR.

Sosyoloji Dergisi yılda iki sayı yayımlanır.

Önsöz

14 Sayılı Dergimiz Yayınlanırken

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü olarak “Sosyoloji Dergisi”nin yeni sayısını yayımlamanın gururunu taşıyoruz. Üniversitelerde öğretim elemanları; sürekli artan öğrenci sayısının yükü, bürokratik yazışmaların yoğunluğu, atamalar için belirli puanlara ulaşmanın telaşının dışında özgür bilimsel çalışmalara da zaman ayırmaya çalışmaktadırlar.

Beşeri bilimlerde, bilimsel çalışmaların ürünleri kitaplarda ve özellikle de dergilerde yansımaktadır. Bizler de özellikle sosyoloji alanında yapılan bilimsel çalışmaların ürünlerini “Sosyoloji Dergisi” aracılığıyla yansıtmaya çalışıyoruz. Dergimizde yer alan makaleler üç ayrı hakemden gelen raporlar ışığında değerlendirilip yayımlanmaktadır. Bu yolu izleyerek dergimizin tarafsız, bilimsel ve nitelikli olmasını sağlamaya çalışıyoruz. Dergide hem Türkçe hem de yabancı dilde yazılmış makalelere yer veriyoruz. Dergimizi sağlıklı ve nitelikli bir biçimde sürdürmemizin beşeri bilimlerde ve özellikle de sosyoloji alanında çalışan sizlerin özdeksel ve tinsel katkılarınıza bağlı olduğunu lütfen unutmayınız.

Bu dergimizde modernlikten, parçalanmışlık çağına geçişin izlerini bulacaksınız. Geçen yüz yılda tüm insanlığa tek bir modernlik modeli önerildi. Yirmi birinci yüz yılda ise “çoklu modernlikler”den söz edilmektedir. Bu anlayışın sonucu günümüz sosyal olaylarını açıklamak için pozitivist bir yaklaşımın yeterli olmadığı görülmektedir; sistematik hale getirilmemiş veya kemikleşmemiş olsa da birçok post-modernist yaklaşımların ufkumuzu aydınlattığını söyleyebiliriz. Çağımıza damgasını vuran, sürekli dikkatimizi çeken önemli bir konu da sivil toplum örgütlerinin yeni demokratikleşme dalgası içinde oynadığı belirleyici roldür. Parçalanmış çağımızın temel niteliği sanalın, gerçeğin yerini almasıdır. Jean Baudrillard’ın dediği gibi sanal, özünde bir üstgerçekliktir. İmgelerin donattığı dünyamızı anlamakta zorlanıyoruz. Günümüz insanı zamanının büyük bir bölümünü internet ortamının sağladığı sanal dünyada geçirmeye başladı. Bu durum sanal ortamda yeni bir tür sosyal ilişki biçiminin doğmasına yol açtı.

1980 sonrası başta ekonomik olmak üzere sosyal, hukuksal, siyasal v.b. alanlarda küreselleşme kendisini hissettirmeye başladı. Bu çerçevede kentle bütünleşmemiş kent çeperinde yaşayanlarda kimlik sorunları baş gösterdi. Bu

durum pozitivist kaynaklı kent kuramlarını sarstı. KreselleŒen dünyada kentsel olayları açıklayacak yaklaŒımları zorunlu oldu. Mikro boyutta görülen suçların kaynağının araŒtırılması, toplumsal yapıları ve sistemleri sorgulama yolunu açtı. Bireysel dünyada görülen sapmanın tıpcılarla sosyologları birbirine yaklaŒtırdıđı görüldü. Sapmanın bir hastalık olup olmadığı tartıŒılmaya baŒlandı. Günümüzde gasp suçlarının yođunlaŒtıđı gözlenmektedir. Bu çerçevede gasp suçunu iŒleyenlerin sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel profilleri çıkartılarak konunun özüne inilmeye alıŒılmaktadır. Günümüz insanların serbest zamanlarını geçirme biçimlerinde de kökten deđiŒmeler yaŒanmaktadır. Bireyler arasında zayıf toplumsal bağlar çerçevesinde oluŒan kitle sporlarına doğru bir eğilim gözlenmektedir. Günümüz insanı, hem bireyselliğini koruma hem de birlikte olma olanağını sağlayan, kalabalıklar, kitleler içinde yaŒama eğilimi göstermektedir. Bu nedenle, baŒta futbol olmak üzere, kitle sporları cazibe merkezleri haline gelmektedir.

Yukarıda değindiğim konuları daha ayrıntılı bir biçimde dergimizde bulacaksınız. Bizim temel amacımız güncelliği yakalamak ve bu konuda kitleleri aydınlatmaktır. Bu nedenle makaleler arasında bir homojenliği grmeyebilirsiniz; fakat her makalede güncel konuların incelendiğini söyleyebilirim. Her derginin yayımlanması bize bir sonrakinin g kaynağını sağlamaktadır. Derginin oluŒmasına katkıda bulunan tüm bölüm arkadaŒlarıma ve meslektaŒlarıma yürekte teŒekkr ederim.

Prof. Dr. nal SAYIN

İÇİNDEKİLER

Önsöz..... III

“Çoklu Modernlikler Perspektifi” ve Toplumsal Kuramlar
(The Perspectives of Multiple Modernities and Social Theories)..... 1

İbrahim KAYA

Comtecu Pozitivizm: Bir Sosyal Mühendislik Aracı olarak Sosyoloji
(Comtian Positivism: Sociology as a Means of Social Engineering)..... 21

Bekir BALKIZ

Sivil Toplumunu Yeniden Siyasetin İçinde Düşünmek (Rethinking Civil
Society Within the Political Context) 31

Özkan YILDIZ

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye –F ve Q Klavye
Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Araştırması
(The Use of the Q Keyboard As An Othering Tool: The Comparative
Sociological Meanings of Unequality Between Users of Q and F Keyboards). 49

Cevdet YILMAZ

1980 Sonrası Değişim, Yeni Dinamikler ve Kimlik Temelli Yapılanmalar –
İzmir Gecekonduları Örneği (Changes After 1980s, New Dynamics and
Identity Based Structures: The Case of İzmir’s Gecekondu)..... 69

Hayat ÜNERDİ

Crime, Patriarchy and Capitalism (Suç, Ataerkillik ve Kapitalizm)..... 101

Şinasi ÖZTÜRK

Sapmanın Tıpsallaştırılması ve Tıbbın Toplumsal Normaliteyi Sağlama İşlevi (The Medicatization of Deviance and the Function of Medicine in Providing Social Normality)..... 115

Aylin NAZLI

Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi Örneği (A Sociological Research on the People Committed Robbery: The Case of Elazığ E Type Prison)..... 133

Zahir KIZMAZ

İnternetin Sosyal Boyutları (Social Dimensions of the Internet)..... 175

Göknur Bostancı EGE

80. Yılda Cumhuriyet-Spor Birlikteliği (The Relations Between Republic and Sports During Republic Period)..... 189

Ahmet TALİMCİLER

Çeviriler-Tez Tanıtları

Karl Mannheim'ın İdeoloji ve Ütopyası..... 205

Bryan TURNER

Yazarlara Duyuru..... 219

“ÇOKLU MODERNLİKLER PERSPEKTİFİ” ve TOPLUMSAL KURAMLAR

The Perspectives of Multiple Modernities and Social Theories

*İbrahim KAYA**

Abstract

This article analyses multiple modernities, which is an important subject-matter of social science in the current era. In order to argue for the perspective of multiple modernities, the counter theories on modernity are considered in a critical way. Firstly, by examining modernization and neo-modernization theories, that are in conflict with the perspective of multiple modernities, an alternative argument is developed: modernity is not necessarily identical with the West. Secondly, the idea of the clash of civilizations, which is received important attentions, is questioned by understanding modernity as an actor between civilizations. Finally, for a Sociology of multiple modernities some essential themes are outlined on which social scientists should work.

Keywords: Clash of civilizations, End of history, Modernity, Modernization theory, Multiple modernities.

Özet

Bu makale, son zamanlarda sosyal bilimin önemli çalışma konularından olan çoklu modernlikleri ele almaktadır. Çoklu modernlikler perspektifinin inandırıcılığını tartışmak için, modernlik üzerine olan karşıt kuramlar eleştirel anlamda değerlendirilmektedir. Öncelikle, çoklu modernlikler perspektifine karşıt olan modernleşme ve neo-modernleşme kuramları eleştirel yoldan incelenerek, modernliğin zorunlu olarak Batı ile eş anlamlı olmadığı tartışılmaktadır. İkinci olarak, son dönemlerde dikkatleri üzerinde toplayan medeniyetler çatışması yaklaşımı sorgulanarak modernliğin medeniyetler arasında bir aktör olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, birçoklu modernlikler sosyolojisi için üzerinde çalışılması gereken bazı temel konular önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çoklu modernlikler, Medeniyetler çatışması, Modernleşme teorisi, Modernlik, Tarihin sonu.

* Yard. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

“Çoklu modernlikler” konusu, yeni formuyla, sosyal bilimlerde merkezi bir konuma yükselmektedir. Bu yükseliş, sosyal bilimlerin öncelikli ilgisinin toplumların gelenekten modernliğe dönüşümü üstüne odaklanmaktan çıktığı bir döneme rastlamaktadır. Daha çok, son dönemlerde, sosyal bilim, farklı teorisyenlerce postmodernlik, geç modernlik, yüksek modernlik, ikinci modernlik, “akışkan” – sıvı – modernlik gibi kavramlarla tanımlanmaya çalışılan modernliğin yeni bir dönemi ile ilgilenmektedir. Bu gelişmede, bir öge modernliğin kuramsallaştırılması açısından merkezi konum üstlenmiş bulunmaktadır: bir modernlik nosyonu küre üzerinde çok hızlı biçimde yayılmaktadır. Modernliğin eleştirisi ya da yeni modernlik üstüne bir perspektif olarak postmodernizm, birçok gözlemcinin modernliğin bugününe ilişkin yeni bir ilgi geliştirmelerine neden olmuştur.¹ Çoklu modernliklerle ilgili tartışma, modernliğe ilişkin yeni kuramsal gelişmelere bir duyarlılık ve katkı olarak anlaşılabilir.

Son zamanlarda, modernliklerin çoğulluğuyla ilgilenen önemli çalışmalar ortaya konmuştur (Bkz. Arnason, 1997, 1993; Eisenstadt, 1996; Wagner, 2000, 1999a, 1999b; Kaya, 2004a, 2004b). Modernliğin koşulları altındaki son dönem olayları sadece postmodernistler ile modernliğin savunucuları arasındaki tartışmalara yön vermekle kalmayıp, aynı zamanda bazı eleştirel gözlemciler için çağdaş sosyal dünyanın açıklanmasında çoklu modernlikler kavramının değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Çoklu modernlikler üzerine olan tartışma, bilgi sosyolojisinin gösterebileceği gibi, sosyal alanı ciddi olarak ele almayan bir entelektüel ürün değil, fakat daha çok sosyal dünyanın gerçeklikleri üstüne bir yansımadır.

Son dönemlerde Tarihsel Sosyoloji, sosyo-politik ve kuramsal gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. 1950 ve 1960’larda modernleşme kuramı, işlevsel zorunlulukların ve toplumsal yarışmaların sosyal biçimleri aynılaştıracağını varsaymıştı. Günümüzde de, küreselleşme ve neo-liberalizm bağlamında, neo-modernleşme kuramı sosyal biçimlerin zorunlu bütünleşmesini öngörerek önceki modernleşme kuramıyla hemfikirdir. Eğer bu yaklaşım kabullenilirse, *karşılaştırma* gereksiz bir uğraşı olacaktır: modernlik eğer farklı sosyo-politik biçimleri aynı noktada buluşturacaksa onların karşılaştırılmasına gerek kalmayacaktır. Bu perspektife eleştirel yanıtlar modernliği kuramsallaştıran yeni girişimlerle son bir kaç yıldır verilmektedir. Bu kuramsal

¹ Modernliği destekleyen veya eleştiren sosyal teorilerin son bir kaç on yıldaki gelişiminde post-modernizmin oynadığı rol yadsınamaz.

girişimler, karşılaştırmalı toplumsal perspektifi tekrar gündeme getirerek “çoklu modernlikler”i analiz etme hedefindedirler. Medeniyet analizini tekrar gündeme getirerek ya da farklı sosyo-politik bağlamlardaki modernlik taşıyıcılarına vurgu yaparak, çoklu modernlikler üzerine çalışan toplum bilimciler, karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji tartışmasını yeniden başlatmaktadır. Bu teorisyenler, kuşkusuz, Avrupa-merkezci modernlik kuramlarına yanıtlanması gereken ciddi sorular dayatmaktadır; çoklu modernlikler perspektifinin sosyal dünyayı anlamada ikna edici bir yaklaşım olduğu gösterildiği zaman, modernliğin bir Avrupa projesi olduğunu savunmak zor bir iş olmalıdır. Bu tartışmaların avantajları olmasına rağmen yüzleşilmesi gereken kaçınılmaz problemler söz konusudur. Bu yaklaşımlarda özellikle göze çarpan zayıflık, modernliği kavramsallaştırmada görülmelidir.

Bununla söylemek istediğim şudur: çoklu modernlikler kavramı için yapılan tartışmaya ne tür bir modernlik kuramının ışık tutacağı sorusu yanıtlanmalıdır. Bir modernlik kuramı çoklu modernlikler perspektifini savunulabilir kılacak donanımları sağlayabilmelidir. Modernliği *açık uçlu bir ufuk* olarak kavramsallaştırmamız gerekmektedir ve bu hedef için çoklu modernlikler perspektifi modernlikle ilgili belirgin kuramlarla arasındaki ilişkiyi netleştirmelidir. Başka bir deyişle, “çoklu modernlikler sosyolojisi”, modernlik üstüne olan diğer kuramlardan hangi noktalarda ayrılmaktadır sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu makalede çoklu modernlikler perspektifi için gerekli olan kuramsal bir tartışma yapılacaktır ve bu tartışma sosyolojik geleneğin içinde yer alan modernlik kuramlarını eleştirel anlamda değerlendirecektir. Öncelikle, klasik modernleşme ve neo-modernleşme kuramları ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde, son dönemlerde önemli tartışmalara yol açan Huntington’un medeniyetler çatışması yaklaşımı eleştirel yoldan irdelenecektir. Sonuç olarak yapılmış olan eleştiriler ışığında birçoklu modernlikler sosyolojisi için belirli önerilerde bulunulacaktır.

Modernleşme ve Neo-modernleşme Kuramları

Çoklu modernlikler perspektifinin kuramsal açıdan ilk karşıtı, 1950’li yıllarda “popülerlik” kazanan modernleşme kuramıdır. Başka bir deyişle, çoklu modernlikler perspektifi, öncelikle, modernleşme kuramı tarafından geliştirilmiş olan “convergence”, -yaklaşma – tezine karşı tartışmaktadır. Her şeyden önce, çoklu modernlikler perspektifi, iki açıdan, modernliğin nihai entegrasyona yönelik bir yeknesak gelişme olarak okunmaması gerektiğini gösterebilmelidir. Modernlik, tanımlamalara ve yorumlamalara açık bir fenomen olarak analiz

edilmeli ve bu fenomenin koşulları altında çatışmaların ve gerilimlerin sürekli merkezde olduğu vurgulanmalıdır. Bu yaklaşım, toplumu entegre olmuş işlevsel bir sistem olarak anlayan klasik modernleşme kuramıyla (Parsons, 1971) bir kopuşu ifade etmektedir. Modernlik, bir toplumu bütünleştirmede ya da entegre etmede başarısız görüldüğü zaman, modernliğin koşulları altında dünya toplumlarının evrenselleşmesi reddedilmek durumundadır. Bu nedenle, modernlik koşulsuz ve tüm yönleriyle evrenselleşmeye yönelik bir gelişme olarak anlaşılmalıdır. Modernlik bir toplum içindeki aktörler arasındaki çatışma ve gerilimleri sona erdirmemektedir ve dolayısıyla toplumlar ve medeniyetler arasındaki çatışma ve tansiyonları da sonlandırmamaktadır. Tarihin sona ermesine izin vermeyen farklı hatta çatışan modernlik yorumlarının varlığı tartışılabilir. Çoklu modernlikler kavramının ayrıntılı biçimde anlaşılabilmesi için, bir toplumun kendi içindeki entegrasyonu ve dünya toplumlarının evrenselleşmesi reddedilmelidir.

Bu tartışmayı yaparken, modernliği insan toplumlarının entegre edici bir gücü olarak değil, fakat daha ziyade gerilim yüklü ilişkiler üreten bir insanlık durumu olarak anlamaktayım. Başka bir deyişle, modernliğin koşulları altında karşıt hayat projeleri birbirleriyle çatışmaktadırlar, örneğin, özerk bireyin liberal Batı yorumuna karşı cemaat üstüne İslami vurgu. Evrimci modernleşme kuramının içinde yer alan teorisyenler ise toplumsal değişimi açıklamada kullandıkları metodun tüm toplumlara uygulanabileceğini iddia etmektedirler. Batılı olmayan toplumların modernleşmesi konusunda iyimser olan modernleşme kuramı, Batı modernlik modelinin dünyanın tüm toplumlarına “iyi hayatın modelini” sunduğunu düşünmektedir. Bu nedenledir ki Batılı olmayan toplumlardaki modernleşme deneyimleri basitçe Batılılaşma olarak anlaşılmıştır (Eisenstadt, 1973). Evrimci modernleşme kuramı, toplumsal değişmeyi toplumu dengede tutan başat değerler sistemi ile açıklama eğilimindedir (Bkz. Nisbet, 1969). Ancak, toplumun hedefleri konusundaki anlaşmazlıklar toplumsal değişimin yönünü belirlemedeki özgül dinamiklerdir. Bu nedenle, genel olarak, klasik toplum kuramlarının ana sorusu olan farklılaşmış bir toplum nasıl bir bütün olarak bir arada tutulmaktadır sorusu artık toplumsal analizlerin başlangıç noktasını oluşturmamalıdır. Batılı olmayan toplumlardaki modernleşme deneyimleri daha çok çatışmacı ve gerilim yüklü ilişkiler tarafından şekillenmektedirler (Kaya, 2004a). Kültürel değerler ya da değerler sistemi toplumu bir arada tutan elementler olarak görülemez. Bu nedenle, toplumun kaynaşmışlığı, bütünselliği ve entegrasyonu gereğinden fazla vurgulanmamalıdır. Dolayısıyla sosyal yapıyı entegre olmuş işlevsel sistem olarak anlayan entegre kuramı işlememektedir.

Batı'nın yükselişi, bütünleşme tezinin sanılarının aksine, karşıtlıkları ve farklılıkları radikalleştirmiştir. Farklı modernlikler bir anlamda Batı'ya karşı bir denge oluşturmak için varlık kazanmışlardır. Örneğin, Japon modernliği bazı önemli Batılı teorisyenlerden ilgi görmüştür (Arnason, 1997; Eisenstadt, 1996), çünkü Japonya ekonomik güç ilişkilerinde Batı ile yarışabilmektedir. Fakat aynı zamanda, Rus deneyimi “azılı öteki”ydi veya karşıt modernlikti ki uzun süreli soğuk savaş yaratmıştı (Arnason, 1993). Ancak, bu farklı modernlik deneyimleri kavramsal olarak ele alınmamışlardır. Son dönem sosyal teorisi sorunsallaştırılmalıdır, çünkü önemli oranda farklı modernliklerin analizinde geçersizdir. Diğer modernlik deneyimlerinde Batı modernliğinin kopyalanmasından çok imgeleyici süreçlerin olduğu vurgulanmalıdır.

1940'larda ortaya çıkmış ve 1990'larda yeniden gündeme gelmiş olan modernleşme kuramı modernleşmeyi Batılılaştırıcı ve homojenleştirici süreç olarak kavramsallaştırmaktadır: modernleşme toplumları birbirlerine yakınlaştırmaktadır; başka bir deyişle dünya küresel bir köye dönüşmektedir (Roxborough, 1979). Ancak, modernleşme kuramı, kuramsal temelini Batı Avrupa ve Kuzey Amerika deneyimleri üzerine konsantre olarak inşa ettiği için, özgül tarihsel deneyimleri açıklayamamaktadır (Bkz. Nisbet, 1969). Modernleşme teorisyenleri modernlik ve geleneği radikal zıtlıklar olarak gördükleri için onlara göre, Doğu'da daima bir şeyler yanlışti.² Batı sosyal dünya modelinin kopyalanması Doğu'nun iyi hayata üye olması için tek olası araç olarak görülmüştü. Bu kuramın Doğu'yu anlamada başarısız olduğu anlaşılmıştır.³ Ancak, 1990'larda bu kuram kendini tekrar gündeme getirdi; bu defa “düşünümsel” modernleşme, küreselleşme, modernliğin sonuçları v.b yaklaşımlar adı altında ortaya çıktı. Kullanılan dil hala aynı: “modernlik bir Batı projesidir” (Giddens, 1991: 174); “modernleşme modelleri batılı modellerdir” (Turner, 1999: 4); “tarihin sonu batı liberal demokrasisinin hükümetin son formu olarak evrenselleşmesidir” (Fukuyama, 1989: 4). Bu yaklaşımlar kaçınılmaz biçimde yanılmaktadırlar çünkü onlar bütünleşme tezi için tartışılırken “ayrıkçılık” – divergence – kendisini ele alınması gereken konu olarak dayatmaktadır. Bu nedenle, küreselleşme veya Batılılaşma kavramlarından çok modernliklerin çoğulluğuna işaret eden yaklaşım daha inandırıcı olmaktadır.

² Modernleşme kuramı modern ve geleneksel toplumları istikrarlı ve entegre toplumlar olarak kavramsallaştırırken, modernleşen toplumlardaki gelenek ile modernlik arasındaki ilişkilerin sıklıkla kaçınılmaz bir istikrarsızlık yarattığını vurgulamıştır. Örneğin, bkz. Huntington, 1968.

³ Örneğin, Eisenstadt'ın yapısal-işlevselcilik yaklaşımı üstüne kurulmuş olan modernleşme kuramından medeniyetsel analize kaymasını modernleşme kuramının başarısızlığına kanıt diye anlayabiliriz.

Batı-merkezci modernleşme kuramının aksine modernlik ile Batı arasında bir eşlik ve denklik olmadığı analiz edilmelidir. Çoklu modernlikler perspektifi kuşkusuz modernliğin ilk Batı'da ortaya çıktığını kabul etmektedir ama Batı modernlik modelinin tüm dünyaya örnek teşkil edemediğini tartışmaktadır (Arnason, 2000; Kaya, 2004b). Sosyal bilim Batı'yı medeniyetler arasından "bir medeniyet" olarak anladığı zaman dünyanın Batı değerleri üstünde bütüncülleştirilme hedefinin emperyalist hedef olduğu anlaşılabilir. Bu nedendir ki Batı meşru karşı koyuşlarla yüzleşmiş ve yüzleşmektedir. Kuşku yok ki Doğu toplumlarında modernlik fikri Batı'dan ithal edilmiştir ancak medeniyetsel ve tarihsel bağlamlar modernliğin yeniden yorumunu zorunlu kılmış ve farklı modernlik deneyimleri ortaya çıkmıştır (Kaya, 2004b). Kısacası, çoklu modernlikler perspektifi zorunlu olarak bütünleşme ve aynılaşma tezlerine sahip olan modernleşme kuramına karşı farklı modernleşme patikalarının varlığını tartışarak modernliğin imgelemsel anlamlarının çoğul yorumlarını göstermek durumundadır. Böylelikle Batı-merkezci modernlik anlayışları sorunsallaştırılabilir.

Komünist bloğun çökmesi neo-modernleşme kuramlarının gelişmesine hız vermiştir ve bu kuramlar yöndeşme tezini tekrar vurgulamaktadırlar. Çoklu modernlikler perspektifi neo-modernleşme kuramları ile de hemfikir değildir. Özerk bireyi, modernliğin geleneğe olan karşıtlığını ve kültürün rasyonelleşmesini vurgulayan Beck, Giddens ve Lash'ın sosyal teorisi bir neo-modernleşme teorisidir (1994). Yeni bireyselleşmeyi ve küreselleşmeyi vurgulayan Beck, Giddens ve Lash'ın ve diğer bazılarının teorileri daha önceki modernleşme teorisiiyle gerçekten de bir sürekliliği ifade etmektedir.

Modernliğin sonuçları, risk toplumu ve düşünümsel modernleşme kavramları ile özetlenen neo-modernleşme kuramı aslında 1989 yılından sonra gündeme oturan küreselleşme ile doğrudan ilişkilidir. Francis Fukuyama'nın perspektifi neo-modernleşme kuramlarının uç bir örneği olarak değerlendirilebilir. Fukuyama'ya göre, Batı liberalizmi hayata ilişkin tüm derin çelişkileri çözmüş ve bu nedenle de çözümlenmesi için mücadele edilecek herhangi bir mesele kalmamıştır (1992). Bu yaklaşım kuşkusuz tartışmaya açıktır fakat bir an Batı liberal demokrasininin tüm çelişkileri çözdüğünü ve sonuç olarak Batılıların "mutlu son"a ulaştıklarını düşünelim. Bu "mutlu son"un dünya üzerindeki tüm toplumlar için geçerli olduğunu tartışabilir miyiz? Batı liberalizminin evrenselleştiği söylenebilir mi? Çoklu modernlikler perspektifi göstermektedir ki modernliğe ulaşmada çoğul yollar vardır ve bu yollar çoğul sonuçlara yol açmaktadır (Kaya, 2004a). Bu çoğul sonuçlar ne liberal demokrasi ne de komünist toplum adı altında birleşmektedirler. Hem komünizm hem de

liberalizm orijinal olarak Batı kaynaklıdır ve Batılı olmayan toplumlardaki modernlik deneyimlerinde ne liberalizm ne de komünizm Batı Avrupa’da ya da Kuzey Amerika’daki şekilleriyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, Rusya’da komünizm Rus tarihinden bağımsız olarak gelişmemiştir ve Rus tarihi kesinlikle sona ulaşmamıştır, çünkü henüz çelişkileri çözmemiştir. Ya da, bir başka örnek için, Türk kültürünün nihai hedefinin Batılı anlamda bir liberalizme ulaşmak olmadığını tartışabiliriz. Modernliğe ulaşmadaki çoğul yolların çoğul sonuçları tarihin sona ermediğini göstermektedir.

Fukuyama yukarıda özetlenen sonuca tarihi tekil, tutarlı ve evrimci bir süreç olarak okumakla ulaşmaktadır. Bu okuma dünyadaki tüm toplumların deneyimleri homojenleştirilerek yapılmaktadır. Bunu Fukuyama zorunlu olarak yapmaktadır, çünkü tarihin totalleştirici vizyonu ele alındığında, tarihin sonuna ilişkin konuşmak kolaylaşmaktadır. Tek-yönlü evrensel tarih anlayışı orijinal olarak hem etnosantrik hem de Batı-merkezcidir. Hegel’den Habermas’a kadar önemli sosyal teorisyenler tarihi tek-yönlü bir süreç olarak vurgulamışlardır ve Batılı hayat yolunun tarihin ulaştığı son noktada durduğunu iddia etmişlerdir. Doğrusal – çizgisel – tarih anlayışı aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki modernleşme kuramında en üst noktasına ulaşmıştı ama bu kuram 1970’lerin sonunda neredeyse tam anlamıyla ortadan kaybolmuştu. Komünist bloğun çökmesi ise tekrar aynılışma tezini vurgulayan neo-modernleşme kuramlarının gelişimine yol açmıştır ve Fukuyama’nın teorisi bu ışık altında görülmelidir.

Fukuyama “dünyanın çok büyük bir bölümü için, şu anda liberal demokrasiye meydan okuyabilecek evrensel bir ideoloji ve halkın egemenliğinden başka meşruiyetin evrensel ilkesi yoktur”. (Fukuyama, 1992:45) savını tartışmaktadır. Bu konuyla ilgilenirken Fukuyama İslam’ı potansiyel anlamda dünyadaki herkesi kapsayacak evrensel bir ideoloji olarak görmektedir ancak liberal demokrasiye meydan okuyamayacağını da eklemektedir. Dolayısıyla, Fukuyama’ya göre, liberal demokrasiye karşı denge oluşturabilmek için bir ideolojinin tüm insanlara ulaşabilecek evrenselliği içermesi gerekmektedir. Fukuyama bugünkü İslamcılığın hedefinin İslami ilkeler temelinde evrensel bir dünya yaratmak olduğunu düşünürken yanılmaktadır. İslamcılık aslında kendisini Batıdan ve dolayısıyla liberal demokrasiden uzak tutmayı hedeflemektedir (Bkz. Kaya, 2000). Bunu yaparken de kendine özgü “modernlik” projesi geliştirmektedir ki bu proje Batılı liberal ilkelere yakın durmamaktadır. Bu nedenle, Batıda hayata ilişkin tüm temel sorular yanıtlanmış, liberal demokrasi ışığında derin çelişkiler çözümlenmiş ve sonuç olarak Batılılar tatmin olmuş olsalar bile bu durum yalnızca partiküler bir tarihin sonunu anlatabilir. İslami toplumlarda büyük sorular henüz yanıt

bulmamıştır ve bu aslında neden İslamcılığın son dönemde ortaya çıkan ve devam eden “totaliter” bir ideoloji olduğunun nedeni olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, Fukuyama tüm toplumların tarihlerini Batı tarihine indirgemediği tartışmasını Batı tarihiyle sınırlandırmalıdır.

Özetle, çoklu modernlikler perspektifi, Fukuyama’nın aksine, tarihlerin çoğulluğu gerçeğinden hareketle, eylemin çokluğunu ve farklılığını çoklu modernliklerin varlığına ilişkin önemli bir dinamik olarak vurgulamalıdır. Tarihlerin çoğulluğunu kabul etmek, toplumsal değişim için gerekli olan eylemin zorunlu olarak farklı olasılıklara sahip olduğunu iddia etmek demektir. Toplumların değişiminde farklı eylemlerin merkezi önemi kabul edildiğinde, toplumların modern dönemde de farklı yönlerde hareket ettiğinin kabul edilmesi gerekir. Kısacası, çoklu modernlikler perspektifi tarihlerin çoğulluğu ve dolayısıyla toplumsal değişimin farklı olasılıkları üzerinde ısrar etmelidir.

Çoklu Modernlikler Perspektifi ve Medeniyetler Çatışması

Tarihlerin çoğulluğunu tartışmak, aynı zamanda, medeniyetlerin çoğulluğunu tartışmak anlamına gelir. Modern dönemde de medeniyetlerin kendilerine özgü karakteristiklerini sürdürmeleri Huntington (1997) tarafından “medeniyetler çatışması” olarak değerlendirilmektedir. Ancak, çoklu modernlikler perspektifi medeniyetlerin çoğulluğunu insan pratiği ve kimliğini şekillendirmede önemli görmekle birlikte insanlar arası farklılıkları salt kültürel ya da medeniyetsel farklılıklara indirgememektedir. Aynı zamanda ekonomik, politik ve ideolojik farklılıkları çatışmaların temel dinamikleri olarak görmemiz gerekmektedir.

Fukuyama’ya karşıt olarak Huntington şöyle yazmaktadır: “İdeoloji ve süper güç ilişkileriyle belirlenen ittifaklar kültür ve medeniyet tarafından belirlenen ittifaklar tarafından ikame edilmektedirler... Kültürel topluluklar Soğuk Savaş bloklarını ikame etmektedirler”. (1997: 125) Sosyal teorilerde kültürün önemi kesinlikle ihmal edilmişti. Bu ihmali ortadan kaldırmak için, dünyaya olan ilişkilerimizde kültürün önemini keşfetmek gerekir ama bu keşif eşit anlamda tek yönlü yaklaşımlara yol vermemelidir: insan pratiğinin tek belirleyici ögesi kültürdür. İşte Huntington tam da bu anlamda tek-yönlü bir yaklaşımı temsil etmektedir: “kültürel kimlikler merkezidir ve kültürel yakınlıklar ve farklılıklar ittifakları, düşmanlıkları ve devlet politikalarını şekillendirmektedir”. (1997: 308) Bu tek-yanlı bir yaklaşımdır, çünkü sosyal değişimlere neden olan çatışmaların sadece kültürel, politik ya da ekonomik

olmadığı anlayışını kabul etmemektedir. Hâlbuki sosyal değişmelerin ardında yatan çatışmalar konusunda faktörlerin çoğulluğu yaklaşımı kabul edilmelidir. Global politikalarda önemli bir faktör olarak çoğul medeniyetlerin varlığını vurgulamak kuşkusuz ki günümüz dünyasını anlamada aydınlatıcıdır. Ancak, Huntington’un yaklaşımında kabul edilemez olan mesele şudur: Huntington’a göre, medeniyetler arasındaki *ayrılıklar* kaçınılmaz olarak günümüz dünyasının medeniyetler *çatışması* tarafından şekillendiğini göstermektedir.

Çoklu modernlikler kavramı ışığında, Huntington’un tezinin sınıfta kaldığını göstermemiz mümkündür. Bunun için üç temel tartışma yapabiliriz. Öncelikle, “ayrılık” zorunlu olarak “çatışma” anlamına gelmez. Çoklu modernlikler zorunlu olarak antagonistik modernlikler değildir. Modernlik medeniyetler arasındaki karşıtlıkları azaltmada kesin bir konuma sahiptir. Medeniyet veya kültür farklı modernliklerin üretilmesinde belirgin bir yere sahiptir ama modernlik toplumsal veya kültürel durağanlık yaratmamaktadır. Modernlik toplumların geleneksel kültürel değerlerini değiştirmeden yaşatmalarına izin vermemektedir; modernlik hiçbir anlamda bir medeniyetin veya kültürün saf ürünü değildir. Geleneksel kültürlerin modernlik tarafından dönüştürülmesi sonuç olarak kültürlerin birbirlerine karşıt kutuplardan bakmalarını bir noktada zorlaştırmaktadır.

İkinci olarak, insanların yaşamlarının şekillenmesinde kültürel öge tek önemli faktör değildir. Modernliklerin birbirlerine benzerliklerini ve uzaklıklarını anlamak için üzerinde çalışılması gereken tek öge kültür değildir. Daha ziyade, çoğul faktörler incelenmelidir. Sosyal dünya karmaşık olduğu için tek temel bir karakter üzerinden anlaşılması olası değildir. Örneğin, Türk modernlik deneyimini anlamak için ekonomik ve politik analiz merkezi öneme sahiptir (Bkz. Kaya, 2004a). Eğer kültürel kimlikler diğer tüm pratikleri ve kimlikleri belirliyor olsaydı, aynı klanın, etnik grubun ya da ulusun üyeleri arasındaki çatışmaları anlamak mümkün olmazdı.

Üçüncü olarak, medeniyet ile kültür arasındaki farklılığın Huntington tarafından ihmal edilişi üzerinde eğilerek, medeniyetler çatışması fikrinin kabul edilemez oluşunu gösterebiliriz. Huntington medeniyetler üzerinde konuşurken sanki medeniyetlerin bir birlerine karşı bloklar halinde bir araya getirilmiş bütünlükler olduğundan söz etmektedir. Huntington birçok farklı kültürü bütünlüşmüş bir medeniyetin içinde bir arada toplamaktadır. Örneğin, Batı ile İslamcılık arasındaki ilişkileri ele alırken Huntington “Batı”yı ve “İslam”ı iki tutarlı medeniyet olarak anlamaktadır ve her iki medeniyette yer alan farklı kültürler hakkında tek bir söz de etmemektedir. Huntington şöyle yazmaktadır: “1979 İran devrimini takip eden dönemde İslam ve Batı arasında bir

medeniyetler arası yarı savaş gelişmiştir". (1997: 216) Ve şöyle devam etmektedir Huntington: "Batı için altı çizilecek düzeydeki sorun İslami köktencilik değildir. Batı için sorun farklı bir medeniyet olan İslam'dır ve bu medeniyetin insanları kendi kültürlerinin üstün olduğuna inanmışlardır ve kendi güçlerinin aşağı durumuyla da takıntılıdır.

İslam için sorun CIA ya da Amerikan savunma bakanlığı değildir. İslam için sorun farklı bir medeniyet olan Batı'dır ki bu medeniyetin insanları kendi kültürlerinin evrenselliğine inanmışlardır ve üstün güçlerinin onlara bu kültürü dünyaya yayma görevi verdiğine inanmaktadırlar" (1997: 217-18). Bu yaklaşımda, bir tarafta Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Amerika'yı kapsayan ve bir bütünlük olarak algılanan "Batı"yı görmekteyiz ve diğer tarafta ise İran, Irak, Türkiye ve diğerlerini kapsayan ve öteki bütünlük olarak anlaşılan "İslam"ı görmekteyiz. Burada gözden kaçırılan nokta medeniyet ile kültür arasındaki ayrımıdır.

Türkiye'nin tartışmasız biçimde İslami medeniyetin üyesi olarak gösterilemeyeceği aşikârdır, çünkü Türk kültürü hem İslam hem de Batı medeniyetini kendine özgü bir yoldan yorumlayan "tekil" bir kültür olarak anlaşılmalıdır (Kaya, 2004a). Eğer Huntington ile Batı ve İslam arasında bir medeniyetsel savaşın geliştiğine ilişkin düşüncede hemfikir olursak, Türkiye'yi nereye yerleştirmemiz gerekecektir? İslami Doğu bir bütünlük olarak anlaşılmadığı zaman bir medeniyet dairesi içinde ayrı - farklı - kültürlerin olduğunu tartışmak mümkün olmaktadır. Huntington Amerika ve Avrupa ülkelerinin birleşmeleri gerektiğini tavsiye ederken bu gerçeği benimsiyor görünmektedir: "[Amerika ve Avrupa ülkeleri] çok daha üst düzeyde politik, ekonomik ve askeri entegrasyonu başarmalıdır ve politikalarını koordine etmelidirler ki böylece kendileri arasındaki farklılıkları kullanan medeniyetlere bu şans tanınamalıdır" (Huntington, 1997: 312). Burada Huntington Batı'nın bütüncül ve türdeş bir medeniyet olarak ele alınmaması gerektiği olasılığını görüyor gibidir. Aslında, örneğin, Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa arasındaki farklılıklar ve ayrılıklar Doğu Avrupa, Batı Avrupa ve Birleşik Devletleri içeren bir Batı medeniyetinden söz edilemeyeceğine ilişkin bir kanıt olarak değerlendirilebilir (Bkz. Lipset, 1996). Ancak, genelde, Huntington tekil bir medeniyet içindeki kültürel ayrılıkları görmezden gelmektedir. Hâlbuki bu ayrılıklar aynı medeniyet içinde yer alan uluslar arasında çatışmalara ve hatta gerçekten savaflara yol açmaktadır. Örneğin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Batılı devletler arasında gerçekleşmiştir ya da, başka bir örnek olarak, İslam medeniyetinin üyeleri olan ama İslam yorumları birbirlerinden oldukça ayrı olan İran ile Irak arasındaki savaşı gösterebiliriz.

Çoklu modernliklerin zorunlu olarak karşıt modernlikler olmadığını tartışarak Huntington’un tezinin geçersizliğini daha da iyi anlatabiliriz. Bir toplumun modernliğin ayrı – farklı - bir türünü temsil edebilmesi için, modernliğin farklı bir yorumunun kaçınılmaz oluşu aşikârdır. Ancak, modern toplumların bağımsız bir medeniyetten daha geniş kapsamlı olan insanlık durumunun (modernlik) üyeleri olmaları nedeniyle bu toplumların paylaştıkları bazı temel karakteristikler olduğunu göstermek mümkündür. Bu noktada, insanlara fırsatlar sunan ama aynı zamanda onları disipline eden modern insanlık durumunun sadece medeniyetsel bağlamlara dayalı olarak anlaşılamayabileceğini ama modernliğin kendisinin medeniyetsel karakteristikleri dönüştürebileceğini vurgulamak istiyorum. Bu bağlamda, çoklu modernlikler perspektifinin ne küreselleşme ne de yerelleşme için tartışma yapmadığını not etmek gerekir.

Aynışma ve ayrışmanın (convergence ve divergence) zorunlu biçimde karşıt olarak değil daha çok modern tarihlerin biçimlenmesinde diyalektik ikili olarak anlaşılmaya gereksinimi vardır. Ne biri başarılabilmiştir ne de diğeri kendisini insan doğasının kuralı olarak kurabilmiştir. Ne evrensellik ne de özgüllük insan yaşamı için bütün koşulları sunmaktadır. Başlangıcından itibaren insan pratiği ve kimliği daima yerel kalıpları izlemiştir. Bu konuda realitenin hakkını vermek kaçınılmazdır: dünya yorumları ve kültürel dünyalar radikal bir çoğulculuğa tabidir. Başka bir deyişle, bu dünyanın farklı mekânlarında, insanlar farklı sosyal ve kültürel dünyalar inşa etmişlerdir ve farklı dünya yorumlarını tek bir yorumun içinde eritebilecek hiçbir proje yaşam bulmamıştır. Ancak, insanlar diğer tüm insanların da aynı varlıklar dünyasının üyeleri olduklarının farkındadırlar. Birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar insan kültürleri arasında daima ortaklıklar varola gelmiştir.

Çoklu modernlikler kavramı, farklı modernliklerin varlığını modern toplumlar arasında geleneksel çağlara göre daha çok çatışma olduğunun bir kanıtı olarak göstermemektedir. “Medeniyetler arası bir aktör” olarak modernliğin toplumlar arasındaki ve medeniyetler arasındaki karşıtlıkları azaltmada güçlü bir kapasiteye sahip olduğunu tartışmaktayım (Bkz. Kaya, 2004a). Ancak, küreselleşme kavramı reddedilmelidir, çünkü küreselleşme Batı medeniyetinin yaygınlık kazanması olarak anlaşılmaktadır. Aslında, evrensel bir dünyanın başarılabilmesi için farklı modernliklerin tanınması kaçınılmaz bir ön koşuldur. Küreselleşme spesifik bir dünya yorumundan hareketle başarılamaz fakat dünyayı kaynaşmış bir bütünlük olarak okumayan işlemsel (prosedürel) temellere gereksinim duymaktadır. Bununla söylemek istediğim şudur: küresel bir dünya tüm toplumları eşit olarak tanıyan bir anlayışa gereksinim

duymaktadır. Aksi takdirde dünya toplumlarını belirli bir medeniyet etrafında bir araya gelmiş bütünlük olarak anlayan küreselleşme başarılı olamayacaktır: Batı'nın dünyayı kendi değerleri etrafında tekleştirme hedefinin sonuçları gibi.

“Çoklu Modernlikler Sosyolojisi” İçin Bazı Öneriler

Modernleşme ve neo-modernleşme kuramlarını ve medeniyetler çatışması yaklaşımını eleştirel olarak değerlendirdikten sonra şimdi çoklu modernlikler yaklaşımı için bazı önerilerde bulunmak istiyorum. Bu önerileri yaparken çoklu modernlikler sosyolojisine ilk bakışta yakın durabilecek yaklaşımların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bağımlılık kuramı da çoklu modernliklerin açıklanmasında kullanılabilir bir yaklaşım değildir. Modernleşme kuramının eleştirisi olarak doğan bağımlılık yaklaşımı şaşırtıcı biçimde farklı – muhtelif – sosyal-kültürel oluşumları bir ve aynı olarak okumuştur (Amin, 1976). Dünyayı Batı kapitalizmi tarafından yaratılmış olan merkez-çevre ikiliği olarak anlarken bağımlılık perspektifi Batı'yı tüm dünyanın şekillendirici gücü olarak görmüştür. Bu nedenle, bağımlılık kuramı önemli oranda Avrupa-merkezci kuramsal bir gözlemdir. Modernleşme kuramının aksine bağımlılık yaklaşımı Batılı olmayan toplumların modernleşmesi konusunda karamsar bir anlayışa sahiptir. Bu yaklaşım tarafından, merkez metropolitan kapitalist ülkeler dışındaki toplumlardaki modernleşme süreçleri salt dışsal faktörler ışığında açıklanmaktadır. Emperyalist toplumların dayatması olarak modernleşme anlayışı, bir noktaya kadar bu toplumların açıklanmasına ışık tutsa da çoğul modernliklerin ortaya çıkışını açıklamamaktadır.

Sonradan modernleşen bir toplumun gelişmesi için bağımlılık okulunun önerisi son derece önemlidir: özerk gelişme olmazsa olmaz bir dinamiktir. Ancak, özerk sosyo-ekonomik gelişme zorunlu olarak sosyalist devrimi gerekli kılmamaktadır. “Geç modernlik” deneyimlerinin gelişmeleri kapitalist model ile de mümkündür. Örneğin Kemalist ekonomik gelişme modeli aynı zamanda hem özerk ve hem kapitalist bir modeldir. Elbette böylesine ekonomik kalkınma modellerinin zorluğuna da dikkat çekilebilir. Aynı zamanda hem kapitalist hem de özerk gelişme modellerini tam anlamıyla gerçekleştirmek son derece zordur ama olanaksız değildir. Dünya sistemi kuramı da bağımlılık okulu geleneğiyle bir devamlılık içermektedir. Analize yarı-çevre kavramını ekleyerek dünya sistemi kuramı dünyayı tek sosyo-tarihsel sistem olarak okumuştur: kapitalist dünya ekonomisi (Wallerstein, 1987).

Diğer taraftan, bu makalenin modernliği basitçe Batı'nın emperyalist güç ilişkilerine indirgeyen yaklaşımlarla da anlaşma içinde olmadığını not etmemiz önemlidir. Bu yaklaşımların en güçlü olanlarından biri Said'in *Orientalism* kitabında dile gelmiştir (1978). Elinizdeki çalışma Batı modernliğinin emperyalist karakteristikleri olduğunu tanımaktadır ama aynı zamanda modernliğin basit bir güç savaşımı olmaktan çok daha karmaşık olduğunu önermektedir. Farklı dinamiklerin karşılıklı etkileri araştırılmalıdır, örneğin güç ve kültür arasındaki etkileşim.

Çoklu modernlikler yaklaşımı, Avrupa-merkezci teorilerden bir kopuşu içerdiği gibi aynı zamanda 'postmodernist' pozisyonlarla da kesinlikle uyumlu değildir' (Arnason, 2000a: 1). Çoklu modernlikler perspektifi yaşam biçimlerindeki ve kültürel dünyalardaki radikal çoğulluğu modernlik projesinin sınıfta kalışına bir delil olarak okumaktan ziyade, kültürel dünyaların çoğulluğunu modernliğin imgelemsel anlamlarının farklı yorumlarının olasılığına ilişkin bir kanıt olarak değerlendirmelidir.⁴ Bu olasılık çoklu modernlikler hakkında konuşmayı gerçekten makul kılabilir. Bu tartışmanın geliştirilebilmesi için ise çoklu modernlikler perspektifi analizinin konularını mümkün olduğu kadar açıklıkla belirleyebilmelidir. Başka bir deyişle, bu perspektifin hangi yoldan Avrupa-merkezci modernlik anlayışına meydan okuyabileceği açıkça gösterilmelidir. Aşağıda en temel bazı konular özetlenecektir.

Tarihsel Geçmiş

Çoklu modernlikleri tartışan bir çalışma evrenselci tarih anlayışlarını sorgulamalıdır. Tarihin çoğulluğuna referansta bulunarak bu sorgulama yapılabilir; örneğin feodal Avrupa ile merkezi Osmanlı İmparatorluğunun tarihleri bir ve aynı değildir. Bu ışık altında, farklı tarihsel geçmişe sahip toplumların modernliğin koşulları altında zorunlu olarak aynılaşmayacağı tartışılabilir. Giddens (1994) için gelenek modernliğin içinde zorunlu olarak ortadan kaybolmamaktadır fakat daha çok eleştirel yollardan tekrar yorumlanmaktadır. Dolayısıyla, geleneğin farklı biçimlerinin modern koşullar altında yeniden eleştirel yollardan yorumlanmasının farklı sosyo-politik düzenlemelere yön verdiğini söyleyebiliriz. Tarih toplumsal eylem olasılıkları için önemli bir kaynaktır ve toplumsal eylemin çoğulluğu olmaksızın tarihin

⁴ Bu makalede “modernliğin imgelemsel anlamları” Castoriadis'in geliştirdiği özerklik ve egemenliğin ikili imgelemi anlayışına işaret etmektedir. Castoriadis (1987).

kendisinin olasılığı yoktur. Diğer bir deyişle, toplumsal değişimin gerçekleşebilmesi için, toplumsal aktörler tarafından tarihin yeniden yorumu kaçınılmazdır ve tarihin bizzat kendisi nasıl eylemde bulunulacağı sorusunun bazı yanıtlarını içerir. Bu nedenle, çoğul tarihler var olduğu için, toplumsal değişimin yönü açısından çoğul olasılıklar söz konusudur. Bu olasılıklar modern koşullar altında farklı sosyo-politik kolektif düzenlemelerin varlığına işaret edebilir. Özetle, çoklu modernliklerin analizi zorunlu olarak modernliğin karşılaştırmalı-tarihsel analizidir ve bu analiz tarihin evrimci-evrenselci teorilerini reddeden bir analiz olmak durumundadır.

Modernleştirici Aktörlerin Çoğulluğu

Modernleştirici aktörlerin çoğulluğu farklı modernliklerin oluşumunda önemli bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Tarihsel ve bağlamsal farklılıklara dayalı olarak, modernliğin aktörleri coğrafyadan coğrafyaya değişiklik arz etmektedir. Toplumsal değişime neden olan çatışmalar her yerde aynı aktörler arasında ortaya çıkmamaktadır. Örneğin, feodal Avrupa'da sivil çatışmalar, modernleşmenin önemli aktörü olarak burjuvazinin yükselişini hazırlamışken, emperyal-patrimonyal Osmanlı İmparatorluğunda merkezi çatışma yükselen Batı'ya karşı verilecek yanıtlar açısından ortaya çıkmıştır ve bu merkezi çatışma ileride Türk modernlik projesini üretecek olan elite hız vermiştir.

Modernlik Projelerinin Çoğulluğu

Modernlik, modernleştirici aktörlerin egemenlik ve özerkliğin çifte imgelemsel anlamlarını yorumlamalarına dayalı olarak, farklı biçimlerde oluşturulabilir. Özerklik ve rasyonel egemenliğin derecesini anlama bağlamında farklı modernlik inşa etmek olasıdır. Örneğin, bir modernlik projesi Batı yorumuna karşıt olarak özerkliğin daha kolektivist yorumuna sahip olabilir. Bu noktada modernliğin kurumsal sahalarının farklı yollardan şekillendirildiği gerçeği üzerinde durmak önemlidir. Modernlik, kendiliğinden, otomatik olarak, kurumsal sahaları belirlememektedir. Bu gerçeklikten ötürü, Batı modernliği kapitalist ekonomiyi, liberal demokrasiyi ve özerk bireyi evrensel, açıkça belirlenmiş ve birbirlerine bağlı gerçeklikler olarak dünyaya kabul ettirmeyi hedeflemiştir. Ne var ki, modernlik dünyanın diğer bölgelerinde böyle anlaşılmamıştır. Örneğin, sosyalist modernliği modernliğin kurumsal sahalarının farklı bir bileşimi olarak incelemek mümkündür. Bu nedenle,

modernliğin kurumsal sahaları sorgulamayı, eleştiriyi ve yorumlamayı mümkün kılan sahalardan ele alınmalıdır.

Medeniyet

Çoklu modernlikler yaklaşımı, kuşkusuz, modernliğin medeniyetle olan ilişkisini irdelemek durumundadır. Bu yaklaşım içindeki diğer tüm konular gerçekten de medeniyetle ilişkilidir. Örneğin, modernleştirici aktörlerin yaklaşımlarını belirlemedeki en önemli faktörlerden birisi, bu aktörlerin projelerini üstünde inşa ettikleri medeniyetsel mirastır. Bu nedenle, çoklu modernliklerin analizi aynı zamanda medeniyetsel bir analizdir.

Çoklu modernlikler konusu, ulus-devletin kredisini belirli ölçüde yitirdiğine ilişkin yaklaşımların yükseldiği bir dönemde önem kazanmaktadır. Bu nedenle, çoklu modernlikler yaklaşımının medeniyetsel analize merkezi bir yer vermesi şaşırtıcı değildir. Başka bir deyişle, medeniyetsel analiz tekil toplumlardan daha geniş sosyal boyutlar ve daha uzun tarihsel dönemler üzerinde yoğunlaşmaktadır ve böylece toplumu kendi kendine yeten ulus-devlet olarak anlayan yaklaşımı sorgulamaktadır (Arnason, 2000b). Daha ötesi, bu medeniyetsel analiz onsekizinci yüzyıl Avrupa ikliminin ürünü olan tekil medeniyet düşüncesini zorunlu olarak sorgulamaktadır. Dolayısıyla, medeniyetlerin çoğulluğu için tartışmak gerekmektedir. Özet olarak, medeniyetsel karakteristiklerin modernliklerin şekillenmesindeki özel dinamikler olup olmadığını görmek için, çoklu modernlikler düşüncesi, medeniyet ile modernlik arasındaki ilişkileri irdelemeye gereksinim duymaktadır. Modernliğin medeniyetsel karakteristikleri açısından iki önemli teorisyen ele alınabilir: Samuel Eisenstadt ve Johann Arnason.

Medeniyetsel analizler konusunda önde gelen bir otorite olan Eisenstadt modernliği yeni bir medeniyet olarak okumaktadır; modernliğin devrimci dinamikleri aracılığıyla ortaya çıkmış bir medeniyet. Eisenstadt’a göre, modern devrimler geçmişle olan bağları kırarak modern medeniyeti gün ışığına çıkartmışlardır (1978: 177). Aksine, Arnason modernliği kendi içinde ayrı – bağımsız – bir medeniyet olarak anlamamaktadır. Onun için modernlik hem bir medeniyetten daha fazla hem de daha az bir olgu olarak tanımlanabilir (Arnason, 2000a, 1997). Yaşam bulduğu coğrafyalardaki medeniyetsel miraslara dayanmasından ötürü modernlik bağımsız bir medeniyetten daha az önemli bir olguyken, küresel dönüşümler bağlamında bağımsız bir medeniyetten çok daha fazla önem arz etmektedir (Arnason, 2000a).

Modernliğin medeniyetsel karakteristikleri konusunda bu makale Arnason'un yaklaşımına daha yakın durmaktadır, ama görece farklı bir anlayışı da temsil etmektedir: modernlik bağımsız, yeni bir medeniyet olmaktan ziyade bir *insanlık durumu* olarak anlaşılmalıdır. Modernlik insanlara hem fırsatlar sunan hem de onları disipline eden bir insanlık durumu olarak görülebilir. Başka bir deyişle, modernlik, bireysel özgürlük gibi yeni fırsatlar sunmaktadır ama aynı zamanda modern durum daha önce benzeri görülmedik bir disiplini gerektirmektedir. Ancak, bu insanlık durumu insanların hayatlarını nasıl yaşamaları gerektiğini açıkça ve bire bir belirlemez ve bu nedenle modernliğin bağımsız bir medeniyet olmadığı vurgulanmalıdır. Modernlik bağımsız bir medeniyet yaratmadığı için modernliğin formu konusunda medeniyetler önemli dinamiklerdir. Ancak, medeniyetler modernliklerin tek ayırt edici elementleri değildirler, aynı zamanda aynı medeniyet içinde yer alan kültürel dünyalar da farklı modernlikler üretebilir.⁵ Bazı toplumların kendilerine özgü karakteristiklere vurgu yaparak bir medeniyet dairesine üye olmadan da farklılaşabileceklerini gözlem altına almak yararlı olabilir. Friese ve Wagner'ın gözlemlediği gibi, her medeniyetsel analiz kültürel teorileştirmeye işaret edebilir (2000). Çoğul modernlikler üstüne yapılan çalışma, dolayısıyla, modernliğin kültürel teorisine gereksinim duymaktadır.

Bir medeniyet dairesine üye olan bir kültürün kendisini özgülleştirerek farklı bir modernlik üretebileceğini göstermek için medeniyet ile kültür arasında bir ayırım yapmak gereklidir. Ancak, böylesine bir yaklaşım sorunsallık da içermektedir: kültür, modernleşme teorisinin yaptığı gibi, bir değerler sistemi olarak vurgulandığı zaman, toplumsal değişimi açıklamak zorlaşmaktadır. Kültüre özenle yaklaşmak gerekir ve hiçbir kültürün sosyal aktörler olmadan yeni bir dünya veya konumuz açısından modernlik üretemeyeceğini vurgulamak durumundayız.

Çoklu modernlikler yaklaşımı, kültürü açık uçlu, yapılaşmamış, mükemmel olmayan bir yoldan bütünleşmiş, yorumlanabilir kalıpların karmaşık toplamı olarak anlamalıdır (Friese & Wagner, 2000). Kültür kesin olarak yapılaşmadığı için, kültürün (yeniden) yorumlamalara açık oluşu sosyal aktörlerin yenilik yaratmasını mümkün kılmaktadır. Arnason'un yaptığı gibi tüm dikkatimizi makro sosyo-tarihsel anlara çevirmekten ziyade her deneyimdeki modernleşmenin öznesini irdelemeliyiz (Arnason, 1997, 1993). Kültürel motifler eylemin bireysel formlarına indirgenemez, ama aynı zamanda bireysel aktörlerin yeni anlamlar yaratma kapasiteleri vurgulanmalıdır

⁵ Arnason (1997) medeniyet ile kültür arasında açık bir ayırım yapmamaktadır. Bkz. Delanty, 1998.

(Castoriadis). Çoklu modernliklerin analizinde eylemin yaratıcılığı hiçbir zaman ihmal edilmemelidir. Özet olarak, ne ana sosyo-tarihsel anların ve medeniyetsel/kültürel çatıların merkeziliği abartılmalıdır ne de eylemin yaratıcılığı görmezden gelinmelidir.

Bir çoklu modernlikler sosyolojisi için öngördüğüm dört temel konuyu ana hatlarıyla özetlemiş bulunuyorum. Ancak, bu dört konunun kendi başlarına özerk konular olmadığı vurgulanmalıdır. Aslında bu konular arasında şöyle bir ilişki ağı vardır: tarihsel geçmiş en genel kategoriye oluşturmaktadır ve medeniyet bu kategorinin kristalleşmesine işaret eder. Modernleştirici aktörler ise, içinde yaşadıkları medeniyete karşı kendi modernlik projelerini üretirler.

Çoklu modernlikleri analiz etmek için ele alınması gereken dört temel konunun özerk sahalara olmadığı, fakat aralarında diyalektik, çatışmacı veya barışçıl ilişkilerin söz konusu olduğu gerçeğinin açıklık kazanmış olması gerekir. Bu makale çoklu modernlikleri kavramsallaştırma yolunda gerekli olan bir başlangıç noktası sunmak amacıyla çoklu modernlikler yaklaşımı ile diğer modernlik teorileri arasındaki farkları anlamayı hedeflemiştir. Spesifik olarak vurgulanan noktalardan hareketle şu sonuçlara varılabilir: 1. Bütüncül ve Batı-merkezci modernlik teorilerinin sorgulanması kaçınılmazdır. 2. Batılı olmayan kültürlerin özgünlükleri çoklu modernliklerin varlığına kanıt olarak vurgulanmalıdır. 3. Ne tarihin sonu ne de medeniyetler çatışması yaklaşımları günümüz sosyal dünyasını açıklayamamaktadırlar. 4. *Çoklu modernlikler sosyolojisi* için önerilen dört temel konu üzerinde özel olarak çalışılmalıdır: medeniyetlerin çoğulluğu, tarihlerin çoğulluğu, modernleştirici aktörlerin çeşitliliği ve modernlik projelerinin çokluğu.

Kaynaklar

- Amin, Samir (1976), *Unequal Development: An Essay on the Social Formation of Peripheral Capitalism*, Hassocks: Harvester.
- Arnason, Johann P. (2000a), "Civilizational Patterns and Civilizing Processes" (içinde) Arjomand Said & Edward A. Tiryakian (der.) *Rethinking Civilizational Analysis*, Londra: Sage.
- Arnason, Johann P. (2000b), "The Multiplication of Modernity: Theoretical and Historical Perspectives", *Yayınlanmamış Makale*.
- Arnason, Johann P. (1997), *Social Theory and Japanese Experience: The Dual Civilization*, Londra: Kegan Paul International.
- Arnason, Johann P. (1993), *The Future that Failed: Origins and Destinities of the Soviet Model*, Londra: Routledge.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994), *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press.
- Delanty, Gerard (1998), "Social Theory Between East and West: A Review Article", *European Journal of Social Theory* 1.2.
- Eisenstadt, S.N. (1996), *The Japanese Civilization: A Comparative View*, Chicago: Chicago University Press.
- Eisenstadt, S.N. (1978), *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*, New York: The Free Press.
- Eisenstadt, S.N. (1973), *Tradition, Change and Modernity*, New York: John Wiley and Sons.
- Friese, Heidrun & Wagner, Peter (2000), "When 'the Light of the Great Cultural Problems Moves on': on the Possibility of a Cultural Theory of Modernity", *Thesis Eleven* 61:25-40.
- Fukuyama, Francis (1992), *The End of History and the Last Man*, Harmondsworth: Penguin.

- Fukuyama, Francis (1989), “The End of History”, *The National Interest* 16 (Yaz): 3-18.
- Giddens, Anthony (1994), *In Defence of Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991), *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Huntington, Samuel P. (1997), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Londra: Touchstone Books.
- Huntington, Samuel P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Kaya, İbrahim (2004a), *Social Theory and Later Modernities: The Turkish Experience*, Liverpool: Liverpool University Press.
- Kaya, İbrahim (2004b), “Modernity, Openness, Interpretation: A Perspective on Multiple Modernities”, *Social Science Information* 43 (1): 37-55
- Kaya, İbrahim (2000), “Modernity and Veiled Women”, *European Journal of Social Theory*, Vol. 3 No 2, 195-214.
- Lipset, S.M. (1996), *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*, New York: W.W. Norton.
- Nisbet, Robert (1969), *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development*, New York: Oxford University Press.
- Parsons, Talcott (1971), *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Roxborough, Ian (1979), *Theories of Underdevelopment*, Londra: Macmillan.
- Said, Edward (1978), *Orientalism*, Londra: Penguin Books.
- Turner, Bryan S. (1999), “Globalization, Religion and Cosmopolitan Virtue”, *Yayınlanmamış Makale*.
- Wagner, Peter (2000), “Modernity – One or Many?”, (içinde), Judith Blaue (der.), *The Blackwell Companion to Sociology*, Oxford: Blackwell.

- Wagner, Peter (1999a), “An Entirely New Object of Consciousness, of Revolution, of Thought”, (içinde), Lorraine Daston (der.), *The Coming into Being and Passing Away of Scientific Objects*, Chicago: Chicago University Press.
- Wagner, Peter (1999b), “The Resistance that Modernity Constantly Provokes: Europe, America and Social Theory”, *Thesis Eleven* 58: 35-58
- Wallerstein, Immanuel (1987), “World-Systems Analysis”, (içinde), Giddens, A. & Turner, Jonathann H. (der.), *Social Theory Today* Cambridge: Polity Press.

COMTECU POZİTİVİZM: BİR SOSYAL MÜHENDİSLİK ARACI OLARAK SOSYOLOJİ

Comtian Positivism: Sociology as a Means of Social Engineering

*Bekir BALKIZ**

Abstract

In this article, the connection between Comte's understanding of positivist sociology and social theory will be discussed. Comte's sociology is not only a science about society but also a political project about society. According to the positivist philosophy of Comte in which sociology was given a scientific status, sociology should break its bonds with metaphysics and theological way of thinking; should ground all its scientific claims on empirical basis and as in other sciences, should possess a "law knowledge" of its own. According to Comte, sociology will help to establish a moral order in the society and the scientific information produced by sociologists -just like physics was used to organize the physical world- would be used in projects for social reforms. Through "social engineering", the control over nature will be extended for establishing control over human and society as well.

Keywords: Positivism, Social engineering, Social control, Social law, Positive philosophy, Social science

Özet

Bu yazıda, Comte'un pozitivist sosyoloji anlayışı ile toplum teorisi arasındaki bağlantı üzerinde durulacaktır. Comte'un sosyolojisi sadece toplum hakkında bir doğabilimi değildir; o aynı zamanda toplum hakkında politik bir projedir. Sosyolojiye doğabilimsel bir statü atfedilen Comte'un pozitif felsefesine göre, sosyoloji, metafizik ve teolojik düşünme biçimleriyle olan bağı koparmalı; tüm bilimsel iddialarını empirik bir temele dayandırmalı ve diğer bilimlerde olduğu gibi, kendine özgü bir 'yasa bilgisi'ne sahip olmalıdır. Sosyoloji, Comte'a göre, toplumda moral düzenin kurulmasına katkıda bulunacak; sosyologlar tarafından üretilen bilimsel bilgi, tıpkı fizik biliminin fizik dünyanın düzenlenmesinde kullanılması gibi, sosyal reformlara yönelik projelerde de kullanılabilir. Doğa üzerindeki kontrol, 'sosyal mühendislik' yoluyla, insan ve toplum üzerinde de kontrol kurulmasına dek genişletilecektir.

* Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Sosyoloji terimini ilk defa kullanan ve kendisinden sonra gelen sosyal teorisyenleri (özellikle Herbert Spencer ve Emile Durkheim'ı) önemli ölçüde etkileyen Comte, sosyolojik incelemenin bilimsel olması gerektiğine inanır. Comte'un eserleri, en azından belli ölçüde, Fransız Devrimi ve onun bu devrimin temel nedeni olarak gördüğü Aydınlanmaya karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Topluma yayılmış olan anarşiden oldukça tedirginlik duyan ve hem Aydınlanmaya hem de devrime öncülük eden Fransız düşünürlerine eleştiriler yönelten Comte, Fransız karşı devrimci katoliklerle kısmen aynı çizgidedir ve onlardan etkilenmiştir. Bununla birlikte, onun eserleri en azından iki noktada bu gelenekten ayrı tutulabilir. Birincisi o, Ortaçağlara dönmenin artık imkânsız olduğunu, bilim ve sanayideki ilerlemelerin buna engel teşkil ettiğini düşünür. İkinci olarak o, öncellerinkinden çok daha sofistike bir teorik sistem oluşturmuştur.

Comte, sosyal fiziği ya da 1822'de verdiği adla sosyolojiyi, negatif olarak gördüğü filozoflar ile Fransız toplumuna yayılmış olduğunu düşündüğü anarşiyle mücadele etmek için geliştirmişti. Sosyal fizik terimini kullanması, Comte'un sosyolojiyi doğa bilimleri modeline göre konumlandırmak istediğini açıkça ortaya koyar. Nihayetinde egemen bilim olacağını düşündüğü sosyoloji, ona göre, hem sosyal statikle (mevcut sosyal yapılarla) hem de sosyal dinamikle (sosyal değişimle) meşgul olacaktı. Her ikisi de sosyal yaşamın yasalarını açığa çıkarmayla ilgili olsa da o, sosyal dinamiğe özel bir önem atfetmekteydi. Değişime yönelik bu vurgu, onun sosyal reforma gösterdiği ilgiyi yansıtır. Devrimci değişimlere itibar göstermeyen Comte, toplumdaki doğal evrimin daha olumlu sonuçlar yaratacağına inanır; zira reformlara, bu doğal sürece hizmet etmesi ölçüsünde ihtiyaç duyulacaktır (Ritzer, 1992: 14).

Bu noktada, Comte'un teorisinin köşe taşı oluşturulan 'üç hal yasası' formülasyonuna bakmamız gerekir. Bu teoriye göre dünya, tarih boyunca üç düşünce aşamasından geçmiştir. Comte, sadece dünyanın değil, gruplar, toplumlar, bireyler ve bilimlerin de bu üç aşamadan geçtiğini düşünür. Teolojik aşama ilk aşamadır. Bu aşamada her şeyin kaynağında doğüstü güçlerin mevcut olduğuna inanılır. Sosyal ve fiziksel dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilir. İkinci aşama metafizik aşamadır. Bu aşama ise 'doğa' gibi soyut güçlere inançla karakterize edilir. Üçüncüsü olan pozitif aşamayı ise bilime yönelik inanç karakterize eder. İnsanlar, bu dönemde, mutlak güçlerden uzaklaşmaya başlarlar ve fiziksel-sosyal dünyayı yöneten yasaları deney ve gözlem yoluyla açığa çıkarmaya yönelirler.

Bu teorisinde Comte'un entelektüel faktörler üzerinde odaklandığı apaçıktır. Gerçekten de o, sosyal düzensizliğe entelektüel düzensizliğin neden

olduğuna inanmaktaydı. Önceki düşünce sistemlerinden kaynaklanan düzensizlik, pozitif (bilimsel) çağda da varlığını devam ettirecektir. Ancak pozitivizm egemen hale geldiğinde sosyal kargaşa da son bulmaya başlayacaktır. Bu süreç, evrimsel bir süreç olacağı için, sosyal kargaşa ve devrimin varlık nedeni de ortadan kalkacaktır. Pozitivizm, başkalarının zannettiği gibi çok erken olmasa da, hakim hale gelecektir (Comte, 1970). Burada Comte'un sosyal reformculuğu ve sosyolojisi, birbiriyle kaynaşır. Sosyoloji, pozitivizmin zaferini kolaylaştıracak ve buna bağlı olarak sosyal dünyaya düzen getirecektir. Comte, herşeyden önce devrim savunucusu gibi görünmek istemiyordu. Ona göre, dünyada zaten yeterince düzensizlik vardı. Comte'un perspektifinden bakıldığında gerekli olan şey, entelektüel bir değişmeydi. Dolayısıyla sosyal ve politik devrimlere de gerek yoktu.

Comte'un teorisinde muhafazakârlık, reformculuk, bilimcilik ve evrimciliğin birarada bulunduğunu söyleyebiliriz. Onun sosyolojisinde temel analiz birimi birey değil, aile gibi kurumlardır. O, hem sosyal yapı hem de sosyal değişimin birlikte ele alınması gerektiğini iddia eder. Comte'un, toplumun sistematik karakterine yani toplumun farklı ögeleri arasındaki bağlantılara yönelik vurgusu, kendisinden sonra gelen sosyologları, özellikle de Spencer, Durkheim ve Parsons'ı etkilemiştir. Comte, toplumda konsensüsün rolüne de büyük bir önem atfeder ve toplumun işçiler ve kapitalistler arasındaki kaçınılmaz çatışmayla karakterize olduğu şeklindeki görüşe katılmaz. Sosyolojinin gözlem, deney ve karşılaştırmalı tarihsel analizi kullanması gerektiğini savunan Comte, nihayetinde bir elitisttir ve sosyolojinin hakim bilimsel bir güç olacağına inanır (Ritzer, 1992: 15).

Gerçekliğin, deney ve olguların gözlemlenmesi yoluyla açıklanabileceği idealine bağlı olan Comte'a göre, sosyoloji, doğa bilimlerinin, özellikle de biyolojinin epistemolojik ve metodolojik prosedürlerine göre çalışan bir disiplin olacaktır. Comte toplumun, tıpkı doğa gibi genel yasalar tarafından yönetilen bir olgular kompleksi olarak görülmesi gerektiğini özellikle vurgular ve toplumsal olguların, diğer bilimsel objeler gibi gözlemlenebilecek 'nötr objeler' olduğunu düşünür (Comte, 1970). Bu çerçevede o, toplumun yapı ve örüntüsünü, doğanınkiyle eşitler. Comte, tüm sosyal aktivitelerin, yasa benzeri düzenliliklere tâbi olduğuna inanır ve toplumsal kurumların birçoğunu 'doğal' kurumlar olarak görür. Comte'un 'düzen'e yaptığı vurgunun ardında, uyumu bozulmaması gereken bir 'doğal toplum' kavramlaştırması vardır. Dolayısıyla ona göre, politik eylem ve düzenlemenin 'doğal toplum'un ahengine uygun olması gerekir. Başka bir söyleyişle mevcut olanla yetinmek yani düzene tutunmak ve radikal girişimlerden, düzeni altüst eden devrimlerden sakınmak gerekir (Pelz, 1974: 161). Bu noktada Comte 'düzen içerisinde ilerleme'

formülasyonunda ilerlemeyi düzene tâbi kılar ve muhafazakâr bir konuma sürüklenir. Doğa bilimlerinden aldığı toplumsal 'statik' ve toplumsal 'dinamik' kavramlarını kendi sosyolojisinin anahtar kategorileri haline getiren Comte, insan toplumunda doğadaki gibi zorunlu olan ve ancak bilimsel araştırmayla ortaya çıkarılabilecek objektif 'yasa' lardan söz eder. Buradan giderek o, pozitif bir bilim olarak sosyolojinin değer yargılarından bağımsız olması gerektiğini vurgular ve Bacon ve Descartes'ın metot kurallarını takip etmek suretiyle olgu ile değer arasında keskin bir ayırım yapar. Yeniçağ doğa bilimcileri gibi o da olması gerekenin irrasyonel alana ait olduğunu, bilim adamının ancak 'olan' dan hareket edebileceğini belirtir (Pelz, 1974: 163). Comte'a göre, bilimler arasındaki farklılık, ortaya koydukları yasaların birbirinden farklı olmasından kaynaklanır. 'Bilimlerin birliği' tezi, Comte açısından aynı zamanda metodolojik birlik anlamına gelir. Ona göre "pozitif felsefenin temel özelliği, onun, tüm olguları değişmez doğa yasalarına tâbi olarak görmesidir" (Aiken, 1959: 128). Comte pozitivismi karakterize eden özelliklerden birincisi doğa ve sosyal bilimlerin birliği, yani metodolojik monizm ise, diğeri de metafizik ve spekülâtif felsefeye yönelik olarak yapılan eleştiridir (Hamilton, 1997: 27).

Özgül bir sosyolojik konumu karakterize etmek için, 'pozitivism' terimini kullanan Comte, sosyolojiyi 'pozitif' bir bilim olarak görür. Sosyolojiye doğabilimsel bir statü atfeden Comte'un pozitif felsefesine göre, sosyoloji, metafizik ve teolojik düşünme biçimleriyle olan bağıını koparmalı; tüm bilimsel iddialarını empirik bir temele dayandırmalı ve diğer bilimlerde olduğu gibi, kendine özgü bir 'yasa bilgisi'ne sahip olmalıdır. Evrendeki olguları doğaüstü güçlere referansla açıklayan teolojinin aksine, Comte'un pozitif felsefesi, tüm olguları kaçınılmaz doğa yasalarına tâbi olarak görür. Comte, teolojik ve pozitif düşüncenin birbirlerini karşılıklı olarak dışladıklarını ileri sürer. Bu noktada o, bilgiyi empirik bir temele oturtarak pozitif düşünceye katkıda bulunan Bacon'ı över ve kendisini onun izleyicisi olarak görür (Comte, 1970).

Comte, toplumdaki politik ve moral krizi, entelektüel anarşi ile açıklamaktaydı. "Fikirler dünyayı yönettiği için", entelektüel anarşi sosyal anarşiyi üretiyordu. Bu yüzden entelektüel düzen, sosyal düzen için bir koşuldu. Bununla kastedilen şey şuydu: Bilimsel yöntemin sosyal olguların incelenmesinde kullanılması, toplum hakkında sistematik bilgi üretimine kaynaklık edecektir. Bugüne kadar politik düşünce, bütün olarak negatif ve eleştirel bir karaktere sahip olmuştu. Bundan böyle sosyoloji, tüm sosyal olguların yasa bağımlı karakterini ortaya koymak suretiyle, politik eyleme sınırlar getirecektir. Sosyoloji, Comte'a göre, toplumda moral düzenin tesis edilmesine katkıda bulunacak; sosyologlar tarafından üretilen bilimsel bilgi, fizik biliminin fizik dünyanın düzenlenmesinde kullanılması gibi, sosyal

reformlara yönelik projelerde de kullanılabilir. Doğa üzerindeki kontrol, 'sosyal mühendislik' yoluyla, insan ve toplum üzerinde de kontrol kurulmasına dek genişletilecektir (Benton, 1977: 29-30). St. Simoncular ve Comte, toplumu mühendisçe ele alınabilecek bir 'nesne' gibi görüyorlardı. Onlara göre, pozitif sosyal bilim kaosa son verecek ve otoriteyi tesis edecekti (Porter, 1990: 1031).

Comte'a göre doğa yasaları tespit edildikten sonra, doğaya boyun eğdirmek ve onu kontrol altına almak nasıl mümkün olduysa, toplumu da, onu yöneten genel yasalar keşfedildikten sonra kontrol altına alabilmek mümkün olacaktır. Yalnızca empirik-sosyolojik yasalara dayanılarak, diye ısrar eder Comte, sosyal uyum sağlanabilir ve sosyal reformlar rasyonel olarak plânlanabilir ve uygulanabilir. Bu anlamda Comte'un pozitif sosyolojisi bir istikrarlılık ve sosyal inşa bilimidir (Halfpenny, 1982: 18).

Comte'a göre, doğa yasalarını keşfetmek doğayı denetim altına almak için nasıl bir pratik yarar sağlamışsa, sosyolojik yasaları keşfetmek de toplumda düzenin tesis edilmesi açısından o kadar pratik yarar sağlayacaktır. Pozitivist sosyoloji, düzen içerisinde ilerlemenin koşullarını tespit edecek ve 'teknik' bir fonksiyonu yerine getirecektir. Comte, 'düzen'e o kadar çok vurgu yapmaktaydı ki, 'sosyal yasa' kavramına da bu çerçevede tutucu bir anlam yüklemekteydi. Sanayi sistemi içinde işçi ve kapitalist arasındaki çatışma konusuna değinirken, bu iki kesim arasında zorunlu bir işbölümünün mevcut olduğunu, dolayısıyla 'sosyolojik yasalar'ın gereği olarak, bu işbölümünün ortadan kaldırılamayacağını iddia ediyordu (Romm, 1991: 25-26).

Comte, toplumla ilgili objektif bilgi üretmek için doğa bilimlerini model olarak alır. Kendi sosyolojisine başlangıçta 'sosyal fizik' adını vermesi, onun bu eğilimini açıkça ortaya koyar. Newtoncu fiziğin tespit etmiş olduğu doğa yasalarına benzer yasaların toplumsal yaşamda da ortaya çıkarılabileceğine inanan Comte, toplumun işleyiş süreçlerinin, güneş etrafında dönen gezegenlere ilişkin bilimsel teorilerde olduğu gibi aynı açıklıkla anlaşılabilirliği ve açıklanabilirliğini düşünür. Comte'un pozitif bilimi, toplumsal statik ve toplumsal dinamiğin yasalarını tespit etme iddiasındadır. O, bir kez bu yasalar tespit edildikten sonra, sosyal mühendisliğin gerçek bir olanak olacağını ileri sürer (Smith, 1998: 79-80). Bütün olguları doğa yasalarına tâbi olarak gören pozitif felsefeye göre, doğa bilimlerinde statik ve dinamik süreçler arasında yapılan ayırım, sosyal bilimlere de aktarılmalıdır.

Comte'un pozitif felsefesi, insanlara, insanî-toplumsal olguları, evrensel olarak geçerli yasalar tarafından yönetilen nötr objeler olarak görmelerini ve incelemelerini öğretme iddiasındaydı ve bu pozitif felsefeye göre, sosyal gerçeklik, doğal bir gerçeklik gibi objektif zorunluluk kriterinden hareketle

incelenmeliydi. Hakikatin olgulardan hareketle ortaya konulabileceğini iddia eden St. Simon, bu yüzden, modern pozitivistizmin kurucu babası olarak kabul edilir. Sosyal teori, St. Simon'a göre, diğer deneysel bilimlerde kullanılan benzer yöntem ilkelerine bağlı kalacaktı. Başka bir söyleyişle, bilimsel akıl yürütme deney ve gözlem temeli üzerine oturacak; teoloji, metafizik ve diğer tüm aşkın kavram ve değerler pozitif bilimlerin pozitivistik yöntemiyle sınılanacaktı. Sosyal teori için başka bir adlandırma olan 'insan bilimi', bu yüzden doğa bilimsel bir temel üzerine oturtuldu. Bu çerçevede sosyolojinin inceleme nesnesi olan toplum ile, doğa bilimlerinin inceleme nesnesi olan doğa, 'bilimlerin birliği' (unified science) ilkesi doğrultusunda birbiriyle özdeşleştirildi. Pozitivist toplum teorisine göre, toplumun yasaları, zamanla, doğal objektif yasaların kesinliği ölçüsünde ortaya konabilecekti. Bu anlayışa göre insanlar, değiştirmeye ve akışını yönlendirmeye muktedir olmadıkları toplumsal yasalar karşısında pasif bir konumdaydılar. Comte, sosyal teorisinin negatif felsefeyle olan bağımlı kopardı ve onu pozitivistizm içine yerleştirdi. 'Pozitif' terimi felsefi teoriden bilimsel bir teoriye dönüşümü ifade eden bir kavramdır. Ancak pozitivistizm bağlamında felsefe daha önceki anlamından farklı bir anlama gelir (Marcuse, 1986: 326-341).

'Pozitif felsefe' ifadesindeki 'pozitif' kavramının özellikle Fransız pozitivistizm geleneğinde ontolojik, epistemolojik ve pratik anlamları mevcuttur: a) Ontolojik olarak, pozitif olan bilimsel olanla eşitlenir ve metafizik karşıtı bir anlam ifade eder. Yani bilime açık ve açık olmayan objeler vardır. b) Epistemolojik olarak pozitif olan bilimsel bilgiyle eşitlenir. Buna göre doğru araştırma yöntem ve teknikleri ile yanlış olanları vardır. c) Pratik olarak pozitif, yapıcı olanla eşitlenir; o, eleştirel ve yıkıcı olana karşıttır (Bryant, 1985: 174).

Modern felsefenin başlangıç aşamasında ve 19. Yüzyılda pozitivistizm militan ve devrimci bir karaktere sahipti. Pozitivistizmin olguları nihaî bir merci olarak kabul etmesi dinsel ve metafizik anlayışlara yönelik doğrudan bir saldırıyla bağlantılıydı. Gözleme dayalı doğrulama ilkesi, daha sonra Fransız Aydınlanma filozofları tarafından hakim mutlakçı sistemi eleştirmek için kullanıldı.

Pozitif felsefe, daha önce de belirttiğimiz gibi toplum ve doğa bilimlerini birbiriyle özdeşleştirir. Bu yüzden doğal bilim, özellikle de biyoloji, bu dönemde sosyal teori için bir model oluşturdu. Sosyal yasaları araştıran sosyoloji, fizik bilimini de model olarak alabilirdi. Bu çerçevede toplum, doğal zorunluluk yasalarına göre işleyen bir 'makina' olarak tasavvur edildi. Fiziksel yasaların değişmezliği şeklindeki dogmayı Comte, pozitivistizmin 'gerçek tını' olarak görür. Bu anlayışa göre sosyal hareket, zorunlu olarak, değişmez fiziksel

yasalara tâbidir. Toplumda değişmez yasaların mevcut olduğu görüşü, insanları adeta disipline ve statükoya itaat etmeye çağırır. Pozitif felsefede, bilimdeki düzen ile toplumdaki düzen ayrılmaz bir bütünlük içinde birbiriyile kaynaşır. Nihai amaç, verili olan sosyal düzeni meşrulaştırmak ve güçlendirmektir. Comte'un 'ilerleme yasaları' verili düzen içerisinde ilerleme anlamına gelmekteydi. Düzene yapılan vurgu, Comte'un pozitivizminde daima öne çıkar. Doğal yasalar nosyonu, 'uyum'a yapılan vurguyla birlikte düşünüldüğünde, mevcut düzeni olumlar ve meşrulaştırır. Pozitivist sosyoloji, esas olarak, toplumun farklı 'organları' arasında gerçek ve sürekli bir uyumun olduğu görüşüne bağlı kaldığı için, 'sosyal değişme'den çok 'sosyal statik'i öne çıkarır. Toplumsal 'statik' ve 'dinamik' olarak adlandırılan toplumsal doğa yasalarının önemi vurgulanmak suretiyle, insan faaliyeti, objektif zorunluluk kategorisi içine sokulur (Marcuse, 1986: 342-350).

Pozitif felsefe, bilimsel bilgiye bir dizi ayırıcı nitelik atfeder. Buna göre bilim, ilkin, kendisine konu olarak olguları veya olgular arasındaki genel ilişkileri almalıdır. Olgular, pozitif felsefeye göre, doğrudan duyu algısı içinde verilmiş dışsal 'görüngüler'dir. Dolayısıyla bilimsel bilgi, duysal gözleme dayandırılmalıdır. Pozitif haldeki bilginin ikinci karakteristiği, onu oluşturan önermelerin formuyla ilgilidir.

Bunlar, tikel olgulara ilişkin önermeler değil, aksine evrensel yasalara ilişkin önermelerdir. Bu önermeler, belirli bir olgular kategorisi arasında zorunlu ve değişmez ilişkileri ifade ederler. Bir olgu veya olgular kategorisi, bu kategorinin ortaya çıkışını yöneten yasa keşfedildiğinde bilimsel olarak açıklanır. Bilim, gözleme açık olmayan nedenlere ilişkin herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınır; aynı zamanda o, nihai nedenleri ortaya çıkarma peşinde de değildir. Bu türden açıklamalar Comte tarafından metafizik ve teolojik bilgi olarak adlandırılır. Olguları yöneten genel yasaları tespit etmek ile, açıklama ve öngörü arasında yakın bir bağlantı mevcuttur. Rasyonel öngörünün, bilimsel bilginin kriteri olduğunu iddia eden Comte'un bilimsel bilginin doğası hakkındaki tezi, kapsayıcı yasa anlayışı ile bağlantılıdır. Bu tezin mantıkî sonucu, bilimlerin birliği tezidir (Benton, 1977: 33-35). Comte'un pozitivizminde, bilimsel öngörü ve açıklama, özdeş bir formel yapıya sahiptir.

Bir olayı açıklamak ve bir olayı bilimsel olarak öngörmek tümevarımsal bir akıl yürütme yöntemine tâbidir. Comte'da yasalar, olgusal dünyada gözlemlenmiş düzenlilikler anlamına gelmektedir.

Kendi sosyolojisinin metodolojik ilkelerini ortaya koyan Comte'a göre her türlü bilgi deneye veya empirik kanıta dayandırılmalı ve bu bilgi duysal kanıtlardan, empirik verilerden hareketle inşa edilmelidir. Soyut spekülasyon ve saf felsefe yoluyla hakikat'e ulaşamaz. Hakikate ve olayların tâbi olduğu genel

yasalara ancak kesin gözlem yoluyla ulaşılabilir (Comte, 1970). Sosyal değişimin Comte tarafından evrimci terimlerle açıklaması şaşırtıcı değildir. Çünkü Comte bu evrimci görüşünü doğrudan doğruya biyolojik analogiden türetir. Bu görüş, dönüştürme ve değiştirmeden ziyade, tedrici uyum ve evrime vurgu yapar. Comte'un pozitif felsefesi, bilim adamlarına çatışmaya son verme yetkisi verir ve bu felsefe sağlıklı toplumun koşullarını tanımlar (Bilton, vd., 1993: 559-560).

Comte'a göre, geleceğin organik ve rasyonel toplumu bilime dayanacaktır. Ancak bu bilimsel ve rasyonel toplumun kurulabilmesi için de, insanların 'pozitif düşünme' biçimini özümsemesi ve içselleştirmesi gerekir. Bilim, insanın kendi doğal ve sosyal yaşamının koşullarını değiştirme ve onun üzerinde kontrol tesis etme fonksiyonu görecektir. Pozitif zihin, nedensel bir olgu yorumunu öngerektirir. Bu, 'metafizik nedenler'in mevcudiyetine inanmak anlamına gelmez; tam tersine, her gözlemlenmiş fenomeni, evrensel yasalarla ilişkilendirme ya da yasalı ilişkiler sistemi içine yerleştirmek anlamına gelir. Sosyoloji, bu noktada diğer pozitif bilimlerin yöntemini izler (Kolakowski, 1972: 66-71). Kesinlik düşüncesi, elbette, pozitif felsefeyle birlikte ortaya çıkar. Ancak Descartes'dan bu yana, bu düşünceye rasyonalizmin de güçlü bir etkisi söz konusu olmuştur. Pozitivizm kesinliğin anlamını ve fonksiyonunu yeniden yorumlamıştır. Rasyonalizme göre hakikatin kaynağı rasyonel olarak düşünülen öznedir. Dünya, öznenin otonomisine uyum sağladığı ölçüde gerçektir. Pozitivizm, kesinliğin kaynağını, düşüncenin öznesinden algılamamın nesnesine kaydırır. Comte'un pozitif felsefesi düzen ve ilerlemeyi uzlaştırmayı amaçlar. İlerleme, düzen içinde ve düzene uygun bir ilerlemedir; devrim değil evrimdir. Comte'un ilerleme düşüncesi, devrimi, verili sistemin bütünsel dönüşümünü dışlar. Tarihsel gelişme, 'doğal' yasalara göre işleyen sosyal düzenin uyumlu bir evriminden başka bir şey değildir. Dinamik sosyoloji, bu evrimin mekanizmalarını ortaya çıkartır ve açıklar.

Tarihsel ilerleme doğal bir süreçtir ve doğal yasalar tarafından yönetilir. Daha özlü bir biçimde ifade etmek gerekirse, ilerleme düzene tabidir. Comte'a göre sosyoloji, sosyal statik ve dinamiğin değişmez yasalarıyla ilgilenen pozitif bir bilimdir. Bu yasalar, bilimsel gözlem yoluyla açığa çıkarılabilirler (Marcuse, 1986: 352).

Comte açısından bilimsel bilgi, teknik olarak kullanılabilir olmalıdır. Bilim, hem doğal hem de toplumsal süreçler üzerinde teknik kontrolü olanaklı hale getirir. Tarihsel gelişimin yasaları sosyoloji vasıtasıyla keşfedilebilir. Geçmiş açıklama, bugün anlamamıza ve geleceği öngörmemize olanak sağlar. Pozitivist sosyolojinin amacı, doğa bilimlerinde olduğu gibi yasalar tespit etmek ve bunları açıklamaktır. Bu yasalar da, geleceği önceden görmemize olanak

sağlayacaktır. İnsanın doğa, tarih ve toplumun yasalarına bağımlılığı, bu yasaları manipüle edebilecek sosyal reformların yapılmasını gerektirir. Comte'un sosyolojisi, yalnızca sınırlı bir eleştirel potansiyele sahiptir. Yasalar vardır ve işlemektedir; bize düşen görev aksaklıkları gidermektir (Frisby, 1997: xi-xii& Bryant, 1975: 401-403).

Değerlendirme

Fizik dünyanın incelenmesinde kullanılan 'bilimsel yöntem'in toplumsal dünyanın incelenmesinde de kullanılabileceğini savunan Comte'a göre, sosyolojik araştırmanın amacı, fizik bilimlerdeki kanıtlanabilir çizgisine uygun olarak yasalar ve genellemeler formüle etmek ve öngörülerde bulunmak olmalıdır. Toplumun da tıpkı doğa gibi insan iradesinden bağımsız olarak işleyen yasalarla yönetildiğini düşünen Comte, doğa biliminin, sosyal dünyanın incelenmesinde sosyoloji için güvenilir ve sağlam bir model teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Olgular ve değerlerin, bilimsel analizlerin amaçları açısından birbirlerinden ayırt edilmesi gerektiğini savunan Comte'a göre sosyoloji, yalnızca verili sosyal gerçekliği kendisine inceleme konusu yapmalı; 'olması gereken' hakkında değer hükümleri ortaya koymamalıdır. Bu açıdan bakıldığında Comte'un 'sosyal fizik' olarak tasarladığı sosyolojisinin, verili gerçeklik hakkında enformasyonlar temin etmeyle sınırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Verili sosyal olgular arasında varolan nedensel ilişkileri ortaya çıkarma ideali, Comte'un sosyolojisini karakterize eden temel bir özelliktir. Onun, sosyolojiyi bir sosyal mühendislik projesi olarak görüyor olması da ancak bu nokta gözönünde bulundurularak kavranabilir. Sosyal gerçeklikte verili olan empirik düzenlilikleri tespit etmek suretiyle, geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmak ve toplum üzerinde teknik bir kontrolü sağlamak için gerekli olan enformasyonların toplanması ve biraraya getirilmesi, Comte'a göre, bir sosyal mühendislik projesi olarak sosyolojinin temel amacı olmalıdır. Comte'un pozitivist sosyolojisi, verili gerçekliği doğallaştıran bir önkabulden yola çıktığı için, bilimsel araştırma sonuçlarından hareketle yapılacak ahlâki ve politik düzenlemenin de, mantıken, toplumun doğal yapısını bozmaması gerektiği kabulüne dayanır.

Kaynaklar

- Aiken, H. (1959), *The Age of Ideology*, New York: A Mentor Book.
- Benton, T. (1977), *Philosophical Foundations of the Tree Sociologies*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Bilton, T.& Bonnett, K.& Jones, P.& Sheard, K.& Stanworth, M.& Webster, A. (1993), *Introductory Sociology*, London: Macmillan.
- Bryant, C.G.A. (1985), *Positivism in Social Theory and Research*, London: Macmillan.
- Bryant, C.G.A. (1975), 'Positivism Reconsidered', *The Sociological Review*, Vol.23.
- Comte, A.(1970), *Introduction to Positive Philosophy*, Indianapolis:Bobbs-Merrill.
- Frisby, D. (1997), 'Introduction to the English Translation', Theodor, A. et.al. (ed.), *The Positivist Dispute in German Sociology içinde*, London: Heinemann.
- Halfpenny, P. (1982), *Positivism and Sociology: Explaining Social Life*, London: George Allen and Unwin.
- Hamilton, P. (1997), 'The Enlightenment and Social Science', Boudon, R.& Cherkaoui, M., (ed.), *The Classical Traditions in Sociology Vol.1 içinde*, London: Sage.
- Kolakowski, L. (1972), *Positivist Philosophy: From Hume to the Vienna Circle*, Harmondsworth.
- Marcuse, H. (1985), *Reason and Revolution*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Pelz, W. (1974), *The Scope of Understanding in Sociology*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Porter, T.M. (1990), 'Natural Science and Social Theory', Olby, R.C.& Cantor, G.N.& Christie, J.R.R.& Hodge, M.J.S. (ed.), *Companion to the History of Modern Science*, London: Routledge.
- Ritzer, G. (1992), *Sociological Theory*, New York: Mc Graw-Hill.
- Romm, N.R.A. (1991), *The Methodologies of Positivism and Marxism/A Sociological Debate*, London: Macmillan.
- Smith, M.J. (1998), *Social Science in Question*, London: Sage.

SİVİL TOPLUMU YENİDEN SİYASETİN İÇİNDE DÜŞÜNMEK

Rethinking Civil Society Within the Political Context

*Özkan YILDIZ**

Abstract

This essay aims to discuss the conception of civil society and criticize the mainstream perception of civil society in Turkey. Although civil society has been described as a vital condition and component for democratization process in the country for last two decades, the mainstream conception of civil society with its dualistic and antagonistic construction of the relationship between civil society and political society carries a tendency that would falter the development and deepening of democratization. The essay argues that for a proper democratic development the relationship between civil society and political society should be based on a balance rather than one substituting the other.

Keywords: Civil society, Political society, Democratization, The state-civil society relations, Over-politicization of civil society.

Özet

Bu yazı Türkiye’de sivil toplum algısını tartışmayı amaçlamaktadır. Her ne kadar sivil toplum kavramı ülkede demokratikleşme sürecinin önemli bir koşulu ve bileşeni olarak betimleniyor olsa da, ana-akım sivil toplum kavramsallaştırılmasında sivil toplum-siyasal toplum arasında kurulan karşıtlık ve ikileme dayalı bir eğilim demokratikleşme sürecini pekiştirmek ve derinleştirmekten daha ziyade bu süreci olumsuz yönde etkileyen bir boyut taşımaktadır. Bu yazı sivil toplum ve siyasal toplum arasında dengeli bir ilişkinin kurulması ve korunması yoluyla ancak uygun demokratik bir toplumsal yapının gelişebileceği iddiasını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Siyasal toplum, Demokratikleşme, Devlet-sivil toplum ilişkisi, Sivil toplumun aşırı siyasallaşması

* Dr., Araş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Giriş

Son yıllarda, sivil toplum örgütleri Türkiye’de ve dünyada “yeni demokratikleşme dalgası”nın önemli aktörleri olarak kavramsallaştırılmaktadır. Özellikle liberal siyasal gelenek içinden gelen birçok yazar, sivil toplum örgütlerinin, modern toplumda yerine getirdikleri siyasal, ekonomik ve toplumsal işlevleri ile farklı toplumsal kesimlerin siyasal süreçlere katılımını sağlayarak, toplumda demokratikleşmenin güçlenmesine ve derinleşmesine katkı yapacağını ileri sürmektedir. Böylelikle, siyasal alan ya da kamusal alan farklı kimlik ve çıkarların temsili yoluyla demokratik ve çoğulcu bir yapının oluşumuna zemin hazırlayacaktır.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, sivil toplum Türkiye’de de 80’lerden itibaren akademik ve siyasal tartışmalarda popüler bir kavram olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde farklı işlev ve amaçlara sahip sivil toplum kuruluşlarının (STK) yaygınlaştığı, sayılarının arttığı görülmektedir. Sivil toplum örgütlerinin nicel ve etkinlik alanındaki bu artış birçok yazar, gazeteci ve siyasi aktör tarafından Türkiye’de demokrasinin gelişmesine ve pekişmesine katkı sağlayacağı dile getirilmektedir.

Sivil toplumun yüceltiildiği bu dönem aynı zamanda sivil toplumun demokrasiye katkısı kuşkuyla olan bazı eğilimleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye’de neo-liberal politikaların siyasal alana tezahürünün bir sonucu olarak devlet ve siyaset karşıtlığı, katı bir devlet-sivil toplum/sivil toplum-siyaset ikilemini de güçlendirmiştir. Bu yaklaşım devletin ve onun kurumlarının hantallaştığını, siyasal partilerin popülist politikaları benimseyerek toplumun ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamadığı, dolayısıyla etkisini yitirerek bir kriz içerisine girdiklerini vurgulamaktadır. Liberal yaklaşım, bu sorunlara çözüm olarak sivil toplumun ikame ederek aşılacağını savlamaktadır. Her ne kadar dile getirilen sorunlarda doğruluk payı olsa da, sivil toplum-devlet/sivil toplum-siyaset karşıtlığı ekseninde kurgulanan bu çözümün, son kertede, siyasal alanın demokratikleşmesine hizmet etmeyeceği kanısındayız. Zira böylesi bir karşıtlık ilişkisi, özünde sivil toplum-siyasal toplum arasında var olması gereken dengeli ve mesafeli ilişkiyi sekteye uğratmakta ve demokratik siyasete katkısı olmayacak yeni bir ilişki biçiminin ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Başka bir ifadeyle, bu yeni ilişkide sivil toplum alanı kendi başına yüceltilirken, siyasal alanı ve onu oluşturan kurumlar değersizleştirilmektedir.

Bu yazı sivil toplum-siyaset arasında dengeli (karşılıklı etkileşime dayanan) bir ilişki kurulduğu sürece, sivil toplumun demokrasinin gelişmesine ve derinleşmesine katkıda bulunacağını ileri sürmektedir. Demokrasinin

konsolidasyonu ve derinleşmesi, ancak sivil toplum ve siyasal toplum arasında korunması gereken dengeli bir ilişki sonucunda mümkün olabilir. Başka bir ifadeyle sivil toplum siyasetle eklemlendiği sürece demokratik açıdan anlam ve işlev kazanacaktır ki, sivil toplum olgusunun tarihsel gelişim seyrine bakıldığında, sivil toplum ile siyasal alan arasındaki dengeli ilişkinin varlığı demokrasinin gelişmesi için önemlidir. Yazıda sivil toplum olgusunun tarihsel gelişimine kısaca analitik olarak değinildikten sonra, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız argümanın eleştirel bir tartışması yapılacaktır.

Sivil Toplumun Tarihsel Kökleri Üzerine

Sivil toplum öncelikle Batı kökenli bir kavramdır. Sivil topluma dair ilk işaretleri Antik Yunan düşünüşünde yer alan Aristo'nun çalışmalarında görmekteyiz. Antik Yunan'da var olan oikos-polis ayrımı sivil toplum nosyonunun ilk formülasyonu olarak düşünülebilir. Oikos, günümüz siyaset felsefesinde özel alan kavramsallaştırmasına tekabül eden, insanın duyularını, güdülerini ve itkilerini yaşadığı bir mekân imlerken, polis insan aklının, rasyonel düşünüşün ve ortak dil ve aklın sergilendiği kamusal alana tekabül eder. (Çelebi, 2003: 235). Ortak aklın ve ahlaki değerlerin yaşandığı ve ortaya konduğu alan olan polis, insanın siyasal ve insansal vasıflarını geliştirdiği bir alandır. Arato ve Cohen'in belirttiği gibi, "yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içindeki özgür ve eşit yurttaşların siyasal toplumu, ahlaki bir kamu olarak tanımlanır" (1992: 84). Öyle ki, Aristo'da ahlakilik, sadece özel hayatın değil, kamusal hatta politik hayatın da özü niteliğindedir (Saxonhouse'dan akt. Sarıbay, 2003: 16). Zira modern dönemde, sivilleşme ya da medenileşmeyle ilintilendirilen sivil toplum nosyonu örtük olarak ahlaki töze gönderimde bulunur. Örneğin White'a göre güçlü bir sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki en önemli katkısı, bir kamusal ahlak anlayışı geliştirerek siyasetçilerin ve yöneticilerin eylem ve işlemlerinden dolayı hesap verebilmeleri sürecinin önünü açmasıdır (White, 1991: 383). Özetle, sivil toplum teriminin felsefi temelini Antik Yunan'da görmekteyiz. Aristo sivil topluma karşılık gelen polis ya da koinonia ile yurttaş, katılıma, siyasete yönelik bir vurguda bulunmaktadır. Bir bakıma sivil toplum siyaset arasındaki karşılıklı etkileşim Aristo'nun yaklaşımında da görülmektedir.

Ancak, sivil toplum modern içeriğini Batı toplumsal formasyonu içinde kazanmıştır. Bir bakıma Batı'daki modernite deneyimi sivil toplumun alt yapısını oluşturmuştur. Modernite projesi Batı'da, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, ulus-devlet, demokrasi, laiklik gibi dinamikler üzerinde yükseldi.

Burjuvazinin feodalizmin daha sonra da kralın otoritesinden bağımsızlaşarak sosyal bir sınıf olarak ortaya çıkması ve özgürleşmesi sivil toplum üzerinde de tayin edici rol oynamıştır. Batı Orta Çağ'ında "sivil toplum orta sınıfa kentsel yaşamda sağlanan birtakım sivil özgürlükler temelinde ortaya çıkan, merkezi otoriteden bağımsız özerk kurumların şahsında gelişme imkânı bulan toplumsal alanı belirtir" (bkz. Erdoğan Tosun; 2001:31). Nitekim 18. yüzyıl düşünürlerinden Hegel sivil toplumu 'burjuva toplumu' (Bürgerliche Gesellschaft) olarak nitelendirmiştir. Marx da Hegel'i izleyerek sivil toplumu burjuva kapitalist toplumuyla özdeş görmüştü.

Sivil Topluma Kuramsal Bakış

Sivil topluma ilişkin teorik yaklaşımlar analitik olarak değerlendirildiğinde iki ana eğilimin ön plana çıktığı görülmektedir. Birinci eğilim liberal kuram içinden sivil toplumun okunmasıdır. Bu okumada sivil toplumun ve sivil toplum örgütlerinin demokratikleşme projesine olumlu katkı sağladığı düşünülmekte ve bu nedenle sivil topluma olağanüstü önem atfedilmektedir. İkinci eğilimse bunun tersini savunmaktadır. Burada sivil toplum eleştirel bir analize tabi tutulmaktadır. Bu yaklaşımda "sivil toplum katıksız özgürlüğün ideal alanı değil sivil toplum sahasında da çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları olduğu" (Hall, 1995: 120-21). Bu yüzden sivil toplumun her daim demokrasi projesine katkı sağlayamayacağı vurgulanmaktadır.

Genel olarak sivil toplumun tamamen devlete ait olmayan bir alana indirgenmesine karşı yaygın bir tepki olduğu söylenebilir. "Devletten nispeten irak diye hürriyet atfedilen sivil toplum sahasında yerleşik güçler var ve onların tasallutu da devletinki kadar yıpratıcı ve baskıcı olabilir" (Bora, 1997:9). Bilgin de paralel bir anlatımla "birlikte var oluşun alanına denk düşen sivil toplum sahasının çelişkili ve sonsuz talepleri olan egoist bireyler ve tüketicilerden, kapalı cemaatlerden oluştuğunu" (Bilgin, 1997: 66-68) vurgulamaktadır. Dolayısıyla bir toplumda sivil toplum veya sivil toplum kuruluşlarının varlığı doğrudan sivilliğe ya da demokrasiye işaret etmemektedir. Tersine sivil toplum unsurlarının birbirleriyle ve aynı zamanda siyasal alanla kuracağı yatay ilişki ve etkileşimin yönü demokratikleşmenin yönünü de tayin edecektir. Sivil toplum kendi içinde karşıtlıkları olan diyalektik bir bütünlüğe karşılık gelmektedir.

Sivil toplum kavramı değişken bir doğaya sahiptir. Değişken bir doğaya sahip olmasına rağmen kavramın temel tanımlayıcı özellikleri konusunda bir

görüş birliğinin oluştuğu söylenebilir. Kısaca bugün sivil toplum dendiğinde belirli normatif ilkelere yapılan vurgunun ön plana çıktığını görmekteyiz. Katılım, gönüllülük, özerklik, çoğulculuk, tolerans bu normatif ilkelere örnek gösterilebilir. Nitekim bugün radikal demokrasi söylemini benimseyen yazarlar çok kültürlülüğün, farklı kimlik ve aidiyetlerin siyasal alanda temsiliyetini önemsemektedirler.

Tester'e göre sivil toplum sözlük anlamıyla yurttaşlar toplumu (society of citizen) olup; bu yurttaşlar arasındaki sosyal ilişkilere ve iletişime göndermede bulunan bir kavramdır (Tester, 1992:176). "Yurttaş, Aristoteles'in tanımına göre sivil toplumun (politike koinonia'nın) yönetimine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılma gücüne sahip kişidir" (Kuçuradi, 2003: 6). Dolayısıyla sivil toplum, yurttaşların oluşturduğu düzene karşılık gelmektedir. "Sivil toplum sınıfları, etnik grupları, cemaatleri birim olarak ele alan düzen değil, yurttaşı birim olarak ele alan düzendir" (Kuçuradi, 1998:28). Sivil toplumun gelişmesinin ön koşulu olan yurttaş ya da vatandaş kavramı Gellner'da 'modüler insan' a karşılık gelmektedir. Modüler insan farklı kurum ve örgütlere üye olmayı mümkün kılan bir eğitim düzeyine sahip bireyi tarif etmektedir. Bu birey, çok farklı toplumsal kümelenmelerde bir yapı taşı işlevi görmek için gerekli donanımına ulaşmıştır. Modüler insan yerel, kültürel cemaat sınırlarının parçalandığı ve ulusal topluluklara dayalı daha büyük siyasal birimlerin (ulus-devletler) ortaya çıktığı milliyetçilikler çağında tarih sahnesine girmiştir (bkz. Gellner, 1994: 214). Bir bakıma yurttaşlık ya da vatandaşlık kavramı sivil toplumun dinamik yönünü ortaya koymaktadır.

Batı siyaset felsefesi geleneği içinde geliştirilen yaklaşımlar bir yana bırakılırsa sivil toplum kavramının devlet dışı gönüllü kuruluşlara, piyasa ilişkilerine ve kentsel değerlere ve kodlara gönderimde bulunduğu söylenebilir. White'a göre sivil toplum "devlet ile-devletten ayrı, devletle ilişkide özerkliğe sahip olan ve toplumun üyeleri tarafından kendi çıkarlarını ya da değerlerini korumak ya da yaymak için gönüllü olarak kurulan örgütlenmelerin oluşturduğu-aile arasında ara bir birliktelik alanıdır" (White, 1994: 379). Sivil toplumun devlet karşısında ya da ondan özerk bir birlikte yaşama formu olarak ele alınması birçok düşünürün çalışmasında merkezi bir öneme sahip görünmektedir. Nitekim Diamond da sivil toplumu "gönüllü, kendi kendini yaratan, kendi ayakları üzerinde duran, devletten özerk örgütlü toplumsal yaşam alanı" (Diamond, 1994: 5) olarak nitelendirmektedir. Bu iki yaklaşımda sivil toplum özerklik arasındaki bağıntıya yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Buradan hareketle sivil toplumun derecesinin özerkliğin derecesine bağlı olduğu söylenebilir.

Bugün sivil toplum dendiğinde ilk akla gelen sivil toplum örgütleridir. Gönüllü dernekler, kitle iletişim araçları, meslek örgütleri, sendikalar ve benzeri kuruluşlar sivil toplum alanını oluştururlar. Sivil toplum örgütleri özünde yurttaşlık bilincinin oluşturulması, devlet karşısında güçsüz kalan siyasal oluşumların arkasındaki toplumsal desteği arttırmayı, katılımı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada, sivil toplum örgütleri, birer siyasal aktör olmaktadır. Yeni bir kimlik, yurttaşlık ve demokrasi yani bir siyaset üretme süreciyle toplumsal meşruiyet kazanabilmektedirler (bkz. Kadioğlu, 2001). İbrahim ve Wedel'e atıfla konuşulursa "sivil toplumun kurucu öğeleri arasında yer alan gönüllü kuruluşların, aracı örgütler olarak, sivil toplumun siyasi taleplerini ifade etmelerini, devletin eylemlerini denetlemelerini ve aynı zamanda devlet karşısında topluma bir korunma sağlamalarını beklemek makuldür" (İbrahim & Wedel, 1997: 4). Sivil toplumun siyasal bir özne olması ya da siyasal alanla refleksif bir ilişkiye girmesi ayrıcalıklı önem kazanmaktadır. Bu noktada sivil toplum örgütleri içinde de bir ayrışmaya gidilmesi gerekmektedir. Zira özel ortak ilgileri olan insanların kurduğu örgütler (caz müziği sevenler derneği gibi) veya hayırseverlik amacıyla kurulan kuruluşların (yardımlaşma dernekleri) 'özne' olarak siyasal alanı etkilemesi söz konusu değildir. Bu kuruluşlarda da gönüllülük söz konusu değildir. Kuçuradi sivil toplum örgütünün tanımını bu çerçevede yapmaktadır. Ona göre ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları devlet ya da kamu kuruluşu olmayan, bir meslek kuruluşu da olmayan, belirli koşullarda insan haklarının gerektirdiklerini gerçekleştirmeye katkıda bulunmak için gönüllü olarak kurulan, farklı mesleklerden kişilerin gönüllü olarak katıldığı, üyelerinin çok yönlü bilgileriyle çalışan ve kamu hizmeti yapan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır (Kuçuradi, 2004: 9). Kamusal katılım sağlayarak fonksiyonel hale gelen sivil toplum örgütleri demokratik siyasal hayatın da temel unsurlarını oluşturmaktadırlar.

Krize Giren Siyaset İtibar Kazanan Sivil Toplum

Genelde dünyada özelde de Türkiye'de son yıllarda (bilhassa son yirmi yıl zarfında) siyasal alanın bir kriz içine girdiği yönünde birçok düşünür hemfikirdir. Özellikle 70'lerden itibaren Batı tipi parlamenter demokrasinin yaşadığı krize sıkça vurguda bulunulduğu görülmektedir (bkz. Touraine, 1997 & Bauman, 1999). İnsel, sadece Türkiye'de değil, geçen yirmi yıl zarfında neo-liberal fırtınanın etkisinde kalan tüm coğrafyalarda, siyasetin siyasetsizleşmesinin ciddi bir boşluk yarattığına değinmektedir (İnsel, 2002). Nitekim 'tarihin sonu ve son insan' adlı eserinde Fukuyama global ölçekte büyük ideolojilerin yıkıldığını ya da cazibesini yitirdiğini vurgularken ironik

biçimde liberalizmin zaferine gönderimde bulunuyordu. Son dönemlerde Batıda sağ ve sol ideolojiler arasındaki ayrımın görece anlamını yitirmesi, siyasal partilerin sosyal sınıfların temsilcisi olma işlevini yitirmesi temsili demokrasi modelinin toplumsal talepleri karşılamadaki sınırlılığı, klasik siyasal aktörlerin aracılık ve temsil işlevinden uzaklaşmaları siyaset kurumunun küresel ölçekte yaşadığı krizin temel parametrelerini oluşturmaktaydı.

Türkiye’de de bilhassa 90’lı yıllardan sonra siyaset kurumunun toplum nezdinde itibarını kaybettiğine tanık olmaktadır. “Siyasi aktörlere güvensizlik, politikacıların rüşvet ve yolsuzluklara gömüldüğüne ilişkin eleştiriler, sağ ve sol partilerin hepsinin de halkın sorunlarıyla ilgilenmediği iddiaları, adaletin ve diğer toplumsal kurumların eşitsizliği, sıradan insanların haksızlıklara maruz kaldığı iddiaları siyasette yaşanan temsil krizini göstermekteydi” (Bilgin, 1997: 26). Bu krizin aşılmasında sivil toplum kavramına/alanına ve ardından sivil toplumu temsilen sivil toplum kuruluşlarına olağanüstü büyük beklentiler yüklenmiştir. Türkiye’de son dönemlerde yapılan kamuoyu araştırmaları yurttaşların, siyaset kurumuna ve birbirlerine olan güveninin az olduğunu göstermektedir. Zira bu araştırma verilerinde orduya yüksek bir güven duygusu dikkat çekmektedir. Halk yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel açmazların sorumlusu olarak siyaseti ve onu temsilen de siyasal aktörleri göstermektedir (bkz. Aksoy, 2002). Nitekim 3 Kasım 2002 seçiminde merkez siyasal partilerin büyük oranda oy kaybetmesi ve parlamento dışında kalması bu süreçle bağlantılı olarak ele alınabilir.

Türkiye’de siyasetin ya da siyasal aktörlerin mevcut sorunların baş müsebbibi olarak gösterilmesi sivil toplum örgütlerinin toplum nezdinde fonksiyonellik kazanarak ön plana çıkmasını sağlamıştır (bkz. Doğan, 2002 & İnel, 2002). Başka bir ifadeyle başta siyasal aktörlerin toplumla devlet arasında aracılık yapma işlevini ve temsil gücünü giderek yitirmeleri sivil toplumun özel olarak da sivil toplum örgütlerinin önem ve itibar kazanmalarına yol açmıştır. Nitekim İnel; Türkiye’de siyasetin krize girmesiyle büyük bir boşluğun doğduğunu ve bu boşluğun da kısmen sivil toplum örgütleri tarafından doldurulduğunu vurgular. Ona göre, sivil toplum örgütleri siyasete akamayan enerjiyi kendilerine çektiler. Bu hem yeni tür bir siyasallaşmanın ön habercisiydi hem de siyaset alanının boşalmasını kalıcı kılıyordu (İnel, 2002). Özetle söz konusu yeni dönemde devletin yapamadığını sivil toplum kuruluşlarının yapması gerektiği fikri giderek güçlenmekteydi. Sivil toplum bu dönemde siyasal alanın mümkün olduğunca devre dışı bırakılmasına gönderme yapıyordu. Siyasal alanının devre dışı bırakılması bir bakıma sivil toplumla siyasal toplum (siyaset) arasında olması gereken ilişkinin yok olması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin son beş yılında sivil toplumla siyasal alan arasında dengenin bozulduğunu örnekleyen üç önemli gelişmeden söz edilebilir. Bu gelişmelerden birincisi, 28 Şubat süreciyle ortaya çıkan sivil toplumun aşırı siyasallaşması; ikincisi sivil toplum ile siyasal alan arasındaki ilişkinin muğlâklaşması yani resmîyetle sınırları belirsizleşen bir sivil toplum faaliyetinin ortaya çıkması ve üçüncüsü de 17 Ağustos depremiyle billurlaşan sivil toplumun devlet ve siyaset kurumlarının yerine ikame edilmesidir.

28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurumu (MGK) iktidardaki hükümete bir takım taleplerde bulunmuştur. MGK ile hükümet arasındaki kutuplaşma ya da cepheleşmede Türkiye'nin beş büyük sivil toplum örgütü de (Türk-İş, TESK, DİSK, TOBB, TİSK) MGK ya da orduyla mutabık olduklarını belirtmişlerdir. Nitekim basın da bu olayı demokrasi için sivil muhtıra olarak değerlendirmişti (bkz. İnsel, 1997 & Tekin; 2000 & Yerasimos, 2001). 28 Şubat sürecinde söz konusu beş büyük sivil toplum örgütünün orduyla birlikte hareket ederek siyasal alana müdahale etmesi sivil topluma yüklenen misyonun ötesinde bir anlam ifade eder. Demokrasinin önemli aktörleri olarak kurgulanan sivil toplum kuruluşlarının orduyla birlikte hareket etmesi, siyasal alanın daralmasına ve ordunun toplum ve siyaset üzerindeki etkisinin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Bu aşırı siyasallaşma liberal sivil toplum kurgusu içinde bir anamoli olarak düşünülebilir.

Sivil toplum devlet ya da siyaset arasındaki dengenin bozulmasını örnekleyen ikinci gelişme ise siyasal alan ile sınırları belirsizleşen bir sivil toplum faaliyetinin ortaya çıkmasıdır. Kimi sivil toplum örgütleri devletin resmi ideolojisiyle örtüşen, iç içe geçen bir yapı arz etmektedir. Örneğin din ve milliyetçilik ekseninde oluşan kimi sivil toplum kuruluşları, devletin resmi ideolojisini benimseyerek diğer sivil toplum kuruluşlarının siyasal meşruiyetini, örgütlenme hakkını, vatandaşların siyasal katılımını sınırlandıran bir eğilimi benimsedikleri söylenebilir. Böylesi bir ilişki ve yapı da sivil toplumun temel tanımlayıcı özellikleriyle çelişmektedir. Dahası devlet gibi düşünen ve davranan yer yer diğer sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini engellemek için bazen şiddete de başvuran bu tip sivil toplum örgütlerinin demokrasinin gelişip pekişmesine katkıda bulunamayacağı açıktır. Bu durum sivil toplum-siyaset arasındaki dengenin bozulmasında bir başka anamoliye işaret eder. Yani sivil toplum ile siyasal alan arasındaki ilişkinin muğlâklaşması olarak tarif ettiğimiz anamoliyi oluşturmaktadır.

Sivil toplum örgütlerini tanımlayan temel unsur devletten özerk (otonom) değildir. Sivil toplum örgütleri otonom oldukları sürece özgür ve özgün bir kimlik oluşturup devlet üzerinde baskı mekanizması oluşturabilir.

Sivil toplum ile siyasal alan arasındaki dengenin bozulduğunu gösteren üçüncü gelişme ise sivil toplum örgütlerinin devlet ya da siyaset kurumlarının yerine getirdikleri işlevlere bir alternatif olarak ileri sürülmesidir. Yani bir tarz ikame etme durumu söz konusudur. Özellikle son 20 yılda neo-liberal politikaların da etkisiyle güçlenen bu eğilim hantal, çağın gerisinde kalmış, yıpranmış devletin üstlendiği pek çok hizmeti yerine getiremediğini vurgulamakta ve bu görevleri dinamik, çağdaş, dünyayla bütünleşmiş sivil toplumun üstlenmesi gerektiğini savlamaktadır. Zira bu anlayış kimi sivil toplum örgütlerinin söylemlerinde de görülmektedir. Örneğin Prof. Ahmet Taner Kışlalı'nın Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) için yazdığı ve derneğin temel felsefesini oluşturan 'Demokratik Toplumcu Çağrı' isimli broşürün ilk maddesinde siyasal alanda yaşanan krize vurguda bulunulmakta ve bunu aşmada sivil toplum örgütlerinin üstleneceği işleve önem atfetmektedir. "Toplumumuz cumhuriyet tarihinin belki en önemli bunalımıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu geçici değil yapısal bir bunalımdır. Bunalımla savaşmak durumunda olan devlet kurumlarının çoğu yozlaşmıştır. Devlet yapısındaki hastalıkları gidermek görevindeki siyasal partiler ise tabanlarından ve dolayısıyla toplumdan kopmuşlardır. Partiler demokrasisi liderler demokrasisine, daha doğrusu genel başkanlar diktatörlüğüne dönüşmüştür. Kitlelerde yaygınlaşan umutsuzluğun nedeni bu çıkmazdır. Ortaya çıkan bu olumsuz tablo içindeki en önemli umut ışığıysa devletten ve siyasal partilerden kesilen umutlar sonucu, sayıları hızla çoğalan 'sivil toplum' örgütleridir" (Kışlalı, 1989: 1).

Burada dile getirilen husus neredeyse sivil toplumda devlet gibi davranması beklenmekte ve dolayısıyla da devletten özerkliğiyle tanımlanan sivil toplum devletimsi fonksiyonu ifa etmesi istenmektedir.

Sivil Toplumunu Siyasal Topluma Eklemlenmek

Sivil toplumu siyasal topluma eklemlenmek ya da siyasetin içinde düşünme konusunda son yıllarda yoğun tartışmaların olduğu görülmektedir. Bu tartışmalarda sivil toplumun ya da sivil toplum örgütlerinin siyasal alanla kuracağı etkileşimin demokrasi üzerindeki önemine değinilmektedir.

Sivil toplum literatürü incelendiğinde siyaset ile sivil toplum arasında bir dolayımın var olduğu görülmektedir. Hatta sivil toplumun siyasal demokrasinin ön koşulu olduğu birçok düşünürce de paylaşılmaktadır (bkz. Turan, 1991 & Alpay, 1991 & Çelebi, 2003). Akşit sivil toplumu siyasetle

ilintili olarak tanımlamaktadır. Ona göre sivil toplum, devletin/siyasal sistemin ve iktisadi sistemin köşelerinde iki ucu olan toplumun örgütlenmesi ile gövdesi oluşan bir kurumlaşma ve örgütlenme biçimidir” (Akşit, 2003: 74). Siyasal alanla sivil toplum arasında çift yönlü ve sürekli bir etkileşim söz konudur.

Klasik anlamıyla siyaset, partiler, temsili mekanizmalar seçimler aracılığıyla devlet-birey arası etkileşimin gerçekleştiği, güçler dengesinin olduğu başlıca alandır. “Sivil toplum ilk bakışta siyaset dışında kalan toplum olarak ifade edilmektedir. Burada anlatılmak istenen siyasetle hiç ilgisi olmayan toplum değil siyasal otoritenin müdahale edemeyeceği alanlara sahip toplum. Bir miktar da siyasal otoriteyi etkileyebilecek konumda ve varlığını ve isteklerini siyasal otoritenin varlığından bağımsız olarak biçimlenen bir toplum anlaşılmalıdır” (Turan, 1991:27). Çelebi’ye atıfla konuşulursa, “günümüzde mutlakiyetçi yönetimlerin yerini meşrutî monarşilerin, giderek cumhuriyet yönetimlerinin alması, parlamenter demokrasilerin çoğalması, yönetim erkinin devletten topluma yayılması, toplumun ulusun önüne geçmesi gibi oluşumlar, sivil toplum örgütlerinin daha çok yönetimle ilgili birimler haline gelmelerine yol açmaktadır... Günümüzde sivil toplum örgütleri yönetim dışı ama yönetimin kararları, seçimleri üzerinde söz söyleyebilme güç ve imkânına ve hakkına sahip olan birimler haline gelmişlerdir” (Çelebi, 2003:235–236). Kısaca sivil toplum örgütleri yönetimin siyasaları üzerinde baskı mekanizması oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte etkin bir sivil toplum, temsil ve meşruluk krizlerinin aşılması sürecinde, toplumsal taleplerin siyasal alana iletilmesini sağlayarak, demokratik siyasaların geliştirilmesine hizmet etmektedir.

“Sivil toplum örgütlerinin gerçek görevi iktidarın dışında kalan grup ve sınıfların istemlerini kamusal tartışmaya sokmak, politik toplumu bu yönde etkilemektir. Kısaca sivil toplum örgütleri bireylerin, grupların ve sınıfların politik hayata katılımını sağlayan araçlardır. Böylece çeşitli grup ve sınıfların sorunları politize edilir ve politik topluma ulaşmaya çaba gösterir” (Avcı, 2000: 43). Nitekim yeni toplumsal hareketlerin sivil toplumla ilişkisini bu çerçevede ele almak mümkün. Sivil toplumun temel parametrelerinden olan yeni sosyal hareketlerin modernitenin yeni duyarlılık noktalarını politik alana taşınmalarıyla fonksiyonellik kazandıkları görülmektedir. Çevrenin korunması, barışın sağlanması, kadın kimliği, bireysel haklar ve özgürlükler temelinde yeni toplumsal hareketlerin kamuoyunu etkiledikleri söylenebilir. Offe’a göre bu yeni hareketler kendiliğindenci, duygusal, merkezilikten yoksun, eşitlikçi ve pre-figüratif özellikleriyle gayri resmi olarak örgütlenmiş, gevşek bağlarla kenetlenmiş gruplardan oluşmaktadır. Gündelik yaşamın gittikçe artan bürokratizasyonuna, kurumsallaştırılmasına ve yaşam dünyasının

sömürgeleştirilmesine karşı direnmeyi amaçlamaları dolayısıyla 'yeni siyasal paradigma' içinde yer alan bu hareketler sivil toplum alanında vuku bulan özerk ve parlamento dışı mücadele biçimlerini savunurlar. Söz konusu hareketler kamusal ve özel alan arasındaki bu dolayım sahasında hem devletin meşru gördüğü siyasetin sınırlarına hem de liberal ideolojiye meydan okurlar (Gladwin, 1999: 125). Zira yeni sosyal hareketler, eski dönemin sınıf temelinde ortaya çıkan antagonizmalardan farklı olarak kapitalist modernleşmenin ürünü olarak ortaya çıkan sosyal problemlere dikkati çekmektedirler. Bu sosyal problemler sadece belli bir sınıfın grubun ya da zümrenin değil tüm toplumun ilgi alanına girdiği söylenebilir.

Sivil toplum örgütleri, sivil toplumun demokratik bir zeminde inşası için kırılğan olmayan, işleyen bir siyasal alana ihtiyaç duymaktadır. Siyasal alan, sivil toplumdan ayrı olarak siyasal partiler, parlamento gibi esas işlevi temsil olan kurumlardan oluşmaktadır. Sivil toplum örgütleri siyasal alanla eklemlendiklerinde ideal anlamda aktif ve dönüştürücü bireyselliğin kolektif biçimi olabilirler. Bu bağlamda, Keyman'a göre bugün yapılması gereken, bireysel hak ve özgürlüklerin taşıyıcısı olan, toplumsal sorunlara çözüm arayan, mikro düzeyde kendi çevresini, makro düzeyde devlet-toplum ilişkilerini demokratik bir temelde dönüştürmeyi amaçlayan aktif bir bireyselliği kolektif kimlik içinde yaşama geçirmektir. Bu kimliğin adı sivil toplum ve sivil toplum örgütleridir (Keyman, 2003). "Sivil toplum kuruluşları siyasal alan, yani siyasal partiler ve parlamentoya ilişkiye girmedikleri sürece demokrasiden sapmaktadırlar. Demokrasiye giden yol, kendi başına hareket eden ve devlet ile çatışmaktan hoşlanan bir sivil toplum alanının yüceltilmesinden değil, sivil toplum örgütleriyle siyasetin eklemlenmesinden geçmektedir" (Kadıoğlu, 2001). Dolayısıyla sivil toplumla siyasal toplumun etkileşim içine girmesi ayrıcalıklı önem kazanmaktadır. Zira bu etkileşim son tahlilde toplumun ve beraberinde siyasetin demokratik doğrultuda değişmesine de görece katkı sağlayacaktır. Sivil toplumun demokrasiyle olumlu ilişkisinin anahtarı siyasal alan olmaktadır.

Sivil toplum örgütleri modern dönem demokrasi teorileri içinde önem atfedilen aktörler haline gelmektedir. Nitekim katılımcı demokrasi anlayışının güçlenmesi sivil toplum örgütlerinin daha fonksiyonel olmasıyla açıklanmaktadır. Katılımcı demokrasi modelini savunanlar devlet-sivil toplum iç içeliğini baz almaktadır. Bu iki alan sürekli etkileşim içindedir. Önemli olan devlet-toplum iç içeliğinin yapısını demokratik doğrultuda değiştirmektir. Keyman'a göre katılımcı demokrasi etkili bir mekanizma, çünkü 'siyasal etki eşitliği ilkesini' gündeme getiriyor. Bir taraftan katılımcı demokrasiyle parti ve

sivil toplum örgütleri arasında karşılıklı denetim ilişkisinin kurulması olası, diğer taraftan, katılımcı demokrasi sivil toplum örgütleri arasında da bir eşitlik ilişkisi kurma olasılığını gündeme getiriyor. Modern çoğulcu toplum hem ayrıcalıklı hem de marjinalleştirilmiş ya da sessizleştirilmiş kimlikleri içerir. Sivil toplum içinde siyasal etki eşitsizliği sessizleştirilmiş kimliklerin taleplerini karar alma süreçlerine eklemeye için gerekli örgütsel, mali ve kültürel düzenlemelerin yapılması anlamına geliyor (Keyman, 1999: 205). Sivil toplum devlet ile toplum arasında bir dengenin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Kadioğlu, içinde bulunulan küresel çağda, modern ulus-devletlerden türeyen kategorilerin yetersizliğine vurguda bulunmaktadır.

Yazara göre, “dinsel, etnik, cinsel, cinsel dair kimlikleri dışlayarak kurgulanan modern vatandaşlık kategorisi, toplumdaki gelen böylesi kimlik taleplerini karşılamayarak bir siyasal temsil krizinin müsebbibi olmaktadır. İşte sivil toplum oluşumları, modern vatandaşlık kategorisini açmak, siyasal temsiliyet kriziyle halleşmek için gündeme gelmektedir (Kadioğlu 2001). Nitekim kamusal alana ilişkin yeni yaklaşımların ortak noktası da vatandaşlık kavramının eleştirisi oluşturmaktadır. Daha önceki teorik yaklaşımlarda vatandaşlık kavramı farklılıkları özel alanda bırakan, kadın, erkek, işçi ayrımlarını dışlayan bir totaliteri imliyordu (bkz. Sarıbay, 1994 & Göle, 2003). Örneğin Habermasçı kamusal alan modelinin seksenler sonrasının toplumsal dokusunu anlamada yetersiz kaldığına dair feminist eleştirilerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Feminist kuramın etkili isimlerinden Iris Young yirminci yüzyıla kadar kamu alanı kavrayışına yön veren modelin tarihsel, toplumsal ve kültürel açıdan bir eril bedenler alanı olduğunu savunmuştur. Yazar bu çerçevede bireylerin sınıf, cinsiyet, ırk, din ve benzeri bakımlardan birbirlerinin farklılıklarına dikkat edeceği bir iletişimsel demokrasi modelini savunur (bkz. Young, 1998: 191). İletişimsel demokrasi modeli çoğulcu bir sivil toplum alanını ön koşul saymaktadır.

Demokrasinin konsolidasyonu sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki dengeli bir ilişkiyi gerektirir. Linz ve Stepan’ın belirttiği gibi; “sivil toplum olsa olsa demokratik olmayan bir rejimi yıkabilir. Ne var ki, tam demokratik geçiş ve özellikle demokratik konsolidasyon siyasal toplumu zorunlu kılar... Sadece sivil toplum ile siyasal toplumun ayrılığını değil tamamlayıcılıklarını da vurgulamak önemlidir... Demokratik bir toplulukta sivil ya da siyasal toplumun savunucuları, çoğunlukla diğerinin normal gelişimine örtük bir şekilde hasım bir söylem ve uygulamaları benimserler... Siyasal toplumun demokratik liderleri tarihsel rolünü oynamış olan sivil toplumun normal demokratik siyasetin

gelişmesine izin verecek şekilde hareketsizleştirilmesi gerektiğini sık sık ileri sürerler.

Bu tür bir tartışma, kötü demokratik kuram ve kötü demokratik siyasettir. Siyasal seçenekler üretme hükümeti ve devleti denetleme kapasitesine sahip sağlıklı bir sivil toplum geçişleri başlatmaya, geri dönüşlere direnmeye, geçişleri tamamlamaya, demokrasiyi konsolide etmeye ve derinleştirmeye yardımcı olabilir. Bu nedenle demokratik sürecin bütün aşamalarında canlı ve bağımsız bir sivil topluma paha biçilmez. Öncelikle sivil topluma konumlanmış demokratik grupların zaman zaman siyasal toplumun gelişimi için ortaya çıkarabileceği tehlike, sivil topluma uygun örgütlenmenin normatif tercihlerinin ve tarzlarının siyasal toplum örgütlenmesinin cazip ya da tek meşru yolu sayılmasıdır” (Akt. Özbudun, 1998: 113). Geç modern dönemde bilhassa seksenli yıllarda ‘sivil toplum’la; İki binli yıllarda ‘kamusal alanla’ ilintili olarak sorgulanan olgu demokrasydi. Bugün bireysel hak ve özgürlüklere, farklılık taleplerine ve çok kültürlüğü içeren bir toplumsal dokuya yapılan vurgu sivil toplum ve kamusal alan dolayısıyla yeni bir demokrasi kısaca yeni bir siyaset üretme arayışı üzerinedir. Bu bağlamda hem sivil toplum hem de kamusal alan siyasetin altında, onu besleyen bir alan olarak dinamik bir rol oynamaktadır. Keyman’ın ifadesiyle bugünün bireysel özgürlüğü sivil toplum yoluyla aktif olarak siyasal alanı etkileme eylemini ve demokratikleşme taleplerini de içeriyor.

Devlet-toplum birey ilişkilerinin demokratikleşmesi, bu anlamda hem devletin hem de sivil toplumun demokratik ilkeler temelinde örgütlenmesini gerektiriyor (Keyman, 2003). Walzer bu bağlamda sadece demokratik bir devletin demokratik bir sivil toplumu yaratabileceğini ve sadece demokratik bir sivil toplumun demokratik bir devletin varlığını devam ettirebileceğini (Walzer, 1992: 104) vurgular. Devletle sivil toplum arsında diyalektik bir ilişki vardır.

Sivil toplumun gelişmesi devletin demokratikleşmesinin yanında toplumsal yaşamın farklılaşması ve özerkleşmesini zorunlu kılar. Toplumsal yaşamın farklılaşması ve özerkleşmesiyle toplumsal örgütlenmeyle mümkündür. “Sosyal ve siyasal örgütlülüğe dönüşmeyen bir farklılaşmanın sivil toplum ve demokrasi açısından önemi yoktur. Demokrasinin esası sosyal örgütlenmelere dayanır. Bir bakıma siyasal meşruiyet alanı ne kadar geniş olursa toplumsal örgütlerin yumuşak bir politika zemininde mücadele etme şansı doğar” (Çaha, 2000: 62). Zira toplumsal farklılaşma artarsa fonksiyonel bağımlılık ve işbölümü de artar görüşü klasik sosyolojinin ana argümanıdır.

Sivil toplum günümüzde demokrasinin derinleşmesinde gerekli olan araçları sağlamaktadır. Demokratikleşme faaliyetinin ideal anlamda gerçekleşebilmesi etkin ve uyanık bir sivil toplumun varlığıyla mümkündür.

Sivil toplum bugün artık “farklılaşmış topluma, devlet ve toplum arasındaki ikili karşıtlığında ara kurumlar yoluyla, özellikle kamusal alanla zenginleştirilmiş olduğu bir topluma, hem betimsel hem de normatif bir ilke olarak işaret ediyor. Başka bir deyişle kavram artık “demokrasinin normatif kavramı olarak kullanılıyor: halen mevcut olan demokrasinin eleştirilmesi için araçlar sağlamakta, böylece demokrasinin daha da demokratik olmasına hizmet etmektedir” (Hess’den akt. Aktay, 2003:59).

Örgütlü sivil toplum demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Demokrasinin olmazsa olmazını sivil toplum grupları oluşturmaktadır. “Çünkü bu gruplar, bireyleri sosyalleştirme, politize etme toplumda siyasal bilinç yükseltme siyasal kültürü yaygınlaştırma ve devlet üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturma gibi işlemlere sahiptirler” (Çaha, 2000: 62–63).

Sonuç

Sivil toplum ve onu temsilen sivil toplum örgütleri 1980’lerden itibaren toplumsal ve siyasal değişimin önemli aktörleri olarak sıkça tartışılmaktadır. Yapılan tartışmalarda vurgu, sivil toplumun demokrasinin gelişmesi ve derinleşmesinde tayin edici rolü üzerinedir. Ancak, bu her koşulda ve her durumda sivil toplumun mutlaka demokratikleşmeye olumlu etki yapacağı anlamına gelmez. Burada önemli olan nokta sivil toplum kuruluşlarının ve devletin demokratik değer ve normları ne kadar içselleştirdiğidir. Sivil toplumun siyasetle ilişkisi sivil toplum örgütlerinin faaliyet gösterdiği toplumsal ve tarihsel bağlamdan ayrı tutulamaz. Toplumda var olan derin kültürel, politik, etnik vb. ayrışmalar sivil toplum örgütlerinin de rengini ve karakterini belirler. Sivil toplum örgütleri demokratikleşme kanallarını geliştirerek siyasal alanın yurttaşlar lehine açılımını sağlayabileceği gibi diğer yandan toplumsal kutuplaşma ve çatışmanın arenası haline dönüşebilirler. Bizim yukarıda tartıştığımız anamoliler –aşırı siyasallaşma, muğlâklaşma ve ikame ilişki biçimleri- buna verebileceğimiz somut örneklerdir.

Sivil toplumla siyasal toplum arasında kurulacak karşılıklı etkileşim, demokrasinin yerleşmesi ve Türkiye’de sivil toplum-siyasal toplum alanında

Sivil Toplumunu Yeniden Siyasetin İçinde Düşünmek

görülen bu anomolilerin aşılması açısından da önem arz etmektedir. Farklı görüşlerin, ihtiyaçların ve çıkarların örgütlenebilmesi ortak bir alanı gerektirmektedir. Bu ortak alan ‘kamusal alana’ karşılık gelmektedir. Kamusal alan sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki demokratik tartışma alanını işaret etmektedir. Yani bir nevi köprü işlevi görmektedir. Kamusal alanda, sivil örgütler ve gruplar ne kadar fazla ise, ne kadar farklılıkları bir arada yaşatabiliyor ve birbirleri üzerinde hegemonya kurmaksızın birlikte yaşamayı gerçekleştirebiliyorlarsa sivil toplum o kadar demokratik demektir.

Sivil toplum örgütlerinin toplumsal talepleri demokratik bir platformda tartışması ve bu yolla siyasal alanı etkilemesi demokratik bir kamusal alanının yaratılması ve işlerlik kazandırılmasıyla mümkün görünmektedir. Kamusal alanda yaratılacak tartışma ortamı ve bunun giderek genişlemesi hem sivil toplum örgütleri arasında yatay bir ilişkinin oluşmasına, hem de sivil toplum örgütleriyle devlet arasında demokratik bir ilişkinin kurulmasına zemin hazırlayacaktır. Sivil toplum örgütleri, toplumsal sorunların çözümü için toplumu mobilize ettikleri, aktif ve sorumlu yurttaşlık bilincini geliştirdikleri ve yaydıkları sürece nitel anlamda demokrasiye katkıda bulunacaklardır.

Kaynaklar

- Aksoy M., (2002) “Farklılıkların Birlikteliği Niçin Önemli”, *Radikal İki*, 14 Nisan 2002 Pazar.
- Akşit B., (2003) “Sivil Toplumda Uzlaşmacı Düşünce Yaygınlaşmalı”, *Sivil Toplum Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1
- Aktay Y., (2003) “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire.”, *Sivil Toplum Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1
- Alpay Ş., (1991) “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı”, *Sivil Toplum* (Ed.) Yurdakul Fincancı, İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Arato, A. & Cohen J., (1992) *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press.
- Avcı G., (2000) “Türkiye’de Arayışlara Bir Örnek: İdris Küçükömer”, *Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, İstanbul: WALD Demokrasi Kitaplığı.
- Aytekin A., (2000) “Deprem, Toplum, Kamusal ve Bir Mücadele Alanı Olarak Devlet”, *Birikim Dergisi*, 130/Şubat.
- Bauman, Z., (1999). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bilgin, N. , (1997) *Siyaset ve İnsan*, İstanbul: Bağlam Yay.
- Bora T., (1997) “Sivil Toplum Kuruluşları: Demokrasinin Meşruiyet Üreticileri”, *Gazete Pazar*, 2 Mart.
- Çaha Ö., (2000) *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, İstanbul: Gendaş Kültür Yay.
- Çelebi N., (2003) “Üçüncü Bin Yılda Sivil Toplum Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?”, *Üçüncü Binyıla Girerken Türk ve Müslüman Dünyasında Sosyo-Kültürel Yapının Yeniden Teşekkülü Sempozyumu*, 6-7 Haziran, s. 235-239.
- Diamond L., (1994) “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, *Journal of Democracy*, C:5, S:3. s.4-17.
- Doğan İ., (2002) *Sivil Toplum*, İstanbul: Alfa Yay.

Sivil Toplumunu Yeniden Siyasetin İçinde Düşünmek

- Erdoğan Tosun G., (2001) *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul: Alfa Yay.
- Gellner E., (1994) *Conditions, of Liberty Civil Society and Its Rivals*, London: Penquens Books.
- Gladwin, M., (2000). *Çağdaş Toplumsal Hareketlerin Teorisi ve Siyaseti, Sosyoloji Dergisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı. 7.
- Göle N., (2003) “Kamusal Alan ve Sivil Toplum Üzerine”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2.
- Hall S., (1995) *Yeni Zamanların Anlamı*, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- İbrahim F. & Wedel H., (1997) *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, İstanbul: İletişim Yay.
- İnsel A., (2002). “Sivil Toplum Kuruluşlarının Meşruiyeti”, *Radikal Gazetesi*, 10 Mart.
- Kadioğlu A., (2001) “Siyaset Olmadan Asla”, *Radikal İki*, 11 Kasım.
- Kadioğlu A., (2002). “Sivil Toplum ve Siyaset”, *Radikal İki*, 26 Mayıs.
- Keyman F., (1999) *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul, Bağlam Yay.
- Keyman F., (2003) “Devlet Merkezilik, Bireycilik ve Demokratikleşme”, *Radikal II*, 29 Haziran.
- Kışlalı A. T., (1989) *“Demokratik Toplumcu Çağrı”*, İstanbul, ÇYDD Yay.
- Kuçuradi I., (2003) “Düşünen Sivil Toplum, Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar”, *Düşünen Sivil Toplum*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı Yay.
- Kuçuradi I., (1998) “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı Yay.
- Mardin Ş., (1991) *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, Makaleler-I, İstanbul, İletişim Yay.
- Özbudun E., (1998) “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, (Ed.) Elisabeth Özdalga, Sune Persson, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.

- Sarıbay A. Y., (1994) *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İstanbul, İletişim Yay.
- Sarıbay A. Y., (2003) “Sivil Toplum: Universitas mı? Societas mı?”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl.1, Sayı.1, s. 15–19.
- Tekin S., (2000). “Sivil Toplumun Devletiyle Bölünmez Bütünlüğü”, *Birikim Dergisi*, 130/Şubat.
- Tester K., (1992) *Civil Society*, London: Routledge.
- Touraine A. (1997) *Demokrasi Nedir?*, (Çev:Olca Kunal) İstanbul, YKY.
- Tuncay, M., (2003) “Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar”, *Sivil Toplum Dergisi*, Sayı. 1, Cilt.1, s. 9–13.
- Turan İ., (1991) “Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”, *Sivil Toplum* (Ed.) Yurdakul Fincancı, İstanbul, TÜSES Yay.
- Walzer M., (1994) “The Civil Society Argument”, (der). Chantal Mouffe, *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, London: Verso.
- White G., (1994) “Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analitical Ground”, *Democratization*, C:1, S:3. s.375–390.
- Yashın N.Y., (1998) “Bir İktidar Söylemi Olarak Sivil Toplum”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 105–106, Ocak-Şubat.
- Yerasimos S., (2001) “Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye”, *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim Yay.
- Young I., (1998) “İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde”, *Demokrasi ve Farklılık*, İstanbul, WALD, Demokrasi Kitaplığı.

**BİR ÖTEKİLEŞTİRME ARACI OLARAK Q-KLAVYE
KULLANIMI -F VE Q KLAVYE KULLANANLAR ARASINDAKİ
EŞİTSİZLİĞİN KARŞILAŞTIRMALI SOSYOLOJİK ANLAMI**

**The Use of the Q Keyboard As An Othering Tool: The Comperative
Sociological Meanings of Unequality Between Users of Q and F
Keyboards**

*Cevdet YILMAZ**

Abstract

We have being told that the world is getting very small and the new technology is covering them. An understanding of the meaning of new technologies has for society must begin with an understanding of types of actors. The technologies that are converging to change the way we live: mobile communications, social networks and use the computers. Information technology especially computer is not the cause of the changes we are living through. But without new information and communication technologies none of what is changing our lives would be possible. When we compare using computer different countries, it has seen great diffarences. This article focus on the concept of '*The Use of the Q Keyboard As an Othering Tool*' based on the data obtained from 150 computer user, living in İzmir.

Keywords: Information tecnology, Computer, F and Q keyboard

* Dr. Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cevdeyilmaz@yahoo.com

Enformasyonun niçin bu kadar çok istemeleri gerektiğine ilişkin net bir düşünceye sahip olmayan insanlar, her şeye rağmen, etrafımızdaki her bilgisayarını İnanç Çağındaki Gerçek Haçın Kalıntılarına, yani kurtuluş simgelerine dönüştüren bir Enformasyon Çağında yaşadığımızı inanmaya hazırdırlar.

Theodore Roszak

Giriş

Bu çalışmanın amacı, teknoloji kullanımının yarattığı eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin sonuçlarının oluşturduğu toplumsal yapının F ve Q klavye kullanım tercihleri üzerinden okunmasıdır. Çalışma, iki boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyut; 2003 yılında basında Q ve F klavye ile ilgili yer bulan tartışmaların içeriklerinin irdelenmesidir. İkinci boyut ise seçilen örneklem ve bu örneklemeden elde edilen sonuçların klavye tercihleri üzerinden genellemesinden oluşmaktadır. Çalışmanın temel varsayımı; “*Q ve F klavye kullananların temel bilgi teknolojilerine katılım ve bu teknolojilere karşı geliştirdikleri tutumların bir farklılaştırma oluşturduğudur. Bu farklılaşma hem F klavye kullananların aleyhine işlemekte hem de Q klavye kullanımı konusunda bir baskı mekanizması oluşturmaktadır*”. Özellikle bilgisayarı yeni kullanmaya başlayanlar, Q klavye sunumunun yarattığı alternatifsizlik mekanizmaları ile bilgisayar kullanmaya başlamaktadır. Ayrıca bu dayatma ve benzeştirme mekanizması F klavye kullanma alışkanlığı bulunanların da yeni teknolojileri Q klavye aracılığı ile kullanmaları konusunda zorlayıcı bir mekanizma halinde işlemektedir. Bu dayatma yeni teknolojilerin sağladığı bilgi ve bilgiye ulaşma araçlarında eşitsiz bir toplumsal bölünmeyi de oluşturmaktadır.

Bilgi Teknolojileri, Bilgisayar ve Toplumsal Değişmenin Mantiği

Enformasyon, hayatta kalmamızın bir gerekliliğidir. Enformasyon, kendimiz ve çevremiz arasındaki zorunlu değiş-tokuşlara izin verir. Etkin bir şekilde yaşamak, yeterli enformasyonla yaşamaktır. Nitekim, iletişim ve denetim, insanın toplumdaki hayatına ait olsalar bile, insanın manevi hayatının özüne aittirler (Kumar, 1999: 19). Enformasyonun yaşamsal önemi, var olmanın önemli koşullarından birisi olarak tanımlanabilir. Çağımızın bilgi çağı olarak adlandırıldığı düşünülecek olursa, bilginin her zamankinden daha önemli bir olgu olarak üretildiği ve paylaşıldığı bir dönemin içerisinde olduğumuz görülür.

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

Dünyanın gittikçe küçüldüğünün ve yeni bilgi teknolojilerinin bu küçük dünyaya ulaşma konusunda hepimize yeni fırsatlar sunduğu mitosunun varlığı hoş bir kompliman olarak karşımızda durmaktadır. Yeni bilgi teknolojilerinin toplumsal yaşamda hangi anlamlara dönüştürüldüğünün anlaşılması ve dönüştürülen aktörlerin yaşam dünyalarının anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Adına ne dersek diyelim, günümüz toplumu, bilginin paylaşılması, üretilmesi, ve aktarılmasında meydana gelen yapısal değişikliklerle yüzleşmektedir. Bu gün bilgisayar ve internet kanalıyla birbirine bağlanan yapılar, değişimin çeşitli anlamlarını kendi öznel gerçeklikleri içerisinde yaşamaktadırlar. Bildiğimiz dünyanın mahrem yönünü dağıtan, herkesin görünümüne açan bu değişimler, farklı amaçlar için sınırsızca kullanıma sahiptir. Burada sorulması gereken, kullanım hangi güç ve iktidar ilişkilerini oluşturmaktadır? Bu anlamda Toplumsal yaşamda *'Hangi kötülöklere tahammül edeceğimiz hangi iyiliğin peşinde olduğumuza bağlıdır'* (Sennett, 2002: 57) söylemi odağında eleştirel bir tavır takınmanın gerekliliği açıktır. Günümüz dünyası, yaşadığı toplumsal değişimlerde hangi iyiliklerin peşinde olunması gerektiğini sorgulayacak ve kurgulayacak kadar güçlü taslaklara sahip değildir. Yaşadığımız günler, özellikle bloklu dünyanın dağılmasından sonra ortaya çıkan iyimserliğin çabucak unutulduğu bir belirsizlik ortamını oluşturmaktadır.

Güncel teknolojiler insan yaşamının bundan sonra daha rahat yaşanabilir bir çerçevesini oluşturacakları söylemini her toplumsal aktöre kabul ettirmede oldukça başarılı olarak değerlendirilebilirler. Ancak bugün teknolojinin kullanım biçimi ve amacı hiç de masum bir süreçle karşı karşıya olmadığımızı ortaya koymaktadır. Yeni teknolojiler üzerinden kurulan network hangi iyiliğin peşinde olduğunu ortaya koymada cimri davranmaktadır. Bugün ulus-devlet taslakların sunduğu belirlenim amaçlarının hayli uzağında bir yerlerde durmaktayız. Güçlü ve muktedir bir ulus-devlet ilan edilmemiş bir yenilginin mahcubiyetini üzerinde taşımaktadır. Bu adı konmayan yenilginin toplumsal anlamları, gündelik hayatın sosyolojisi içerisinde yeni anlamlar kazanmaya devam etmektedir.

Castells yeni iletişim teknolojilerine eleştirel gözle bakmanın gereğini, yeni durumu anlamak için geçerli bir yol olarak değerlendirmektedir. Ancak eleştirel bir yaklaşım izlenmesine rağmen yeni iletişim teknolojilerinin başat gelişme dinamiklerini göz ardı etme şansımızın olmadığını vurgulamaktan geri kalmaz. Castells'e göre; "yeni iletişim sistemi, insan yaşamının temel boyutları olan *uzam ve zamanı* kökten dönüşüme uğratmaktadır. Yerler kültürel, tarihsel, coğrafi anlamlarından soyutlanmakta, işlevsel ağlar ya da görüntü kolajları halinde yeniden bütünleştirilmekte, yerlere özgü uzamın yerine geçen *akışkan*

uzamı devreye sokulmaktadır. Geçmiş, şimdi ve geleceğin aynı iletide birbiriyle etkileşim içinde olacak şekilde programlanabildiği yeni iletişim sistemlerinde zaman silinmektedir. *Akışlar uzamı ve zamansız zaman*, tarihsel olarak aktarılan sunum dizgelerinin çeşitliliğini aşan ve içeren yeni bir kültürün –hayali kurgunun inanç haline geldiği gerçek sanallık kültürün- maddi temellerini oluşturur. (Castells, 2002: 214). Bilgi Teknolojilerindeki gelişme, zaman ve uzam kullanımında bir sıkışma sağlarken, dışladığı geniş toplumsal kesimlerin arasındaki uçurumu da alabildiğince açmaktadır.

Küreselleşme kavramı, gündelik hayatımızda meydana gelen hızlı değişimlerin açıklanması için sıklıkla başvurduğumuz bir referans olarak değerlendirilebilir. Toplum bilim yazınında küreselleşme üzerine ve küreselleşme üzerinden yapılan tartışmalar bir hayli fazladır. Küreselleşme üzerine yapılan bu tartışmaların hepsinin özetlenmesi bu çalışmanın amacının çok uzağındadır. Bu çalışmada, küreselleşme kavramının yaşadığımız dünyanın alışkanlıklarını geri dönülmez bir şekilde dönüştürdüğü ve bu dönüşümün kendi dinamikleri içerisinde işleyen bir mantığının bulunduğu gerçeği yansıtılmaya çalışılacaktır.

Yeni teknoloji ürünleriyle karşılaşmak bireyleri yeni kurallar öğrenerek, yanı sıra eski alışkanlıkları kısmen unutarak zihniyetlerini değiştirmek zorunda bırakır (Tanzi, 2002: 218). Yeni teknolojilerin anında ve çok yönlü iletişim sistemleriyle bir iletişim formülünün verimli eşlemelik ve tutarlı enformasyondan ziyade kullanıcının öznel yargısının çabukluğuna keskinliğine bağlı olacağı gittikçe doğruluk kazanıyor (Tanzi, 2002: 218). Dante Bell, Enformasyon Toplumu'nun yaklaşımlarına ilişkin sunduğu açıklamanın merkezine, değişimin *temel simgesi* ve *analitik motoru* olarak bilgisayarı koyar (Kumar, 1999; 21). Değişimin merkezinde yer alan bilgisayar, her toplumda farklı kullanım amaçlarına sahip olabilir. Bilgisayar tabanlı uygulamaların, benzer amaçlar için kullanılabileceği gerçeği, toplumsal öncelikler ve kullanma biçimlerinin yine de toplumsal yeterlikler çerçevesinde şekillenme eğilimi taşımaktadır.

Şüphesiz yeni teknolojiler birçok toplumsal yaşam alanıyla ilişkilendirilebilir. Yeni bilişim teknolojilerin çoklu dolaylandırılabilir doğası, gelişim trendleri konusunda toplumsal aktörlerin net ve bağlayıcı yorumlara sahip olmasının önünde de bir engel olarak değerlendirilebilir. İlk bakışta bilişim teknolojileri aracılığı ile hızlı ve etkili bir kamu hizmeti alındığı düşünülebilir. Örneğin, gözetim kurumlarının da bu teknolojilerden sıklıkla hatta öncelikle faydalandıklarını unutmamak gerekir. Bu sayede belirlenmiş ve

yönlendirilmiş bir yaşam toplumsal hayatın her yerine kurgulanma riskini taşımaktadır. Teknolojik iktidarın ördüğü tüketim kalıplarına sığmayan her türlü davranışın, bir anlamda dışlanması söz konusudur. Hem Q hem de F klavye kullananların bilgisayarı kullanma amaçları da başından beri var olan bir belirlenim çizgisinin üzerinden yürümektedir. Bu çizgi doğrusal ve standart tüketim alışkanlığı kazandırma yani değiştirme dönüştürme ve benzeştirme mekanizmalarının varlığı ile ilerleyen bir sürecin bir görünümüdür.

Bir Dönüştürme Aracı Olarak Dilin Bilgisayar Uygulamalarında Kullanımı ve Klavye Sorunsalı

Bu çalışmanın tartışma konusu yaptığı Q klavyenin tarihsel gelişimi daha işin başında ilginç bir öyküyle başlamaktadır. “Q klavye 1873’te bir karşı mühendislik tasarımıydı. Daktilo kullananları olabildiğince ağır yazmaya zorlamak için olmadık hilelere başvurulmuş, en çok kullanılan harfler klavyenin her sırasına dağıtılmış, (sağ elini kullanan insanları zayıf ellerini kullanmak zorunda bırakacak şekilde) harfler solda toplanmıştı. Görüldüğü kadarıyla verimliliğe aykırı olan bütün bu özelliklerin gerisinde yatan neden, 1873’te daktilo kullanıcılarının yan yana iki tuşa art arda hızla bastığında harflerin birbirine karışmasıydı, bu yüzden üreticiler daktilo yazanları yavaşlatmak zorundaydı” (Diamond, 2002: 319).

Türkçe yazım ve konuşma için kullanılan alfabe, teknolojik gelişme sonucunda kendi karakterlerinden bazılarını kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Dilin bu anlamda kullanılması öncelikle Türkçe Q ve F klavye tartışmalarıyla kendisini gösterdi. Artık günümüzde üretilen ileri teknoloji araçlarının büyük çoğunluğunda (Cep bilgisayarı, cep telefonu gibi) Türkçe karakterler bulunmamaktadır. Bunun bir nedeni 1977 yılında yapılan *Bilişim Standartları Toplantısı*’na Türkiye’nin katılmamasıdır. Bilgisayar yazılımlarında standart olarak kullanılacak karakterlerin belirlendiği bu toplantıda, Türkiye temsil edilmediği için Türkçe karakterler, yazılım standartları arasına giremedi. Bunun sonucunda önce Türkçe yazıma uygun olmayan Q klavyeler, 40 yıllık F klavyenin yerini aldı. Sanayi Bakanlığı ve TSE’nin önlem almaması şimdi de, kullanım zorunluluğu olmadığı için Palm’den Pocket PC’ye, cep telefonundan tablet PC’ye kadar birçok mobil iletişim ürününün Türkçe karakter içermediği halde rahatlıkla satılabilmesine neden oluyor. Bu da, Türkiye de tüketicilere ekstra masraf getirmenin yanı sıra, alfabedeki ç, İ, ı, ğ, ö, ş ve ü harflerinin F klavye gibi yok olma tehdidini getiriyor (Hürriyet Gazetesi 8 Aralık 2002).

Türkçenin uluslararası standartlarda temsil edilmeyen harflerinin bilgisayar donanım ve programlarında farklı çözüm yolları ile telafi edilmesi çabası, hem kullanılan donanımın maliyetini arttırmakta hem de bilgisayar aracılığı ile yapılan iletişimin çarpıklaşmasına yol açmaktadır.

Tüm bunlar, kullanıcılarda Türkçe alfabeyle özgü ç, ı, İ, ğ, ö, ş ve ü harfleri yerine aksak karşılıkları olan c, i, l, g, o, s ve u harflerinin kullanılma alışkanlığına neden olmaktadır. Bu alışkanlığın önlem alınmadığı için yaygınlaşması, giderek *Harf Devrimini* de tehdit edici boyutlara ulaşıyor. Sanayi Bakanlığı ve TSE, yazılım ve donanımlarda Türkçe karakter zorunluluğuyla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmakta daha da gecikirse, ç, İ, ı, ğ, ö, ş, ü harfleri de F klavyede olduğu gibi alfabemizden yok olma tehlikesi yaşıyor (Hürriyet Gazetesi 8 Aralık 2002). Türkçe alfabenin yeni teknolojilere karşısındaki durumu sadece bir klavye sorunu değildir. Bugün F klavye ile yaşanan sorun yarın başka bir alanda varlığını sürdürecektir. Dilin canlı bir varlık olarak tanımlanması ve kültürel birikimin aktarılması ve geliştirilmesinde hayati bir öneme sahip olması, konuyu biraz daha cazip hale getirmektedir. Yeni teknolojileri kullanma becerileri olan insan kaynağının tanımlanması, teknolojik değişimin bu kadar hızlı olduğu bir bağlamda kendiliğinden güç bir iş olarak ortaya çıkmaktadır. Yurtsan Atakan klavyenin bir başlangıç olduğunu, sonrasında başka yeni teknoloji ürünleri ile ilgili sorunları da yaşayacağımızı belirtmektedir.

Yeni teknolojilerle birlikte Türkçe alfabeyle bekleyen çok daha büyük sorunlar var kapımızda. Klavyeler yavaş yavaş çıkacak hayatımızdan. Geleceğin taşınabilir cihazlarında bilgi girişi el yazısı ve sesle yapılacaktır. Ancak bu teknolojinin ilk ürünleri Türkçe harfleri tanımıyor, Türkçe sesleri anlamıyor ve Türkçe desteği olmayan bu ürünler, Türkiye'ye serbestçe ithal edilip satılıyor, işi baştan sıkı tutmalıyız (Atakan, 2003).

Küresel dilin İngilizce olarak algılandığı ve dayatıldığı dünyada, doğal olarak bilgisayar tabanlı uygulamaların bir çoğu da bu dilde oluşmaktadır. Birçok toplumda olduğu gibi Türkiye'de de bu bağlamda bir tartışma ortamı mevcuttur.

Özellikle Türkçe alfabenin bazı harflerin çıkartılmasını/eklenmesini bir çözüm olarak sunanlar vardır. Bu savda temel dayanak, bilgi teknolojilerine kolay uyum sağlayabilmektir. Bu yaklaşımda temel dayanak bazı web sayfalarının bu karakterleri tanımaması, bazı programlarda bu karakterlerden

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

kaynaklanan hataların sıklıkla tekrar etmesi ve tüketilen teknik malzemenin¹ bu karakterlere uyum sağlamamasıdır. Özellikle iletişim aracı olarak elektronik postayı kullanmak isteyen bir çok kişi Türkçe karakterlerden kaynaklanan bu sorunla sıklıkla yüzleşmektedir. Ciddi kamu kurumları bile, TRT gibi, elektronik posta adreslerini duyururken Türkçe karakterlerin bulunmadığı bozuk bir aksanı kullanmaktadırlar. Ayrıca elektronik ortamda yapılan sohbetlerde kullanılan dil problematik bir alanı oluşturmaktadır. Bu alanda kullanılan dil Türkçe'ye zarar vermektedir iddiası dil konusunda söylem üreten bir çokları tarafından sıklıkla dillendirilmektedir. Nette sohbet için kullanılan dilin bu bağlamda oluşmasının arkasında Q klavye ile hızlı yazma ihtiyacı ve Türkçe karakterlerin bir çok sohbet odasında tanınmaması gerçeğinin bulunduğu söylenebilir. Sonuç olarak teknolojiyi üreten kaynak, yeni teknolojilerin hem kullanılmasında hem de bu teknolojilerin geliştirilmesinde belirli bir dilin kullanımını sağlayacak bir paradigmaya sahiptir.

Klavye bilgisayar aracılığı ile bilgi üretilmesi ve gönderilmesinin aracıdır. Bunun için hızlı ve fonksiyonel bir kullanım bilgi üretmenin miktarını ve kalitesini belirlemektedir. Bilgisayar kullanıcıları mouse (fare) ve klavye ile etkileşim kurmaktadırlar. Bilgisayar başında geçirilen zamanın bu iki giriş biriminin kullanım süreleri aynı zamanda bilgisayarı etkin kullanıp kullanmadığımız hakkında da bir fikir vermektedir. Nitekim bir haberde bu duruma dikkat çekilmiştir. Klavye kullanmak *üretmek* ve *üretim* kavramlarıyla tanımlanırken Mouse kullanmak daha çok *tüketmek* ve *tüketim* kavramıyla ilişkilendirilmiştir (<http://www.haberturk.com>, 31.07.2001).

F-klavye ile ilgili ilk tartışma Orhan Tekelioğlu tarafından yapılmıştır (1998); Bu çalışmada F-klavye daktilo kültürünün önemli birimi olarak tanımlanmakta ve günümüzde ölüm döşeginde yattığı tespitinde bulunmaktadır. Tekelioğlu F-klavye kullanımı üzerinden bir kültür tartışması yapmaktadır. Tekelioğlu'na göre kültür "*toplumun sosyal mirasıdır. Bu miras, bir yandan maddi öğeleri (araçlar, mekanlar, yönetim organları; sanat eserleri gibi) kapsarken, bir yandan da maddi olmayan öğeleri (sembol sistemleri, fikirler, inançlar, estetik algılar gibi) de içerir. Teorik ifadesi bir yana, kültür aynı zamanda yaşamın ta kendisidir*" (Tekelioğlu, 1998). F-klavye kullanımı üzerinden yapılan kültür tartışması bilgisayarlarda kullanılan Q-klavyenin varolan yaşam biçiminin zorla değiştirilmesinin arkasında yatan yönlendirmeye karşı bir karşı duruşu ifade etmektedir.

¹ Burada teknik malzemeyle kullanılan klavye kast edilmektedir.

Tekelioğlu'na göre, "Türkiye, tuş sıralamasında standart olarak kabul ettiği F klavyeyi 1956 yılında seçmişti. Bu aslında daktilo kültürünün "yerleştiğinin" açık bir kanıtıydı. Çünkü daha önceleri piyasada bulunan daktiloların çoğunluğu Fransız piyasası için üretilen A klavye tuş düzenine (AZERTY) sahipti. Ama bu düzen Türkçede kullanılan sesli ve sessiz harflerin sıklığı ile uyumsuz olduğundan, Türkçe yazarken zorluk çıkarıyordu. O günlerde oluşturulan bir kurul Türkçeye çok daha uyumlu olan F-klavye düzenini benimsedi ve yıllardır da herkes buna alışmıştı. Peki ne oldu da, yine bir başka batı dili olan İngilizceyi temel alan Q-klavye *de facto* bir standart oldu? Bu sorunun cevabında bugünkü kültür dinamiklerimizi açıklayabilecek bazı anahtarlar gizli gibi görünüyor. İlk saptama şu olabilir. Kültürümüz bir batılı öge ile karşılaştığında, olduğu düşünülen muhafazakar yapısını kolaylıkla terk ediyor. Örneğin, kimse sokaklara dökülüp klavyemi isterim diye gösteri yapmıyor" (Tekelioğlu, 1998). Bu bağlamda böylesine benimsenen F-klavyenin Q-klavye karşısında yaşadığı yenilginin nedeni; kültür dinamiklerimizi açıklayabilecek bir anahtar olarak tanımlanmaktadır. Tekelioğlu güçlüklerle oluşturduğumuz kültürel birikimimizin bir taşıyıcısı olarak gördüğü F-klavyeyi yeni bilgi teknolojilerinin *düzleştirici ve farklılıkları yok eden* ideolojisinin bir saldırısı olarak görmektedir.

Kongar'a göre F klavye sorunu "hem ulusal kültürün korunması hem de daha kolay ve pratik yazı yazmanın sağlanması" (<http://www.kongar.org/medyanotu/index.php>) için önemli bir tartışma alanıdır. Bu bağlamda ulusal kültürün korunmasının bir aracı olarak dilin korunması kaygısı ön planda tutulmaktadır. Aynı zamanda, dilin korunması, Türkiye'nin modernleşmesi ve ulus-devlet olması için çok önemli bir refleks olarak tanımlanmaktadır. Kongar bu görüşlerinin bir yansıması olarak, klavye üzerinden bir toplumsal değişme ve bu değişmeye karşı nerede durmak gerektiğinin bir tartışmasını yapma eğilimindedir. Kongar klavye üzerinden yaptığı tartışmanın ideolojik bir duruştan kaynaklanmadığını ısrarla vurgulama ihtiyacı hissetmektedir.

F klavye sorunu, "ideolojik" bir sorun değil; örneğin doğrudan "ulusalcılıkla" yani eski deyimle "milliyetçilikle" ilgisi yok. F klavye sorunu doğrudan doğruya Türkçe yazan insanların daha hızlı ve daha yanlışsız yazı yazmalarıyla ilgili bir konu ([http://www.kongar.org/medyanotu/253 F Klavye deki Buzdagi.php](http://www.kongar.org/medyanotu/253_F_Klavye_deki_Buzdagi.php)).

Klavye üzerinden yapılan tartışma, bir savunma mekanizması olarak reflekslerle ilerleyen bir içeriği sahiptir. Hatta Doğan Hızlan F klavye için, yine

aynı gazetenin bir yazarı olan Yurtsan Atakan'ın yazısının (Atakan Yurtsan, "Q klavye Kızları", Hürriyet Gazetesi, 12 Şubat 2003) ortak bir savunma metni olarak herkes tarafından imzalanmasını istemektedir. Hiç şüphe yok ki bu savunma metni küreselleşmeye karşı imzalanacaktır. Özellikle küreselleşmenin teknolojiyi kullanma alışkanlıklarına yönelik zorlayıcı değişim baskısına karşı imzalanacak bir savunma metninden söz edilmektedir. Hızlan'a göre (2003), Q klavye, küreselleşmenin bir göstergesidir ve "*kırk yıllık Türkçe F klavyemizin yerine sözde Türkçe Q klavyenin ittirilmesini alkışlayacak kadar küreselleşmeci değilim*" diye tanımlayarak küreselleşmeye bu kadar açık olunmaması yönünde bir duruşu sergilemeye çalışır.

Gençler bana mail atıyor: "16 yaşındayım, 6 yaşından beri Q kullanıyorum, çok da hızlı yazıyorum." Yanlış. Farkında değiller. Kesin veri var elimizde: F klavyeyi 10 parmak yazan bir Türk'le, Q klavyeyi 10 parmak yazan Amerikalılara aynı İngilizce metin veriliyor. Amerikalılar dakikada 32-35 kelime; Türk 72 kelime yazıyor! Biz, Amerikalının yapmak isteyip de yapamadığını yapmışız! Ben devlet zoruyla Q klavye kaldırılсын demiyorum. Şunu diyorum: F klavye Türkçe'nin makul, rasyonel, mantıklı, ergonomik uzantısıdır. Dolayısıyla F klavyeyi savunmakla Türkçe'yi savunmak aynı şeydir. O yüzden F klavye konusunda bastırılmalıdır. Bütün klavyeler F olmalıdır; isteyen Q'ya çevirtsin. Q'ya 'dünya standardı' diyorlar. Palavra. Globalleşmeyi Amerikanlaşma ile karıştırıyorlar. F klavye; Türkçe'ye, geçmişine ve değerlerine sahip çıkma meselesidir. Alışkanlık sonra gelir. Son olarak: "Efendim Amerika'ya gidersek Q lazım olacak." Kim gidecek? 100 kişiden biri... Hayal satıyorlar yani. Gidince Q'yu öğrenirsin; atla deve değil (Aköz, 2003).

Klavye tartışmasında küreselleşme kavramı referans vererek yapılan göndermeler, rasyonel aklın gerekleri ön planda tutularak yapılmaktadır. Bu tartışmalarda doğrudan söylenmesi gereken, küreselleşmenin dayattığı değişmeye dolayısıyla ortaya çıkan eşitsizliklere karşı olma durumudur. Ancak bu söylem bu konuda yazan tüm yazarlarda, klavye değiştirmeye karşı olmanın rasyonel temelleri ortaya konduktan sonra ifade edilmektedir. Emre Aköz F klavyeyi Türkçenin rasyonel, makul ve ergonomik uzantısı olarak tanımladıktan sonra, Aslında bu klavyede yazmanın "Türkçenin geçmişine ve değerlerine sahip çıkma meselesi" olduğunu söylerken Emre Kongar; sorunun doğrudan doğruya Türkçe yazan insanların daha hızlı ve daha yanlışsız yazı yazmalarıyla ilgili bir konu olduğunu vurgular.

Klavye tartışmalarının gündeme gelmesinde küreselleşme kavramının tetiklediği bir tartışma zeminin varlığından söz edilebilir. Özellikle soğuk savaş sonrası ulusal ve uluslararası kurumların yeni rolleri, hem makro hem de mikro anlamda bir çok tartışma ile karşılanmaktadır. Ortaya çıkan bu değişim, bloklu dünya yapılanması içerisinde ulusal sınırları içerisinde korunaklı yapılar ortaya koyma gücünde olan ulus devletlerin yaşadığı erozyonla da tanımlanabilir. Yeni yaşam taslaklarının sınır ötesi etkileyenleri, yeni fırsatlar sunmanın yanı sıra var olan eşitsizliklerin de alabildiğince açılmasını sağlamaktadır. Bu eşitsizliklerin yansımaları, değişimin hem dönüştürücü hem de dışlayıcı etkileri karşısında, birlikte yaşama tecrübemizin aşına aktörü olan ulus devletinin kurumsal varlığını sorunlu hale getirmektedir.

Bu bağlamda her sorunda olduğu gibi klavye tartışmasında da konuya yön verecek başvuru makamı devlet olarak ortaya konmaktadır. Hangi tür klavyenin kullanılacağı konusunda devletin ilgili kurumlarının göreve çağırılması, sorunun çözümü için sıklıkla önerilen yoldur. Klavye seçimi yapan aktörlerin piyasanın dayattığı Q klavyeyi seçmeleri hiç farkında olmadan pasif birer kullanıcı haline gelmelerini sağlamaktadır. Hatta Q klavye kullanımının bu kadar yaygın olması planlanmış ve tedbir alınması gereken bir eylemdir.

...Q Türkçe klavyeyi icat edenler, F klavyeyi tümüyle ortadan kaldırmak için ciddi uğraşlar içindeymişler. Bu uğraşlarının hedefleri arasında Ticaret liselerindeki eğitimlerden F klavyeyi kaldırmak ve Q klavyeyi de Türk Standartları Enstitüsü'ne "standart klavye" olarak kabul ettirmek varmış.

http://www.kongar.org/medyanotu/253_F_Klavye_deki_Buzdagi.php).

Q klavye kullanımının bir dönüştürme aracı olarak kullanılmasının arka planında özellikle bu klavyenin kullanımının ön plana çıkması etkili olmuştur. Piyasada Q klavyenin yaygın olarak bulunması ve satış fiyatının F klavyeye oranla daha ucuz olması ilk kez bilgisayar sahibi olanları bu klavye ile bilgisayarı kullanmaya başlatmaktadır. F klavye tercihi daha fazla bir fiyat farkı ödenmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda F klavye yaygın satış ağında bulunmamakta, özel sipariş edilmesi gereken bir araç olarak sunulmaktadır. F klavye isteyen tüketicilere genellikle verilen cevap "herkes Q klavye kullanır" olmaktadır. Bu bütün klavye kullananların aynı zamanda "**herkesleştirilmesi**" anlamına gelmektedir.

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

Klavye konusunda yapılan bu tartışmalar, toplumsal değişimin kuşaklar arası farklılaşmasını ve eşitsizliğini de ortaya koymaktadır. Kongar kendisinin bir F Klavye savunucusu olarak dinozorlukla suçlanmasını bu konuda köşe yazısı yazan daha genç yaştaki yazarların varlığından örnekler vererek aşmaya çalışır.

Önce iki genç yazar arkadaşşıma teşekkür etmek istiyorum. Bunlardan biri Sabah yazarlarından Emre Aköz. Bu sorun üzerine yazdığı yazıyla, konuyu ele alarak işlemeyi aklıma getiren genç meslektaşım.. İkincisi daha çok bilgisayar üzerine eğilen ama Türkçe alfabe konusunu da gündeme getiren Hürriyet yazarlarından Yurtsan Atakan.. Hürriyet ve Sabah gibi iki çok satan gazetede konunun ele alınması tabii ki çok çok önemli. Bu açıdan genç arkadaşlarımı kutluyorum. Ayrıca Emre Aköz'e bir teşekkür borcum daha var: Beni "F klavye dinozorların savunduğu bir sistemdir" iddiasına yanıt vermek için pek çok bilimsel ve uygulamalı kanıt kullanmaktan kurtardı

(http://www.kongar.org/medyanotu/253_F_Klavye_deki_Buzdagi.php)

Gerçi bu tanımlama ve destek arayışı meşruiyetini çok satan bir gazete tarafından dile getirilmiş olmaktan almaktadır. Eğer çok satmak meşru olmak için aranacak bir özellik olarak sunulursa, Q klavyenin çok satması da bu bağlamda bir normalleştirme söylemi olarak kullanılabilir.

Nitekim Türkiye Microsoft yöneticisi, Windows'un ilk başladığı 1993 yılından beri Türkçe F klavyeyi desteklediklerini belirterek özellikle daktilo kullanıcıları kökeninden gelen yaşı 40 üzeri kesimin genellikle F klavye talebi olduğunu savunarak, 20 yaş ve altı ise Q klavyeyi tercih ettiğini özellikle belirtme ihtiyacı hissetmektedir. Buna göre, dünyada yılda 130 milyon bilgisayar satılmaktadır. Bu bilgisayarların 70-80 milyonu Q klavyedir. Yine aynı kaynağa göre, Türkiye'de ortalama 500 bin tane bilgisayar satılıyor. Bu sayının içinde ticari kuruluşlar, genellikle Q klavyeyi tercih ediyor. Devlet kendine alırken ise F klavyeyi tercih ediyor (Milliyet Gazetesi 22 Şubat 2003 Cumartesi). Bu yaklaşım yaygın olan teknolojik araçların kullanımının dünya ile bütünleşmenin bir aracı olduğunu da ifade etmektedir. Sayısal olarak çokluk ve araçların kullanım yaygınlığı, bunların kullanılması için gerekli olan meşru zemini de yaratmaktadır.

Bütün bu tartışmaların sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı bir açıklama yapma gereği duymuştur. Bu açıklamada F klavye kullanımının yararlarına değinilerek, ticaret meslek liseleri başta olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda ve yetişkinler için düzenlenen kurslarda F klavyeyi esas alan yazı makinelerinde "on parmak ile bakmadan yazma" metoduyla yüz binlerce kişinin eğitildiğine dikkat çekilerek F klavyenin yararının ve geçerliliğinin kanıtlandığı vurgulanmıştır. Bu amaçla 2002 yılından itibaren Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda daktilografi dersleri kaldırılarak klavye öğretiminin bilgisayar ortamında verilmeye başlanmıştır. Bütün bu olanlara karşılık 47 yıl öncesinde yaşanan klavye karışıklığının yeniden gündeme geldiği üzerinde durulmuştur. Bu tartışmalara bir çözüm üretmek amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı bütün kurumlarında F klavye kullanımının sağlanmasını istemiş ve halen Q klavye kullanılan birimlerde *yerel olanaklarla* F klavye kullanımına geçilmesini istemiştir. Ayrıca Q klavye eğitimi almış personelin tekrar F klavye eğitiminden geçirilerek bu klavyeyi kullanır hale gelmesi bildirilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu girişimi klavye kullanımı konusunda gerek kurumsal gerekse de bireysel olarak içinde bulunan durumun tanımlanması açısından önemlidir. Devlet Milli Eğitim Bakanlığı aracılığı ile bir teknoloji politikasının bulunmadığını itiraf etmektedir. Bilgisayar eğitiminin verildiği bakanlığın bu itirafı, diğer devlet kurumlarının yeni teknolojilere olan yaklaşımlarının anlaşılması açısından iyi bir örnektir.

Klavye Tercihleri ve Bilgisayar Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Uygulama

Bu bölümde, geliştirilen bir anket aracılığı ile elde edilen verilerin çözümlenmesi yapılacaktır. Bu çözümlenme, klavye konusunda yapılan tartışmaların, gündelik hayatın sosyolojisi içerisinde yarattığı farklılaşma ve eşitsizliklerin tespiti amacıyla taşınmaktadır.

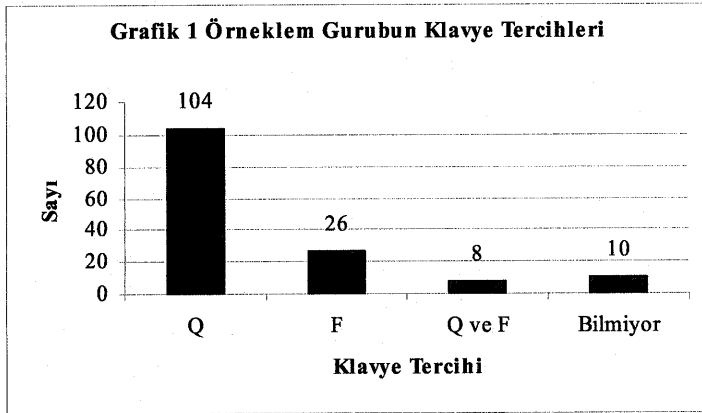
Herhangi bir yönlendirmeye yol açmamak için uygulanan anket formu "*Bilgisayar Kullanma Tutumları*" ismiyle düzenlenmiştir. Ankete katılmaya gönüllü olanlara sadece bilgisayar kullanımıyla ilgi tutumların araştırıldığı bir çalışma olduğu bilgisi verilmiştir. Bunun amacı klavye kullanımıyla ilgili bir uyarıcı vermektense, bilgisayar kullananların gündelik alışkanlıkları içerisinde klavye tercihlerinin, bilgisayar kullanımına yönelik hangi tür davranışları belirlediğinin anlaşılmasına çalışılmasıdır. Bu araştırmada sadece anket

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

teknığının kullanılması, bilgi toplama açısından mekanik bir araç olma riskini taşımaktadır. Bu amaçla anket verilerin değerlendirilmesinin yanı sıra, çalışmanın epistemolojik tarihsel sınırlarının çizilmesi ve çalışmanın nitel bir yorum zenginliği ve derinliğinin sağlanması amacıyla günlük gazete, dergi ve görsel medyada Q ve F klavye konusunda yapılan tartışmaların içeriğinin çözümlenmesi yapılarak, farklı klavye kullanıcılarıyla yapılan derinlemesine görüşmelere de yer verilmiştir.

Örneklem bilgisayar kullanıcısı 150 kişiden oluşmaktadır. Bu 150 kişinin %55.3'ü yani 83 kişi Lise öğrencileridir. Örneklem guruba dahil edilen Lise öğrencileri Ticaret Meslek Lisesi son sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu gurubun seçiminde okulda formal eğitim ortamında bilgisayarla gerek mesleki gerekse de kişisel olarak ilgilenmeleri ve eğitim sürecinde tanışmalarının etkisi olmuştur. Bu gurup, çalışmada yeni kuşak bilgisayar kullanıcılarını temsil etmektedir.

Bu guruptan elde edilecek bilgiler, hem bilgisayar kullanımı konusunda gelişim trendlerini göstermesi hem de diğer bilgisayar kullanıcıları ile aralarında ortaya çıkan farklılaşmanın ortaya konması için kullanılacaktır. Üniversite öğrencisi katılımcılar ise okulda ve internet kafelerde farklı zamanlarda görüşülenlerden oluşmaktadır (17 kişi). Son olarak çalışma hayatında bilgisayar kullananlar örneklem guruba dahil edilmiştir. Bu katılımcılar da tesadüfen seçilen kişilerden oluşmaktadır (50 kişi). Örneklem gurup İzmir'de yaşayanlardan oluşmaktadır. Araştırmada, klavye tercihinin yaş, meslek, eğitim durumu gibi farklı sosyolojik parametreler açısından karşılaştırılması yapılacaktır.

Örnekleme grubun %70.3'ü klavye tercihinin Q klavye olduğunu dile getirmiştir. Bu sonuç, araştırmanın başlangıcında tahmin edilen bir durumdur. Günümüzde yaygın olarak kullanılan klavye Q klavyedir. Q klavye, yeni bir bilgisayar sahibi olmak isteyenlere, eğer klavye tercihlerini dile getirmezler ise 'normal olan budur' diye satılmaktadır. Klavye tercihi, satıcıların basit bir piyasa mantığı kaygısı ile şekillenmektedir. Q klavye ithali F klavyeye göre daha ucuzdur. Bu nedenle, bilgisayar malzemesi satanlar, Q klavye satmayı tercih etmektedirler. Yaptığımız araştırmalarda, Q klavye F klavyeye göre tüketicilere daha ucuz satılmaktadır. Araştırmayı yaptığımız günlerde standart, özellikli olmayan bir Q klavye 6\$'a satılırken, aynı özellikteki bir F klavye 10\$'a satılmaktadır (1\$=1.650.000 TL'dir. 14 Nisan 2003) Sadece bu bile klavye kullanımı konusunda özel bir tercihi bulunmayan bireylerin bilgisayar kullanmaya Q klavye ile başlamalarına neden olmaktadır. Q klavye kullanan bir Lise öğrencisi neden bu klavyeyi kullandığını açıklarken:

"Yaz tatilinde derslerim iyi olduğu için babam bana bir bilgisayar almaya karar verdi. Bilgisayar fiyatlarını araştırırken daha ucuz olması için bazı parçalar tanıtılırken ucuz olan Q klavyeyi istedik. Zaten ben de bilgisayarı genellikle oyun oynamak için kullanıyorum. Bunun için hangi klavyeyi kullandığım çok da önemli değil. Ayrıca benim bilgisayarda kullanılan klavyelerin farklı türlerinin olduğundan da haberim yoktu" ifadesini kullanmıştır.

Kullanılan klavye ve bu klavyeyi tercih etme nedenleri açısından örneklem grubu, klavye seçimine göre farklı özellikleri taşımaktadır. Q klavye kullanıcılarının %28.8'i bu klavyeyi bilgisayarla birlikte geldiği için kullanmayı tercih etmektedir. %18.8'i ise herkesin bu klavyeyi kullandığını, %20.8'i ise her yerde kolayca bulunduğu için Q klavyeyi tercih ettiğini belirtmiştir. F klavye kullanıcılarının ise, %38.5'i kolay ve hızlı kullandığı için, %57.7'si ise daktilo kullanıcısı olduğu için bu klavyeyi tercih etmektedir. Buna göre iki grubun klavye tercihlerinin farklılaşmasının arkasında yatan nedenler, F klavye kullanıcıları için alışkanlık, Q klavye kullanıcıları için ise tüketim sürecinde karşılaştıkları yönlendirmedir.

Kullanılan klavye türünü nedenleyen süreçler, piyasaya sunulan klavye türünün satış ve pazarlama alışkanlıklarından temellenmektedir. Örneklem grubumuz kullandıkları klavyeyi seçme nedeni olarak %30.1 oranında kolay ve hızlı kullanmalarını dile getirmişlerdir. Ancak, bu konuda bilgi toplanırken derinlemesine yapılan görüşmelerde, klavye seçimi, hızlı ve kolay kullanma nedeninden ziyade alışkanlık çerçevesini tanımlamaktadır. Klavye tercihinin

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

bilinçli bir sürecin sonunda yapmayan kullanıcılar, daha sonraki kullanım alışkanlıklarını göz önüne alarak bu cevabı verme eğilimindedirler. Seçimi F klavye olan ve daha önce daktilo kullanma alışkanlığı olanlar, bilgisayarlarında F klavye kullanmayı özellikle tercih etmektedirler. (%9.1). Ancak, böyle bir alışkanlığı olmayan büyük bir çoğunluk bilgisayar kullanmaya Q klavye ile başlamaktadır. Bu grupta bulunanların klavye tercihlerini belirleyen süreçler, genellikle bilgisayar sahibi olunurken Q klavyenin başlangıç klavyesi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda, klavyesinin bilgisayarla birlikte geldiğini (%25.5) ifade edenler önemli bir gurubu oluşturmaktadır. Klavye tercihlerinde ilk kullanıcıları etkileyen önemli bir neden de, Q klavyenin yoğun ve kitlesel kullanımınıdır. Q klavyenin, genel ve yoğun kullanımı, bireylerin klavye kullanım tercihlerinde etkili olmaktadır. Özellikle bilgiye ulaşmanın yeni kapısı olarak değerlendirilen İnternet Cafelerde tamamen Q klavye kullanılmaktadır. Ayrıca, işyeri okul gibi kendisine ait bir bilgisayarı olmayanların bilgiye ulaşmak için kullanacakları diğer mekanlarda da yoğunlukla Q klavye kullanılmaktadır. Bu durum bilgisayar kullanımında bundan sonra da Q klavye kullanılmasının yaygın olarak devam etmesini sağlayacaktır.

Tablo 1. Klavye Tercihi ve Neden Bu Klavyenin Kullanıldığı (%)

	Q	F
Kolay ve hızlı kullanıyorum	23,8	38,5
Bilgisayarla birlikte geldi	28,7	-
Her yerde kolayca bulunur	20,8	3,8
Herkez bunu kullanır	18,8	-
Daktilo kullanıcısıyım	-	57,7
Bilmiyorum/Fikrim yok	7,9	-
Toplam	100	100

Klavye kullanımının alışkanlık bağlamında ilerlemesi, ulaşılabilirlik açısından Q klavyeye aşına olanları çok fazla etkilememektedir. Bu durumdan en çok etkilenen grup F klavye kullanma alışkanlığı olanlardır.

Özellikle kendilerine ait olmayan mekan ve bilgisayarlarda ciddi bir kullanma zorluğu yaşanmaktadır. Kısa zamanda bitirebilecekleri işlerini uzunca bir zaman diliminde tamamlamaktadırlar.

Teknolojik ilerleme mantığı, teknolojinin ürünlerinin nasıl kullanılacağını bir üst belirlenim mantığı dairesinde iletirmektedir. Yeni teknolojinin bir toplumda kullanımı, hem bu üst belirlenim hem de toplumsal pratiklerle şekillenmektedir. Buna göre bir toplumun kurumsal örgütlenmesi ve üyelerinin bilinç düzeyleri, yeni teknolojilerin seçiminde işleyen dinamiklerin şekillenmesini sağlamaktadır. Bilgi teknolojilerinin uç ürünlerinin kullanımı bu çerçevede içerisinde anlaşılmakta, buna uygun öğrenme yolları ile ilerlemektedir. Türkiye'nin insan kaynağının hem kurumsal donanımı hem de insan kaynaklarının niteliği yeni teknolojilerin kullanımı, yaygınlığını ve öğrenilme şeklini de belirlemektedir.

Toplumumuzda bilgisayar kullanımı kendi kendine öğrenilmektedir. Nitekim örneklem grubunun %53.37'ü bilgisayar kullanmayı kendi kendine öğrendiğini belirtmiştir. Bilgisayar kullanmayı öğrenme yöntemi olarak bireysel çabanın varlığı, bilgisayar donanımının seçiminde piyasa tarafından yoğunlukla sunulan araçların kullanılmasını yaygınlaştırmaktadır. Bu anlamda Q klavyenin yaygın olarak kullanımı, bilgisayar kullanmayı kendi çabalarıyla öğrenen kitlelerin Q klavye alışkanlığı edinmelerini sağlamaktadır. Bilgisayar kullanmayı kendi çabasıyla öğrenenler genellikle yaş grubu yüksek bireylerdir. Bu nedenle Türkiye'de bilgisayar kullanımı bireysel çabayla öğrenilmiştir.

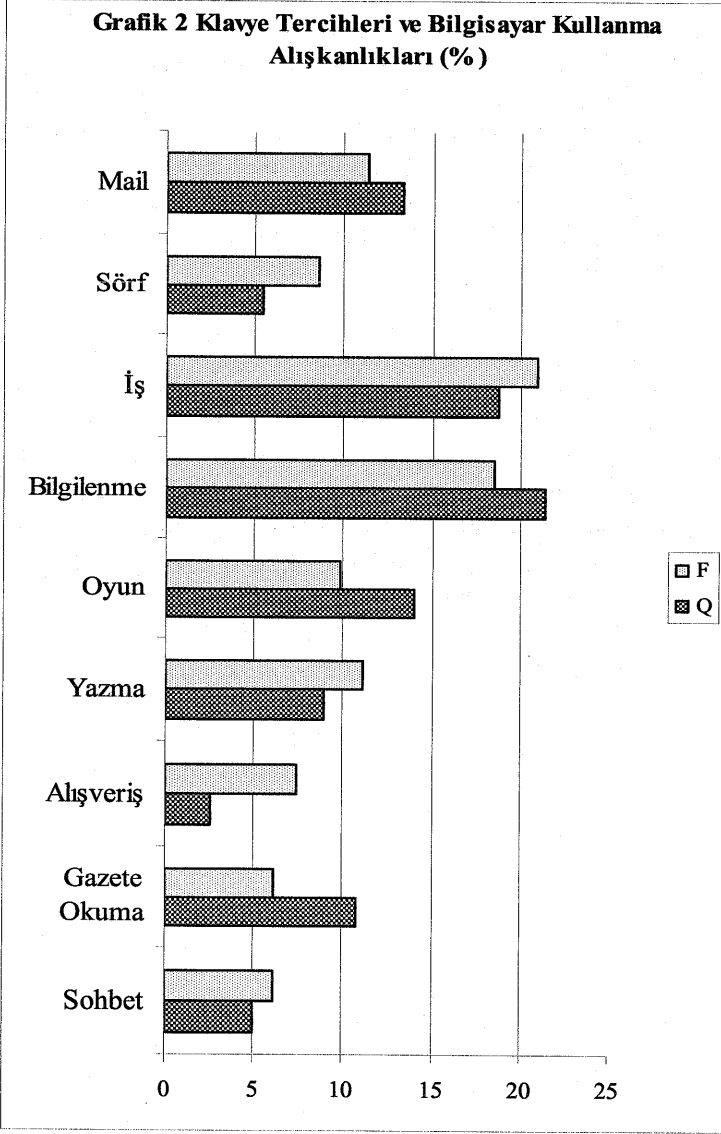
F klavye kullanıcıları için, kendi sahip oldukları bilgisayarlar dışındaki bilgisayarlarda F donanımı bulunmaması, bu kullanıcıların kendi bilgisayarlarına sahip olma davranışını geliştirmeleri sonucunu doğurmaktadır. F kullanıcıları alıştıkları hızla klavye kullanmaya devam edebilmek için kendi bilgisayarlarına sahip olma eğilimindedirler. Bu kullanıcılar kendi bilgisayarlarından uzakta olduğu zaman, bilgisayar kullanımını güçlüklerle yapmaktadırlar. Örneklem grubumuzdaki bilgisayar sahibi olan 85 kişinin 20'si F klavye kullanıcıdır. F klavye tercihi bulunan 26 kişinin %76.9'unun bir bilgisayarı vardır. Bu oran Q klavye kullanıcılarında %52'ye düşmektedir.

Q klavye genellikle okul, kurs ve işyeri gibi kurumsal ortamlarda öğrenilmektedir. Bu durum Q klavyenin kurumlar ve formal öğrenme mekanlarında yaygın olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Örneklem grubun %32.4'ü bilgisayar kullanmayı okulda, %9.5'i ise kursta öğrendiğini söylemiştir. Bu grubun büyük çoğunluğu yani bilgisayar kullanmayı okulda

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

öğrenenlerin %85.4'ü Q klavye kullanıcısıdır. F klavye kullanmayı tercih edenler bilgisayar kullanmayı kendi çabası ile öğrenmektedirler. F klavye kullanıcıların %84.9'u bilgisayar kullanmayı kendi kendine öğrenmiştir. Q klavye kullanımının yaygınlığı ve bu klavyenin kullanılması için yaratılan tüketim ve kullanma alışkanlıkları, farklı klavye seçiminde bulunma davranışını engellemektedir. Bunun için F klavye kullanıcısının gerek daktilodan getirdiği kullanma alışkanlıkları, gerekse de Q klavye sunumundan kaynaklanan kısıtlamalar nedeniyle klavye kullanımını kendi kendisine öğrenmesinden başka bir yolu kalmamaktadır.

Örnekleme grubun %50.7'si 15-20 yaş, %10,8'i 21-25 yaş, %13,5'i 26-30 yaş, %2,0' i 36-40 yaş, %1,4'ü 41-46 yaş ve %5,4'ü ise 46 ve üzeri yaş grubundan oluşmaktadır. 15-20 yaş grubundaki gençler bilgisayarla ilk tanışan grubu oluşturmaktadır. Bu grup aynı zamanda klavye tercihleri ve ileriye dönük olarak bilgi teknolojilerine yönelik geliştirecekleri tutumların takibi açısından önem taşımaktadır. 15-20 yaş grubu gençlerin %70,7'si Q klavye kullanmaktadır. Bu seçim Q klavye kullanımının araştırmamızın başında klavye tercihlerinin yaş guruplarına yönelik yaptığımız tahmini doğrulamaktadır. F klavye daha çok 31 ve üzeri yaşlardaki kullanıcıların seçimidir. F klavye kullanıcısı toplam 26 kişinin 14 tanesi 31 yaş üzeri kullanıcılardan oluşmaktadır.

Klavye tercihinine göre bilgisayar kullanma alışkanlıklarının farklılaşıp farklılaşmadığının çapraz ilişki içerisinde değerlendirilmesi sonucunda elde edilen veriler şöyledir. Q klavye kullanıcıları sırasıyla bilgilenme, iş, oyun,

Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Q-Klavye Kullanımı -F ve Q Klavye Kullananlar Arasındaki Eşitsizliğin Karşılaştırmalı Sosyolojik Anlamı

mail ve haberleşme, gazete okuma, sörf, sohbet, oyun ve alışveriş için bilgisayar kullandıklarını belirtmişlerdir. F klavye kullanıcıları ise sırasıyla, iş, bilgilenme, yazma, mail ve haberleşme, oyun, sörf, alışveriş, sohbet ve gazete okumak için bilgisayar kullandıklarını belirtmişlerdir. Öncelikli olarak verilen cevaplar, klavye kullanıcılarının bilgisayarı kullanma amaçları açısından farklılaştıklarını söylememizi sağlamaktadır. Buna göre, F klavye kullanıcıları bilgisayarı daha çok yazım işleri için kullanmaktadırlar. Q klavye kullanıcıları ise sıklıkla bilgilenmek için bilgisayar kullanmaktadırlar.

Sonuç olarak, bilgisayar ve bilgisayar tabanlı uygulamalar gündelik hayatımızın her alanına hızla girmektedir. Toplumumuzda yeni teknolojilerin kullanım alışkanlıkları farklı davranış kalıplarıyla karşılanmaktadır. Bu farklılık, aynı zamanda, bundan sonraki toplumsal değişimin yönünün ve içeriğinin belirlenmesinin de sınırlarını çizmektedir. Bu çalışmada kısaca klavye seçiminin bilgisayar kullanma alışkanlıkları çerçevesince bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme aynı zamanda bundan sonra bilgi teknolojilerine karşı geliştirilecek tutumların anlaşılmasını da sağlayabilir. Toplumsal değişimin etkin aracı olan bilgisayarı kullanma ve bununla ilgili değişiklikleri nasıl karşılayacağımızın gelişme trendi, aynı zamanda bilgi toplumu söylemleri içerisinde konumumuzun nasıl şekilleneceğinin de ip uçlarını taşımaktadır. Türkiye yeni bilgi teknolojilerini kullanma ve topluma yaygınlaştırma konusunda ciddi politikalara ihtiyaç duymaktadır. Klavye kullanım alışkanlıklarının nasıl şekillendiğinin göstergeleri, aynı zamanda yeni bilgi teknolojilerinin gelecekte gerek toplumlar arası gerekse de bireysel olarak hangi eşitsizliklerin oluşacağını yol haritası olarak da okunabilir.

Kaynaklar

- Aköz, Emre, (2003), Tartışma Klavye Boyutunu Aştı, *Tempo Dergisi* 13-18 Mart.
- Atakan, Yurtsan, (2003), “Q Klavye Kızları”, *Hürriyet Gazetesi*, 12 Şubat.
- Diamond, Jared, (2002), *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Hızlan Doğan, (2003), *Hürriyet Gazetesi* 18 Şubat.
- Kumar, K. (1999), *Sanayi Sonrası Ütopyalar*, Ankara: Dost Kitapevi.
- <http://www.haberturk.com>, 31.07.2001
- [http://www.kongar.org/medyanotu/253 F Klavye deki Buzdagi.php](http://www.kongar.org/medyanotu/253_F_Klavye_deki_Buzdagi.php)
- <http://www.kongar.org/medyanotu/index.php>
- *Hürriyet Gazetesi*, 8 Aralık 2002.
- Castells, Manuel, (2002), “Gerçek Sanallık Kültürü”, İstanbul: *Cogito*, Sayı 30.
- *Milliyet Gazetesi*, 22 Şubat 2003.
- Roszak, Teodor, (1998), *The Cult of Information: the Folklore of Computers and the True Art of Thinking*, Londra: Paladin.
- Sennet, Richard, (2002), *Karakter Aşınması*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tanzi, Dante, (2002), “Ağ Üstünde Zaman, Yakınlık ve Anlam”, İstanbul: *Cogito*, Sayı 30.
- Tekelioğlu, Orhan, (1999), “Bir Klavyenin Ölümü”, *Milliyet Pazar Eki*, 4-11 Nisan.

1980 SONRASI DEĞİŞİM, YENİ DİNAMİKLER VE KİMLİK TEMELLİ YAPILANMALAR – İZMİR GECEKONDULARI ÖRNEĞİ

Changes After 1980s, New Dynamics and Identity Based Structures: The Case of Izmir's Gecekondu

*Hayat ÜNVERDİ**

Abstract

We currently go through an age of “**change**”. It is not just what we have seen and experienced that has changed dramatically, but also the way we interpret and construe meaning. However, while regarding those developments, which oppress every bit and piece of our lives and are displayed as if all has been turned upside down, all as a historical turning point, it is required to consider the unchanging production relations and though in differing directions, the ever-existing polarization of center-periphery. Because these developments, which indicate that all that has been presented in new forms in fact constitute the extensions of a continuous process, help us to conceive of the “**New Times**” as a renamed circumstance of destruction and disintegration of the previous times. As for the circumstances conceptualized as the “new urban poverty” and as the social and spatial cleavages that strikingly are increased within the mentioned destruction and disintegration, they indicate that the socio-economical processes and all accompanying issues, which all together determine the current social and spatial structuring of cities, should be approached within a questioning manner.

In this paper, it is aimed to elaborate those “**Identity**”-based conceptualizations, which point to a recently-emerging wide field of work, within such a skeptic consideration and to discuss these conceptualizations beyond their emancipating content held out with reference to the subject, that is, in terms of their compensating role and instrumental position. Such an instrumental role is also aimed to be defined in context of the specific conditions of Turkey and the changing content of “**squatter**” as a similarly specific experience the country goes through and to analyze them within the framework of concrete data focused directly on a case study area.

Keywords: Change, Poverty, Exclusion, Squatter, Identity

* Yard. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Özet

Bir “değişim” süreci içerisinde bulunuyoruz. Yalnızca gördüklerimiz, yaşadıklarımız değil, tariflerimiz ve anlamlandırma biçimlerimiz de değişti. Ancak hayatımızın her alanını kasıp kavuran ve bizlere herşeyi bir altüst oluş biçiminde gösteren gelişmeleri, tarihsel bir dönüm noktası olarak ele alırken, değişmeyen üretim ilişkileri ve yönü değişse de hep var olan merkez-çevre kutuplaşmalarını gözden kaçırmamak gerekiyor.

Çünkü önümüze yeni formlarda sunulmuş olan herşeyin, aslında süreklilik arz eden bir işleyişin uzantısı olduğunu gösteren bu veriler, “Yeni Zamanlar”ın da, önceki zamanlara ait bozulma ve dağılmışlıkların yeniden adlandırılmış bir durumu olduğunu anlamamızı sağlıyor. Bu bozulma ve dağılmalar içerisinde çarpıcı bir biçimde artan toplumsal ve mekansal yarılmalar ve “yeni kentsel yoksulluk” olarak kavramsallaştırılan durum ise, kentlerin bugünkü toplumsal ve mekansal yapılanmasını belirleyen sosyo-ekonomik süreçlerin ve bu süreçlere konu olan tüm unsurların, sorgulayıcı bir biçimde ele alınması gerektiğini ortaya koyuyor.

Bu yazı da, son dönemde ön plana çıkan ve çok geniş bir alana işaret eden “Kimlik” temelli kavramsallaştırmaları, böyle bir şüpheli ele alış içerisinde değerlendirmeyi ve bireye, özneye referansla ortaya konan özgürleştirici içeriğinden öte, telafi edici rolü ve araçsal konumu açısından tartışmayı amaçlamaktadır. Böyle bir araçsal rolü, Türkiye’nin özgün koşulları ve yine özgün bir deneyim olarak yaşadığı “gecekondu”nun değişen içeriği bağlamında tariflemekte ve doğrudan bir örnek alana odaklanarak, somut veriler çerçevesinde çözümlenmeye çalışmaktadır.

1. Giriş

Dünyada ve ülkemizde son yirmi yılda ortaya çıkan “değişim”, önceki zamanlara ait bozulma ve parçalanmaların yeniden kurgulanışıyla ve yeniden örgütlenişiyle belirginlik kazanan bir proje olarak hayatımızın her alanında ciddi bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu yeni kurgulanışın ve örgütlenişin merkezinde yer alan, mekan ve toplum ise, ayrı ayrı ama birbiri üzerinde belirleyici kategoriler olarak önemli bir değişim sürecinin içerisine girerken, mekansal düzlemde “kent mekanı” tüm tarihsel, kültürel ve doğal değerleri ve toplumsal düzlemde ise, “kimlik” doğal ya da yapay yollarla ortaya çıkmış olan tüm açılımları ile hiçbir dönemde olmadığı kadar ön plana çıkmış, ekonomik sistemin ve onlara hizmet eden politik işleyişin araçsal açılımları olarak karşılıklı bir etkileşim sürecinin içerisinde yer almaya başlamıştır.

Böylece “mekân” bir yandan tüm ilişkilerin içerisinde eğildiği bir ana gövdenin parçası, diğer yandan da sürekli olarak parçalanan ve her gün farklı bir içerikte yeniden biçimlenen ilişkiler örüntüsünün bir sonuç ürünü haline gelirken, birbiri üzerinde dönüştürücü projeler üretmeye çalışan bu iki alan, sürekli bir gerilimin de koşullarını hazırlamıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan gerilim ise, artık yalnızca modernitenin kolektif kimlikler ve tarifler üretmeye çalışan bütünleştirici yapısından kaynaklanan gövde-parça gerilimi olmaktan çok daha öte anlamlar taşımaktadır. “Mekân”ı ve “kimlik”i iktidar kurulabilecek bir alan olarak gören her türlü oluşum kendisine, giderek bozulan, dağılan parçalar arasında daha kolay hareket edebilme olanağı bulurken, kentsel alan da buna bağlı olarak farklılıkların örgütlenişi ile belirginlik kazanan yeni bir toplumsal ve mekansal parçalanma deseni içerisinde yer alan yapıyla gözler önüne çıkmıştır.

2. Dünyada “Değişim”in 1980 Sonrası Dinamikleri, Farklılaşan Toplumsal ve Mekansal İlişkiler

Son 20 yıllık dönemde dünyada yaşanan değişimi özetleyecek olan gelişmeleri, tarihsel bir toplumsal sistem olarak kapitalizmin¹ her zamankinden daha fazla bir dünya sistemi olarak örgütlenişi içerisinde aramak gerekmektedir. Nitekim yine bir kriz ile ortaya çıkan bu yeniden yapılanmanın coğrafyaya

¹ Wallerstein (1992), kapitalizmi her şeyden önce “tarihsel bir toplumsal sistem” olarak ele almakta ve bu tarihsel toplumsal sistemin ayırt edici özelliğinin sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesi olduğunu belirterek, tarihsel olarak eşitsizliği arttıran mekanizmalara vurgu yapmaktadır.

bağımlı stratejileri, Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası sermaye tekelleri aracılığı ile dünyanın her yöresini etkisi altına alan ve özellikle az gelişmiş bölgelerin ciddi bir borç batağına sürüklenmesine yol açan yapısı ile, son dönemin uluslararası ve yerel yapılanmalarında çok önemli izler bırakmıştır (Göksu,1999:4).

Bu bağlamda, emek süreçlerinden, tüketici alışkanlıklarına, coğrafi ve jeopolitik kümelenmelerden, devletin işlevleri ve uygulamalarına kadar her alanda ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, modern sonrası, post-fordizm, gibi genel tanımlamalar olsa da, kimlik ve farklılıklara vurgu yapan yeni bir toplum ve mekan kavramsallaştırması ile ortaya çıksa da aslında tarihsel olarak süreklilik arz eden bir sistemin ürünü olarak karşımızda durmakta² ve pek çok araştırmaya, tartışmaya da konu olmaktadır. Marxist kuramın yeniden ele alınmasından başlayarak, kapitalizmin monopol niteliği ile mekanı devlet, sosyal yapı ve sınıfsal mücadele içinde ele alan bu çalışmalar ağırlıklı olarak, yeni üretim ve yeni birikim süreçlerine işaret etmektedir.

Düzenlemeci okulun öğretilerinde de yer aldığı biçimi ile bu dönem, birikim rejimleri dışında, emeğin üretim süreci içindeki konumu ve sermaye-emek ilişkileri toplumdaki yeni düzenleme mekanizmaları ile ve devletin bu süreçteki rolü çerçevesinde şekillenmektedir. Üstelik liberal politikalar aracılığı ile, gelişmiş ülkelerden, azgelişmişlere doğru aktarılan söz konusu üretim yapısı, birikim ilişkileri ve düzenleme tarzları ise, kutuplaşmaların yerel ortamlardan başlayarak küresel düzene taşınmasına ve yaygınlaşmasına da aracılık etmektedir.

Ve sonuç olarak yaşanan gelişmelerden fazlasıyla yararlanan, yani hızla zenginleşen sosyal kesimlerin yanında, giderek yoksullaşan, hiçbir sosyal güvencesi olmadan çalışan ve hatta giderek, çalışma hayatının ve sosyal yaşantının dışında kalan yığınlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim gelişmiş ülkelerin kentlerine doğru giderek artan bir uluslararası göç, kent içerisinde büyüyen zengin yoksul farkı, enformel işlerin yaygınlaşması, kent merkezlerinin yoksullaşması ile belirginlik kazanan bir mekansal ve toplumsal yarıma örüntüsü, kritik bir biçimde artık tüm dünyanın gündemine damgasını vurmuştur. **“Yeni kentsel yoksulluk”** olarak kavramsallaştırılan bu yeni durum kentlerde **“yoğun yoksulluk yerleşim bölgeleri”** aracılığıyla belirgin bir biçimde

² Harvey (1997), “Düzenleme Okulu” olarak bilinen bir düşünce akımının içerisinde yer alan görüşleri ile, değişimin **“birikim rejimi”** ve **“toplumsal-politik düzenleme tarzları”**nda bir geçiş dönemi olduğuna vurgu yapmakta ve kapitalist üretim tarzının temel kuralları ile tarihsel ve coğrafi gelişmede biçimlendirici güç olarak işlerliğini devam ettirmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

görülebilen hale gelirken, yoksulluğun salt bir gelir eksikliği olarak değil aynı zamanda bir dışlanma süreci olarak tanımlanması gerektiği görüşü de artık Mingione'den³ (1993) başlayarak yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

2.1 Dışlanmanın Değiştirdiği Toplumsal ve Mekansal İlişkiler

Dışlanma, son yıllara yoksulluk konusunda değişen yargıların bir ürünü olarak ama daha da önemlisi kentsel düzeyde yer alan tüm ilişkileri yeniden biçimleyen bir oluşum olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim yoksulluk, 1960-70'li yıllarda, yaşanmakta olan toplumsal olguları kavramakta yeterli bir kavram olarak ele alınırken, 1990'lı yıllarla birlikte rahatsız edici bir olgu haline almıştır. Artık küreselleşen ve teknolojik olarak yeniden yapılanan dünyaya uyum sağlayamayan bireyler toplumdaki kolayca ve hatta stigmatize edilerek yani damgalanarak dışlanabilmektedirler. Bu çerçevede gerek etnik, dinsel ve gerekse de yoksulluk temelli parçalanmalar ya da başka bir ifade ile bütünleşmeler son dönemde toplumsal ve mekânsal yapıların en önemli unsurları haline almışlardır.

Yoksulluğun dışlama özelliği açısından değişen bu içeriğinin, neden olduğu mekansal ve toplumsal ayrılmalar kendisini, ağırlıklı olarak az gelişmiş ülkelerin kentlerinde ve genellikle kent çeperlerindeki (periphery), temel servislerden ve gerekli fiziksel şartlardan yoksun yaşama alanları, yani "slum"lar aracılığıyla (UNCHS, 2001: 18) ortaya koyarken, gelişmiş ülkelerin kentlerinde ise, farklı etnik yapılanmalar yani "getto" farklılaşması bağlamında bir yoksulluk ve dışlanma deneyimi ile yüz yüze gelinmiştir.

Yoksulluk ve dışlamayı söz konusu iki farklı kapsam içerisinde kritik hale getiren ise, yaşayanların geliştirmek zorunda kaldıkları kendilerine özgü "**yaşama stratejileri**" olmuştur. Çünkü yeni yoksulluk bağlamında ve gerçekte yoksunluk (deprivation) ve korunmasızlık (vulnerability) biçiminde tariflenebilecek ve yalnızca maddi anlamda bir yoksulluk olmaktan daha öte anlamlar taşıyan bu yeni oluşum çerçevesinde gelişen dayanışma gereksinimi, (ODTÜ, 2000:169) bu alanlarda yaşayan kesimlerin toplumsal ve hatta mekansal yapılanmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Böylece söz konusu

³ Mingione (1993), kent yoksulluğunu nüfusun bir kesiminin çeşitli nedenlerle değişik dönemlerde tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari bir yaşam standardı sağlamaya yeterli kaynaklara ulaşamaması ve bu durumun gerek davranışsal gerekse toplumsal ilişkiler açısından ciddi sorunlara yol açması biçiminde tanımlarken gerçekte yoksullaşma ile gelen "**dışlanma**" süreçlerine vurgu yapmaktadır, (Mingione, 1993, ss.324–326)

kesimler, kaynakları birleştirerek, barınakları bireysel çabalarla üreterek, kendi kendine hizmet sağlayarak ya da dahil olunamayan formal alanların yerine enformel alanlar yaratarak ve en önemlisi de aile ve toplumsal ilişki ağlarını en iyi biçimde kullanarak, yoksulluğun süreklilik tuzağından kurtulabilmek mücadelesi içerisinde bulunmaktadırlar (Roberts, 1994: 6-24).

Büyük ölçüde işgücü piyasasına yönelik olmakla birlikte yoksulluğa karşı alınan önlemler bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Gıda üretmek, yakacak toplamak gibi etkinliklere yönelmek, öğün sayısını azaltmak, sağlık, giyim ve benzeri sosyal içerikli harcamaları kısmak gibi önlemlerin yanı sıra, hane halkında kazanç getirecek üye sayısını arttırmak üzere çocukları okuldan çekmek ve kadınlarla birlikte çalışma hayatının içerisine sokmak biçimindeki uygulamaların da başta Latin Amerika olmak üzere pek çok az gelişmiş ülkede sıkça başvurulan geçinme stratejileri bağlamında yer aldığı, değişik araştırmaların bulguları çerçevesinde ortaya konmuştur (Şenses, 2001: 247-250).

Yoksulluk temelinde gelişen yapılanmalar yalnızca toplumsal alan ile de sınırlı kalmamaktadır. Toplumsal hayattan ve kentsel yaşantıdan ilişki düzeyinde yaşanan kopuş, mekânın da biçimleniş düzenini etkilemekte ve kentleri çoklu bir parçalanma deseni içerisinde yapılandırmaya başlamaktadır. Böyle bir kopuşu yaratan süreçler ise iki farklı etkileşim düzleminin ürünü olarak tanımlanabilirler. Bunlardan ilki kentlerde yaşayan ve yoksul olmayıp bizzat kentsel sistemin, ekonomik ya da toplumsal olarak içerisinde yer alan kesimlerin, kendileri gibi olmayanlardan uzak durmak gereksinimi olarak ele alınabilir. Dolayısıyla bu kesimler, yaşamadıkları ve hep kişisel özelliklere indirgeyerek, bazen acıma bazen de korku ile karşıladıkları yoksulluk olgusuna tepkilerini, onu görmek istememek ve ondan uzak kalmak biçiminde ortaya koymakta ve kendini pozisyonlarını da bu çerçevede belirleyecek bir mekansal organizasyon tariflemektedirler. İkinci etkileşim düzlemi ise, yoksul kesimlerin, gerek söz konusu dışarıda bırakılma duygusu ve gerekse de yetersiz ekonomik şartlar nedeniyle kentin karşılayamadıkları olanakları çerçevesinde, dışarıda kalarak yaşam mücadelesini daha ekonomik şartlarda sürdürme gayreti gibi nedenlerle gelişen, kapanma, kenarda yaşama dürtüleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir noktada kentin zor şartları içerisinde yaşam mücadelesi verebilmenin koşullarını sağlamada "mekân", güvenli, korunaklı, ekonomik, zamana yayılmış ve her şeyden daha da önemlisi, benzer kaderi paylaşan ve bu nedenle de birbiri ile sürekli bir dayanışma içerisinde olan kesimlerin yaşama alanı olma özellikleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

“İlişkisel mekân” olarak tanımlanan bu yaklaşıma göre, mekan sosyal ilişkilerin bir ürünü olmakla birlikte bir kez ortaya çıktıktan sonra kendini oluşturan toplumsal ilişkilere ve süreçlere indirgenemeyen ve onlar üzerinde etkide bulunabilen olumsal bir etkidir. Mekansal pratikler bu çerçevede **Harvey**’in ifadesi ile, sınıf toplumsal cinsiyet, etnik yapı veya diğer toplumsal pratiklerden kaynaklanan özel anlamlar taşımakta ve farklı sınıflar topluluklarını ve yerleşimlerini farklı biçimlerde kurmaktadır (Harvey, 1990: 251–272). Bu farklılık ise en çok alt ve üst toplumsal gruplar arasında netleşmekte ve bu kesimlerin kentsel mekân içerisinde yaşadıkları bölgeler, farklılaşan fiziksel özellikleri ile belirgin biçimde birbirlerinden ayırmaktadır. Kentlerde artık toplumsal kutuplaşmalar çerçevesinde görebildiğimiz bu oluşum, mekânsal yeniden yapılanma çerçevesinde ayrışma ve parçalanmaları da beraberinde getirmekte ve hatta bunu sürekli kılmaktadır. Bir başka anlatımla, aslında ikili bir toplumsal durum olarak açıklanabilen kutuplaşma, gittikçe artan sayıda farklı toplumsal durumları yaratarak, çoklu ayrışma ve parçalanmalara neden olmaktadır.

2.2. Değişen Toplumsal ve Mekânsal İlişkiler Bağlamında Kimlik Yapılanmaları

Dünyada son dönemdeki, ekonomik, politik ve demografik değişimlerle birlikte belirginlik kazanan “**kimlik**” yapılanmaları, bugün çok farklı bir düzeye ulaşmış olan “küresel” ve “yerel” ilişkiler düzeninin merkezinde yer alan yapısıyla üzerinde çokça konuşulan ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Söz konusu tartışmalar ise, kimlik konusunun bireyden “özne”den başlayarak “küresel” düzeye dek ulaşan kapsamı, kültürel, etnik ya da sosyo-psikolojik etkileşimlere göre farklılaşan içeriği nedeni ile çok farklı açılımlarda yer almaktadır.

Ancak bu yazıda da ele alınan biçimi ile “Kimlik”, küreselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin bileşimi ile, ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerin kentlerinde açığa çıkan çok kültürlü yapı ve az gelişmiş dünyada ise, yaşanmakta olan toplumsal ve mekansal yarılmalara bağlı olarak gelişen araçsal konumu çerçevesinde kritik bir hale gelmektedir. Söz konusu bu iki etkileşim düzlemi Morley ve Robins’in, Castels’e referansla ortaya koydukları gibi, geleceği karanlık bir durum haline getiren oluşumlardır. Çünkü bir yandan iktidarın mekânı akışkana dönüştükçe diğer yandan da anlamın mekânı, parçalanmış toplulukların mikro bölgelerine indirgenmektedir, (Morley & Robins, 1997: 54–56). Her iki düzlemde de ön plana çıkan ise, “**etnik**” yapılarıdır. Üstelik etnik yapılar, dünyada son dönem gelişmelerin en çarpıcı

sonuçlarından bir olan ve yeni yoksulluk olgusunu nedenleyip, onu önceki yoksulluk süreçlerinden farklılaştıran unsurlar olarak da, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerin kentlerinde sorunlu oluşumlar halini almışlardır.

Hall'ın ifadesi ile, bu yeni etnik biçimlenmeler, ortaya çıkma koşulları ve yarattıkları etkiler bağlamında çok farklı politik açılımlar kazanmışlardır. Çünkü "etnik köken" ifadesi ile bireye dünyada tikel cemaatler, yöreler, toprak parçaları, diller, dinler ya da kültürlerle bağlantılı olsun olmasın, bir "yer" ve "konum" duygusu kazandıran aslında söz konusu tutunma noktalarının şaşırtıcı bir biçimde yeniden politik düzlemlere taşınmış olmasıdır. Böylece bugünkü yaşam düzeni, yani küreselleşme karşısında "yer" ve "konum" edinme, bireye önem kazandıran koordinatlar sağlaması nedeniyle ön plana çıkarken, etnik köken de herkesin bir yerden geldiğini gösteren ve ayrıca belli anlamlarda özdeşleşme ve aidiyet duygusuna olan ihtiyaçlarını telafi eden bir araç haline gelmiştir. Üstelik Hall'a göre "yeni zamanlar"ı kavrayabilmek ancak söz konusu kimlik ve özdeşleşme momentlerine odaklanmakla mümkündür (Hall & Jacques, 1995: 124). Değişimin boyutlarını ortaya koyacak olan bu açılımlar ise, kimliğin özgürleşime olanak sağlayan bir gelişme olarak değil, tersine onu araçsallaştırarak değişik formlarda ve değişik platformlarda kullanan bir yapının ürünü olarak karşımızda durmaktadır.

2.2.1. Kimliğin Araçsal İnşasını Nedenleyen Süreçler

Laclau'e göre 19. yy ve 20. yy. da ki en temel oluşumlar öznelere özgürleşme arzusu ve iddiası ile hareket etmiş olmaları ile ortaya çıkmıştır. Esas olarak "eşitlik" iddiası ile temellenmiş olan bu özgürleşme hareketleri aynı zamanda evrenselliğin de merkezinde yer almış, eşitlik hep farklılıkların önüne geçmiş ve demokrasi-eşitlik denklemini Marksizm'de de olduğu gibi evrensel bir özgürleştirici sınıf kavramı üzerinden ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede demokrasi de eşitliğin evrensel olarak tanımlanmasına dayalı bir araç olarak hayal edilmiştir. Modernliğin 1970'lerden itibaren ön plana çıkmaya başlayan eleştirilerinde ise, Lyotard'da olduğu gibi hiçbir ortak paydanın eşdeğerlenemez, olduğu fikri yaygınlaşırken, farklılıklar eşitliğin önüne geçmeye, siyasal platformda ise, evrensel eşitliğe dayalı özgürlük anlayışının yerini "**kimlikler savaşı**" almaya başlamıştır. Kısa sürede siyasetin önde gelen simgeleri haline gelen, kültürel, cinsel ve etnik kimlikler, kimi yerde, çokkültürlülük, kimi yerde kozmopolitizme karşı mücadele, kimi yerde ise yabancı düşmanlığı veya ben merkezli bir kültürel etnik duruş biçiminde ortaya çıkmışlardır. Böylece "evrensel eşitçiliğin" karşısında "kültürel kimliğin" üstünlüğü fikri ile temellenen bu oluşumlar, "**kimlik politikaları**"nın da yeni dönemin siyasal çekim merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Laclau, 2000: 9-10).

2.2.2. Stratejik Bir Seçim Alanı Olarak Kimlik

Bugün dünyada yaşanan değişim, toplumsal ve mekânsal düzeyde yaratmış olduğu etkilerle “kimlik”i pek çok farklı açılımı içerisinde ön plana çıkarırken, aslında onu hem bir sorun tanımlaması, hem de bir çıkış yolu önerisi biçiminde politikanın gündemine taşımıştır. Dolayısıyla bugün gelinen noktada artık kimliği politikanın dışında tutarak ele almanın olanağı kalmamıştır. Bu ise kimliğin “gerçek ben” olarak tanımlanan ve kişinin doğum anı ile elde ettiği öz nitelikleri dışında gelişen yapısının bir sonucudur. Giderek ağırlaşan yaşam şartları içerisinde gelişen hayat hikâyelerinin bir ürünü olarak kimlik, sürekli olarak değişim ve dönüşüme uğrayarak farklı bir ilişkiler düzeninin oluşumuna aracılık etmekte, ama aynı zamanda söz konusu yaşam koşullarını belirleyen sistemin, giderek bütün yaşam örüntülerini kontrol altına alma isteminin araçsallaştırarak kullandığı bir yapı halini almaktadır. Sonuç olarak kimlik, yeni tarifler içerisinde belirlenen ve belirleyen özellikleri çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Hall bu yeni durumu ve yeni olan bütün durumların ortaya çıkış nedeni olarak tanımladığı “yeni zamanlar”ı öznenin devrimi olarak ele almaktadır. Ona göre bir yandan kolektif toplumsal özneler-sınıf, ulus ya da etnik grup özneleri gibi-segmentasyona uğramış ve “çoğullaşmış” bir hale gelirken, diğer yandan da birey-özne daha fazla önem kazanmaktadır. Ancak özne de artık değişmiştir ve içerisinde yaşadığımız dünya ile ilişki içinde çoklu benlikler ya da kimliklerden oluşan tarihi olan ve süreç içerisinde üretilmiş bir ürün halini almıştır. Bunun sonucunda artık “özne”, toplumsal alanın, farklı söylemler ve pratikler tarafından farklı biçimde yerleştirilen ve konumlandırılan unsurları durumuna gelmiştir (Hall & Jacques, 1995: 109).

Yerleştirme ve konumlandırma ise, iki farklı çerçevede gerçekleşmektedir. Bunlardan biri kimliğin dayatılma ya da başka bir ifade ile zorunlu bir seçim konusu haline getirilmesi yoluyla gerçekleşirken, diğer yandan Hall’ın da yaklaşımının temelini oluşturduğu biçimi ile, kimliğin kişinin tercihleri doğrultusunda kendisine bir toplumsal alan yaratması için bir olanaklar deposu olarak ortaya çıkışı ile söz konusu olmaktadır. Başka bir ifade ile etkileşim, bir yandan kolektif kimlik içerisine düşmekte ve diğer yandan da kişisel kimlikler aracılığı ile deneyimlenmektedir. Ama hangi biçimi söz konusu olursa olsun kamusal diyaloga dayanmakta ve bu nedenle de kamu söyleminden dışlanamayacak açılımları ile siyaset alanına sızmaktadır (Connolly, 1995: 208–209).

Kimliği Belirleyen Tercih Özgürlüğü

Değişim, üretim toplumundan tüketim toplumuna geçiş biçimindeki açılımı ile, köklü değişiklikler getirirken, en çok da, insanların sosyal kimliklerini, sosyal düzenle bütünleşmelerine ve onun içerisinde bir yer edinmelerine olanak sağlayacak biçimde yeniden yapılandırmaları bağlamında ortaya çıkmıştır. Çünkü iktisadi büyümenin tüketicilerin şevk ve kuvvetine bağlı olmaya başlamasıyla farklı bir anlam kazanan sosyal alan, artık söz konusu iktisadi gelişmeye hizmet edecek kazanımlar elde edebilmek için tüm unsurlarını pazara çıkarırken, toplumsal tabakalaşma biçimlerini de derinden sarsacak etkiler oluşturmuştur.

Bu etkileri ortaya çıkaran en önemli gelişme ise, bir zamanların toplumsal bütünleşme ya da sistemin üretimini birbirine bağlama aracı olan çalışma eyleminin yerini tüketim faaliyetlerine bırakması çerçevesinde yaşanmıştır. Geleneksel sonrası modern toplumda, kimliğin ömür boyu oluşturma ve korunmasının merkezinde yer almış olan “çalışma” ve hayatın izleyeceği yolu gösteren “iş kariyeri” giderek insani şartlarda ortaya çıkan eşitsizlikler çerçevesinde etkinliğini yitirmiş ve hatta kendi ayakları üzerinde durup kendi hesabına çalışmak, hayali, şüpheli ve uzak bir ideal haline gelmiştir. Önceleri peşinde koşulan sosyal kimliğin temel belirleyicisi olan çalışma meziyetleri, ömür boyu sürecek bir kimlik inşasının ön koşullu olmaktan çıkmıştır. Başlangıçtaki güç çatışması, özgürlük ve özerklik mücadelesi, artıktan daha fazla pay koparabilme mücadelesine dönüştükçe, bireyin toplumsal tabakalaşma sistemi içerisindeki konumlanışını belirleyen etkenler de çok farklı bir hal almıştır (Bauman, 1999: 33).

Kişiyte toplumsal tabakalaşma sistemi içerisinde konum kazandıran kimliğin yapılandırılma koşulları değişirken, ağırlaşan yaşama koşulları, geçerli tanımlamalar içerisinde yer almayı da bir zorunluluk haline getirmeye başlamıştır. Böylece umulan arzulanan kimlik ne olursa olsun, tıpkı günümüzün emek piyasası gibi “esnek” bir niteliğe kavuşan kimlik öğeleri, tüm tercihlere ya da en azından mümkün olduğu kadar çoğuna açık olacak bir perspektife ulaşmıştır. Aslında sürekli bir kargaşa ve belirsizlik anlamına da gelen bu yeni durum, tüketim malları ve kimlik arasında önceden saptanmış olan uyum çerçevesinde, tüketim piyasasının da hizmetine girmiştir. Çünkü Bauman’ın da ifade ettiği gibi “kimlikler” artık, tıpkı tüketim malları gibi sahip olmak içindir ve satın alınabilen, uzun süre dayanmayan, kolaylıkla sökülebilen, tamamıyla değiştirilebilir olan, sembollerden gevşekçe oluşturulmuş ve genellikle mağazalardan elde edilebilen ve dolayısıyla tercihlere açık kimlikler, bugün

yaşamın meydan okumalarına karşı koymak isteyen bireylerin en çok ihtiyaç duyduğu şeylerdir. Tercih özgürlüğü ne kadar geniş ve özellikle özgürce yapılan tercihlerin sayısı ne kadar çok olursa, kişinin toplumsal hiyerarşide edindiği yer o kadar yüksektir. Umduğu toplumsal saygı ve özsaygı o kadar fazladır ve “iyi yaşam” idealine o kadar yaklaşmıştır. Zenginlik ve gelirin önemi de bu aşamada ortaya çıkmaktadır ve tüketici tercih alanının genişletilmesine ya da kısıtlanmasına olanak sağlayan yapısıyla, yalnızca bulunulan anı değil, geleceğin yönünü de, birikim ve tasarruflar açısından belirlemektedir (Bauman, 1999: 47–50).

Kimliğin Sahte Açılımları

Kimliğin son dönem içerisinde, çeşitli açılardan geldiği tartışmalı konum, esas olarak onun sahte açılımlarına işaret etmektedir. Sahicilik tartışmaları, Taylor’un (1996) ifadesi ile daha çok kolektif kimlik tanımlamaları için geçerlidir ve kişisel kimlik, kolektif kimlik ayrımı da esas olarak böyle bir noktada belirginleşmektedir. Çünkü kolektif kimliklerin temelinde bir “tanınma politikası” vardır ve bu politikalara uygun senaryolar çerçevesinde gelişim gösterirler. Bunlar insanların yaşam planlarını şekillendirebilecekleri ve yaşam öykülerini anlatmakta kullanabilecekleri anlatılardır. Etnik ve ulusal kimlikler her bireysel öyküyü daha geniş bir anlatının içerisine oturtur (Appiah, 1996: 146–154).

Dolayısıyla bu biçimi ile kimlik duygusu, belirli bir etnik **grubun kendi** farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak kolektif bir geçmiş yaratma çabalarıyla ilgilidir. Bu geçmiş ise çok farklı biçimlerde doldurulabileceğinden yani yerel-küresel etkileşim düzleminin, kültür girişimciliğinden faydalanarak geliştirilebileceğinden, Harvey’in (1987) yaklaşımı ile uydurulmuş ve sahte bir yapıya kavuşmakta ve dolayısıyla bir yanlısıma halini almaktadır. Zaten bugünkü biçimi ile, küresel sermayeyi çekebilmek için yaratılmış baskının ürünleri olarak ortaya çıkan yerel kimlikler de, görüntülerin pazarlanması yoluyla gelişen, kentler arası rekabetin bir fonksiyonu olarak ortada durmaktadır. Kearney (1988) bu durumu, imajın hüküm sürdüğü bir dünya ve gerçek olanla sahte olanın birbirinden ayırt edilemez hale geldiği bir görüntü medeniyeti olarak adlandırmaktadır. Ayrıca bireyin böyle bir ortamda kendisini konumlandırmasının zorlaştığına dikkat çekmekte ve farklı stratejiler üretme durumu ile karşı karşıya gelmiş olduğuna vurgu yapmaktadır (Morley & Robins, 1997: 63–64).

Bir Strateji Olarak “Etnik” Kimlik

“Etnik kimlik”i toplumun veya egemen kesimlerin bir azınlık gruba yüklediği kimlik olarak da incelemek mümkündür. Ama burada inceleme konusu olan kimliğin azınlık grubunun talebi ile gerçekleşen bağlamıdır. Etnik kimliğin bu yanını “stratejik” olarak nitelendiren Crowley (1991), bunun en görünür en sembol yüklü, en karakteristik ögesinin, bir kimlik iddiası (affirmation) ve benlik imgesinin manipülasyonu olduğunu vurgulamaktadır. Kimlik iddiasının stratejik etkililiği bu tür manipülasyonun gerçekten mümkün olup olmadığına bağlı görünmektedir. Stratejik ya da iradeci görüş temel olarak, bireyin üstündeki sosyal zorlamalar (constraints) ne olursa olsun, bireyin elinde, anamlı bir seçim yapma imkanının bulunduğuna dayanmaktadır. Bir kimlik talebi veya yüceltmesi anlamında ele alınabilecek bu durum, bazı araştırmacıların da vurguladıkları gibi, rasyonel bir seçim biçimi olarak ortaya çıkmamakta ve ırkçı-milliyetçi ilkelere bağlanmakta ve etnik dayatmanın her türlü bireysel kimlik iddiasından daha önemli olduğu fikrini içermektedir (Bilgin, 1994: 57). Aslında sosyal ve politik bütünlüğün anahtarı ve dolayısıyla toplumsal düzeydeki her türlü yaş, cinsiyet, din ve benzeri farklılıkları telafi etmedeki en önemli araçlardan biri olarak görülen etnik ya da ulusal kimlik, böylece marjinal durumda olan grupların toplumda bir yer bulmasını ve entegrasyonunu sağlayan yapılar olarak ortaya çıkmakta ve diğerlerine karşı koymaları, sınırlandırmaları ve kendilerini çevrelemelerinin de bir aracı olarak anlam kazanmaktadır.

Daha alt düzeyde, kentlerde özellikle son dönemde mozaik parçalamalar biçiminde okunur hale gelen bu oluşumlar, birbiri içerisine geçen ve çok karmaşık ve farklı ilişki biçimlerini de beraberinde getirmektedir. Etniklik Anthias’ın belirttiği gibi etniklik, ırktan farklı olarak sabit bir konum olmayıp “aidiyet duygusu” olarak belirlediğinden hem grubun içinden, hem de grubun dışından maddi, siyasal ve ideolojik etkilerle kurulabilmektedir, (Anthias, 1992: 421–438). Dolayısıyla etnik kültürün varlığı her zaman etniklik anlamına gelmemektedir. Aynı ırk içerisinde farklı etnik gruplar oluşabileceği gibi, ortaklaşa yaşanan ırkçı deneyimler de çok farklı kültür gruplarını “etniklik” haline getirebilme potansiyeli taşımaktadır. Bu durumda bir kişinin aynı anda birden fazla etnik grubun üyesi olabilmesi de mümkün olabileceği gibi, bu üyelikler dil, kültür, din, cinsiyet ilişkileri, sınıfsal ve siyasal konuma göre değişiklik içerebilmektedir (Erder, 1997: 45).

Böyle bir esneklik içinde, yani kimliği tercih özgürlüğü içerisinde stratejik bir seçim meselesi haline gediği ve sahte içeriği çerçevesinde

araçsallaştığı bir ortamda kritik olan ise, söz konusu kimlik seçimlerinin yol açtığı parçalanmalar ya da iç içe geçmelerin düzeyi ve bunun bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileridir. Çünkü, Andrews'ın (1992) de belirttiği gibi, etnik grubu etnik kimlikten ayıran özellikler bulunmaktadır. Sınırları belli ve endogamik olan etnik grup, etnik kimliğin bir seçim alanı olarak fiziksel alanda somutlaşsa da, etnik grubun ortaya çıkışında etnik kimlik yeterli olamamaktadır. Bu noktada ise, siyasal yapılar ya da cemaatleşme ve inançla ilgili konular devreye girmekte ve kimlik yapılanmalarını farklı boyutlar kazandırmaktadırlar.

Ayrıca etniklik adı altında görebildiğimiz her türlü oluşum Oommen'in (1994) ele aldığı biçimde, “sembolik etniklik” haline gelebilmekte, güncel ya da geçmişe ait, kaybedilmekte olan kültürü arama ve sosyo-kültürel sınırları kurma ya da koruma bağlamında ise, “araçsal etniklik” maddi eşitsizliklere karşı hak arama mücadelesi bağlamında ortaya çıkmaktadır. Yani araçsal olarak etniklik, yaygın ve gevşek hak arama mücadelelerinden, ulus olma mücadelesine kadar değişik açılımlarda yer alabilmekte ve bu yapısı ile de geçmiş birikimlerle belirlenebildiği ölçüde güncel ilişkilerin bir ürünü olarak anlam kazanmaktadır (Erder, 1997: 47).

Böylece parçaların birbirinden farklı bir sürü rol oynaması ile gelişen toplumsal yapı ise, Senett'in de belirttiği gibi, kent sakininin bir yerden diğer yere, bir etkinlikten diğer bir etkinliğe geçmesi, bukalemun gibi her bir sahnenin rengini alması ile sonuçlanmaktadır. Böylece bireyler toplumsal yaşamın farklı yönlerinden kaynaklanan farklı ilgileri nedeniyle birbirinden çok farklı ve her biri ancak onun kişiliğinin ayrı bir bölümüne dayalı bir işlev gören grupların üyesi haline gelmektedir (Senett, 1999: 150).

Kent sahnesinde oynanan oyun, hem mekansal hem de toplumsal olarak her gün yeniden kururken, bireyin parçalanmış, iç içe geçmiş, ve esnek tercihlerinin ürünü olan “kimlik”, etnik olan ya da olmayan açılımları ile, değişimin boyutlarını anlamamızı sağlayacak bir yapı olarak kaşımıza gelmekte, ama bundan daha da önemlisi, gelecekteki kentin mekansal ve toplumsal kurgusuna ilişkin, düşündürücü, endişe ve şüphe içeren ama sorgulayıcı bir bakma biçimine doğru yol alma gerekliliğine işaret etmektedir. Böylece yola çıkarken ise, yaşadığımız yerler ve öncelikle kendimizi ait kıldığımız mekânsal ve toplumsal örüntüler, bizzat deneyimlediğimiz ya da yalnızca izlediğimiz gelişmeleri ve yapılanmaları ile bize yol gösterecek önemli belgeler olarak karşımızda durmaktadır.

3. Değişimin Toplumsal ve Mekansal Dinamiklerine Kimlik Temelli Yapılanmalar Açısından Yaklaşmak

Yazının bu bölümü, yukarıda ortaya konan çerçeveden hareketle, “Kimlik” temelli kavramsallaştırmaları böyle şüpheli bir ele alış içerisinde değerlendirebilmek ve bireye, özneye referansla ortaya konan özgürleştirici içeriğinden öte telafi edici rolü ve araçsal konumu açısından tartışılabilir üzere, özgün bir deneyim alanı olan “İzmir kent mekânı”na temellendirilmiştir. Böyle bir araçsal rolün ortaya çıkma koşulları, Türkiye’nin özgün bir deneyim olarak yaşadığı “gecekondu”nun değişen içeriği bağlamında ele alınmış ve doğrudan örnek bir alana odaklanılarak somut veriler çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmıştır.⁴

Çünkü Türkiye’nin kentleşme pratiğine 1950’li yıllarla birlikte damgasını vuran gecekondu olgusu, hem kentleşmenin yeni dinamikleri hem de göçün değişen şartları çerçevesinde, büyük bir dönüşüme uğramış ve bugünkü ilişkiler düzeninin önemli bir elemanı haline gelmiştir. Özellikle 1980 sonrasındaki liberal ekonomik politikalar, ve kentsel kapital piyasasında giderek şiddetlenen rant savaşları çerçevesinde ortaya çıkan yeni konumu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden gerçekleşmiş olan “yoksul göçü” ile daha da belirginlik kazanmıştır. Böylece giderek kentsel ölçekte bozulan dengelerin ve artan “kentsel yoksulluk”un merkezinde yer almaya başlayan söz konusu göçle oluşmuş yaşama bölgeleri aynı zamanda yeni yaşama stratejilerinin de üretilme noktaları olarak da bambaşka bir içeriğe kavuşmuşlardır.

Böyle bir gelişme ise, kentsel yapının varoş ve kent bağlamında varolan ikili yapısını, çok farklı dinamikler ile temellenen yeni ayrışma biçimlerine dönüştürecek etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede enformel, marjinal, hukuk dışı, gibi karşıtlıklar içeren her türlü ayrışma biçimi geçerliliğini yitirirken, göçle oluşmuş yaşama bölgelerini toplumsal ve mekansal düzeyde ayrıştıran dayanışma formları da bambaşka içeriklere bürünmüştür. Her türlü ilişki biçiminin iç içe geçmeye başladığı bu ortamda, dayanışma ilişkileri de yalnızca aile-akrabalık ve giderek hemşehrlik ile temellenen özelliklerini yitirerek, etnik dinsel ya da politik unsurların belirleyiciliği çerçevesinde yeniden örgütlenmeye, yeni farklılaşmalar ve ayrışma biçimleri ortaya koymaya başlamışlardır.

⁴ İzmir’de 1980 sonrası değişimin toplumsal ve mekânsal yansımalarını, göstermek üzere kullanılan kentin genel göç yapısına ve Onur mahallesine ilişkin bulgular, yazara ait “Sosyo-Ekonomik İlişkiler Bağlamında İzmir Gecekondualarında Kimlik Yapılanmaları” başlıklı yayınlanmamış Doktora tezinin özgün çalışmamalarının ürünüdür.

3.1. İzmir’de Göçe Dayalı Yerleşme Pratiğinin Değişen Yapısı

İzmir’de de 1980 sonrasını yeni bir dönem haline getiren gelişmeler, ağırlıklı olarak birikim düzenini taşınmaz piyasası üzerine odaklarken, aslında en çok da kendisine göçle oluşmuş yaşama alanlarının gecekondu olarak inşa edilmiş kaçak konutlarını hedef seçmiştir. Bir başka anlatımla bu dönemde gecekondu, kentin içerisine düştüğü birikim krizini aşmasını sağlayacak en önemli unsurlardan biri olarak, araçsal bir pozisyona getirilmişlerdir. İlk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren sürekli olarak genişleyerek ve yoğunlaşarak gelişmelerine devam eden bu oluşumlar böylece İzmir kenti açısından ilk kez, göçle gelen yoksul kesimlerin konut edinme biçimi olmasının ötesinde anlamlar yüklenmeye başlamışlardır. Çünkü 1980’li yıllarla birlikte artık gelişme sınırlarının limitlerine gelen yani fiziksel eşiklere dayanan yerleşme dokusu, bir yandan göçe dayalı yerleşme alanlarının genişleyerek yayılma olanaklarını ortadan kaldırırken, diğer yandan göçün yine yoğun olarak yaşandığı bu süreçte, gecekondu formundaki yasal olmayan gelişmeler, büyüyen kentin imarlı gelişmelerinin baskısı ile de karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde çıkan af yasaları ve ıslah ve/veya revizyon planları da böyle bir gelişmenin koşullarını hazırlamış ve bu alaların fiziksel açıdan kentin diğer bölgelerine benzeyecek, yoğun bir yapı düzeninde yapılaşma eğilimlerini beraberinde getirmiştir. Böylece bu dönemden sonra İzmir’de gelişimine devam etmiş olan göçe dayalı yerleşme alanları, göçün mekansal düzeyde “genişleyerek yayılma” stratejisinin dışında, “yükselerek yoğunlaşma” biçimindeki ikinci stratejisi ile de biçimlenirken, bu çerçevede kentin nüfus yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır.

3.2. Göçün Yöresel Profili ve Köken Temelli Ayrışmalar

İzmir kenti, göçle tanıştığı dönemden bu yana sayısal ve yöresel olarak giderek kalabalıklaşan ve karmaşıklaşan bir nüfus yapısı çerçevesinde gelişmesini sürdürmüştür. Bölgesel dengelerin giderek bozulduğu, toplumsal huzursuzluklar nedeni ile Doğu ve Güneydoğu illerinin yaşanabilirlik düzeylerini giderek yitirmeye başladıkları son dönemde ise kent, sahip olduğu olanaklar açısından önemli bir çekim noktası haline gelmiş ve bu çerçevede nüfus yapısı açısından önemli değişimler yaşamıştır. Nitekim İzmir’e 1980–1985 yılları arasında göçle gelen nüfusun 137.539 kişi olduğu, yine 75.343’ünün erkek ve 612.196’sının da kadından oluştuğu tahmin edilen bu dönemin göçlerinin ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden gerçekleşmiş olduğu pek çok veri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır (İBŞB, YG21, 1996: 18). Söz konusu bulguların ayrıntılı sonuçları, 1960–65 yıllarına kadar Konya ve Erzurum dışında, Ege Bölgesindeki illerden göç almış ve 1965 yılından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli göçlerle karşı karşıya

gelmiş olan kentin, 1980 yılından sonra yakın konumda olan iller dışında, Konya, Ankara, Erzurum, Kars ve Mardin gibi uzak konumlu illerden de göç almaya başlamış olduğunu göstermektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarının "doğum yeri" bilgileri bu açıdan değerlendirildiğinde⁵ de; yine benzer biçimde İzmir kentinin ağırlıklı olarak Ege bölgesi içerisindeki yakın illerden göç alan yapısını sürdürdüğü, buna karşın özellikle Doğu Anadolu'dan da ciddi biçimde göç aldığı ortaya çıkmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Başka bölgelerdeDoğanların İzmir Kent Nüfusuna Katılım Oranı

Bölgelere Göre Doğum Yerleri	Katılım Oranı (%)
İzmir	34,49
Ege Bölgesi	12,54
Doğu Anadolu Bölgesi	10,15
İç Anadolu Bölgesi	8,71
Karadeniz Bölgesi	5,24
Marmara Bölgesi	4,90
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	4,26
Akdeniz Bölgesi	2,77
Yurt Dışı	11,94
Toplam	100,00

Kaynak: 1990 Nüfus Sayımı Sonuçları birebir kullanılarak oluşturulmuştur. (1990)

⁵ Göçün en belirgin özelliklerinden biri olan ve aile-akrabalık hemşehrilik dayanışmasının mekansal yansıması olarak ortaya çıkan yöresel temelli bir araya gelişlerin, İzmir kentinde hangi düzeyde ve içerikte yer aldığını ortaya koymada 1990 nüfus verilerinin bazı soruları kullanılmıştır. İlk olarak, 12. soruda sorulan "**doğduğunuz il**" ve ikinci olarak, 17. soruda sorulan "**1985 genel nüfus sayımı günü devamlı oturduğunuz yerin bağlı bulunduğu il ve ilçenin adı**" bilgileri örnekleme yapılmaksızın birebir SPSS' de değerlendirilmiş ve bağlı olunan 7 bölge bazında kodlanmıştır. Bu kodlama sonucu, doğum yeri ve 1985 genel nüfus sayımı günü ikamet edilen yerler, bölgeler itibarıyla tespit edildikten sonra her bir mahalle için İzmir dışı doğumluların ve İzmir dışında ikamet etmiş olanların (yurt dışı hariç) sayısı her bir mahalle için bölgeler bazında oransallaştırılmış ve belirli yüzde aralıkları ile gruplandırılmak suretiyle Geo-Media Professional programı aracılığıyla İzmir mahallelerini gösteren haritalara aktarılmıştır.

1990 Nüfus verilerinin doğum yerine ilişkin bulgularının birebir değerlendirilmesi ile elde edilmiş olan söz konusu veri tabanına göre, Ege Bölgesinin kent nüfusuna katılım oranı %12,54 olarak en yüksek payı alırken, Doğu Anadolu’da, bu değeri çok yakından izleyen %10,15’lik seviyesi ile, katılım payı en yüksek ikinci bölge durumuna gelmektedir.

Bölgeler bazında ortaya çıkan bu değerler, İzmir kentine ait toplam 178 mahalle itibariyle ayrı ayrı incelendiğinde ve mekânsallaştırıldığında ise, İzmir kentinin yöresel bazda tam bir mozaik sergilediği ve dolayısıyla nüfus yapısındaki çeşitliliğin kent mekânında da yedi bölge ile temellenen bir çeşitlilik içerisinde yer aldığı görülmektedir. Kent bütünü içerisinde oransal dağılım açısından çok yüksek aralıklarla ifade bulan Doğu Anadolu Bölgesi en dış çeperde oluşmuş olan yeni göç alanlarında en ağırlıklı düzeyine ulaştığını ve kenti çepeçevre her yönden saran bir kuşak yarattığını göstermektedir. Kuzeyde Gültepe, doğuda Millet ve güneyde de Kuruçeşme mahallelerinin neredeyse tamamına yakın bir bölümünü (%80’in üzeri) Doğu Anadolu doğumluların oluşturduğu bulgulanmaktadır.

İkinci dikkat çeken bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise, Doğu Anadolu bölgesinin aksine, tamamıyla kent merkezi çevresindeki çöküntü bölgelerinde, yani çekirdekteki aşırı yığılma biçimi ile kendisini göstermektedir. Yüksek yoğunlaşma düzeyine ise, İmariye, Ali Reis, Kosova, Etiler, Faik Paşa, Ballıkuyu ve Suvari mahallelerinde ulaşmaktadır. Dolayısıyla karşılaştırmalı bir değerlendirme ile, bölgelerin iç içe geçen halkalar biçiminde bir dağılım sergilediği, bu halkaların en ortasında Güneydoğu Anadolu bölgesinin, orta kısımda İç Anadolu Bölgesinin ve en dış halkada da Doğu Anadolu Bölgesinin yer aldığı izlenmektedir.

3.3. 1985–90 Sürecinde Yaşanan Göçün Yöresel İçeriği ve Kentsel Mekân Üzerindeki Yayılma Stratejileri

1980’li yıllarla birlikte yapısı değişen göç hareketleri ortaya çıkardığı yeni yöresel profilin izlerini, İzmir kentinin mekânsal şeması üzerinde de açıkça ortaya koymuştur. Bu çerçevede bir önceki sayım dönemi olan 1985 yılında İzmir’de bulunmayan kişilere, dolayısıyla 1985–90 aralığında İzmir’e göç etmiş olan toplumsal gruplara ilişkin sayısal verilerin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bulgular kentin, en yoğun göç hareketlerine sahne olduğu bu dönemde, yani beş yıllık bir periyotta nüfusunun %12,58’ini göçle kazanmış olan kentte göçün, yıllık ortalama % 2,5’luk bir oranda ve yoğun olarak Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinden gerçekleşmiş olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Bkz. Tablo 2). Yöresel profil ve köken temelli ayrışmalar

açısından genel göç yapısı ile büyük benzerlikler sergileyen bu döneme ait yer değişim göstergeleri değerlendirilmek sureti ile elde edilmiş veri tabanına göre ise, Ege Bölgesinin göçe katılım oranı % 2,16 olarak en yüksek payı alırken, İç Anadolu Bölgesi % 2,08'lik seviyesi ile, katılım payı en yüksek ikinci bölge durumuna gelmekte, bunu çok yakından takip eden Doğu Anadolu Bölgesi de % 2.03'lük değeri ile üçüncü sıraya yerleşmektedir.

Bölgeler bazında ortaya çıkan bu değerler, yine toplam 178 mahalle itibariyle ayrı ayrı incelendiğinde ise, İzmir kentinin 1985-90 dönemde göç almış yaşama bölgelerinin nasıl bir mekansal yapılanma sergilediği ortaya çıkmaktadır. 1990 nüfus verilerinin her mahalle için ayrı ayrı sınıflanmış olan (önceki sayım döneminde bulunulan yöreye ilişkin) verileri çerçevesinde, İzmir Büyük Kent Bütünü içerisinde yer alan mahallelerin tümünün 1985-1990 döneminde yoğun biçimde göç almış olduğu ve göçlerin her mahallede yedi ayrı bölgeyi içerecek çeşitlilikte yer aldığı bulgulanmaktadır. Bu çeşitlilik içerisinde Ege bölgesi yine her mahalle içerisinde sahip olduğu ağırlıklı yapı çerçevesinde ön plana çıkmakta, ancak doğum yeri bilgileri ile elde edilmiş veri tabanından farklı olarak bu kez kentin orta kuşak sayılabilecek olan bölgelerinde yoğunlaşma eğilimi göstermekte ve dolayısıyla da ağırlıklı dağılımını gecekondulu olmayan bölgelerde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 1985 Nüfus Sayımında Başka İllerde Olanların İzmir Kent Nüfusuna Katılım Oranları (1990)

Bölgelere Göre Doğum Yerleri	Katılım Oranı (%)
İzmir	87,42
Ege Bölgesi	2,16
İç Anadolu Bölgesi	2,08
Doğu Anadolu Bölgesi	2,03
Marmara Bölgesi	1,85
Karadeniz Bölgesi	1,22
Akdeniz Bölgesi	0,84
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	0,77
Yurt Dışı	1,63
Toplam	100,00

Kaynak: 1990 Nüfus Sayımı Sonuçları birebir kullanılarak oluşturulmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi, kent bütününi içerisindeki en ağırlıklı yörelerden biri olarak, oransal dağılım açısından çok daha yüksek aralıklar ile ifade bulan bir mekânsal dağılım şeması sergilemektedir. Bu şema ise, yine Doğu Anadolu bölgesinin, en dış çeperde ve yeni göç alanlarında en ağırlıklı düzeyine ulaşarak kenti çepeçevre her yönden saran bir kuşak yarattığını göstermektedir (Bkz. Harita 1). Dolayısıyla doğum yeri verilerinin ortaya koyduğu mekânsal şema, bu aşamada da çok benzer bir yapı içerisinde kendisini tekrar etmiş bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Yine Doğu Anadolu bölgesinin aksine, tamamıyla kent merkezi çevresindeki çöküntü bölgelerinde, yani çekirdekte odaklanan yapısı ile dikkat çekmektedir. Yüksek yoğunlaşma düzeyine ise, İmariye, Ali Reis, Kosova, Etiler, Faik Paşa, Ballıkuyu ve Suvari mahallelerinde ulaşan yöresel gruplanmalar, bu kez yüzde aralığı açısından da daha en yüksek dilim içerisinde olan yığılmalarını bu bölgelerde oluşturmaktadır (Bkz. Harita 2).

Karşılaştırmalı bir değerlendirme ile ele alındığında ise, bölgelerin yine iç içe geçen halkalar biçiminde bir dağılım sergilediği, bu halkaların en ortasında Güneydoğu Anadolu bölgesinin, orta kısımda İç Anadolu Bölgesinin ve en dış halkada da Doğu Anadolu Bölgesinin yer aldığı görülmektedir. Böyle bir sonuç ise, dönemsel farklılığın, yöresel yer seçimlerde çok belirgin sapmalar yaratmamış olduğunu ortaya koymaktadır. Göçün kente çökmesi aşamasında hep temel belirleyici olan akrabalık ve hemşehrlik temelli gruplanmalar, böylece bugüne kadar kendini sürekli olarak benzer lokasyonlarda yeniden üretecek bir yapı sergilemiş ve İzmir'in yöresel profili süreç içerisinde hep yapısını koruyarak gelişmeye devam etmiştir.

Bu bulgular içerisinde çok çarpıcı bir biçimde ortaya çıkan ve başka hiçbir yöre açısından bu denli keskin olarak bulgulanamayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ilişkin parçalanma deseni ise, bu yörelerin birbiri ile bir araya gelmeyecek biçimde bir yer seçme eğiliminde oldukları ve dolayısıyla da mekansal düzeyde birbirlerini ittikleri biçiminde yorumlanabilir. Ancak bu dağılımı, yalnızca yöresel düzeydeki gerilim çerçevesinde yorumlamak, diğer etkileşim biçimlerini ihmal eden, sığ bir ele alış biçimi olma riski de taşımaktadır. Kaldı ki bu yorumu, Güneydoğu Anadolu'dan bu dönemde göç edenlerin genellikle toplumsal olaylarından kaçanlar oldukları ve bu nedenle de göçün en yoksul en çaresiz kesimini oluşturdukları biçimindeki ikinci bir ele alışla da genişletmek mümkündür. Çünkü göç genellikle ekonomik

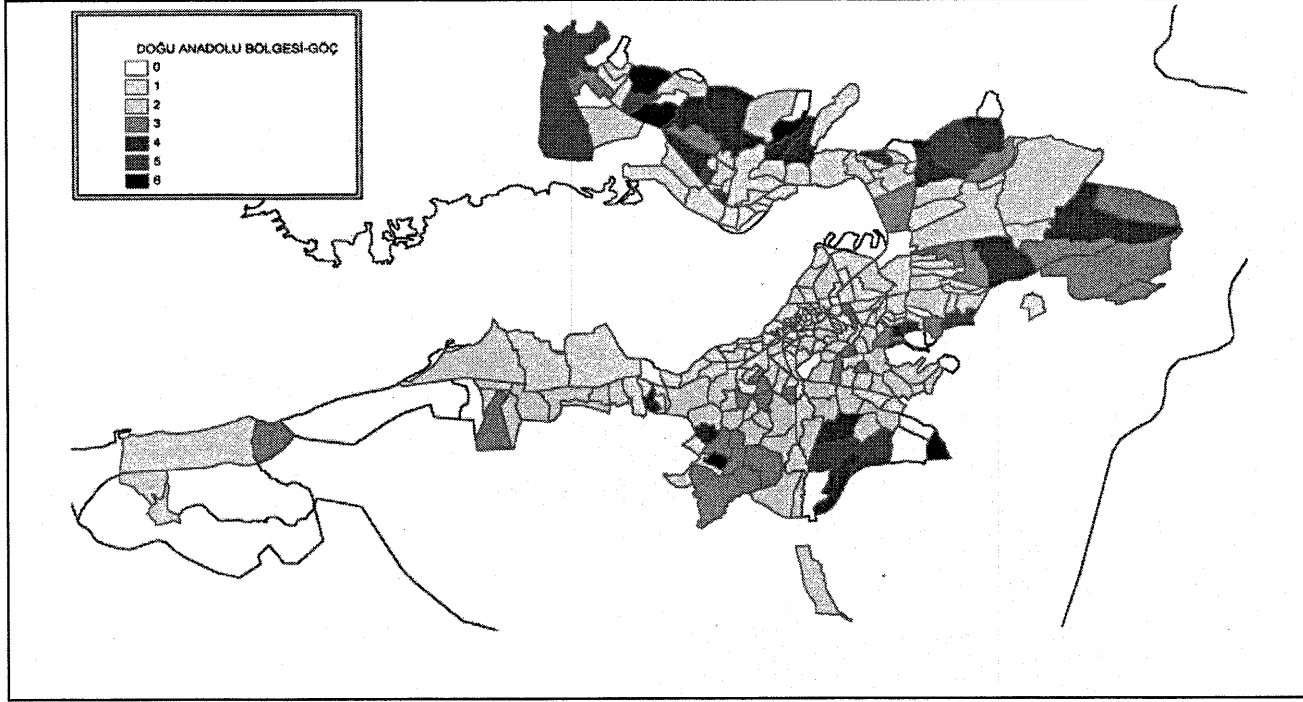
olarak zayıf olduğu durumlarda kent içerisindeki çöküntü alanlarına yönelme eğilimi göstermektedir.

İzmir kent merkezi ve çevresi de (güneydoğu bölgesinin yer seçtiği alan) düşük maliyetlerle yaşama olanağı sunan bir çöküntü bölgesi olması sebebiyle, “yoksul göçü” tarafından yaşama alanı olarak tercih edilen bir göçe dayalı yerleşme bölgesi olarak ön plana çıkmaktadır. Üstelik kendisini işsizlik, yüksek suç oranı, bakıma muhtaç çocuk ve yaşlıların varlığı çerçevesinde ortaya koyan kent merkezi, sahip olduğu bu nitelikler çerçevesinde “dışlanan” bir kent bölgesi halini de almaktadır. Söz konusu yarılma ve dışlanma süreci ise, örgütlenme ve dayanışma yapısından yoksun olan bu bölgenin kent çeperinde yer alan ve toplumsal düzeyde kurabildikleri dayanışma temelli ilişki biçimleri aracılığı ile kentin zor şartlarına direnç gösterebilen diğer göçle oluşmuş yaşama alanlarından büyük ölçüde farklılaşmasına neden olmaktadır (Sönmez, 2001: 275).

Oysa kent çeperinde gelişmiş olan gecekondu bölgeleri toplumsal düzeyde kurabildikleri dayanışma temelli ilişki biçimleri aracılığıyla kentin zor şartlarına direnç gösterebilme ve hem toplumsal hem de mekansal olarak yaşadıkları dışlanma süreci ile baş edebilme koşullarını yaratabilmiş olmaları nedeniyle kentin merkezinde yaşamakta olan bu gelişmeden önemli ölçüde ayrılmaktadırlar. Bu yapılarıyla içerisinde buldukları yoksulluk koşullarını bir kader haline dönüştürmek tercihinden de uzaklaşan söz konusu kesimler, farklı dayanışma formlarını ve ilişki ağlarını kullanmak yoluyla kentsel yaşantıya tutunabilme koşullarını da yaratmaktadırlar.

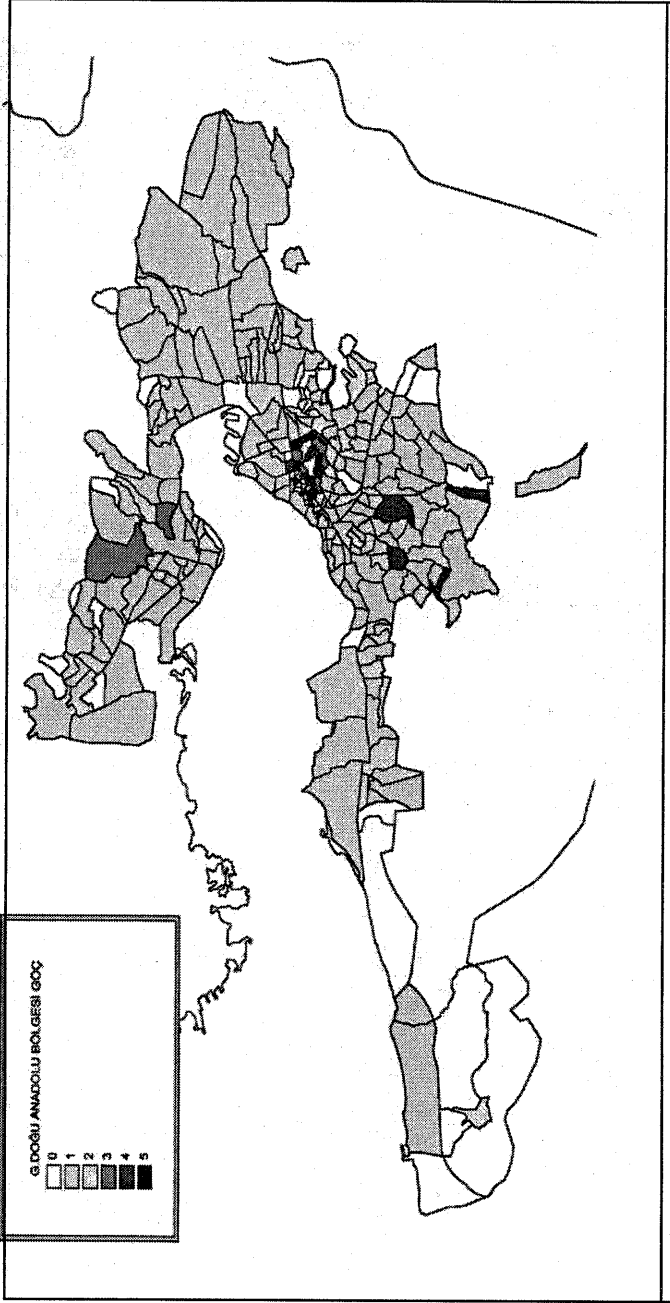
Ne var ki, kente tutunabilme koşullarını sağlayan dayanışma temelli ilişkiler 1980 sonrası dönemde hemşehrilik ve akrabalık ilişkilerinin belirlediği biçiminden de giderek uzaklaşmaya başlamıştır. Böylece yöresel dayanışmayı aşan bir toplumsal etkileşim düzlemi ortaya çıkarırken, özellikle 1980 sonrasına ait olan göçün mekansal ve toplumsal tercihleri de ciddi biçimde değişim göstermiştir. Bunun sonucunda ise, özellikle bu dönemden sonra göçlerle biçimlenmiş olan mahalleler, kent genelinde saptanabilen tanımlı yöresel gruplaşmaların aksine, keskin olmayan ve pek çok farklı ilişki ağına bağlı olarak biçimlenen heterojen örüntüler halini almışlardır.

1980 Sonrası Değişim, Yeni Dinamikler ve Kimlik Temelli Yapılanmalar – İzmir Gecekonduları Örneği

HARİTA - I

Hayat Üverdi

4. İzmir Gecekondularının Söyledikleri - Onur ve Yamanlar Mahallelerinde Bir İnceleme

İzmir’de de özellikle 1980 sonrası göçlerle gelişmiş olan yaşama bölgelerinde, ancak ayrıntılı çalışmalarla ortaya konabilecek bu tür gelişme eğilimlerinin oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kuruluşu 1970’lerde başlayan Yamanlar ve onun 1980’lerdeki uzantısı olan Onur mahallelerine ait karşılaştırmalı bulgular, değişimin bu çerçevedeki boyutlarını anlamayı sağlayacak önemli ipuçları sunmakta ve kendilerine özgü bir bağlam içerisinde yer alsalar da, Türkiye’de belirli bir gelişim örüntüsünün koşullarını yansıtmaya açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu nedenle yazının bu bölümü, kentsel mekanın, onun yeniden üretilme koşullarını belirleyen sosyo-ekonomik süreçlerin bugün ortaya çıkardığı yeni koşullar ve dolayısıyla artık ön plana çıkmış olan “kimlik temelli yapılanmalar” çerçevesinde nasıl bir biçimlenme gösterdiğini, söz konusu biçimlenmenin hangi koşulların etkisi altında ve nasıl bir içerikte ortaya çıkmakta olduğunu göstermek üzere örnek bir alanın bulgularına dayandırılmaktadır.⁶ İzmir’in kuzey gelişme aksındaki Onur ve Yamanlar mahallelerini içine alan söz konusu alan, yukarıda kuramsal olarak ele alınan çerçeveye de uygun bir biçimde, ağırlıklı olarak 1980 sonrası göçlerle ve derin bir ekonomik yarılma temelinde gelişmiş olması bağlamında özgün bir “kamusal ortam”ı ve bu ortamı belirleyen “ilişki ağları”nı tespit etmeye elverişli açılımlar sunmaktadır.

4.1. Mahallelerin Mekansal ve Toplumsal Gelişme Süreçleri

Onur ve Yamanlar mahallelerinin yer aldığı bölge, Karşıyaka yerleşmesinin tarihsel gelişme süreci içerisinde artan yerleşme talepleri ile birlikte giderek yoğunlaşması ve Anadolu caddesi olarak anılan ve İzmir-Çanakkale bağlantısını sağlayan transit geçiş yolunun kuzeyine sıçraması ile birlikte gelişmiştir. Kuruluşu 1970’lerde başlayan Yamanlar ve onun 1980’lerdeki uzantısı olan Onur mahalleleri önceleri iş bulmak ve 1990’lı yıllardan sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki terör olaylarından kaçmak amacıyla kente göçen kitlelerin oluşturdukları kaçak yapılaşmalar yoluyla gelişmiş ve süreç içerisinde bölgede yer alan tüm göçle oluşmuş yaşama bölgeleri gibi yasal süreçler içerisinde çekilerek, planlama ve imar faaliyetleri aracılığıyla kente eklenmiştir (Bkz. Şekil 1).

⁶ Gerek ortaya çıkma ve gerek gelişme süreçleri açısından farklılıklar gösteren iki mahallenin bulguları, öncelikle derinlemesine görüşmeler ve ayrıca 56 adet soruya dayalı toplam 201 adet hane halkı anketi çerçevesinde elde edilmiştir.

Ancak tüm hukuk dışı, gelişmelerde olduğu gibi bu bölgede de piyasa koşullarına eklenme, planlama dışında gizli mekanizmalarla ve deşifre edilmesi oldukça güç ilişki biçimleri aracılığı ile sağlanmıştır. Planlama öncesi ya da sonrası her koşulda düşük standartlı konutların üretildiği bölgede, konut kalitesi yaşam kalitesinin belirleyicisi olmuş, ama bundan daha çok tüm diğer ilişki biçimleri ile belirginleşen farklı bir toplumsal yaşantı ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak planlamanın yaşam kalitesi üzerinde etkili olamadığı ve iyileştirilemeyen yaşam kalitesinin de hem toplumsal hem de mekansal düzeyde farklı bir yerleşme deseni ortaya çıkardığı bu bölge böylece farklı düzeyde ilişki ağları ile gelişmenin ötesinde, çeşitli güç odaklarının etkisi ile gelişecek yeni ilişki ağlarına da açık bir hale gelmiştir.

Söz konusu ağ türü ilişkiler, kent yaşamı içerisinde var olma savaşını güvence altına alan yapıları ile, özellikle de 1980 sonrası dönemde, aile ve akrabalık ilişkilerinin de üzerine çıkmaya ve tüm toplumsal ve mekansal yapıları biçimlemeye başlamışlardır. Bu çerçevede ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya dayanan göç yapısının son dönemdeki yer seçimi talepleri de değişmiş ve mahallelerdeki yöresel mozaik de çok daha heterojen bir hal almıştır. (Bkz. Şekil 2). Nitekim Yamanlar mahallesindeki gelişmelerde, (kente yerleşme süreçlerinin 1980 öncesi etnisite temelli ayrışmanın ön planda olduğu bir döneme rastlıyor olması kaynaklı olarak) toplumsal ayrışma deseninin, Onur mahallesine oranla daha keskin olduğu izlenebilmektedir.

Böyle bir değişim sürecinde, mahallelerde varolan yöre ve hemşehrilik temelli söz konusu örgütlenmelere eklenen dinsel temelli cemaat ilişkilerinin de önemli etkileri olduğu yapılan araştırmalar ile saptanmıştır. Böylece farklılaşmaları belirleyen politik tercihlerin ise, hemen hemen tüm bölgeyi etkisi altına alacak bir yaygınlık düzeyine ulaşmış olduğu ve bu yaygınlaşmanın 1990 sonrasındaki terör kaynaklı göçler, yani yoksul göçü üzerinden daha da hızlı bir biçimde yürümekte olduğu görülmüştür. Özellikle Onur mahallesinde yaşamakta olan, yoksul kesimlerin, içinde buldukları yetersiz şartlar nedeniyle dinsel cemaatlerin ilgi odağı haline gelmiş olmaları ve parasal destek sağlayan bu örgütlenmelerin, mahallenin neredeyse tamamına yakın bir bölümü üzerinde etkili hale gelmiş olması bu nedenle dikkat çekici bulgular arasında yer almaktadır.

Dolayısıyla bütün veriler mevcut gelişmelerin, kuramsal düzeyde yukarıda irdelenmiş olan gelişmelerle ciddi bir benzerlik düzeyi içerisinde yer aldığını açıkça göstermektedir. Daha ayrıntılı bir değerlendirmede de, söz konusu gelişmelerin ortaya çıkma koşullarının ekonomik, toplumsal ve mekansal özellikler açısından aşağıda yer alan yapılanmalara dayandığı ve bu çerçevede de kuramla pratiğin birbirini doğrular nitelikte olduğu izlenebilmektedir.

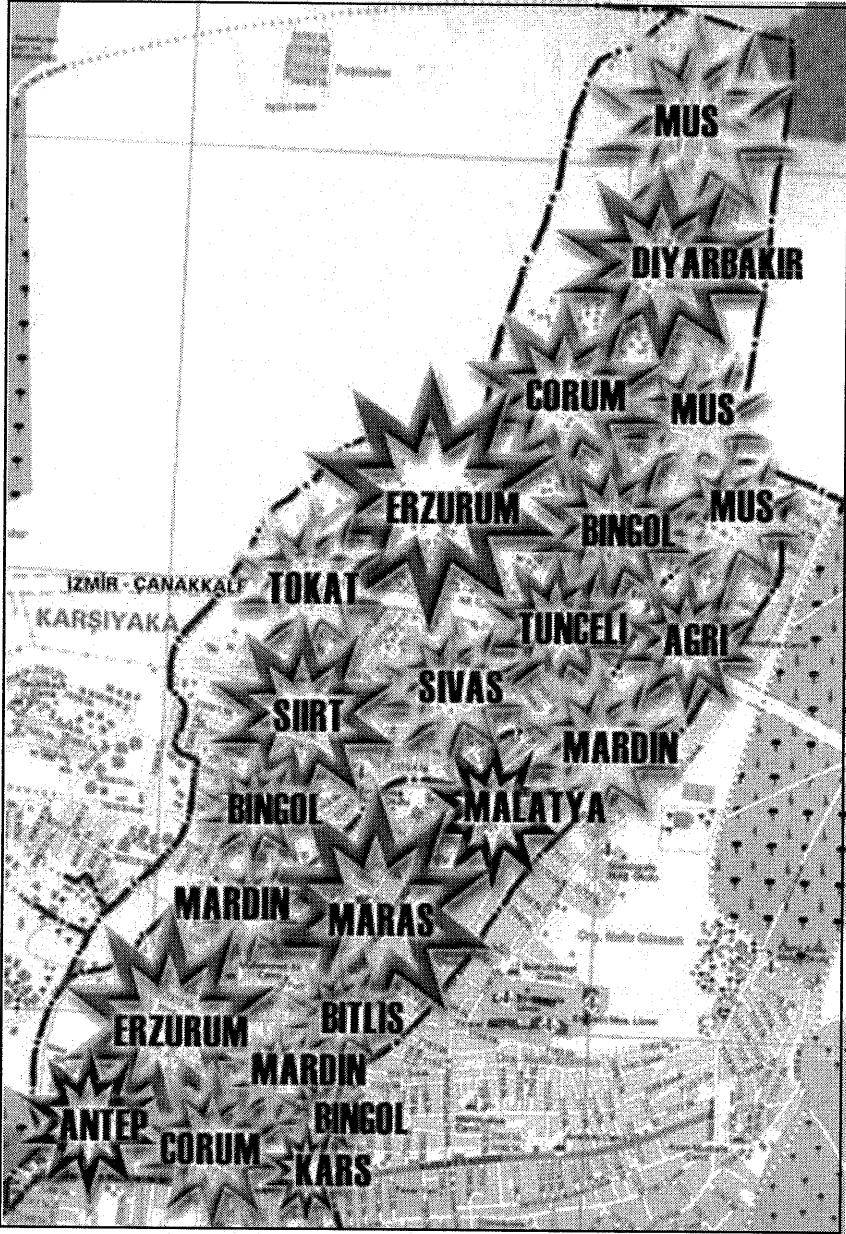
1980 Sonrası Değişim, Yeni Dinamikler ve Kimlik Temelli Yapılanmalar – İzmir Gecekonduları Örneği

ŞEKİL I

Kaynak: Ünverdi 2002, s. 255

ŞEKİL II

Ekonomik Parametreler Açısından;

—Söz konusu mahalleler, 1980 sonrasında Türkiye’de izlenmiş ekonomi politikalarının yaratmış olduğu gelişmelerden ve yine bu dönemden sonra belirginlik kazanmış olan terör olaylarından etkilenerek, ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden göçle gelmiş kesimleri içerisinde barındırmaktadır.

—Terör nedeniyle zorunlu olarak göçmüş olan kesimler, işlerini ve mülklerini geride bırakarak gelmiş olduklarından, hem göç sürecinde, hem de kente ilk yerleşme aşamasında önemli zorluklar yaşamışlardır. “yoksul göçü” olarak adlandırılabilir böyle bir göç etme biçimi, kentteki iş edinme koşullarını da biçimlemiş ve zaten eğitim düzeyleri düşük olan bu kesimlerin ancak inşaat sektörü gibi düzensiz ve düşük gelir getiren işlerde yer edinebilmelerine neden olmuştur.

— Ağırlıklı olarak örgütsüz ve türedi işlerden oluşan iş yapısı içerisinde yöresel bazda bir ayırım ve dolayısıyla himaye ilişkileri ortaya çıkmış, aile ve akrabalık ilişkilerinin de etkin rol oynadığı söz konusu ilişkiler içerisinde, inşaat sektörü, Muş ve Erzurum illerinden gelenlerin etkinlik alanı olarak gelişim göstermiştir.

— Mahallelerde yaşayan kesimlerin ekonomik durumları, kentte kalma sürelerine bağlı olarak iyileşme kaydetmiş, bu çerçevede kuruluşu Onur mahallesine göre daha eskilere dayanan Yamanlar mahallesinde yaşayan kesimlerin ekonomik durumları, özellikle bölgedeki dolmuş hatlarını ellerine geçirmiş olmaları nedeniyle ciddi biçimde farklılaşmıştır.

— Bununla birlikte, söz konusu mahallelerde yaşamakta olan toplumsal kesimlerin ekonomik koşulları kentin sunduğu sosyal olanaklardan faydalanmalarına olanak vermeyecek düzeyde de yetersiz bulunmaktadır. Bu çerçevede, ne sağlık sorunları, eğitim olanakları, hukuksal işlemler ne de alışveriş ve eğlence faaliyetleri için İzmir kentine katılmaları mümkün olmaktadır.

— Mahallelerde yaşayan kesimler, söz konusu ekonomik yeterlilikleri sağlayabilmenin, iyi gelir getiren işlerde çalışabilmenin, kente katılabilmenin önkoşulu olarak, bazı güç odaklarının etkisi ile gelişen ilişki ağları içerisinde yer almaya başlamışlardır.

— Kentsel ilişkiler sisteminin bugünkü yapısı içerisinde yer edinebilmek, iş kariyerinden daha çok, “tercih özgürlüğü” ve “hareketlilik” gibi yeni belirleyiciler çerçevesinde biçimlenmeye başladığından, bu bölgelerde yaşayan kesimlerin iş tercihleri hep ticaret ya da esnafılık gibi alanlara yönelmiştir.

Toplumsal Parametreler Açısından;

— 1980 sonrasının gelişmeleri içerisinde Onur ve Yamanlar mahalleleri hem fiziksel hem de toplumsal açıdan İzmir kent bütününden kopmuş ve bu bölgede yer alan toplumsal kesimler için İzmir kentindeki yaşantı ancak uzaktan izlenebilen ve içerisine girilemeyen bir yapı haline dönüşmüştür. Böyle bir yarılma göçle gelmiş söz konusu kesimlerin kendilerini kentli olarak tanımlayamamalarına neden olurken, “kentli olmak” kenttekiler gibi yaşamakla eş anlamlı tutulmaya başlanmıştır. Yine kendini Kentli ya da İzmirli olarak tanımlama eğilimi, kişilerin sahip oldukları iş ve yaşama koşullarına ya da kentte kalma sürelerine göre değişen özellikler ortaya çıkarmıştır.

— İzmir’e özellikle 1985–1990 döneminde ve terör nedeniyle gelmiş olan kesimler içerisinde buldukları yetersiz ekonomik olanaklar nedeniyle, katılamadıkları kentsel yaşantı karşısında, kendi aile ve akrabalık ilişkileri içerisine kapanmayı tercih etmişlerdir. Dayanışma formları açısından birincil konumunu hep koruyan aile ve akrabalık ilişkilerinden sonra mahallelerde komşuluk ilişkileri ön plana çıkmıştır.

— Her iki mahallede de yaşayan kesimler için bölge seçimlerinde aile ve hemşehri dayanışması temel belirleyici olmuş, bunun yanında alanın ekonomik açıdan aile yaşantısına uygun oluşu da ikinci bir faktör olarak ön plana çıkmıştır.

- Kentin zor şartları içerisinde ayakta kalabilme mücadelesi söz konusu mahallelerde, akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri dışında, ama çoğunlukla da bu kanallarla gelişen, etnik, dinsel ya da politik temelli ilişki ağlarına bağlanma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Değişen yapılarıyla özellikle kökene dayalı ilişkilerin biçimlenişinde ise, mahallelerde yer alan kahvehaneler sosyalizasyon merkezleri olarak ön plana çıkmıştır. Sosyalizasyon açısından hemşehrilik ilişkisi dışında etnik ya da dinsel formlarla ön planda olan politik içerikli ağların oluşumuna ve gelişimine de olanak sağlamaları, bu oluşumları mahalleler açısından önemli kamusal mekânlar durumuna getirmiştir.

— Söz konusu ilişki ağları mahalleler içerisinde değişen içerikleri ve değişen bağlantıları ile yer alırken, kentin zor şartlarına karşı verilen ayakta kalma mücadelesi çerçevesinde, birden fazla ağa bağlanmak eğilimi ortaya çıkmış, böylece kimlik, etnik, dinsel ya da politik açılımlar çerçevesinde esnek, değiştirilebilen ve birden çok özellikle tanımlanabilen açılımlarda kendisini göstermeye başlamıştır.

— Son dönem gelişmeler çerçevesinde, söz konusu alanlarda yaşayan toplumsal gruplar arasındaki gerilimin ve çatışmanın merkezinde ekonomik süreçlerin yer alıyor olması, her türlü etnik ya da inanç temelli çatışmayı geri planda bırakacak yeni gerilim alanlarının biçimlenmesine yol açmıştır. Böyle bir gelişme mekânsal düzlemde de yansımalarını bulmuş ve özellikle son dönemlerde gelişen bölgelerde etnik açıdan önceki dönemlere göre çok daha heterojen sayılabilecek bir yerleşme düzeni ortaya çıkmaya başlamıştır.

Mekânsal Parametreler Açısından;

—1980 sonrası gelişmeler İzmir kentinde, mekansal yarılımları artık gizlenemeyecek ölçüde gözler önüne çıkarmış, Onur ve Yamanlar mahalleleri de, söz konusu yarılma deseninin en alt ucunda yer alan yerleşme bölgeleri olarak biçimlenmeye başlamıştır. Özellikle de Onur Mahallesi son dönemdeki göçlerle ortaya çıkmış ve hala göç almaya devam eden yapısı çerçevesinde sahip olduğu yetersiz fiziksel koşullar ve altyapı olanakları nedeniyle, kent genelinde yarılmayı en keskin formlarda yaşamakta olan bölgelerden biri olarak ön plana çıkmıştır.

İzmir kentinde özellikle son dönemde fiziksel olarak yaşanan hızlı büyüme ve gelişmeye paralel olarak, üst gelir gruplarının yaşama alanları ile gecekondu alanlarının yan yana yer aldığı kent manzaraları yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Onur ve Yamanlar mahalleleri de Karşıyaka İlçesinin en kuzey ucunda yer almaları nedeniyle henüz bu biçimde bir üst gelir grubuna ait yaşama alanı ile bitişik bir konumda yer almamakla beraber, İlçenin kuzeye doğru artan genişleme baskıları ile gecekondu alanları içerisinde yaygınlık kazanan kooperatif tipi lüks konut gelişmelerine yakın bir konumda kalmaya ve özellikle de halen yapımı devam eden Karşıyaka- Bornova çevre yolu nedeniyle görünüm değiştirmeye başlamıştır.

Onur ve Yamanlar mahallelerinde yer alan farklı içeriklerdeki ilişki ağları, kimliğin stratejik bir seçim meselesi olarak ön plana çıkması, esnek, değişken ve iç içe geçebilen bir özellik kazanması ile, bölgedeki mekansal örüntü üzerinde önemli izler ortaya çıkarmış ve keskin yöresel kapanmaların etkilerini zayıflatmıştır. Bu çerçevede Yamanlar Mahallesi 1980 öncesi dönemde gelişmiş olması nedeniyle sahip olduğu keskin kapanmayı büyük ölçüde yitirirken, Onur mahallesi ise zaten yeni gelişen bir bölge olması nedeniyle, çok daha heterojen sayılabilecek bir mekânsal düzende gelişim gösteren bir içeriğe bürünmüştür.

Sonuç

Bugünkü ekonomik işleyişin sürekliliğini sağlamada değişik politik oluşumlar araçsal bir konumda devreye girmekte ve gerek toplumsal yapılar üzerinde doğrudan ve gerekse de mekânı biçimlemek yoluyla dolaylı olarak, hayatımızın her alanında iktidar kurmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede araçsal olarak kullanabileceği her türlü oluşum üzerinden yürürken de, egemenliğini meşru kılacak stratejiler ve kurgular ortaya çıkarmaktadır. Nitekim içerisinde bulunduğumuz dönemin politik yapılanmaları, böyle bir çerçevede, her türlü ilişki biçiminin giderek parçalanması ile açığa çıkmış oluşumlar üzerinden kendine yürüme kanalları açarken, söz konusu parçalanmaları meşru kılacak stratejileri ve kurguları da beraberinde üretmektedir.

Bu stratejiler beraberinde, farklı kimlik yapılanmalarını ön plana çıkarırken aslında bu yapılanmaların gerisinde var olan politik iktidar ilişkilerini de araçsal bir konumda kullanmaya başlamıştır. Politik örgütlenmeler, himayelerine aldıkları kişilere ya da küçük gruplara siyasal sadakat karşılığı çıkar dağıtmaları çerçevesinde ön plana çıkararak, yeni toplumsal ilişki ağları içerisinde etkin bir pozisyon kazanmıştır. Bugün Türkiye pratiğinde ya da farklı kentsel deneyimlerde, hemşehrilik ya da dinsel cemaatler biçiminde görebildiğimiz her türlü ilişki düzeni, böyle bir çerçevede işlerliğini sürdürmekte ve gerisinde yer alan değişik politik oluşumlarla desteklenmektedir.

Dolayısıyla yoksul katmanlar arasında yeni tür eşitsizlikler ve hiyerarşik güç ilişkileri ortaya çıkmaktadır. Göç sürecinin ardından, açığa çıkan dayanışma gereksinimi çerçevesinde keşfedilen hemşehrilik, göç etmeden önce fark edilmeyen ve ancak göç ettikten sonra keşfedilen bir kimlik olarak ön plana çıkmakta ve söz konusu hiyerarşik güç ilişkilerinin içerisinde erimeye başlamaktadır.

Dolayısıyla genellikle kültürel parçalanmalar ya da gruplanmalar, etnik kimliklerin korunması gibi algılsa da artık bu içeriğinden giderek uzaklaşmaktadır. Himayecilik sistemi bu yapı içerisinde önemli bir belirleyici haline gelirken, bu özelliği ile her türlü kimlik oluşumunu da, etnik ve dinsel cemaat tarzında kolayca siyasal yapılanmalara eklemleyebilmektedir.

Kaynaklar

- Anthias, F. (1992), “Connecting Race and Ethnic Phenomena”, *Sociology*, Vol.26. No.3.
- Appiah, K.A. (1996), “Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma: Çokkültürlü Toplumlar ve Toplumsal Yeniden Üretim”, *Çokkültürcülük*, (Ed. Amy Gutman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (Orijinal baskı 1994).
- Bauman, Z. (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ümit Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bilgin, N. (1994), *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Connolly, W.E. (1995), *Kimlik ve Farklılık*, (Çev. Ferma Lekeşizalın), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Orijinal baskı 1991).
- Erder, S. (1997), *Kentsel Gerilim*, Ankara: Um:ag Vakfı Yayınları.
- Göksu, S. (1999), “Küreselleşme ve Planlamanın Sonu”, *3. Bin Yılda Şehirler: Mekan, Planlama ve Küreselleşme konulu Dünya Şehircilik Günü 23. Kolokyumu*, 8–10 Kasım, İstanbul.
- Hall, S. & Jacques, M. (1995), *Yeni Zamanlar, 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (1990), “Flexible Accumulation Through Urbanization, Sprcetra”, *The Yale Architectural Journal* 26.
- Harvey, D. (1997), *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. Sungur Savran), İstanbul: Metis Yayınları, (Orijinal baskı 1990).
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (1996), *İzmir Kentinde Gündem 21’e Doğru*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını,
- Laclau, E. (2000), *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, (Çev. Ertuğrul Başer), İstanbul: Birikim Yayınları, (Orijinal baskı 1996).
- Mingione, E. (1993), “The New Urban Poverty and Underclass Introduction”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol.17, Number. 3, Blackwell.

- Morley, D. & Robins, K. (1997), *Kimlik Mekanları*, (Çev. Emrehan Zeybekoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Orijinal Baskı 1995).
- ODTÜ, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı (2000), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, 1999 Yılı Stüdyo Çalışması, Yayın No: 4, Ankara.
- Roberts, B. (1994), Informal Economy and Family Strategies, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol.18, Number 1, Blackwell.
- Senett, R. (1999), *Gözün Vicdanı, Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, (Çev. Süha Sertabiboğlu & Can Kurultay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Orijinal baskı 1992).
- Sönmez, İ.Ö. (2001), *Yapısal Dönüşümler Sürecinde Toplumsal Dışlanmışlıkların Oluşumu İzmir Tarihi Kent Merkezi Geçiş Alanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Şenses, F. (2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- United Nations Centre for Human Settlements (UNCHS) (2001), *The State of the World's Cities 2001*.
- Ünverdi, H. (2002), *Sosyo-Ekonomik İlişkiler Bağlamında İzmir Gecekondualarında Kimlik Yapılanmaları: Karşıyaka-Onur Mahallesi ve Yamanlar Mahallesi Örnekleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Wallerstein, I. (1992), *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. Necmiye Alpay), İstanbul: Metis Yayınları, (Orijinal baskı 1983).

CRIME, PATRIARCHY AND CAPITALISM

Suç, Ataerkillik ve Kapitalizm

*Şinasi ÖZTÜRK**

Özet:

Bu yazının amacı, suç ve ataerkil kapitalist sistem arasındaki ilişkileri tanımlamak ve bu ilişkileri tartışmayı amaçlamaktadır. Suçun nedenleri ve açıklamalarıyla ilgili çeşitli düzeylerde kuramlar varsa da bu çalışmada radikal kriminoloji yaklaşımı, bu kuramın suç nedenlerini toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler ağını daha geniş çerçeveden tartıştığı düşünülerek konuyu incelemek için temel alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Radikal kriminoloji, Ataerkillik, Suç, Kapitalizm, Cinsiyet, Kapitalizm ve cinsiyet.

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

1. Introduction

The main concern of this paper is to discuss and find explanations about the relations between crime and patriarchal capitalist system. Although there are several theories and explanations on causes of crime, radical criminology perspective seems a better way to investigate the issue since this theoretical perspective aims to find out causes of crime in a broader perspective and focuses on the system. Although some other theories also focus on the causes of crime, most of them mostly deal with more superficial issues rather than roots and social structure. Radical criminology is a strategy for analyzing crime and justice, which employs theories and practices grounded in a materialistic framework. As a theory, radical criminology attempts to explore and verify connections between social phenomena and economic reality (Taylor, et al. 1973; Young 1975, 1987; Lea 1987).

The main argument of this study is that people are products of society. Capitalist and patriarchal systems lay on the heart of the social structures of the modern societies. Thus, there must be some relations between capitalism, patriarchy and crime. In order to understand crime, it is crucial to understand its relationship to specific forms of socio-economic organizations and gender relations, which are main sources of power. Therefore, crucial unit of analysis can be taken as the mode of production, relation of production and gender relations.

This study assumes crime as "violation of fundamental human rights" rather than the criminal definitions of law. By this definition, the state, criminal law, and power relations are the primary targets of the discussions. Using this definition also gives a chance to investigate state and its institutions as "criminal". On this point, a short discussion and explanation of radical criminology will provide us a framework

2. Radical Criminology Perspective: Crime and Capitalism

In 1970's, a new school of criminological thought entered to literature. It is named as "new", "critical" "radical" or "Marxist" criminology. Although radical critiques to crime and its social arrangements had done before 1920's, after 1920's it disappeared since most of the radical scholars lost their university positions and they were oppressed by hegemonic powers. Although Marx' last study was seen about one century ago, during 1960's there has been a dramatic increase on the number of Marxist studies on crime. As Akers (1979: 534) says, "there has been a 'boom' in Marxist-oriented philosophy and analysis on

Crime Patriarchy and Capitalism

criminology, sociology, political science and economics in the past decade (during 1960s and 1970s)".

Before starting discussion of contemporary radical criminological theory, it will be useful to look at the roots of Marxist perspectives. Marxist arguments are used to suggest that capitalism stimulates an important rate of all criminal behavior. The center of radical criminology is suggested by Marx (1859). Although Marx wrote sparingly on crime and law, he has some comments on crime and law. Furthermore Engels' works has contains many more references to crime and criminal behavior. Radical criminologists found more that they could extend Marx's theories to discussions of crime and law, using these theories to build alternative explanations and to criticize mainstream criminology.

In general, Marx proposes that there is a causal relation between capitalism and crime on the base of inequality. Initially, in capitalist system, there is a conflict between labor and capital. This conflict bases on inequalities those who own and those who work. Then, this structural inequality between labor and capital stratifies society into social classes. Among these classes, there is a difference in wealth, status, power and authority. Furthermore, these differences cause different opportunities to people who belong to different social classes. In last score, the chance or choices of becoming criminal are among these opportunities (Lynch and Groves, 1989:52).

Capitalism and crime are interconnected. In other words, criminal behavior is a direct reflection of the problems in capitalistic system. The main defender of this idea is Engels (1884). For him crime and capitalism are related to each other in two ways: The first one is unemployment, which is created by technological development under capitalism. Then, unemployment results in crime because in order to meet with their wants unemployed poor people are pushed into crime (Engels, 1884:173). The second one is that capitalist system produces competitive structural and psychological results. These results can also be harmful to society. In this sense, competition may occur in two situations: firstly, competition may be beneficial for capitalists by keeping wages low and productivity high. On the other hand, competition may be beneficial for working class if labor is scarce and employee is ready to pay high wages. More importantly, competition can be lived among workers besides competing with employee if there is a scarcity on jobs and resources. On the base of these views, according to Engels (1884), there is a high possibility that crime occurs due to competition for scarce job resources.

In general, created and supported by capitalism, egoism causes crime by all classes and/or stratus. On this point, Bonger (1916) indicates that, the political strength of ruling classes give chance to them to perform exploitative behavior without having those acts defined as crime. This is the main reason that lower class people are more likely to be processed by the criminal justice system. He also asserts that criminal behavior is a direct reflection of the strains associated with life under capitalism.

For contemporary radical criminologists, inequality in capitalist system inevitably causes crime, since crime is a response to social, economic and cultural unequal distribution of resources (Spitzer 1979, Sparks 1980, Shichor 1980, Taylor et al. 1975, Greenberg 1981, Gilbert and Kahl 1982, Michalowski 1985, Quinney 1980, Lynch 1988). Furthermore, according to Spitzer (1979) capitalism divides populations into classes/stratus in which some of them are excluded from economic, social, and cultural meanings. Those people who are excluded from these meanings are pushed into marginality and those people are most likely to join in criminal behavior. Moreover, capitalism also creates a demand for crime since criminal opportunity is related to capital accumulation according to Greenberg (1981).

There are several empirical studies supporting ideas of radical criminology. One of them is done by Blau and Blau (1982). One of their propositions was that socio-economic inequalities increase rated of violence and they conclude that inequality is the root cause of social disorganization and crime. According to their view, inequality increases alienation and undermine social unity: by creating multiple parallel social differences which widen the separations between ethnic groups and between social classes, and it creates a situation characterized by much social disorganization and prevalent latent animosities (Blau and Blau 1982:119). Michalowski makes similar statement: "inequalities tend to increase crime by weakening the social bond" (1985: 419).

On the other hand, some studies suggest that inequality affects other processes that in turn influence directly on crime. For example, Balu and Blau (1982) suggest that family disorganization mediates the effect of inequality. They found on their study that percent divorced was positively related to inequality. In addition, that percent divorced had the strongest direct effects on crime. A similar result was found by Rainwater (1970). He concludes that economically disadvantaged are more likely to suffer disorganized family structures, and that strains experienced in these types of families provide preconditions of increased rated of crime and delinquency.

3. Capitalism as a Cause of Crime

After these brief explanations, it is possible to analyze the question of the relationship between unequal distribution of means and crime. In order to answer this question it will be helpful to turn back to historical materialism and dialectical materialism. At first, it will be helpful to remember that Marxism criticizes capitalism in detail. Besides that, Marxism also analyzes other forms of production relations. On these analysis, it is seen that each economic system has something in common, this is the division of society into "have's and have not's", which divisions are conflicting each other. In Ancient Rome, free citizens were against slaves; in feudal time, nobles were against serfs; and lastly in capitalist societies, owners (bourgeoisie) are against workers (proletarian) and visa versa. For last point, it is seen that on each these economic systems, interests of rich people (have's) oppose to poor (have not's) people. In other words by using Marx's own expression "the history of all hitherto existing society is the history of class struggle" (Communist Manifesto in Tucker, 1978).

Historical materialism is the materialist interpretation of history that social, cultural, and political phenomena are determined by the mode of production of material things. As part of historical materialism, dialectic materialism express that development depends on the clash of contradictions and creation of new and more advanced synthesis out of these clashes. It involves three movements, which are thesis, anti-thesis, and synthesis.

These propositions are crucial to explain the relations of crime and capitalism. On the base of these propositions, it can be said that there are causal connections between political economy, inequality, and crime. Social stratification is the basis for the unequal distribution and choices available to people at different locations in the class structure. At the same time, it gives rise to differential allocation of incentives and motivations for both criminal and non-criminal behavior.

It is possible to define unequal distributions of socially valued items as prestige, power, wealth, income and authority. One of them, wealth distribution, constitutes one of the most important parts on the crime-capitalism relations. For example in Turkey top 10 % of population owns about 55 % of total wealth, but bottom 25 % owns less than 1 % of the total wealth; top 25 % owns 83 % of total wealth, on the other side bottom 25 % owns about 4.5 % of total wealth (Cumhuriyet, 2001). Beside wealth distribution, income is also distributed unequally. In Turkey, top 20 % of population earns more than 80 % of total income, on the contrary, bottom 20 % of population earns less than 5 % of total income (Cumhuriyet, 2001).

Quality of life is another indicator of unequal distribution in society; such as housing, mental health, perceived deficiencies in self-concept and happiness are closely related with economic power. According to Vold and Bernard (1986:132) "the lack of some fixed level of material good necessary for survival and minimum well-being" that causes criminal activities. On E. B. Patterson's study (1991), it is founded that severe conditions of material disadvantages raise levels of criminality.

Educational opportunity is another area of inequality. Quality of education, in some degree, determines income level and quality of life. On this point, it will be useful to remember Bourdieu's (1990) three forms of capital are economic capital (income, wealth), social capital (web of social and political relations), and cultural capital (education). According to Bourdieu, these three forms of capital are closely related and have some effects on to each other despite being different fields. Relatively most important one is economic capital since it is easier than other capitals to transform into other fields. Due to this nature of easy transformability of economic capital, it can be said that if someone has economic power s/he can get better education. Therefore, economic power gives chance to people who have it more advantages over most of the others who have not it. By using this advantage, owner of economic capital can improve his/her social and cultural capital much more than others. After these transformations, economic inequality at the beginning will produce more inequalities not only on the economic fields but also on the social and cultural fields.

To turn back the main subject, it will be helpful to remember a Marxist assumption in order to understand a society historically that we must understand it's mode of production and means of production. It means we have to understand firstly societies' economic systems and its way of production. Why is this so important to investigate mode of production and means of production? Firstly, we need to remember the conception of relation of infrastructure and super structures, which is one of the basic assumptions of Marxism approach. According to these relations, base structure, in other words economy, determines at last point super structure, in other words, economy determines laws, education, family, religion etc. Explanation of this relationship provides some tips on the connection of the crime and capitalism. To put more clearly, base and superstructure are the terms in order to analyze the relationship between the economy (infrastructure) and other social forms (superstructure). The economy includes three elements: first the laborer, second the means of production that comprises both the materials worked on, and the means by which this work is done, and third the non-worker who appropriates product.

All economies are characterized by these three elements, but only difference among economies is the manner in which the elements are combined. There are two kinds of relation that can hold between elements a relation of possession and a relation of property. Possession indicates the relationship between laborer and the means of production; either can be in possession of them, controlling and directing them, or not. In relations of property, non-laborer owns either the means of production or labor or both. Therefore, they can appropriate the product. On the other hand, superstructure is a residual category, which comprises such institutions as the state, family structure, the kinds of ideology prevalent in society, or judicial system.

As it is mentioned above, as to the relationship between infrastructure and superstructure, the character of superstructure is determined and shaped by the character of the base. As the nature of the base varies, so also the nature of the superstructure varies. Therefore, we can expect the feudal political structure to differ from the capitalist one because of the differences on these two forms. It is same for ideology, judicial system, content of law, and definition of crime inevitably.

From this point, it will not be wrong to say that "law tends to facilitate and legitimate economic interest" for the ruling classes (Lynch, 1989). Because, law is an instrument in order to be used by groups with power to secure and promote their political and economic concerns. Additionally, in other words, law is a system of rules and regulations, which determined by the economic system. This economic system reinforces economic and political power and structural views of law (Lynch, 1989). By this way, we have answered the questions of what the function of law given in historically specific mode of production is and whose order law promotes. Thus, we can explain the way law operates in a particular society at a particular time and whose interests are served by any particular law.

It is important here to remember that there is a contradiction between radical theorists on explaining the rules of state and law. There are two main explanations. One of them is instrumental Marxism, the other one is structural Marxism. According instrumentalists, law and state serves as an instrument to capitalists or bourgeoisie. Due to the fact that primary determinant of social relationship is economic structure. Thus, legal and political structures legitimate economic interests. Related to this point Richard Quinney (1974) says that "criminal law is an instrument of the state and ruling class, to maintain and perpetuate the existing social and economic order" (pg.16) and "law is used to repress might maintain their position of economic supremacy." (pg.19).

On the other hand, according to structuralist Marxists, the state furthers the interests of capital or capitalist class even though the state has relative autonomy of class. From this point of view instrumentalist sees the state as simply an outpost of the dominant class. Structuralists think that law is an outcome of the constraints and contradictions of capitalism. Capitalism has its own agenda and this agenda provides a paradoxical conflict between capitalist system and individual capitalist desires. However, on the long-term interest of capital, capitalism demands that law and state occasionally operate against the short term goals of special interest groups within the capitalist class. Thus, state has some degree of independence from desires of individual in ruling or capitalist class (Greenberg, 1981). In summary, we can say that according to structuralists although the law and state is not exclusively instrument of ruling class, it is designed to maintain the long-term interests of capitalism.

On the bottom line despite of some theoretical differences among radicals, they share the basic characteristics of state and law that it is closely related to its wider economic, political and class context. State and its institutions may have some relative autonomy but at the end, they serve interests of capitalist class.

On the base of these explanations, it can be said that there are certain class biases dealing with criminality definitions and punishments.

Lynch and Groves (1989) propose four important characteristics, which are used by radical criminologist as a base. They are, first as Lynch and Groves states (pp 52): "the capitalist system has at its core a conflict between labor and capital, which means that capitalism is one in a long sequence of historical systems based on inequalities those who own and those who work; second through this structural inequality between labor and capital, society becomes stratified into social classes characterized by huge differences in wealth, status, and authority; third, these differences constitute variable material conditions for life which offer peoples in different social classes vastly different opportunities in terms of life chances and life choices; fourth, among these opportunities are the chance or choice of becoming criminal."

The next part of the paper includes an attempt to explain relations among state, criminal law and gender relations.

4. State, Criminal Law and Gender Relations

State has important function for the capitalist system. One of them is to enforce others according to ruling class' benefits. In this sense, social control of crime is also a function of state to survive system. State helps to maintain

capitalist relations of production by subsidizing corporations through tax laws aiding in different ways to accumulate capital. Beside these, state also helps to maintain patriarchy by passing laws and policies that support masculine dominance. State acts to maintain both class and gender relations. Thus, political power reflects both class and gender division, since ruling class seems as the men dominated political decision-making apparatus in the state structure.

In class societies, the superstructure emerges from and reflects the development of infrastructure (economic forces). This superstructure preserves the hegemony of the ruling class through a system of class and gender control. These controls are institutionalized in the family, in the religion, media, schools, state and other institutions. This control mechanism provides a mechanism for coping with the contradictions and achieving the aims of capitalist development.

Through these organizations, people are created as easily manageable, if not labeled as criminal. According to Spitzer (1979), populations are treated as deviant in capitalist societies if they disrupt capitalist social relations. It is true for international relations also. If any country stands against powerful capitalist countries, they are labeled as terrorist country as it was seen in last couple of decades. Spitzer identifies two sources of criminality. First, one is economy, since capitalism creates relative surplus population, which is not needed for production. This population mainly functions to keeping wages down. Although this population is beneficial for capitalist (as it mentioned before) and it causes many problems for the system. Second, the cause of the problem populations is in contradictions in the superstructural institutions that are created to secure dominant class ideology, such as school.

Relating process of crime production with development of class society, crime must be understood in the relationship to specific forms of socio-economic organization and their impact on social life. Associated with these, Spitzer characterized some common features of the problem populations. First, "capitalist modes of appropriating the product of human labor e.g.: when the poor steal from the rich"; second "the social conditions under which capitalist production takes place e.g.: those who refuse or are unable to perform wage labor"; third "patterns of distribution and assumption in capitalist society such as those who use drugs for escape and transcendence rather than sociability and adjustment"; fourth "the process of socialization for the productive and non-productive roles e.g.: youth who refuse to be schooled or those who deny the validity of family life"; fifth "the ideology which supports the function of capitalist society e.g.: proponents of alternative forms of social organizations".

Therefore, it will not be wrong to say that patriarchal and capitalist structure of state exercise criminalization process according to ruling class benefit since criminal laws are ideologically constructed and they attempts to protect ruling class from harmful behavior. Criminal law tends to reflect both capitalist class and men in general, because they have more power to influence state.

5. Discussion: Capitalism, Patriarchy and Crime

As we know Marxism is the theory of analyzing power for understanding relations of production under capitalism, and capitalist societies are driven by the demands of accumulation. In this sense, production, under capitalism, is shaped by profit. Profit is the result of the exploitation because those who own and control the capital exploit labor power. These processes are also effect social structure. In other words, accumulation of capital transforms the social structure and relations of production in long-term.

The central concept in Marxist analysis is the social class. There are four main classes; the bourgeoisie (capitalist); the pretty bourgeoisie (professionals, and small business people); the proletariat (workers), and the lumpen proletariat (impoverished, non-or sporadically employed). Among these, the most important are the working class and the capitalist class. Because of the foundation of class analysis under capitalism, these two classes' relations of production are central. Capitalist class owns the means of production and employs land. The capital accumulates wealth in order to pursue profit. To gain their life, working class sells their labor power to the capitalist for wages. These production relations are historically exploitative, because capitalist class makes profit by paying less in wages than the value of what the working class actually produces. This is called as surplus value. Surplus value is the value remaining when the workers daily cost substance has been subtracted from that s/he produces.

These relations are also power relations. In Marxian sense, power is regarded as a structural relationship that exists independently of the wills of individuals. Existence of power is a consequence of the class structure of societies. Thus, power is the capacity of one class to realize its interests in opposition to other classes.

Under the light of these explanations, we can talk about some characteristics of power; for example power cannot be separated from economic and class relations; power involves class struggle, and not simply in conflict with individuals; and the analysis of power cannot be undertake without some

characteristics of the mode of production (Poulantzas, 1978). In the capitalist societies, the capitalist class exercises power over other classes by forcing other class members to work for its own benefit.

In general, while the capitalist class has an interest in maintaining a social structure that reinforces and increases its power, on the other hand, the working class has an interest in eliminating those power differentials. As a result, conflict is inherent in the class structure of capitalism, and capitalism creates a social system with irreconcilable class antagonisms. This class rule maintains both repressive and ideological institutions of the superstructure that are not directly based on production. In other words, military and criminal justice system (or state and its institutions) serve to capitalist class by the means of organized violence. Therefore, that capitalist class is able to repress behaviors, which challenge the status quo. Additionally, other institutions, such as educational system and mainstream media, expound on ideology that supporting the status quo. To be more explicit in class-stratified (capitalist) patriarchal societies, the ruling class controls the production of ideas as well as material production. At the bottom line, it will not be wrong to say that relations of production under capitalism have both material and ideological dimensions.

Patriarchy is a set of relations of power together with capitalistic relations. By patriarchy, men control the labor power and sexuality of women. On other word, women are controlled by men both at home and at labor market. In this point, it can be say that patriarchy is also a system of hierarchical power which provides control not only men over women but also among men. In other words in each social class men apply privileges over women at home. Consequently, capitalist class men gain privileges over all women since they control both women's labor power at home and benefit from exploiting women's labor power in labor market. These relations are the examples of how interdependent reproduction and production are in patriarchal capitalism.

These two important structural aspects, class relations (capitalism) and gender relations (patriarchy) interact with each other and produce different kinds of relations, which base on power relations. From these relations, some men receive more benefits from women's labor than other men do.

The sexual division of labor is also another important aspect of the issue. On this point, Burstayn (1983) has identified three important characteristics of the sexual division of labor under the patriarchal relations of production. First, the nature of labor performed by men and women is different. Men have labored primarily in the productive sphere; contrarily women have labored in both productive and reproductive spheres. Thus, we see that women's labor differs from men's but it is more extensive than men's are. Men (as a group)

appropriate the labor of women. Second, there is a masculine control over women's sexuality. According to Burstayn the important thing, here is that the normative heterosexuality "as the major psycho-sexual organizing principle of patriarchal gender relations".

The sexual division of labor, which is socially constructed, produced, and reproduced through social action, divides sexes into two mutually exclusive categories. It creates gender and enjoins heterosexual marriage for economic survival and biological reproduction. This is the ideology of patriarchal capitalist system in order to guarantee heterosexual marriage and by this way biological reproduction. This normative heterosexuality, institutionalized patriarchal gender relations tends to enforce women into motherhood. Additionally, economic survival for most women means learning to present themselves as sexual objects. In capitalist societies, heterosexuality institutionalized in patriarchal gender relations. This forces women into motherhood and double standard monogamy. Double standard monogamy restricts women and makes it easier for men to control their productive and reproductive labor.

The other characteristic of sexual division of labor is seen in economic, religious, political, and military systems, which are dominated by men. Women are excluded from these areas and positions. This exclusion is closely related to their relegation to primary responsibility for reproductive labor. This exclusion is major reason why women are relatively powerless in most public areas. Men exercise power over women by appropriating women's labor power and controlling their sexuality. Like capitalist system, patriarchal system is also based on power relations and exploitations. Patriarchal rules are maintained by the family, economic system, and ideological institutions of the superstructure, because men dominate this entire sphere. Other institutions, such as education, mainstream media, religion etc. support patriarchy. For last point, we can say that production relations together with patriarchy have material and ideological dimensions.

As it was mentioned before, capitalist system creates two main groups: powerless and powerful groups. On the bottom line, we see that powerless groups comprise working class and women, powerful groups comprise class and men. On this base, it will be helpful to say that social behavior is socially constructed. In this sense, people are affected from their class and gender. In other words, they must choice gender-appropriate and class-appropriate forms of behaviors. Thus, criminality is related to interaction of capitalism, patriarchy, and structural possibilities, which are related to patriarchal capitalist system.

References

- Akers, R. L., (1979), "Theory and Ideology in Marxist Criminology: Comments on Turk, Quinney, Toby, and Klockars," *Criminology* 16:527-543.
- Blau, J. and Blau, P. (1982), "The Cost of Inequality: Metropolitan Structure and Violent Crime," *American Sociological Review*. 47:114-129.
- Bonger, Willem Adriaan, (1916), *Criminality and Economic Conditions*, Little Brown; Boston.
- Bourdieu, Pierre, (1990), *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity Press.
- Cumhuriyet, (2001), Arşiv.
- Engels, Friederich, (1968) (1884), *The Origin of the Family, Private Property, and the State*, Moscow: Progress Publishers.
- Engels, Friederich, (1973) (1845), *The Conditions of the Working Class in Englan*, Moscow: Progress Publishers.
- Gilbert, D. and J, A. Kahl, (1982), *The American Class Structure: A New Sytnhesi*, Homewood, Illinois: Dorsey Press.
- Greenberg, D. F., (1981), *Crime and Capitalism*, Palo Alto, California: Mayfield.
- Lea, J. (1987), "Left Realism: A Defense", *Contemporary Crisis*: 11:357-370.
- Lynch, Michael J., (1988), "The Poverty of Historical Anala'ysis in Criminology", *Social Justice* 15, 1: 173-185.
- Lynch, Michael J., W. Byron, Groves. (1989), *A Primer in Radical Criminology*. Revised Second Edition, Albany, NY: Harrow and Heston.
- Marx, Karl, (1981) (1859), "Crime and Capital Accumulation", in D. Greenberg, ed. *Crime and Capitalism*, Palo Alto, California: Mayfield.
- Michalowski, R. J., (1985), *Order, Law and Crime: An Introduction to Criminology*, New York: Random House.
- Poulantsaz, N, (1978), *State, Power, Socialis*, London: New Left Books.

- Quinney, Richard, (1980), *Class, State and Crime*, New York: Longman.
- Rainwater, L., (1970), *Behind Ghetto Walls: Black Families in a Federal Slum*, Chicago: Adline.
- Shichor, D, (1980), "The New Criminology: Some Critical Issues," *British Journal of Criminology* 20, 1: 1-19.
- Sparks, R. F., (1980), "A Critique of Marxist Criminology", Albany, New York: Michael J. Hinderlang Research Center.
- Spitzer, S, (1979), "The Rationalization of Crime Control in Capitalist Society", *Contemporary Crises* 3: 187-206.
- Taylor, I., P. Walton and Young. J., (1973), *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*, New York: Harper and Row.
- Taylor, I., P. Walton and Young. J., (1975), *Critical Criminology*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Tucker, Robert C, (1979), *The Mark-Engels Reader*, New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Burstayn, Varda, (1983), "Masculine Dominance and the State", in the *Socialist Reader*, ed. Ralph Milliband and John Saville, pp. 45-89. London: Merlin Press.
- Vold George Thomas Bernard, (1986), *Theoretical Criminology*, Oxford: Oxford University Press.
- Young, J., (1975), "Working-Class Criminology", in Taylor, Walton and Young, eds. *Critical Criminology*. Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Young, J., (1987), "The Task Facing a Realist Criminology", *Contemporary Crises* 11:337-356.

SAPMANIN TIPSALLAŞTIRILMASI VE TIBBIN TOPLUMSAL NORMALİTEYİ SAĞLAMA İŞLEVİ

The Medicatization of Deviance and the Function of Medicine in Providing Social Normality

*Aylin NAZLI**

Abstract

The main purpose is to search the relationship between illness, deviance and medicalization. In this context how is an illness becomes a deviant behavior and how is a deviant behavior becomes an illness present a connection among medicalization.

Medicalization is a social process within which specific social and medical formations emerge in different levels. It has behaviors and conditions that were once defined as deviant or criminal are now being defined as diseases. Such a redefinition has important consequences both for the individual and for society.

Keywords: Illness, Deviant behavior, Social control and medicalization.

Özet

Bu alıŐmada temel amaç hastalık, sapma ve tıpsallaştırma arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu ereve içinde de hastalığın nasıl sapan davranış ve sapan davranışın da nasıl hastalık olduğu, tıpsallaştırma süreci bağlamında önem kazanmaktadır.

Tıpsallaştırma, farklı düzeylerde ortaya çıkan özel sosyal ve tıbbi formasyonlara sahip bir sosyal süreçtir. Daha önce sapan ya da suç olarak tanımlanan davranış ya da durumların, hastalık olarak tanımlandığı bir içeriğe sahiptir. Bu tür bir yeniden tanımlama da elbette hem birey hem de toplum açısından önemli sonuçlara sahip olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Hastalık, Sapan davranış, Sosyal kontrol ve tıpsallaştırma

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

1. Giriş

Sağlık ve hastalık, insani birer olgu olarak hem organik hem de sosyo-kültürelidir. Sağlık günümüzde başat bir değer haline gelmesiyle, hastalığın istenmeyen, bireyin kendisini ve sosyal yaşamını olumsuz yönde etkileme niteliği ön plana çıkmıştır. Bu ise sosyal perspektiflerde hastalığın, normal olanın dışına çıkan ya da sapan karakteristiğini vurgulayan ve analiz eden görüşlerin önem kazanmasına neden olmuştur.

Hastalığın bedensel/mental ile sosyal görünüşleri arasındaki süreklilik, fizyolojik analizine ek olarak, hasta statüsüne ilişkin toplumsal beklentilerin, sorumlulukların ve hakların yerine getirilmesine ilişkin analizleri de gerekli kılmıştır. Tıp sosyolojisinde çok önemli bir yer tutan bu analizlerden, çalışmanın konusuna paralel olan yönü ise hastalığın 'sapan' davranış veya durum olarak nitelendirilme gerekçeleri ve ikinci elde sapan davranışların hangi süreçlerle bağlantılı olarak hastalık şeklinde kabul edildiğidir. Bunun için de öncelikle hastalık ve sapan davranış kavramlarını irdelemekte yarar vardır.

2. Hastalık ve Sapma

Aslında çok basit ve belki de sınırlı denilebilecek içeriklere sahip gibi görünen bu kavramlar, günümüzde içinde yer aldıkları alt uzmanlık alanlarının sürekli sorguladıkları kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Her ikisi de medikal sosyoloji ile suç sosyolojisinde üzerinde oldukça tartışılan ve çeşitli teorik görüşlere göre farklılaşan kavramlardır.

Hastalık kavramının açıklanmasında çok farklı boyutların olduğu görülmektedir. Hasta birey açısından hastalık, hekim açısından hastalık, hastalığın uygulandığı ya da ortaya çıktığı alana göre hastalık (Field, 1976: 334-337; Mechanic, 1978: 25-27) tanımlamaları kendi içinde farklılık taşımaktadır. Hekim açısından hastalık, belirli işaret ve semptomlarla ortaya çıkan bir anormalliğe işaret ederken, birey açısından hastalık, toplumsal/kültürel içeriklerle zenginleşen ve patolojik sürecin sonuçlarının öznel deneyimler içinde algılanarak yansıtılması durumunu tanımlamaktadır. Hastalık en genelde bireyde farklı düzeylerde sıkıntı, ağrı, acı, vs. yaratması nedeniyle istenmeyen sonuçlara sahip, normal işlevlerden bir sapma şeklinde tanımlandığında (Mechanic, 1978: 25) rahatsızlık durumlarının tıbben klinik bir kalıba uyum sağlamaması durumu gündeme gelmektedir. Bu tanımlama kanser, tüberküloz, sara gibi durumlara uyarlandığında, hem yukarıda sözü edilen normal

işlevlerden sapma durumunun medikal yöntemlerle belirginleşmesine hem de kendi içinde hastalığı ifadelendirmesine işaret etmektedir. Fakat kavram, ikinci aşamada alkolizm, şişmanlık, hiperaktivite, intihar eğilimi vb. gibi durumlarla bağlantılandırılmaya çalışıldığında, sorunların temel nedenleri ve dolayısıyla kavramın içeriği daha zengin donanımlara ya da ögelere ihtiyaç duyacaktır. Bu aşamada kavram artık kişiler ve dolayısıyla da toplum için sorun olarak ortaya çıkan fiziksel ya da davranışsal sapmalara işaret etmektedir.

Sapan davranış, toplumsal normlara uymada toplumsal sistem içinde belirlenmiş olan hoşgörü düzeyini geçen davranış şeklinde şematize edilebilir. J. Kitsure sapan davranışı diğerlerinden ayıran etmenin, normlara uyan bireyin tepkileri olduğunu belirtmektedir. A. Cohen ise bunun sapmanın açıklanmasında ikincil bir nitelik olduğunu, ilk niteliğin ise toplum içindeki hoşgörü düzeyinin sınırlarının aşılmasında yeterli bir düzeye sahiplik olduğunu getirmektedir (Clinard, 1963: 26-27). Bu tür bir ölçüte başvurma, hoşgörü düzeyinin sınırlarını ve sapan davranışın kendi içinde farklılıklar taşımasını getirecektir. Norm çatışmaları, zayıf yaptırımlar, kişilerin çelişkili ve ulaşılmaz zor hedeflere sahip olmaları, normların anlamlarının ve içeriklerinin tam olarak belli olmaması, sapma sonrası mazeret bulabilmedeki kolaylıklar vb. toplumların hoşgörü düzeyine koşut, ortaya çıkan sapma nedenleridir.

Sapan olarak adlandırılan davranış, farklı sosyal süreçlerin ürünü olabilmektedir. Bazen çeşitli psikolojik bozuklukların rehberlik ettiği kişisel handikaplar nedeniyle 'normal' davranmadaki yetersizliklerin bir sonucu olabilirken, bazen de çok mükemmel bir biçimde ifade edilmesine rağmen, kendisini tanımlayacak topluluğun değerleri ve kültürüyle uyuşmadığı için 'sapan' şeklinde tanımlanabilecektir. Farklı olarak ortaya çıkan sadece davranışlar değil, aynı davranışa farklı durumlarda gösterilen farklı tepkilerdir. Sapma, kişinin belirlenmiş / beklenen şekilde davranmada bir yetersizlik ya da gönülsüzlük göstermesi durumunda, toplumdaki insanlar için görünür hale gelir. Dolayısıyla da sapma büyük ölçüde gözlemcilerin (sapmaya şahit olanların) referans çerçevesine ve sapanın kendi yanıtlarını verebilme yetisi ya da kontrol altına alabilme isteğine bağlıdır (Mechanic, 1978: 33).

Burada gelinen nokta, tartışılan her iki kavrama özgü olan göreliliktir. Hastalık, sağlık, sapma ve normalite bu nitelik temelinde değerlendirilmelidir. Parsons' a göre, normal olan sağlıklı olduğundan normalitenin sosyal olarak tanımlanan niteliği görelidir (Gerhard, 1989: 10). Bu kavramlar, yaşamın değişen yönlerine taleplerin, bireylerin hayata ilişkin anlamlandırmalarına bir uyum sürecini karakterize etmektedir. Neyin normal, neyin anormal ya da sapan

olduğu, kimin hasta ya da sağlıklı olduğu, sosyal yaşamın normatif iklimi ve sosyo-kültürel süreçleri içinde yer ve zaman açısından farklılık gösterecektir.

Hastalık ve sapan davranış kavramlarının tanımlanmasında ortaklaşa gelinen nokta 'hastalık' şeklinde tanımlanan durumun ya da davranışın 'normal' in dışında olduğu, sağlıklı olmanın ise normallik ya da uyum halinde olmayı betimlediğidir. Bu konumu içinde hastalık, sapan bir durumu ya da davranışı belirtir haldedir. Kuramsal perspektifinde bunu detaylı bir şekilde analiz eden Parsons' a göre hastalık statüsü, sosyal bir 'hücre'dir ve kişi, toplum içinde yerine getirmekle yükümlü olduğu davranışlarından sorumlu tutulmayarak hücrelerinde bu sorumluluklarından uzaklaşma dönemi yaşar (Gerhard, 1987: 119). Rol gereklerinin ve beklentilerinin yerine getirilmesini engelleyici yasal bir zemin hazırladığı için hastalığın, sistemin uyum ve dengesini bozucu bir öze sahip olduğunu belirten Parsons, 'hasta' statüsünün sorumlulukları ve rolüne ilişkin beklentilerinin, toplumun diğer üyelerinin beklentilerinden saptığını vurgulamaktadır.

'Normallik' ve 'normalden sapma', 'sağlık uyumu' ya da 'hastalık' kavramları hem tıbbi hem de tıp dışı alanlarda açıkça ölçütlenilememiştir. Bu kavramlar sosyolojik analizin de merkezindedir. Fakat buna rağmen açıkça görünen ve kabul edilen durum, bir sapma türü olarak ortaya çıkan 'hastalık' ın, sosyal olarak yasal kılınmış sebeplerinin var olduğudur. Hastalığın, birey açısından programlanmamış, irade dışı ve istenmeyeni betimleyen sosyal bir durum olduğu gerçeği (Oskay,1993: 100), bu yasal zeminin hazırlayıcısıdır. Buna rağmen elbette bir toplumda pek çok insanın yasal da olsa bu sapma türünü gerçekleştirmesi, o toplum için hiç de işlevsel olmayacaktır. Dolayısıyla da bu statüye girişi ve çıkışı formelleştirecek mekanizmalara gereksinim vardır. Bu mekanizmalar içinde tıbbın ve hekimlerin ayrıcalıklı bir konum elde ettikleri görülmektedir.

Eğer bir durum ya da davranış, 'sapan' ya da 'suç' yerine 'hastalık' olarak tanımlanırsa, bu tür bir tanımlama, sözü edilen durum ya da davranış, geleneksel olarak hastalık şeklinde kabul edilene doğru yaklaştıracaktır. Böylece, Parsons çizgisinde tıpsallaştırılmış bu durum, hastalık rol modelini oluşturan dört boyutun kapsamına girecektir. Örneğin alkolizme bu tür bir bakışta, ilk boyut kişiyi bu davranışından dolayı hoşgörü ile karşılamadır. İkinci boyut, kişiyi bu davranışından dolayı sorumlu tutmamaktır. Üçüncü boyut, onun alkolik olmaması ya da alkolden uzaklaşmasının istenmesi ve son olarak da iyileşmesi için profesyonel bir yardımın alınmasıdır. Bu dört boyut sapmadan hastalığa kaymada çok önemlidir fakat en önemli boyut ikincisidir –sorumlu

tutulmama boyutu-. Kişinin sapan davranışı gerçekleştirme tasarlanmamış ise hastalık rolünün hakları yasalır. Fakat diğer üç boyutta kişi hasta olmadığı halde hasta olduğunu iddia ediyorsa –ki bu toplumsal sorumluluklarından sürekli kaçış amacına yöneliktir- yasal olan haklar kendilerine tanınmaz. Ancak durum ya da davranışlarında bir kusur yoksa sosyal görüş; ahlaksızlıktan, anlaşılabilir davranışa doğru geçecek ve ‘kişinin sorumlu olmadığı’ şeklinde bir sonuca ulaşacaktır (Kurtz, 1991: 214–215). Burada görülen değişimin nedeni, sosyal olarak yerine getirilmemiş olana ilişkin sebepleri tanımlama ve yargılamadaki bir kaymadır. Eğer bu ihmal bir kasıt olarak görülüyorsa, davranış bir suç (ya da sapma) şeklinde tanımlanır. Fakat kasıt yoksa ‘motive olmamış’ şeklinde değerlendiriliyorsa, bir hastalık olarak tanımlanacaktır (Twaddle, 1973: 754–755).

3. Sapmanın Tıpsallaştırılması

Kavram

Tıp sosyolojisinde yaygın olan bir görüşe göre hastalık daha ziyade insan eylemleri yoluyla oluşturulur; diğer bir deyişle hastalık durumun ya da davranışın doğasında yoktur, başkalarıyla fikir alışverişinde bulunularak ortaya çıkarılır. Bu nedenle de tıp sadece bilimsel değil, sosyal bir girişimdir de. Hekimlerin, davranışları ya da durumları (daha önceden sapan olarak tanımlanmış olanları) medikal olarak tanımlamalarıyla, adı geçen davranış ya da durumlar, kamusal alandan çıkıp medikal alana girmekte ve dolayısıyla kamunun, bu davranış / durumlar üzerine söz söyleme yetkisi ortadan kalkmaktadır (Conrad, 1987: 124). Bu ise tıpsallaştırılma sürecine işaret etmektedir.

Tıpsallaştırma kavramı birbiriyle ilişkili iki oluşum üzerinde temellenmektedir. İlki, belirli davranış ya da durumlara medikal anlamlar verilmesi yani sağlık ya da hastalık’ a göre tanımlanması ki bu tıpsallaştırmanın kavramsal düzeyinin içeriğini oluşturmaktadır. İkincisi ise hekimlerin bir problemi tıpsallaştırarak formalleştirilmesi şeklinde ortaya çıkan ve sosyal normlara bağlılığı artırıcı yönde sapan davranışları kontrol altına alma oluşumudur ki bu da tıpsallaştırmanın kurumsal düzeyinin içeriğini oluşturmaktadır (Reisman, 1987: 103).

P. Conrad kavramı 'bir soruna tıbbi olarak bakma, onu tıbbi kavramlarla tanımlama, sorunu anlamak için tıbbi bir çerçeve uygulama ve sonuç olarak onu tedavi etmektir' şeklinde tanımlamaktadır (Conrad, 1992: 210). Aslında Parsons'ın 'hastalık rolü'nü tanımlama çerçevesinin içeriğinde sapmanın hastalık olarak adlandırılmasının formalize edilmesi vardır ve dolayısıyla da bu, tıp ve toplum (sosyal yaşam) etkileşimini netleştirmiştir. Fakat kavramı bu noktadan alıp, içeriğini daha da genişleten I. Illich ve I.K. Zola olmuştur. Illich, olguyu tıbbın ve tıp bürokrasisinin, kendisine bağımlılığı arttırarak, yeni ıstıraplı gereksinimler yaratması, acı, ağrı vb.' ye ilişkin tolerans eşliğini düşürmesi, insanları kendi bedenlerini anlayabilecekleri dilin, anlaşılabilir bir hale gelmesi, sağlık hizmetinin standart ir mala dönüşmesi vb. gibi görünümlere sahip olan 'sosyal iatrogenез' kavramıyla açıklayıp, analiz etmeye çalışır. Zola ise, Illich çizgisinde, tıpsallaştırmayı günlük yaşamın pek çok görünümünün tıbbi etki, hâkimiyet ve bakış (supervision) altına alınması süreci şeklinde tanımlayarak yaşamın tıpsallaştırılmasına dikkat çekmek istemiştir (Zola, 1990: 398-400). Zola' nın amacı 'hastalık ve sağlık'ın, günlük yaşamın çeşitli görünümleri ile olan bağlantısını sorgulamak ve analiz etmektir.

Bu çerçevede baktığımızda tıpsallaştırmanın toplumsal alanda üç düzeyde ortaya çıktığı görülmektedir. Conrad bunları kavramsal, kurumsal ve etkileşim düzeyleri olarak belirlemiştir (Conrad, 1992: 211).

Kavramsal düzeyde herhangi bir sorunun tıbbi bir kavram ya da model ile tanımlanması durumu söz konusudur. Bunun için çok sayıda tıp profesyoneline de gerek yoktur.

Kurumsal düzey ise tıbbi olarak tanımlanan sorunların çözümü ve tedavisinin, tıbbi bir bağlamda örgütlenmesine işaret etmektedir.

Etkileşim düzeyi ise her iki düzeyin bir sonucu ve yansıdığı alan olarak, hekim ile hastanın karşı karşıya geldiği iletişim platformunun içeriğinde bu oluşumun etkilerine dikkat çekmektedir.

Nedenler

Hastalığın toplumsal normalite dışında bir durum ya da davranış şeklinde kabulü, sapan davranış ya da durumların belirtilecek birtakım sosyal süreçlerle etkileşim içinde tıbbi olarak tanımlanması durumunun varlığına işaret

etmektedir. Tıpsallaştırmanın sosyal nedenleri de denilebilecek bu faktörlerden ilki, laikleşme/sekülerleşme' nin toplumlarda hâkimiyet kazanması ve din kurumunun toplumsal hayattaki otorite ve hâkimiyetini kaybetmesidir. Bunun direkt sonucu ise iyi-kötü, doğru-yanlış, hasta-sağlıklı tanımlamalarına artık rehberlik etme gücünün ortadan yok olması ya da çok zayıflamasıdır. Hâkimiyetini yitiren bu kurumun yerini doldurmada ise tıp hiç de vakit kaybetmeyecektir!

Laikleşmeye bağlantılı bir başka sosyal faktör özellikle düşünsel düzeyde kendini gösterip, sonrasında pek çok alanla etkileşime giren ve Aydınlanma'dan beri yükselişe geçen 'bireyselleşme' eğilimidir. Her alanda artan gelişme ve ilerlemelerle birlikte bir değer olarak 'birey'in yükselmesi, bireyin topluma kazandırılma çabalarının önem kazanmasını sağlamıştır. Buna eşlik eden insanıyetperverlik, hoşgörü ve tolerans, kriminal tanımlamalardan, medikal tanımlamalara da yönelişi hızlandırmıştır (Reisman, 1987: 104).

Nitekim bununla bağlantılı olarak görünen bir başka boyut da hukukta cezalandırıcı değil de, iade edici görüşün yaygınlık kazanmasıdır. Bu ise bireyin istenmeyen, sapan davranışının cezalandırılması yerine tedavi edilmesi gerektiği fikrine öncülük edecek ve hapisanelere olan yönelimi, hastanelere çevirecektir. Yani toplum içindeki sorunlu alanlara ait 'olanları' değiştirmek yerine 'kurban' ı tedavi etmek...(Conrad, 1987: 125).

Süreç içindeki bir başka nedensel görünüm de tıbbın hem teknolojik hem de bilimsel düzeydeki gelişimine koşut, özellikle hastalığın etiyolojik* modelinden, daha geniş kapsamlı ve çok sebepli modele doğru yönelmesidir. Bunun sonucunda hastanın sadece bedensel semptomları dikkate alınmayıp, çalışma yaşamı, ev yaşamı, uyuma, yeme alışkanlıklarına ait gözlemlerden elde edilen veriler de dikkate alınır olmuştur.

Hastalığa ek olarak 'sağlıklı' olmanın da koşullarını artık belirleyen tıp, dolayısıyla 'sağlıklı olmayı' bir sosyal değer olarak topluma sunmakta ve altını iyice çizmektedir. Sağlıklı olmanın bir değer olarak toplumda yükselmesi ile birlikte bireyler için de buna ilişkin her türlü çaba önem kazanmaya (Siahpush, 1999: 57) ve kabul görmeye başlamaktadır. Adı geçen bu nedensel boyut tıpsallaştırmanın, insanların normal durum ya da aktiviteleri bile tıbbi bir perspektiften görmesine neden olabilmektedir. Hatta öyle ki bireyler, hekimler tarafından önerilen kurallara göre yaşamaları gerekenden çok daha fazlasını

* Hastalık sebeplerini araştırıp inceleyen bilim dalı

yapmakta, erken teşhise çok önem vermekte ve uzun bir süre boyunca tıbbi kontrolün altında tutulmayı kolaylıkla kabul edebilmektedirler (Verweij,1999: 6).

Elbette yukarıda sözü edilen bu nedensel faktörler, tıp biliminin kendi içinde artan bilimsel ve teknolojik gelişiminin sosyal alana yansımaları bağlamında anlam kazanmaktadır. Bu ise tıp bilimine özgü bazı öğeleri ön plana çıkarmayı gerekli kılmaktadır ki bunların ilki tıbbi ilaç endüstrisinin ve tıbbi/cerrahi teknolojinin büyük bir hızla gelişimine koşut tıbbi uzmanlığın ve tıbbi bilgi birikiminin çok hızlı bir düzeyde artmasıdır. Bilindiği üzere medikal bakımın ilk kaynağı hekimdir. Bedene cerrahi müdahale ve ilaç kullanımı (özellikle psikiyatrik tedavi amaçlı olanlar), hekimler aracılığıyla kontrol altında tutulur. Hekimlerin teknik uzmanlığı, bilimsellik temelindedir. Sahip oldukları bilimsel bilginin uygulama alanında ise bazı önemli öğelerin de yer aldığı görülür. Belirsiz ya da yetersiz ipuçlarını değerlendirerek teşhiste bulunma, bazı el becerileri, tedavi süresince kişiler arası ilişkileri kullanma gibi 'tıp sanatı' içine giren bu öğeler (Rueschemeyer, 1964: 85) adı geçen teknik uzmanlığı destekler ve dolayısıyla da hekimin mesleki gücünü kuvvetlendirir. Özellikle tıp bilgisine sahip olma, tıp profesyonellerine mesleki bir güç ve otorite kazandıracaktır (Scambler, 1991: 185). Sorumluluk ve gücün sonucu ise uzman kişilere olan güven artışıdır ve bu yine güç ve otoriteyi destekleyecektir.

Tıbbın toplumsal alan üzerindeki kontrolüne, teorisinde önemli bir yer veren düşünürlerden biri Foucault' dur. 1970' lerin başında, başını Foucault' un çektiği ve içinde, Thomas Szasz, Irving Goffman, Ivan Illich gibi düşünürlerin yer aldığı grup, bir Beden Teorisi oluşturma bağlamında, bedenler ve davranışlara ilişkin patoloji ve normların sınırlarına dayalı sürecin bir tıbbi ekspertiz ve diskorse dayalı bir sosyal inşa olduğunu iddia eden tarihsel analogiler geliştirmişlerdir. Bu teorisyen grubu, daha popüler olan 'bireysel/sosyal patolojiler semptomatik olarak ifade edilir ve sağlık/hastalık kavramsallaştırmasına göre teşhis ve tedavi edilebilirler' şeklindeki sosyal/tıbbi analiz modeline karşı çıkmışlardır. Onların bakış açısından hedeftekiler çılgınlar, sapanlar değil, bilgi ve otoritelerini 'kurumu' desteklemek ve sapanı patolojik hale getirmek için kullanan hekimler, davranış bilimciler vb.dir (Nye, 2003: 115-116).

Bu temel görüş çerçevesinde Foucault, o dönemde 'tıbbi karışma' kavramı ile tıpsallaştırmayı işaret etmekte, insan bedeni ile insan davranışlarının zamanla daha yoğun olarak tıpsallaştırmanın bir parçası olacağını haber vermektedir.

Foucault' nun temel ilgisi, kısıtlı bir kent mekânı içindeki sayıları giderek artan bedenlerin yarattığı sorundu. Demografi, kriminoloji, sosyoloji ve tıp ve toplum hekimliğinin ortaya çıkışında da bu sorun temel bir rol oynamakta ve bedenler bir kontrolün öznesi durumuna gelmektedir (Foucault, 2000: 207; Foucault, 1995: 560–600). Bilginin ve gücün birlikteliğine dayalı bu kontrolün kendini gösterdiği alanlardan en belirginini tıptı ve hekimlerin bedenler üzerindeki kontrolü tıp bilimine dayalıydı (Armstrong, 1987: 69; Stauth & Turner, 1997: 261–262). Bu nitelikleriyle hekimler, bir sosyal kontrol ajanı konumuna gelmekte ve özellikle psikiyatrik kaynaklı tanımlama ve tedaviler aracılığıyla, hâkim değer sisteminin gerekliliklerine uygun olmayan davranış ve durumlardan bireyleri alıkoymada (Conrad, 1987: 125) bu konuları daha da netleştirmektedir. Bu noktada 'patolojik' in 'normal' den ayrılması çok anlamlıdır. Çünkü 'patolojik', 'normal' in bozulmasıdır (Tekelioğlu, 1999: 17). Dolayısıyla da bu bozulmanın ölçütleri tıp tarafından belirlenmekte ve bu kurumun modern bir baskısı olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan bedenleri artık klinik ve tıbbi bilginin sınırları içindedir; hastalık tekil beden içerisinde sınırlandırılmakta, sınırlarını/koşullarını artık modern tıp kurumu belirlemektedir ve bu tıbbi iktidarın bir görünümü olmaktadır (Foucault, 2002: 60–80).

Foucault çizgisinde konuya yaklaşan I. Illich' e göre de toplum, hastalığı, kimin hasta olduğunu, bu kişilere ne yapılabileceğini belirleme ayrıcalığını hekimlere devretmiştir. Sapmalar artık yalnızca tıbbın uygun gördüğü ölçüde 'meşru' dur (Illich, 1995: 14). Tıpsallaştırmaya, sosyal iatrogenез kavramıyla işaret eden Illich' e göre tıp, denetlenemeyen bir otorite olarak bedenlerimiz üzerindeki haklarımıza tecavüz etmekte, ilaç tüketimini teşvik ederek toplumun hastalıklı yapısını güçlendirmekte ve dolayısıyla da insanların kendi zaafı ya da bozukluklarıyla baş etme potansiyellerini yok etmektedir.

Tıp mesleği, üniversite eğitilmiş elit bir tabakanın sınıfsal gücün yapısı üzerindeki hâkimiyetinin belli bir sektördeki görünümüdür. Tıp her toplumda, hukuk ve din gibi, neyin normal, neyin anormal/patolojik olduğunu belirler. Diğer bir deyişle 'hastalık' kavramı içine nelerin gireceğine ve dolayısıyla da kimin 'hasta' olduğuna tıp karar verir. Hekim, bu kararı veren tıp profesyoneli (Illich, 1995: 41).

Tıp profesyoneli için, ona profesyonel hâkimiyeti ve gücü veren 'bilgi' ye sahiplik, adı geçen bu karar verme içeriğinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkar. Bu noktada da belirli monopolistik ayrıcalıkları ve ödülleri elde etme ve sürdürmede bir mesleki strateji olarak görülen profesyonelleşme için de çok

önemlidir (Turner, 1995: 129). Üstelik bu bilgi günümüzdeki bilgiler skalasının en üstünde yer alan ve elde edilmesi çok zor bilgi ise...

Tıpsallaştırmanın nedenleri bağlamında tıbbi detaylı bir şekilde analiz edenlerden biri de I. K. Zola' dır. Zola' ya göre, tıbbın toplumsal alandaki hâkimiyeti ya da etkisi yeni değildir; 20. YY' da birdenbire ortaya çıkmamıştır. Tıp, toplum sağlığı ve psikiyatri alanlarında desteklenen yasal güç ve yasalar aracılığıyla, doğum, ölüm, salgın hastalıklar, karantinalar, akıl hastalıklarının iyileştirilmesine ilave olarak belirli hak ve özgürlüklerinin ellerinden alınmasının yasallaştırılması gibi konularda siyasi otoritenin bir kolu/gücü olarak hizmet görmüştür (Zola, 1990: 398).

Zola'ya göre tıbbın toplumsal alana olan hâkimiyeti bir derece sorunudur ve bunda dört temel sosyal nedensel süreç etkili olmaktadır. Bunlardan ilki toplumsal yaşamın tıp ile ilgili olabileceği düşünülen her ögenin tıbbın alanına dâhil edilmesidir. Tıbbın hastalığın etiyolojik modelinden, çok faktöryelli, hastalığın anlaşılmasında, tedavisinde ve önlenmesinde sosyal hayata ilişkin davranış / tutum, alışkanlık vb.yi içine alan bir modele yönelmesi burada etkili olmuştur. Dolayısıyla da tıp, sosyal yaşama olan hâkimiyeti çok daha kolay elde etmiştir.

İkinci neden, belirli bazı teknik prosedürlerin kontrolünün tıbbın tekeline geçmesidir. Bu süreç tıbbı ait cerrahi girişimde bulunma ve ilaç kullandırmaya ilişkin hakların 'hastalığı tedavi etme'nin ötesine geçmesine işaret etmektedir. Özellikle keyfi estetik girişimlerin ötesinde bir 'moda' yaratma durumu bile söz konusu olmaktadır.

Zola' nın vurguladığı üçüncü neden ise, tıbbın 'tabu' sayılan bazı alanlara girme hakkını ele geçirmesi ve kısırlık, iktidarsızlık, cinsel soğukluk, vb. gibi alanları üzerinde tek ve son otorite olarak ortaya çıkmasıdır.

Sonuncusu ise, belki de bu üçünün bir birikimi olarak, tıbbın ilgi alanında kalan her şeyin, sağlıklı bir yaşam ile bağlantılandırılmasıdır (Zola, 1994: 54-62). Dolayısıyla herhangi bir nedenle bir şeyin doğru ya da güvenilir olduğunu göstermek için artık onun 'sağlıklı' olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Sağlıklı olma ölçütleri alana ve konuya göre değişmekle birlikte, amaç ortaktır. Örneğin politikada veya ekonomide var olan politik ya da ekonomik yapılanmaların 'sağlıklı' (ya da sağlıksız) olma hali artık baş söylemlerden birini oluşturmaktadır.

Süreç

Kavram ve nedenler boyutunda temel görünümü ortaya konan tıpsallaştırma, elbette, içinde yer aldığı toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel sistemleri ile de etkileşime girmekte ve sonuçta farklı derecelerde ve bağlamlarda ortaya çıkabilmektedir. Burada vurgulanmak istenen şudur: Tıpsallaştırmayı bir 'durum' olarak görmek yerine derecesel şekilde ve farklı bağlamlarda (sosyal / ekonomik / siyasi ve kültürel sistemlerle etkileşimiyle) ortaya çıkan bir 'süreç' olarak görmek gereklidir (Conrad, 1992: 220). Bu savı gerekli kılan ise tıpsallaştırmanın bazı alanlarda daha çok, bazı alanlarda kısmen, bazı alanlarda ise daha az (başlangıç aşamasında) görünür olmasıdır.

Adı geçen bu derecesel boyutlara sahip olarak bir süreç şeklinde görülmesi gereken tıpsallaştırmada, bu derecelenme görüntülerine neden olan faktörler tam olarak bilinmemekle beraber, tıbbi gözetim ve girişimlerin bazı alanlarda çok daha kolay olması, sorunlara ilişkin birbirine zıt tanımlamaların olması, bazı tıbbi profesyonel uzmanlık gruplarının maddi yönden daha fazla desteklenmesi gibi faktörlerin etkili olduğu söylenmektedir.

Tıpsallaştırmanın en üst derecede görüldüğü alanlardan biri alkolizmdir. Alkolizmin nedenlerinden çok tedavisi aşamasında oldukça etkin olan tıpsallaştırma yine, doğum (gebelik ve sonrasına ilişkin olarak da), ölüm gibi alanlarda son derece hâkim bir görüntüye sahiptir.

Derecesel olarak kısmen etkin olduğu alanlara örnek ise menopoz, andropoz sorunları, seksüel fonksiyonsuzluklar ve farklılıklar gösterilebilir.

Tıpsallaştırmanın yeni yeni, çok daha az etkin olduğu alanlara ise eşe taciz / suistimal ve (toplumsal) cinsiyetin bireysel farklı görünümleri örnek gösterilmektedir (Conrad, 1992: 221–222).

Tıpsallaştırmanın elbette bu farklı derecesel görünümleri yukarıda değinildiği üzere sosyal faktörlerle etkileşimi bağlamında farklı toplumlarda farklı derecesel düzeylere sahip olabilir. Fakat cinsiyet bazında hâkim olduğu alanlar değerlendirildiğinde, tıpsallaştırmaya dâhil olan alanların daha çok 'kadınlar' a ait olduğu gözlenmektedir. Diğer bir deyişle dövülme, cinsel taciz, obezite, anoreksia, bulimia, doğum, kürtaj, kısırlık, seksüel fonksiyonsuzluk, menopoz gibi alanlar dikkate alındığında, kadınların, tıpsallaştırma sürecine, erkelere göre daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir.

Dolayısıyla da tıpsallaştırma hem etkin olduğu farklı dereceleri bağlamında hem de muhatap olan cinsiyetlerin oransal yoğunluğu bağlamında incelenmelidir. Elbette bu bakış, incelendiği toplumun; sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi niteliklerinin de analize dâhil edilmesini de talep etmektedir.

4. Tıpsallaştırmanın Sonuçları ve Tıbbın Toplumsal Normaliteyi Sağlaması

Toplum içinde tıpsallaştırma sürecinin etkin olması, elbette, derecesel görünümüne paralel olarak bir takım sosyal sonuçlara sahiptir ve bunlara aynı zamanda tıbbın, toplumsal normaliteyi belirlemesinin bir göstergesi olarak bakılmalıdır.

Sürecin işleyişinin temelinde ‘hastalık’ a sebep olan faktörler demetinin, sosyal alana genişlemesiyle birlikte, hastanın bedensel semptomlarına ek olarak çalışma yaşamı, mesleği / işi, ev yaşamı, uyuma / yeme alışkanlıkları vb.nin de, bir tıbbi tetkik alanı olarak ele alınması yer almaktadır. Bu ise, tıbbın ilaç önerme ve cerrahi girişimde bulunma hakkıyla birleştiğinde, tıbbın bireye ve topluma ilişkin belirli düzenlemelere gitme ve söz sahibi olma /otorite kurmaya ilişkin yetki alanının genişlemesi gibi bir sonuca yol açacaktır.

Bir uzman olarak hekimin ‘hastalık’ ı tanımlama (ve dolayısıyla da tedavi etme) monopolisi vardır. Fakat bu ‘tanımlama’ nın fiilen ipso facto olup, tıbbi bir problem sayılmayan alanlara yayılması, sorunu kamunun alanından ve kontrolünden çıkarıp, hekimlerin tartıştığı ve kontrolünün bulunduğu tıbbi alana kaydırmak demektir. Bu ise P. Conrad’ ın ‘uzman kontrolü’ dediği tıpsallaştırma sürecinin bir sonucudur (Conrad, 1987: 126).

Conrad’ ın işaret ettiği bir başka sonuç, tıbbi sosyal kontroldür. Sapan davranışı, tıbbi bir sorun olarak tanımlamak, daha önce öyle düşünülmeyen ya da tanımlanmayan, öyle yapılır hale getirmektedir ki bu ise bir tür sosyal kontrol alanı açmaktadır. Conrad’ a göre (Conrad, 1987: 127) üç tıbbi sosyal kontrol tipi bulunmaktadır: İlki sosyal ve tıbbi yararları ideolojik boyutta gerçekleştiren bir tıbbi modeli empoze eden tıbbi ideolojidir. İkincisi tüm tıbbi profesyonellerin örgütsel bir konteks içinde bilgi sağlayıcı ve teknisyen olarak yer aldığı tıbbi işbirliğidir. Sonuncusu ise tıbbi teknolojik sosyal kontroldür ki ilaçlar, teknolojik araçlar ve cerrahi aracılığıyla tıbbi kontrolün uygulanmasını

vurgular. Bu üç tür kontrol aracılığıyla tıp, etkin olduğu alanlarda, bir sosyal kontrol uygulamakta ve 'sapma' lar üzerinde etkili olmaktadır.

Tıp profesyonellerinin davranış ya da durumları 'patolojik' olarak tanımlaması, tıbbi kuralların sadece 'olanı değil, 'olması gerekeni de belirlemesine neden olmuştur. Dolayısıyla da toplumsal yaşama dair sosyal normları yaratmasını ve desteklemesini sağlamıştır. Örneğin hiperaktiviteyi, tıbbi olarak tanımladığında, ne şekilde davranılması gerektiğini de sosyal olarak belirlemektedir. Yine çocuk sahibi olmayan kadınları kendi alanına dâhil ettiğinde, 'her kadının çocuk sahibi olması gerektiği' şeklindeki sosyal normu da desteklemiş olmaktadır (Reisman, 1987: 104).

Tıpsallaştırmanın üçüncü sosyal sonucu sosyal problemlerin 'bireyselleştirilmesi' dir. Sosyal problemler ve sapan davranışlar, bireysel değil, sosyal bir içerik ve sistemler içinde değerlendirilir (Wildes, 1999: 18). Fakat sorun, sosyal yerine medikal bir konteks içine dâhil edildiğinde, sapan davranışları sosyal sitemin semptomatik çıktıları olarak görme yerine bireysel semptomlar olarak görme ve dolayısıyla da sosyal ve kamunun sorumluluğunu ortadan kaldırma hâkim bir eğilim olarak ortaya çıkmış olur. Soruna ilişkin sorumluluk veya yükümlülükler toplumdan, bireye doğru kayar. Sapan durum ya da davranış aynı olmasına rağmen, tanımlama ve sonuçlar farklılaşmış, sorumluluk artık farklı bir boyuta geçmiştir.

Sapan davranış ya da durumun depolitizasyonu ise yine yukarıdaki sonuçlarla bağlantılı olarak karşımıza gelmektedir. 'Sosyal olan' ın, 'tıbbi olan' a çevrilmesiyle birlikte, 'sosyal olan' ın içeriğindeki 'istenmeyen' in ortaya çıkışına sebep olan sosyal, ekonomik, kültürel vb. öğelerin sorumluluğunun göz ardı edilmesiyle, aile, eğitim, siyaset, hukuk vb. gibi alt sosyal sistemlerin de sorun üzerindeki sorumluluğu ortadan kaldırılmış ya da büyük ölçekte göz ardı edilmiş olmaktadır (Conrad, 1987: 128). Dolayısıyla da sosyal boyutta çözüme yönelik sosyal ve siyasi içerikli politikaların üretilmesi/işletilmesi engellenmekte ve bir depolitizasyon durumu oluşmaktadır.

Bu süreç içinde belki de üzerinde durulması gereken son bir sonuç, 'hastalık' şeklinde tanımlanan durumların çoğalmasıyla birlikte hem hekimler hem de kuruluşlar/örgütler açısından genel bir talep ve hizmet genişlemesinin söz konusu olmasıdır. Bu ise hem mesleki hem de örgütsel boyutta yeniden yapılandırılmaları ve donanımları artırıcı çalışmaları gerekli kılmakta ve meslek/bilim olarak hekimlik ve tıbbın otoritesini güçlendirmektedir.

Yukarıda değinilen tıpsallaştırmanın sosyal sonuçları, adı geçen kavramın nedenleri ve sürecine koşut olarak ortaya çıkmakta ve bu bağlamda toplumsal normaliteyi sağlamada oldukça etkin olmaktadır. Kavramın ortaya çıktığı iki düzlem, belirli davranış ya da durumlara tıbbi anlamlar verilmesi ve bunun tıpsallaştırma temelinde formalize edilmesi, hem içerik hem de kurumsal düzeyde tıbbin toplumsal alana hâkimiyetinin temel basamaklarını oluşturmaktadır.

Tıpsallaştırmanın kavram, neden ve süreç temelindeki gelişiminde de görüleceği üzere her oluşum, tıbbin toplumsal alanda hâkimiyetinin izlerini taşımakta ve 'olması gereken' in sınırlarını belirleyip, 'olan' in sınırlarını daha da keskinleştirmektedir. Tıbbi sosyal kontrolün ve bedenler üzerindeki mutlak hâkimiyetinin de bir göstergesi olan bu sonuçlar çerçevesinde, toplumsal normaliteyi belirleme işlevi tıbbı, diğer alanlara nazaran çok daha üst düzeyde bir güç ve otorite sağlamakta ve bunun her toplumda az veya çok gelişeceğini sinyallerini vermektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

İstenmeyen davranışı gerçekleştiren kişi, toplumun formel ya da informel yargılama sistemleri tarafından cezalandırılır. Buradaki sav, kişinin bu davranışı bilerek yapmış olmasıdır. İstenmeyen davranış eğer 'hastalık' şeklinde tanımlanıyorsa, bu kişiye terapi/tedavi uygulanır. Buradaki temel sav ise, bu kişinin, sosyal normlara uymak istediği fakat bazı nedenler/koşullar sonucunda bunlara uyamadığıdır. Görülüyor ki her iki sosyal tepki çok farklıdır. Her iki birey üzerinde de bir nitelendirme vardır: 'Suçlu' (sapan) ve 'hasta'. Her iki nitelik de aslında toplumun sosyal kontrol tarzını simgelemektedir. Suçlu niteliği kişinin istenmeyen davranışı bilerek yaptığını ve cezalandırılması gerektiğini, hasta niteliği ise kişinin bu davranışı istemeyerek yaptığını ve dolayısıyla da tedavi edilmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Toplumlarda gözlenen sosyal kontrol biçimlerindeki ortak nokta (formel ya da informel olsun), kişinin ve dolayısıyla da toplumun, ortaya çıkan durumdan dolayı sorumlu olmalarıdır. Birey ve toplum, sosyalizasyon süreci ve içinde yer alan sosyal ajanları ve kurumlarıyla bu davranış / durumda görece sorumluluğa sahiptir. Dolayısıyla da toplumsal sistem ve alt sistemler boyutunda, çözümler aranmalıdır. Fakat tıpsallaştırma sürecinde kişi ve toplum, ortaya çıkan durumdan/davranıştan sorumlu tutulmamaktadırlar. 'İstenmeyen'in

ortaya çıkışında her ikisinin de sorumluluğu azalmakta, hatta bazı durumlarda ortadan kalkmaktadır. Sonuçta da birey bazında 'suçlu' olmaksızın 'hasta' olmak daha tercih edilen bir pozisyonudur.

Fakat bu durum, yani tercih etme daha çok toplumun sosyal kontrol biçimine öncelik vermesiyle, yani tıpsallaştırmanın sağlamış olduğu kontrol biçimine yönelmesiyle ortaya çıkan bir görünümdür de. Bu yönelimle, legal sistemin yanında, medikal sistemin de bir sosyal kontrol ajanı olarak ortaya çıkması sağlanmıştır. Tıpsallaştırma süreciyle birlikte topluma karşı olan bu eylem ceza yerine tedavi ile karşılanmış ve suçlu / sapan yerine hasta statüsü başat konum olmuştur. Böylece de tıpsallaştırma, sosyal yaşamın diğer alanlarında da belirleyici olmuş, bazı toplumsal normları pekiştirici ve sürdürücü rolünü üstlenmiştir. Bahsedilen sosyal süreçlerin etkisi sonucu, normal olmayan ya da sapanın, görece ağırlığını medikal sistemden yana kullanmasıyla, (onun yardımıyla) topluma yeniden kazandırılması bu rolün temel içeriğidir. Bu ise, onun sonuç olarak toplumsal 'normal' i yerine getirici işlevine işaret etmektedir.

Tıpsallaştırma süreci içindeki oluşumlar ile toplumlar açısından sonuçları, her toplumun kültürel iklimi ve sosyo-ekonomik/politik yapılanması çerçevesinde farklılıklar göstermekle birlikte, dikkatle ele alınıp incelendiğinde görülecektir ki işlevsellik noktası ortaktır: Toplumsal normaliteyi sağlamak, diğer bir deyişle, bir sosyal kontrol ajanı görünümü alarak, toplumsal düzeni sağlayıcı bir işlev görmek.

Dar çerçevesi içinde sapmanın tıpsallaştırılması, geniş çerçevede ise 'yaşamın tıpsallaştırılması' şeklinde karakterize edilen tıpsallaştırma sürecinin, bu işlevi oldukça belirgin bir tarzda yerine getirdiği günümüz gelişmiş toplumlarından, gelişmekte olanlara sıçradığı çeşitli gözlemler ve deneyimlerden çıkarılabilmektedir. Son olarak, özellikle tıp sosyolojisinde önemli bir tartışma alanı olduğuna inanılan sürecin, toplumumuzda da ne çeşit görünümler aldığı, detaylı araştırmalarla ortaya çıkarılmalı ve çıkacaktır düşüncesindeyiz.

Kaynaklar

- Armstrong, D. (1987), "Bodies of Knowledge: Foucault and The Problem of Human Anatomy", *Sociological Theory and Medical Sociology*, Graham Scambler (Der.), London: Tavistock Pub.
- Clinard, M. B. (1963), *Sociology of Deviant Behavior*, USA: Holt-Rinehart and Winston,
- Conrad, P. (1987), "The Discovery of Hyperkinesis: Notes on the Medicalization of Deviant Behavior", *Dominant Issues in Medical Sociology*, USA: H. D. Schwartz (Der.), Random House.
- Conrad, P. (1992), 'Medicalization and Social Control', *Annual Review of Sociology*, Vol: 18.
- Field, D. (1976), 'The Social Definition of Illnesses', *An Introduction to Medical Sociology*, D. Tuckett (Der.), London: Tavistock Pub.
- Foucault, M. (1995), *Deliliğin Tarihi*, Ankara İmge Ktb.
- Foucault, M. (2000), *Hapishanenin Doğuşu*, Ankara: İmge Ktb.
- Foucault, M. (2002), *Kliniğin Doğuşu*, Epon Yay.
- Gerhard, U. (1987), 'Parsons, Role Theory and Health Interaction', *Sociological Theory and Medical Sociology*, G. Scambler (Der.), USA: Tavistock Pub.
- Gerhard, U. (1989), *Ideas About Illness: An Intellectual and Political History of Medical Sociology*, New York: U. Press.
- Illich, İ. (1995), *Sağlığın Gaspı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kurtz, R. A. (1991), *The Sociology of Medicine and Illness*, USA: Allyn and Bacon,
- Mechanic, D. (1978), *Medical Sociology*, USA: The Free Press.

- Nye, R. A. (2003), "The Evolution of the Concept of Medicalization in the Late Twentieth Century", *Journal of History of the Behavioral Sciences*, Vol: 39.
- Oskay, Ü. (1993), "Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar", *Sosyoloji Dergisi*, No: 4 İzmir, E. Ü. E. Fak. Yayınları.
- Reisman, C. K. (1987), "Women and Medicalization: A New Perspective", *Dominant Issues in Medical Sociology*, H. D. Schwartz (Der.), USA Random House.
- Rueschemeyer, D. (1996), "Doktorlar ve Hukukçular: Mesleki Teorisi Üzerine Bir Yorum", *Meslekler ve Sosyoloji*, Z. Cihirlioğlu (Der.), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Siahpush, M. (1999), "A Sociological Critique of Alternative Medicine: Liberation or Disempowerment?", *Social Alternatives*, Vol: 18 Oct.
- Stauth G. & Turner B. S. (1997), *Nietzsche' nin Dansı*, İstanbul: Ark Yayınları.
- Tekelioğlu O. (1999), *M.Foucault ve Sosyolojisi*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Turner B. S. (1995), *Medical Power and Social Knowledge*, Sage Pub.
- Twaddle, A. (1973), "Illness and Deviance", *Social Science and Medicine*, October.
- Verweij, M. (1999), "Medicalization as a Moral Problem for Preventive Medicine", *Bioethics*, Vol: 13.
- Wildes, K. (1999), "Medicalization and Illness", *America*, Vol: 180.
- Zola, I. K. (1990), "Medicine as an Institution of Social Control", *The Sociology of Health and Illness*, P. Conrad (Der.), USA: St. Martin Press.
- Zola, I. K. (1994), "Sağlık ve Köreltici Tıp", *Profesyoneller İktidarı*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Summary

The behavioral expectations of the sick status allows the incumbents to behave in a manner different from what is considered normal. From Parsons' perspective, the sick status is a deviant one. The incumbent has the right to give up normal social activities.

As a consequences of changing definitions of specific social conditions, attitudes toward several deviant behaviors are also changing. Thus, several of yesterday' s crimes and deviant behaviors are today' s sicknessess. In a different way, some activities and conditions once perceived as socially deviant are increasing being perceived as medical conditions. It is a process of medicalization of deviance. Criminals are punished by society, but sick persons received therapy because it is assumed that he / she wants to conform to the norms but some conditions prevents correct behavior. The effect is that doctors and other health personnel are gaining control over large area of behaviors and conditions and as a results of this process, medicalization and health system has a function of social control agency.

GASP SUÇUNU İŞLEYENLER ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: ELAZIĞ E TİPİ CEZAEVİ ÖRNEĞİ

A Sociological Research on the People Committed Robbery: The Case of Elazığ E Type Prison

*Zahir KIZMAZ**

Abstract

This study aims to investigate robbery crime and criminals who are imprisoned in Elazığ E type prison. The increasing tendency of this crime required such a study. With this regard, the research has been carried out in order to put forward some findings regarding the socio-economical, demographic and cultural profiles of the people who committed robbery crime. To collect the needed data a questionnaire was administered in the prison. The total number at robbery criminals was 20.

Keywords: Crime, Robbery, Criminal profile

Özet

Bu çalışma, Elazığ E tipi cezaevinde tutuklu/hükümlü bulunan gasp suçlularını konu edinmektedir. Ülkemizde son dönemlerde, gasp suçlarındaki eğilimin artması, konunun incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede araştırma, gasp suçunu işleyenlerin; sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel profiline ilişkin bazı bulgular ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bilgi toplama aracı olarak, anket kullanılmıştır. Araştırma grubunda toplam olarak 20 gasp suçundan tutuklu/hükümlü bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Gasp, Suçlu profili

* Dr., Araş. Gör., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

1. Giriş

Suç, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli toplumsal problemlerin başında gelmektedir. Ülkemizde son dönemlerde, bazı suç türlerinde - özellikle gasp, kapkaç ve tecavüz - gözle görülür bir artışın gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Hiç kuşkusuz, suç olaylarında gözlemlenen bu artış eğilimi, ülkemizdeki değişim süreci ve ekonomik kriz olgusu ile yakından ilintilidir.

Conklin suçları genel olarak; geleneksel suçlar, beyaz yakalı suçlar, organize suçlar ve kurbansız suçlar şeklinde bir ayrıma tabi tutmaktadır. O, şiddet suçları (adam öldürme, ırza tecavüz, gasp, yaralama) ile mala yönelik suçları (hırsızlık, dolandırıcılık, ev soyma, oto hırsızlığı) geleneksel suçlar kategorisi içerisinde yerleştirmektedir (Conklin, 1989: 35). Conklin tarafından geliştirilen bu suç kategorilerine bakıldığında, soygun-gasp suçunun, şiddet suçu başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Ülkemizde ise gasp suçu, hukuksal olarak mala karşı işlenen suçlar içerisinde yer almaktadır.

Gasp-soygun suçları yabancı literatürde; birine veya birilerine ait her hangi bir şeyi, şiddet kullanarak veya şiddet kullanma tehdidinde bulunarak almak veya almaya teşebbüs etmek şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, gasp suçunun iki unsuru içerdiğini ortaya koymaktadır: 1. Başkasına ait bir şeyi almak, 2. Bunu, güç veya şiddet kullanarak yapmak (Vito & Holmes, 1994: 261; Adler v.d., 1995: 247; Conklin, 1989: 40; Gottfredson & Hirschi, 1990: 28; Beirne & Messerschmidt 1991: 97; Livingston, 1996: 164). Diğer bir ifade ile gasp suçu; ekonomik bir çıkarım/kazancın, şiddet tekniklerinin kullanılmasıyla elde edilmesini tanımlanmaktadır. Bu çerçevede yapılan tanımlar, aslında gasp suçunun hem mala yönelik, hem de şahsa karşı (şiddet) işlenen bir suç özelliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *Asayiş Olayları Genel Değerlendirmesi* adlı (1998: 10) broşürde; gasp –soygun suçları; gasp ve yağma suçları; şahıstan gasp, ikametgâhtan, işyerinden, bankadan gasp, araç sürücüsünden gasp, araç gaspı, zorla senet imzalatma, adam kaldırma (fidye amaçlı) gibi bir kaç gruba ayrılmaktadır. Gasp türleri içerisinde, ülkemizde en çok işlenen suç türü ise, “şahıstan gasp” şeklinde olanıdır (Bkz. www.egm.gov.tr/asayis/istatistik).

Türk Ceza Kanununda gasp suçu, ağır cezayı gerektiren bir suç niteliğini taşımaktadır. TCK'nın 495, 496, 497, 498, 499 maddelerinde, gasp-soygun suçları için 10 yıldan 20 yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmektedir.

Örneğin TCK'nın, 495. maddesine göre "Her kim, menkul bir malın zilyedini veya cürüm mahallinde bulunan bir başkasını cebir veya şiddet kullanarak veya şahsen veya malen büyük bir tehlikeye düşüreceği beyanı ile tehdit ederek o malı teslim yahut o malın kendi tarafından zaptına karşı sükût etmeye mecbur kılsa on seneden yirmi seneye kadar ağır hapis cezasına mahkûm olur". Kanunun 496 maddesinde ise, zorla senet imzalatırma için de aynı ceza öngörülmektedir. Madde 497'de ise, bu cürümlerin geceleyin veya silah ile tehdit ederek işlenmesi durumunda bu eylem için, on beş yıldan yirmi yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmektedir (Türk Ceza Kanunu, 1997: 161-162). Görüldüğü gibi, TCK' da bu suç için öngörülen ceza, hırsızlık suçlarına nispeten daha ağır bir yaptırımı öngörmektedir. Gasp suçları için öngörülen cezai yaptırımın ağır koşullar içermesine rağmen, bu suçun hala nasıl işlenebildiği, burada yanıtı aranması gereken önemli bir hususu oluşturmaktadır. Bu çerçevede burada, gasp suçunu işleyenlerin genel profilleri saptanarak, bu suçun işlenmesinde etkili olan nedenler irdelenmeye çalışılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

Gasp suçunu işleyen bireylerin suçluluk durumu; sosyal kontrol, sosyal öğrenme, alt-kültür, sosyal çözülme, rasyonel tercih, anomi, etiketleme v.b. çok sayıda geleneksel suç kuramları veya birden fazla kuramların bir araya getirilmesi ile oluşturulan tümleşik/entegre suç modelleri bağlamında çözümlenebilir. Ancak burada gasp suçu, büyük ölçüde, "yaş katmanlı enformel sosyal kontrol" (age graded theory of informal social control) yaklaşımı ile rutin eylemler (routine activities) kuramı perspektifinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Yaş katmanlı enformel sosyal kontrol kuramı, Sampson ve Laub tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu kuram, sosyal kontrol teorisinin daha geniş bir versiyonu niteliğindedir denilebilir.

Yaş katmanlı enformel sosyal kontrol teorisi, bireylerin suça eğilimli olma nedenlerini/kaynaklarını, onların çocukluk dönemlerindeki "sosyalleşme biçiminde" aramaktadır. Diğer bir deyişle, bu kuram suç olgusunun analizinde "çocukluk deneyimlerine" büyük bir önem atfetmektedir. Bu kuramın diğer bir özelliği ise - çoğu kuramların aksine - suç olgusunu, gelişimsel ve dinamik bir çerçevede ele almasıdır. Mazerolle "*Understanding Illicit Drug Use: Lessons From Developmental Theory*" adlı çalışmasında, Sampson ve Laub tarafından geliştirilen bu kuramı ele almaktadır. Mazerolle'nin bu çalışmasına dayanarak, kuramın içerdiği ana temaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Bu kuram, ailenin ekonomik yapısının çocuğun sosyalleşmesindeki önemine odaklanmaktadır. Bu çerçevede kuram, yoksulluk veya olumsuz ekonomik göstergelerin aile bireyleri arasındaki ilişkileri - özellikle de çocukların sosyalleşmelerini - olumsuz etkilediğini varsayarak, bu olumsuzlukların bireylerin toplumsal yapıya olan bağlılığının gelişiminde önemli sorunlar oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle bu kurama göre, söz konusu sorunlar/olumsuzluklar, bireylerin okula olan bağlılıklarının zayıflamasına yol açarak, onların suça katılma olasılıklarını arttırmaktadır.

2. Kuramın diğer bir varsayımı da, erişkin sapkınlığı veya suçluluğunun, ergenlik ve ilk çocukluk döneminde gerçekleştirilen sapkın davranışlar ile güçlü bir biçimde ilişkili olduğudur. Bu yaklaşım, kuramın, anti-sosyal davranış yapısının süreklilik arz ettiği görüşünü savunduğunun belirgin bir kanıtı olmaktadır. Bu çerçevede kurama göre, bireyin gelecekte herhangi bir suç eylemini gerçekleştirmesinin en belirgin göstergesi, onun geçmiş yaşamındaki sapkın tutumlara katılımında veya anti-sosyallik durumunda aranmalıdır.

3. Bireyin, anti-sosyal yapısının veya suç işleme eğiliminin giderilmesi ve toplumsal değer ve normlar paralelinde davranış sergileyebilmesi, onun çocukluk döneminde deneyimlemiş olduğu enformel sosyal destek koşuluna bağlıdır. Bu bakış açısından hareketle, geleneksel sosyal denetim veya enformel sosyal sermaye faktörleri sayesinde bireyin suça eğilimli yapısının giderilebileceği öngörülmektedir. Bu çerçevede Sampson ve Laub, eşler arasında güçlü bağların gelişmesinin ve bireylerin iş sahibi olmalarının, onların toplumsal değer ve normlarla örtüşen tutumlar sergilemelerinde büyük bir önem taşıdığını ileri sürmektedirler (Mazerolle, 2000: 193).

Gasp-soygun suçunun açıklanmasında başvurulabilecek ikinci yaklaşım da, rutin eylemler kuramıdır. Bu kuram, Cohen ve Felson (1979) tarafından formüle edilmiştir. Rutin eylemler kuramı, suç davranışının meydana gelmesini üç temel faktörle açıklamaktadır: 1. Motive olmuş suçlunun (motivated offenders) varlığı, 2. Suç işlemek için uygun hedef/hedeflerin varlığı ve 3. Yeterli düzeyde koruma önlemlerinin olmayışı (Benzeri görüş için Bkz. Akers, 1999: 27; Miethe & Meier, 1994: 36; Bohm, 1997: 80; Sheley, 1995: 175-181). Cohen & Felson'a göre, suçun meydana gelmesi, bu üç unsurun birliktelik koşuluna bağlıdır. Bu çerçevede onlar suçun, toplumdaki meşru fırsat yapısından ve bireylerin özgür yaşama eğilimlerinden kaynaklandığını düşünürler. Bu nedenle, onlara göre gündelik yaşama ilişkin bazı değişikliklerin yapılması, suçta azaltıcı bir etki yapabilir. Suçun azaltılmasında en büyük sorumluluk, potansiyel suç mağduruna düşmektedir. Bu çerçevede bireylerin, kendilerini suç eyleminin kolay bir hedefi olmaktan çıkarmaları gerekmektedir

(Bohm, 1997: 80). Cohen ve Felson, suç işleme açısından bazı mekânların veya ortamların, diğer yerlere kıyasla daha çok elverişli koşullar sunduğunu ileri sürmektedirler (Williams & McShane, 1999: 236–237).

Gasp suçunun işlenilmesinde çok sayıda sosyal unsurun etkili olduğu da bir gerçektir. Bu faktörler içersinde özellikle aile ve okula ilişkin sorunlar, sapkın akran grubunun varlığı, yoksulluk, silahlara kolaylıkla ulaşma, alkol ve uyuşturucu kullanma gibi toplumsal ve bireysel faktörler, bireylerin bu suçta yönelmelerinde önemli rol oynamaktadır denilebilir.

Araştırmacılar, gasp-soygun suçlarının meydana gelmesinde farklı sosyal değişkenleri ele almışlardır. Bunlardan bazıları, yoksulluk ve yerleşim alanları arasındaki hareketliliğe dikkat çekerken, bazıları da kişi başına düşen gelir durumuna odaklanmışlardır. Aynı şekilde bazı suç araştırmacıları da, gece vakitlerinde evin dışında, boş zaman aktiviteleri içinde bulunma ile gasp ve saldırı suçları arasındaki ilişkiye değinmiştir. Aile yapısı ile gasp/soygun suç oranları arasındaki ilişkiyi saptayan bazı araştırmaların da var olduğunu burada belirtmek gerekmektedir. Kısacası; rutin eylemler ve yaşam stillerine ilişkin göstergeler ile gasp-soygun suçları arasında yakın bir ilişki vardır (Bkz. Sheley, 1995: 182).

Soygun suçları üzerinde en önemli çalışmalardan biri Conklin'e aittir. Conklin (Bkz. Hagan, 1990: 244-245; Adler v.d., 1995: 248; Siegel, 1989: 273-274; McCaghy, 1980: 142-144), Massachusetts cezaevinde hükümlü olarak bulunan 67 soyguncu ile yaptığı görüşmelerden elde ettiği verilerden hareketle, soyguncularla ilgili dörtlü bir tanımlama biçimi geliştirmiştir:

1. Profesyonel soyguncular (professional robbers): Bu grupta yer alan soyguncular, soygun eylemini bir geçinme kaynağı olarak gerçekleştirmektedirler ve bu nedenle bunlar, uzun süreli olarak suç işlemektedirler. Profesyonel soyguncuların diğer bir özelliği de, suçu rasyonel ve planlı bir biçimde işlemeleridir. Ayrıca, bunların suç ortaklarının olması, büyük miktarda servet gasp etmeleri ve hedonist bir yaşam biçimine sahip olmaları, önde gelen diğer özelliklerini oluşturmaktadır. Özellikle hedonist bir yaşam biçimini benimsemeleri, soygun suçlarını işlemelerinde etkili bir unsur olmaktadır.

2. Fırsatçı soyguncular (opportunistic robbers): Bu, en yaygın soygun biçimidir. Bu kategoride görülen soyguncular, bu suçu uzun erimli olarak işlemezler. Bunlar, düşük düzeyde parasal nedenlerle suç işlemektedirler. Bu grupta yer alan soyguncular, özellikle giyim gereksinimlerini ve diğer

harcamalarını karşılamak için ekstra paraya ihtiyaç duyduklarında, suç işlerler. Fırsatçı soyguncular, genelde, yaşlılar gibi kendilerine karşı koyamayacak durumda olanları suç kurbanı olarak seçerler. Genelde soygun suçlarını sıklıkla işlemekten çok, ara sıra ve planlamaksızın işlerler. Genç olmaları, alt sınıftan gelmeleri ve deneyimsiz olmaları, fırsatçı soyguncuların diğer özelliklerini oluşturmaktadır.

3. Bağımlı soyguncular (addict robbers): Bunlar, eroin v.b. diğer madde bağımlıdırlar. Pahalı alışkanlıklarını devam ettirmek veya sürdürmek için gasp suçunu işlerler. Bağımlı soyguncular, profesyonel gaspçılara göre suçu daha az, fırsatçı soygunculara göre de daha çok planlarlar. Ayrıca bunlar, hedefledikleri kadar para isterler ve nadiren silah kullanırlar ve bu yüzden gözdağı vermek için daha çok fiziksel gücü kullanırlar.

4. Alkolik soyguncular (alcoholic robbers): Alkolik soyguncular da gasp suçunu, bir yaşam biçimi olarak tercih etmemektedirler. Bu grupta yer alan soyguncular, soygun suçunu çok az işlerler ve işledikleri suç eylemlerini planlamazlar. Bunlar yaptıkları soygunları çoğunlukla, sarhoşluğun etkisiyle işlediklerini ileri sürerler. Alkolik soyguncular genelde kurbanlarına saldırdıktan sonra onları gasp ederler; çok az tedbirli dirler ve bu nedenle diğer gaspçılardan daha çok tutuklanırlar.

3. Gasp Suçunun Karakteristiği

Bilindiği gibi gelişmiş ülkelerde, soygun/gasp suçları ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların bulgularından hareketle, gasp suçu ve bu suçu işleyenlerin bazı temel özellikleri ortaya konulabilir. Her şeyden önce, gasp suçunu hırsızlık gibi diğer mala yönelik suçlardan ayıran en belirgin özellik; bu suçun, suçlu ile mağdurun etkileşimini gerekli kılması veya suçlu ile mağdur arasında, yüz yüze işlenen bir suç karakteristiğine sahip olmasıdır.

Livingston, gasp suçunu; beklenmeyen, ani ve bazen de dehşet verici niteliği ile hayalimizdeki gerçek suçluluk tanımına uyduğunu belirtmektedir. Ona göre, soygun-gasp suçu, adam öldürme suçlarının aksine genelde, yabancılar tarafından işlenmektedir (Livingston, 1996: 163). Gasp suçunun diğer bir özelliği de, mağdurun bu suçun meydana gelmesinde rolünün çok az olmasıdır (Beirne & Messerschmidt, 1991: 97-98). Suçun işlenmesinde suç mağdurunun rolünün hiç olmaması veya az olması, bu suç türünü adam öldürme suçlarından ayıran önemli özellik olmaktadır. Çünkü adam öldürme suçlarında

*Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi
Örneği*

suçlu ile mağdur, genel olarak birbirlerini tanımaktadırlar ve bazen, cinayetin işlenmesinde, mağdurun tahrik edici veya kısıktırıcı tutumları etkili olmaktadır.

Suçlu ile mağdurun karşı karşıya gelmesi, suç mağdurları açısından; hem fiziksel bir saldırıya maruz kalma (öldürülme, yaralanma, işkence, korkutulma v.b) hem de servetini kaybetme açısından, iki yönlü mağduriyet riskini içermektedir. Diğer bir deyişle, örneğin hırsızlık suçlarında, suç mağdurunun kaybı daha çok ekonomik bir değer ile sınırlı iken, gasp suçunda ise mağdurun, ekonomik kaybın yanı sıra fiziksel olarak yaralanma veya öldürülme riski de söz konusudur.

Soygun suçları ile ilgili farklı ülkelerde yapılan araştırmalara bakıldığında, bu suç türüne ilişkin bulguların, genelde birbirlerine yakın sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bu nedenle burada, sadece birkaç araştırma bulgularından söz edilecektir. Bu çerçevede Ghana'da soygun suçları üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada; soyguncularının genelde erkek, bekâr, işsiz, genç ve düşük eğitilmiş oldukları (%95'i ilköğretim mezunu), çete üyesi (%98) ve sabıkalı oldukları (daha önceden farklı suçlardan cezaevinde yattıkları) bulgusu elde edilmiştir (Gyamfi, 1998: 420).

İngiltere ve Galler'de, gasp suçu ve mağdurlarına ilişkin 2000 araştırma raporu ve tanık ifadelerini temel alarak gerçekleştirilen bir çalışmanın bulgularına bakıldığında; kişisel soygun suçlarının büyük bir oranın, gençler tarafından işlendiği (%42'si, 21 yaşın altındakiler tarafından işlenmiştir), suçluların ve mağdurların genelde erkek oldukları, bu suçun genelde iki veya daha fazla kişi tarafından işlendiği (erkek mağdurlar genelde bir grup tarafından, kadınlar da genelde tek bir suçlu tarafından soyulmaktadır), soygunların çoğunlukla geceleyin, hafta sonlarında ve kamusal alanlarda (sokak, yaya geçidi, metro ve parklarda) meydana geldiği, soygun yapanların önemli bir oranın silah kullandıkları veya silahı kullanmakla tehdit ettikleri görülmektedir. Özellikle ani saldırı ve kapkaç olaylarında, mağdurun yaralandığı bulgusu elde edilmiştir. Genel olarak, her 5 kişisel soygun olayından iki tanesi, yaralama ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, bu araştırmanın ortaya koyduğu başka bir bulgu da; erkeklerin kadınlara nispeten daha fazla fiziksel saldırıya maruz kalmalarının tespit edilmesidir.

Bu araştırma, mağdurların büyük bir çoğunluğunun (%40) iş sahibi insanlardan oluştuğunu ve bunu; okul çocukları, öğrenciler, işsiz insanlar ve emekliler grubunun izlediğini ortaya koymaktadır. Kişisel soygun olaylarında mağdurlardan en çok alınan şeyin, para olduğu görülmektedir. Bunu, mobil telefonlar, kredi kartları ve cüzdan takip etmektedir (www.homeoffice.gov.uk).

Amerika ve diğer ülkelerde yapılan araştırmalar da, buna benzer sonuçlar ortaya koymuştur (Bkz. Barlow, 1993: 161; Siegel, 1989: 271-272; Vito & Holmes, 1994: 26; McCaghy, 1985: 140-142).

4. Türkiye’de Gasp-Soygun Suçlarının Genel Bir Görünümü

Türkiye’de gasp-soygun suçları, işlenen suç türleri içerisinde önemli bir oranı teşkil etmektedir. Aşağıdaki tabloda, bazı suç türlerinin işlenme sıklığı ve bu suçların yıllara göre artış eğilimleri verilmiştir. Bu tabloya bakıldığında, ülkemizde gasp - soygun suçlarında ciddi artışların olduğu gözlemlenmektedir. 2003-2004 yılına ilişkin gasp-soygun ve diğer bazı suçlara ilişkin rakamlar/oranlar şu şekilde verilebilir:

Tablo 1: 2003-2004 Yılları Arasında Meydana Gelen Bazı Suç Olayları ve Artış Oranları

Suç Türleri	2003	2004	Değişim %
Cinayet	2775	2693	-2.9
Gasp-Yağma	3874	4848	25.1
Hırsızlık	95213	105836	11.1
Yaralama	60602	66582	9.8
Cinselsuçlar	8189	8498	3.77

Kaynak: <http://www.egm.gov.tr/asayis/istatistik.asp>

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, 2003- 2004 yılları arasında, cinayet oranlarında düşmenin gerçekleşmesine karşın, gasp-yağma suç oranlarında önemli oranda artışın gerçekleştiği dikkat çekmektedir (%25). Gasp-yağma suç kategorisi içerisinde de, “şahıstan gasp” olayları en çok işlenen suç türünü oluşturmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü’nün buna ilişkin oranlarına bakıldığında; 2004 yılı itibariyle önceki yıla oranla %34.9 oranında artış meydana gelmiştir. Gasp- yağma suç kategorisi içerisinde ele alınan; evden (%-4.5), işyerinden (%-6.0), bankadan (%-80.6) soygun ve adam kaldırma suçlarında (%-52.9) ise azalma meydana gelmiştir. Hırsızlık suç kategorisinde de, en çok artış gösteren suç türü kapkaç ve yankesicilik suç türüdür (%31.2) (Bkz. www.egm.gov.tr/asayis/istatistik).

5. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

5.1. Araştırmanın Problemi

Türkiye genelinde asayiş olaylarında, 2004 yılı itibariyle bir önceki yıla kıyasla %10'luk bir artış meydana gelmiştir (Bkz. www.egm.gov.tr/asayis/istatistik). Artışa ilişkin bu oran, önceki yıla oranla % 10 daha az güvenli hale geldiğimizi göstermektedir. Diğer bir deyişle, ülkemizde son dönemlerde artış eğilimi gösteren suç olayları, giderek toplumsal yaşamı daha bir tehdit eder hale gelmiştir. Özellikle işlenen cinayet, gasp, tecavüz ve kapkaç gibi şiddet suçları, toplumda bir korku dalgasının yayılmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada, gasp suçunu işleyen suçluların sosyo-ekonomik, kültürel, demografik özelliklerinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, gasp suçunu işleyenlerin, nasıl bir arka plana sahip oldukları ve bu suçun işlenmesinde öne çıkan nedensel faktörlerin neler olduğuna yakından bakılmaya çalışılmıştır. Ülkemizde, gasp suçunu doğrudan konu edinen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması, bu araştırmanın önemini arttıran bir faktör olmaktadır.

Suç sosyolojisinin, ülkemizde gelişkin bir disiplin niteliğine kavuşmadığı bir gerçektir. İçli'inin (1993:1) haklı olarak belirttiği gibi, sosyologların bu alana olan ilgilerinin artması ve suç sosyolojisinin bir kıpırdama göstermesi, ancak son zamanlarda mümkün olmuştur. Bu nedenle, ülkemizde suç alanında yapılan araştırmaların sayısı oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu disiplinsel az gelişmişlik, ne yazık ki hem kuramsal hem de ampirik araştırmalar için geçerlidir.

Bu araştırmanın temel problemini, toplumda önemli bir tedirginlik kaynağı oluşturan gasp ve soygun suçlarına yönelik ağır bir cezanın öngörülmesine karşın, gasp suçunu işleyenlerin, bu suçu işleme nedenleri ve bu suçu işleyenlerin genel profillerinin saptanması oluşturmaktadır.

5.2. Araştırmanın Metodu ve Hipotezleri

Bu çalışma, betimleyici özelliği ağır basan bir saha çalışması niteliğini taşımaktadır. Araştırma, gasp suçu işlemiş bir grup hükümlü ve tutuklunun; sosyo-demografik, ekonomik, kültürel ve diğer değişkenler çerçevesinde genel bir görünümünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, araştırma kapsamında yer alan suçlulara, 94 sorudan oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Araştırmada, anket ve görüşme teknikleri birlikte kullanılmıştır.

Suçlulardan elde edilen bilgiler, frekans tabloları aracılığıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın temel varsayımını, gasp suçundan cezaevinde tutuklu ve hükümlü bulunan suçluların, “suça eğilimi içeren bir yaşam biçimini” deneyimledikleri tezi oluşturmaktadır. Bu nedenle, gasp suçundan şu an cezaevinde tutuklu bulunan suçluların, daha önceden de bazı suçlar işledikleri ve bu suçlardan dolayı birden fazla sabıklarının bulunduğu veya birden fazla kez gözaltına alındıkları düşünülmektedir. Bu durumun da, onların suçluluk deneyimine sahip olduklarını göstereceği varsayılmaktadır. Bir anlamda, bu çalışma gaspçuların suç işlemelerine yol açan ve onları suça eğilimli kılan bir yaşamı deneyimledikleri ve bu nedenle sürekli hırsızlık, adam yaralama, uyuşturucu kullanma gibi çok sayıda suç işledikleri şeklinde, temel bir varsayımdan hareket etmiştir. Kriminal bir yaşamın biçimlenmesini önceleyen faktörler içerisinde; çocukluk dönemlerindeki sosyalleşme biçimleri, aile yapıları, okul ve ekonomik alanda yaşadıkları olumsuzluklar öncelikli olarak ele alınmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

1. Gasp suçunu işleyenler, genelde çocuk ve genç yaş grubunda yer almaktadırlar.
2. Gasp-soygun suçlarından tutuklu/hükümlü bulunanların, daha önceden de bazı suçları işledikleri tahmin edilmektedir. Bu anlamda, suçluların/tutukluların çoğunluğu, sabıklalı bireylerden oluşmaktadır.
3. Gasp, kente özgü bir suç özelliğini taşımaktadır.
4. Gasp suçunu işleyenler, suça/sapmaya eğilimli bir akran grubuna sahiptirler.

5.3. Araştırmanın Uygulama Alanı

Gasp-soygun suçlarını konu edinen bu çalışmanın alanı olarak, Elazığ E Tipi Cezaevi seçilmiştir. Araştırma 2003 yılı Mayıs ve Haziran ayları içerisinde cezaevinde hükümlü ve tutuklu bulunan gaspçularla bire bir görüşme yapmak ve anket uygulamak sureti ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın kapsamında, 20 gasp-soygun suçundan hükümlü ve tutuklu suçlu bulunmaktadır. Burada, her hangi bir örneklem seçme yoluna gidilmemiştir. İlkın, cezaevi yönetiminden gasp suçundan tutuklu ve hükümlü bulunan suçluların isim listesi alınmış ve

cezaevi yönetimi tarafından görevlendirilen bir memur sayesinde, suçluların koşullardan alınmaları sağlanarak, özel bir ortamda (suçlulara yönelik mesleki eğitimlerin verildiği bir dershanede) kendileriyle görüşülmüştür.

6. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirilmesi

Araştırma grubumuzun tümünün, erkek olduğu görülmektedir. Araştırmanın gerçekleştirildiği tarihte, cezaevinde gasp suçundan tutuklu ve hükümlü herhangi bir kadının olmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak, gasp suçunun, fiziksel şiddet/güç kullanımını gerektiren bir suç özelliği taşıması, kadınların bu suçu hiç işlememeleri veya oldukça düşük bir oranda işlemeleri sonucunu doğurmaktadır. Campbell ve Muncer (1996: 84)'in de belirttikleri gibi, tüm toplumlardaki suça ilişkin veriler, erkeklerin kadınlardan daha fazla suç işlediklerini ve özellikle tüm şiddet suçlarının %90'nın erkekler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma grubumuzun %65'i Elazığ'da, %35'i de Elazığ dışındaki illerde ikamet ettiklerini belirtmişlerdir. Gasp suçunu işleyenlerin doğum yerlerine bakıldığında, oransal büyüklük köy doğumlu olanlar (%70) kategorisinde en yüksek düzeyde gerçekleşmesine karşın, yaşamlarının büyük bir kısmını şehirde (%65) geçirdikleri görülmektedir. Bundan ayrı olarak, "şu an nerede ikamet ediyorsunuz?" yönünde sorulan bir soruyu suçluların, %75'i "şehirde", %10'u "ilçede" ve %15'i de "köyde" şeklinde cevaplamışlardır. Aynı şekilde gasp suçlarının %80'i şehirde, %15'i ilçede ve %5'i köyde işlenmiştir. Gasp suçunu işleyenlerin büyük bir bölümünün şehirde ikamet etmiş olmaları, hem de bu suçun en çok şehirde işlenmiş olması, gasp suçunun belirgin bir şekilde, bir kent suçu özelliğini taşıdığını ortaya koymaktadır. Onların göç durumlarına bakıldığında ise, göç ettiklerini belirtenlerin oranı %25 düzeyindedir. Yani, gasp suçunu işleyenlerin %75'i herhangi bir yerden göç etmediklerini dile getirmişlerdir.

Araştırma kapsamında bulunan suçluların büyük bir çoğunluğunun bekâr olduğu (%70) görülmüştür. Evli olanların oranı, sadece %15 ile sınırlıdır. Geri kalanlar ise, boşanmış (%5) veya nişanlı-sözlü (%10) olduklarını dile getirmişlerdir. Gaspçılarının sadece %10'u sinir ve ruh hastalığı ile ilgili rahatsızlıklarının olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bir bulgu da suçluların %60'ının, 5 ve 5 ten fazla kardeşe sahip oldukları yönündeki bulgudur.

6.2. Gasp Suçunu İşleyenlerin Sosyo-Demografik, Ekonomik ve Kültürel Profilleri

6.2.1. Gasp Suçunu İşleyenlerin Yaş Durumları

Suç araştırmalarında, yaş olgusu önemli bir çözümleme unsuru olarak ele alınmaktadır. Yapılmış araştırma sonuçları ve istatistiksel veriler, suç oranlarının yaş gruplarına göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Araştırma grubumuzda, gasp suçunu işleyenlerin yaş durumlarına ilişkin dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Suçluların Yaş Dağılımları

Suç İşlediklerindeki Yaş Durumları	Sayı	%
18 ve aşağı	8	40,0
19- 21 yaş arası	3	15,0
22-25 yaş arası	5	25,0
26-29 yaş arası	2	10,0
30-33 yaş arası	1	5,0
34-37 yaş arası	1	5,0
Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tablo, araştırma kapsamında bulunan suçluların en çok 18 ve aşağı yaş grubunda yer aldıklarını (%40) göstermektedir. Diğer bir deyişle, bu bulgu, gasp suçunun en çok çocuklar tarafından işlendiğini gözler önüne sermektedir. Bunu oransal olarak ikinci sırada, 22–25 yaş grubunda olanların suçluluk oranı (%25) izlemektedir.

Tabloya genel olarak bakıldığında ise; gasp suçunu en çok çocuk ve genç yaş grubunda yer alanların işlediği ve yaşın ilerlemesiyle birlikte bu suç oranında bir düşme eğiliminin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

Ancak yukarıda belirtilen oranlar, gaspçuların ilk suça başladıkları yaş durumundan çok, onların en son işledikleri yaş durumunu göstermektedir. Bu nedenle, gaspçuların çoğunluğunun çok daha küçük yaşlarda sapkın tutum sergiledikleri söylenebilir. Bundan ayrı olarak, çocukların gasp suçunu işleme oranı, yukarıda belirtilen oranlardan daha yüksek olma olasılığı da söz

konusudur. Çünkü bu araştırma, çocuk suçlularının tutulduğu çocuk ıslah evlerinde değil, yetişkin suçluların kaldıkları cezaevinde gerçekleşmiştir¹

6.2.2. Gasp Suçunu İşleyenlerin Okul ve Öğrenim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Okul değişkenini, suç davranışının önemli bir belirleyeni olarak ele almak olanaklıdır. Gerek okulla ilintili olarak yaşanan sorunlar ve gerekse bireylerin düşük düzeydeki öğrenim düzeyleri, suç davranışının meydana gelmesinde etkili unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Öğrenim veya eğitim olgusunun suçlulukta bu denli önemli olması, söz konusu faktörlerin bireylerin toplumsal değerlere paralel veya toplumsal normatif yapıyla örtüşen bir şekilde sosyalleşmelerinde oynadığı temel rol veya işlevden kaynaklanmaktadır.

Özetle öğrenim/egitim gerçekliği, bireylerin hem toplumsallaşmalarında etkili bir sosyalleştirme aracı, hem de bilme ve bilinç oluşumunu sağlayan önemli bir faktördür.

Tablo 3: Suçluların Öğrenim Düzeylerinin Dağılımı

Cezaevine Girmeden Önceki Geçinmeleri için Öğrenim Durumları	Sayı	%
İlkokul Mezunu	5	25,0
Ortaokul Mezunu	1	5,0
Üniversite/Yüksekokul Mezunu	1	5,0
Okulu Terk	13	65,0
Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tablonun en önemli bulgusu, gasp suçunu işleyenlerin %65'inin, okulu terk etmiş bireylerden oluşmasıdır. Okulu terk edenlerin %25'i ilkokul, %25'i ortaokul ve %15'i de liseden terk etmişlerdir.

¹ 18 yaşından küçük olan suçlu çocuklar, çocuk ıslah evlerinde tutulmalıdır. Ancak, çocuk ıslah evlerinde suç veya ağır bir disiplin gerektiren fiilleri işleyenler, hükümlülük cezası altı aydan az olan, yargılamaları ve tutukluluk halleri devam eden çocuklar, yetişkin suçluların kaldıkları cezaevlerinde kalmaktadırlar. Bu araştırma çocuk ıslah evlerinde gerçekleştirilmemiş olmasına rağmen, yaş dağılımlarına ilişkin olarak ortaya çıkan bulgu dikkat çekicidir.

Okulu terk edenlerden bazıları, okulu terk etme nedenlerine ilişkin olarak; okul yönetimi ile yaşadıkları sorunlar ve aldıkları disiplin cezalarını göstermişlerdir. Bu durum, suç işlemiş olan bazı bireylerin daha okul dönemlerinde iken anti sosyal ve sapkın bir yönelim içine girdikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle, okul döneminde yaşanan bazı sorunlar, gelecekteki suçluluğun önemli göstergeleri olarak ele alınabilir. Okulu terk edenlerin dışında, oransal yoğunluğun en çok ilkökul öğrenim kategorisinde gerçekleştiği görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde suç öğrenim ilişkisi, büyük ölçüde “okul” teması üzerinden analiz edilmektedir. Bu konudaki araştırmalar, okul faktörünün suçluluğun önemli bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Cernkovich ve Giordano, suçlulukta okul faktörünün, arkadaş ve aile faktörü kadar etkili ve önemli olduğunu ileri sürmektedirler (Seydlitz & Jenkins; 1998: 75). Çünkü okul, bireysel davranışların disiplininde önemli bir kontrol aracı görevini görmektedir. Okuldan kaçan, okuldan atılan veya okulla ilişkisi kesilen bireyler, bu nedenle okula bağlı olarak gerçekleşen denetim mekanizmasının da dışında kalmış olmaktadır.

Yapılmış başka araştırmalar da, okulu terk eden öğrencilerin suçluluk oranının, normal olarak mezun olan öğrencilere kıyasla, daha yüksek düzeyde gerçekleştiğini saptamıştır (Shoemaker, 1990: 120). Bir anlamda bu konuda, okulu terk etme veya okuldan atılmanın, önemli bir suç göstergesi olduğunu belirten çok sayıda suç araştırmacısı (Siegel, 1989: 189; Farrington, 1997: 392; Walters, 1992: 157; Lotz & Lee, 1999: 200) vardır. Dönmezer de, suçluluk ile düşük öğrenim düzeyi arasındaki ilişkiyi belirttikten sonra, öğrenim görmenin veya okula gitmenin, dolaylı olarak suçta engelleyici bir işlevi yerine getirdiğini belirtmektedir. Ona göre okula düzenli gitmek, çocuğun sapkın ve suçlu çevre ile birlikte olma ihtimalini ortadan kaldırdığı gibi, bireyde bir kontrol duygusunun oluşumunda da etkili olmaktadır. Bu sebeptendir ki, suçlu çocuklar genelde okul kaçakları arasından çıkmaktadır (Dönmezer, 1994: 225-226). Görüşmecilerden biri olan M.B’in bu konuya ilişkin açıklamaları, okul ile suç ilişkisini ortaya koyma açısından önem taşımaktadır:

“Okuldan atılıncaya kadar bir sorunum yoktu. Kız arkadaşım ile konuştuğumu gören öğretmen, kız arkadaşıma vurmaya başlayınca, kendimi tutamadım ve öğretmenle kavga ettim. Bunun sonucunda okuldan atıldım. Okuldan atıldıktan sonra, okulun etrafında dolaşan kişilerle tanıştım. Daha sonra içki ve uyuşturucu kullanmaya başladım.”

Suçluların okul dönemlerinde, okulla ilintili olarak ne tür sorunlar yaşadıklarını tespit etme çerçevesinde sorulan bir soruya gaspçılarının, sadece %35'i herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Geriye kalanların %25'i de öğretmenlerle yaşadıkları sert tartışmayı, aldıkları disiplin cezasını ve okuldan atılmayı belirtmişlerdir. Gasp suçlularının %40'ı ise, kendi istekleriyle okulu terk ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, araştırma grubunda yer alan suçlular içerisinde, okul dönemindeki başarı durumunun “iyi” düzeyde olduğunu belirtenlerin oranı, sadece %10 düzeyindedir. Başarı durumlarını “normal” olarak tanımlayanların oranı %65 iken, “kötü” olarak tanımlayanların oranı ise %25'tir.

6.2.3. Suçluların Ekonomik ve Mesleksel Konumları

Suç ve suçlulukla ilintili olarak ele alınması gereken diğer önemli bir faktör de, hiç kuşkusuz ekonomik unsur ve ona ilişkin değişkenlerdir. Gelişmiş ülkelerdeki suçluluğa ilişkin araştırma literatürüne bakıldığında, sosyolog ve ekonomistlerin suç ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye odaklanan çok sayıda araştırma yaptıkları görülmektedir. Bu araştırmaların önemli bir kısmında; yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik v.b. değişkenlerin suç oranlarının artmasında ve bireylerin suça yönelmelerinde etkili olduğu bulgusu saptanmıştır (Bkz. Tsushima, 1996: 497-502; Kennedy v.d., 1998: 7; Allen, 1996: 294-296). Burada ilk olarak aşağıdaki tabloda, bireylerin ekonomik yapısı ile ilintili olan meslek durumlarına ilişkin dağılıma yer verilmiştir:

Tablo 4: Gaspçılarının Meslek Durumlarının Dağılımları

Suçluların Meslek Durumları	Sayı	%
Özel Sektör İşçisi	3	15,0
Esnaf-Zanaatkar	1	5,0
Çiftçi	1	5,0
Gündelik-Yevmiyeci	10	50,0
İşsiz	5	25,0
Toplam	20	100,0

Gasp suçunu işleyenler içerisinde gelir düzeyi yüksek ve nitelikli bir meslek grubunda yer alanlardan hiçbir bireyin olmaması, bu suçun büyük ölçüde niteliksiz işlerde istihdam edilen veya işsiz olanlar tarafından

işlendiğinin bir göstergesidir. Tabloda dikkat çeken en önemli bulgulardan biri, gasp suçunu işleyenlerin yarısının gündelik yevmiyeci kategoride (inşaat işçisi, çay ocağı ve lokantada çalışma v.b) yoğunlaşmış olmalarıdır. Bunu ikinci sırada işsiz olanların suçluluk oranı izlemektedir.

Tablo 5: Alınan Ücretin Kendilerine Yetip Yetmediklerine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Çalıştıkları İşten Aldıkları Ücreti Yeterli Görüp Görmedikleri	Sayı	%
Evet	12	60,00
Hayır	8	40,0
Toplam	20	100,0

Tablodan da görüleceği gibi, gaspçıların önemli bir oranı (% 60) aslında yaptıkları iş karşısında kazandıkları ücretin, kendi ekonomik ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bu oran, gasp suçunu işleyenlerin tümünün, sadece ekonomik gereksinimlerden dolayı bu suçu işlemediklerini göstermektedir. Diğer bir deyişle, bu suçun işlenmesinde ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının ötesinde başka faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede gasp suçunun işlenmesinin nedenleri arasında; arkadaş grubunun etkisi, uyuşturucu ve alkol kullanma, hedonist bir yaşam biçimi gibi etkenlerden söz edilebilir. Buna ilişkin husus, suç işleme nedenleri bölümünde daha açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıca, burada belirtilmesi gereken diğer bir husus da, suçlular her ne kadar kazandıklarının geçimlerine yettiğini belirtse de, daha iyi bir yaşam ve daha kolay yollardan ekonomik bir güç elde etme yönündeki istekleri de, bu suçun işlenmesinde etkili olmaktadır denilebilir. Sahip oldukları hedonist yaşam biçimi, onların daha fazla paraya gereksinim duymalarına yol açmaktadır. Kazançlarının kendilerine yetmediklerini belirten suçlulara ilişkin oran (%40) da, küçümsenmeyecek bir düzeydedir.

6.2.4. Suçluların Aile Yapıları

Suç araştırmacıları, kriminal davranışın oluşumunda, aile faktörlerinin incelenmesine büyük bir önem vermektedirler. Suç araştırmalarına bakıldığında, araştırmacıların ekserisinin suçluluk analizini önemli ölçüde aile olgusu üzerinden çözümledikleri görülmektedir. Bu nedenle çoğu suç kuramları,

*Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi
Örneği*

gençlerin suça eğilimli olmalarında, özellikle aile yapısının rolüne dikkat çekmektedirler. Bu çerçevede, aileye ilişkin problemlerin suç davranışlarının önemli bir kaynağı/belirleyeni olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Aile ve suç ilişki üzerine odaklanan çoğu araştırmalar, suçla bağlantılı olarak aileye ilişkin çok sayıda değişkeni çözümlemektedir. Bu değişkenler içerisinde; ebeveynlerin çocuklarına karşı ilgisizlikleri, ebeveynlerin aile içindeki otorite yapıları, çocukların yetersiz sosyalleşmeleri, aile parçalanmaları, fiziksel şiddet, aile bireyleri veya ebeveynler arasındaki geçimsizlik, ailenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar/geçim güçlüğü çekme, aile bireylerinin suçluluk durumu, ebeveynlerin uyuşturucu ve alkol bağımlılığı gibi faktörler burada zikredilebilir.

Tablo 6: Ebeveynlerin Hayatta Olup Olmadıklarına İlişkin Dağılım

Ebeveynlerin Hayatta Olup Olmadıklarına İlişkin Durumlar	Sayı	%
Sadece babam ölmüş	3	15,0
Sadece annem ölmüş	1	5,0
Hem annem hem de babam ölmüş	1	5,0
Her ikisi de şu an sağ	15	75,0
Toplam	20	100,0

Tablodaki dağılım, suçluların toplam olarak %25'inin (5 kişi) ebeveynlerinden birinin hayatta olmadıklarını göstermektedir. Ebeveynlerinden birinin olmaması, çocuğun sosyalleşmesi ve sosyal kontrolü açısından bazı zaafılar ortaya çıkarabilmektedir. Ebeveynlerden birinin öldüğü, boşandığı veya ayrı yaşadığı aile tipi genelde, parçalanmış aile olarak nitelendirilmektedir. Yukarıdaki oran, sadece ebeveynlerden birinin olmama durumunu göstermektedir. Yine de, buna ilişkin olarak gerçekleşen oran azımsanmayacak düzeydedir.

İki arkadaşıyla birlikte bir gasp eylemine karıştığı için 8 yıl 4 ay ağır hapis cezasına çarptırılan T. D.'nin, görüşme esnasında aile yapısına ilişkin olarak aktardığı bilgiler, suçlu bir birey olmasının nedenlerinin anlaşılmasına önemli katkıda bulunmaktadır denilebilir:

“Annem ve babam ben dokuz yaşında iken boşandılar. Annem çalışmak istiyordu. Babam ise buna karşı çıkıyordu. Bu nedenle evde sürekli tartışma yaşanıyordu. Bu sebeple kavga, dayak, tartışma olayı vardı. Annem, evden ayrıldı ve sonradan da boşandılar. Bir de maddi durumumuz iyi değildi. 1–2 yıl babamın yanında kaldım. Daha sonra bir süre anneannemin yanında kaldım. Daha sonra anneannem beni, annemin yanına gönderdi. Annem başka biriyle evlenmişti. Üvey babam hoşuma gitmiyordu. Tatsızlıklar çıkıyordu. Evde duramıyordum. Evden kaçıyordum. Tekrar babamın yanına döndüm. İş bulup çalışmaya başladım. Sonradan arkadaşlar edindim. Tiner, baley çekmeye başladım. Hırsızlık yapmaya başladım. Daha büyük insanlarla tanıştım ve sonunda gasp suçunu işledim”.

1986 Hilvan doğumlu olan ve işlediği gasp suçundan dolayı aynı şekilde 8 yıl 4 ay ağır cezaya çarptırılan M. P ise, daha 2–3 yaşında iken, anne ve babasının ayrılmış olduklarını ifade etmektedir. Babasının yakınları, annesinin kendi iki çocuğunu öldürmekle (birine süt vermeyerek, diğerini de döverek) suçladıklarını, annesinin yakınlarının olmadığı bu nedenle babaannesinin yanında kaldığını dile getirmiştir. M.P., hırsızlık suçlarını işlemeye daha 13 yaşında iken başladığını dile getirmektedir. Birlikte olduğu arkadaşlarının paraları olmasına karşın, kendisinin parası olmadığını, kimsenin kendisine harçlık vermediğini ve bu nedenle sahip olmak istediği şeyleri satın alamadığını söyleyerek, ilk olarak babaannesinin parasını çalarak hırsızlığa başladığını belirtmektedir. Bu hırsızlık olayının ardından dükkânlardan sigara, yiyecek ve giyecek çaldığını, daha sonraları ise çok sayıda, kavga, yaralama gibi şiddet eylemlerini gerçekleştirdiğini ve bu nedenle birden çok suçtan sabıkalı olduğunu itiraf etmiştir. Bir kez, bir çocuğu tam öldürmeye teşebbüsten yakalanmış, ancak yaşı küçük olduğu için serbest bırakıldığını belirtmiştir. İşlediği başka suçlardan 6–7 kez gözaltına alındığını, 2 kez de cezaevine düştüğünü dile getirmiştir. Daha önceden sürekli dayak yediğini, bu nedenle de artık kendisinin de hep başkalarını dövmeye çalıştığını söylemiştir. Ayrıca görüşmede *“Cezaevi bana evden daha iyi. Sadece ufak bir suçtan bu kadar yatmam zoruma gidiyor”* açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama, aileye ilişkin yaşanan sorunların, bireyde cezaevi olgusunu nasıl meşrulaştırdığının çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır.

Aynı şekilde, aile geçimsizliğinin kurbanlarından biri olduğunu ima eden M.A. da, baba ve annesi ayrıldıkları için okula gidemediğini belirterek;

babasının alkolik olması, aile içinde yaşanan tartışmalar ve yoksulluk gibi olumsuz koşulların, henüz 12 yaşında iken kendisini sapkın arkadaşlarla birlikte olmaya zorladığını ifade etmiştir.

Aile parçalanması faktöründen ayrı olarak, aile bireylerinin suçluluk durumları da çocukların suçlu olmalarında veya suçlu bir kişilik kazanmalarında etkili olmaktadır. Özellikle aile içinde eşler arasında yaşanan tartışmalar ve gerçekleşen fiziksel şiddet, evden ayrılma ve boşanmalar, çocukların gelişimi üzerinde son derece olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Tablo 7: Ailelerinin Kendilerine Kötü Davranış Kazandırıp Kazandırmadıklarına İlişkin Görüşlerinin Dağılımları

Ailelerinin Kötü Davranışlar Kazandırıp Kazandırmadığı	Sayı	%
Evet	6	30,0
Hayır	14	70,0
Toplam	20	100,0

Gasp suçunu işleyenlere, “Çocukluk ve gençlik yıllarımızda, ailenizin size kötü alışkanlıklar kazandırmış olduğu düşüncesine katılıyor musunuz?” şeklindeki bir soruya suçluların %30’u, “evet” diye cevaplamışlardır. Bu oran, ailelerin kötü yaşam biçimlerinin, bireylerin suç işlemelerindeki etkisinin küçümsenmeyecek düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu soruyla ilintili olarak babalarının uyuşturucu, alkol kullanma ve kumar oynama gibi kötü davranışlara sahip olup olmadıklarını saptamak için sorulan bir soruda ise, suçlular içerisinde bu alışkanlıkların hiç birinin olmadığını belirtenlerin oranı %65’tir. Geriye kalanların %35’i ise, bu alışkanlıklardan (uyuşturucu, alkol ve kumar) birinin, ikisinin veya her üçünün de olduğunu belirtmiştir.

Kötü alışkanlıklar içerisinde aile bireylerinin; alkol ve uyuşturucu kullanmaları, kumar oynamaları, fiziksel şiddet ve taciz gibi davranışlarda bulunmaları belirtilebilir. Tarsus doğumlu olan S. S.’nin yaşadığı sorunlar, çoğu gaspçının aile sorunları ile benzeşmektedir. S.S., babasının alkolik olduğunu, eve içkili geldiğini, bağırıp çağırdığını, şiddet uyguladığını, annesini dövdüğünü ve bu nedenle annesinin kardeşleri ile beraber evden ayrılıp, Adana iline yerleştiklerini ifade etmiştir. Maddi imkânsızlık nedeniyle burada, küçük yaşta olmasına rağmen araba tamirciliği, simit satma gibi işlerde çalışmaya başladığını belirtmiştir. Bir kavgadan dolayı işten çıkarıldığını ve atari

salonlarına takılmaya başladığını, 12 yaşında iken burada tanıştığı çocuklarla, ufak tefek hırsızlıklar yapmaya başladığını ve sonradan işi büyüterek; ev hırsızlığına, kapkaç ve gaspa başladığını söylemektedir. 13 yaşında iken hırsızlıktan cezaevine girdiğini ve çok sayıda sabıkasının olduğunu belirtmiştir. Çeşitli suçlardan en az 20–30 kez gözaltına alındığını ve 10 kez mahkemeye çıkartılarak serbest bırakıldığını ve 500’den fazla hırsızlık olayına karıştığını, görüşme esnasında açıklamıştır. Aile ve suç ilişkisi çerçevesinde ele alınan diğer bir faktör de, ebeveynlerin veya diğer aile bireylerinin suçluluk durumudur.

Tablo 8: Ailede Başka Suç İşleyenlerin Olup Olmadığının Dağılımı

Ailede Başka Suç İşleyen Olup Olmadığı	Sayı	%
Hayır, benden başka suç işleyen yok	15	75,0
Evet, benden başka suç işleyen var	5	25,0
Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi, gaspçılarının %25’inin, ailede kendilerinden ayrı olarak, başka suç işleyenlerin de (en çok ağabey ve babalarının) olduğunu belirtmeleri, bu açıdan büyük bir önem taşımaktadır.

Aile ve suç ilişkisi bağlamında ele alınması gereken diğer bir husus da suçluların çocukluklarını nerede veya kimlerin yanında geçirdiklerinin tespit edilmesidir. Bu çerçevede yöneltilen bir soruya, suçluların sadece %65’i, “ailemle birlikte” şeklinde cevap vermişlerdir. Suçluların %35’i ise; “sokaklarda”, ya da bir akrabasıyla kaldıklarını belirtmiştir. Bu durum, çocukların, ebeveynlerinin yanında yetişmemelerinin, suçluluklarında etkili olduğunu göstermektedir. Bundan ayrı olarak, babalarının onlara yönelik fiziksel şiddet kullanıp kullanmadıklarını belirlemek için bu yönde sorulan bir soruya verdikleri cevapların oranına bakıldığında ise, babalarının kendilerini “çok” ya da “az” dövdüğünü belirtenlerin oranının, %50’yi bulduğu tespit edilmiştir. Suçluların, aileleri ile olan ilişkilerinin sorunlu olup olmadığının belirlenmesinde kullanılacak diğer bir ölçüt de, onların eve düzenli olarak gidip gitmediklerinin saptanmasıdır.

Tablo 9: Gaspçuların Eve Gitme Sıklığına İlişkin Oranların Dağılımı

Eve Gitme Sıklığı	Sayı	%
Çoğunlukla eve gitmezdik	5	25,0
Bazen eve gitmediğimiz olurdu	8	40,0
Eve düzenli giderdim	7	35,0
Toplam	20	100,0

Eve düzenli olarak gittiklerini belirtenlerin oranı, %35 düzeyindedir. Bu tablodan da görüldüğü gibi, aynı şekilde suçluların %65'inin eve düzenli olarak gitmedikleri anlaşılmaktadır. Gasp suçunu işleyenler ile olan görüşmede, onların büyük bir kısmı zaman zaman evden kaçtıklarını (başka illere bile gittiklerini), eve uğramadıklarını belirtmişlerdir. Eve uğramadıkları dönemlerde, ya sokaklarda veya bekâr evlerinde kaldıklarını ifade etmişlerdir. Suçluların eve düzenli gitme sıklıklarıyla, aile ortamları arasında bir ilişkinin olabileceği düşünüldükçe, bu yönde de sorular sorulmuştur.

Tablo 10: Gaspçuların Aile Ortamlarını Değerlendirmeye İlişkin Oranlarının Dağılımı

Aile Ortamlarını Değerlendirme Bicimleri	Sayı	%
Aile ortamım iyiydi	13	65,0
Aile ortamım iyi değildi	7	35,0
Toplam	20	100,0

“Aile ortamlarını nasıl değerlendirdikleri” yönündeki soruyu gaspçuların %65'i, olumlu olarak cevaplarırken, %35'i de yaşadıkları aile ortamını kötü olarak karakterize etmiştir. Bireylerin yaşadıkları aile ortamlarından hoşnut olmamalarının, ailede suç davranışını tetikleyebilecek bazı sorunların varlığına işaret etmektedir.

6.2.5. Gasp Suçunu İşleyenlerin Akran/Arkadaş Grubuna İlişkin Durumları

Bireylerin suç işlemelerinde, arkadaş veya akran grubunun etkisinin, önemli bir suçluluk göstergesi olduğu noktasında, genel bir uzlaşımın olduğunu

söylemek mümkündür. Bu ekseninde, günümüzde gerçekleştirilen araştırmalardan hareketle, “suçlu akranlarla olan ilişkinin suçluluğun en iyi göstergesi olduğu” iddia edilmektedir (Seydlitz & Jenkins; 1998: 64).

Tablo 11: Gaspçılarının Birlikte Oldukları Akran Grubunun Suçluluk Durumlarının Dağılımı

Birlikte Oldukları Arkadaş Grubunun Suçluluk Durumu	Sayı	%
Evet	16	80,0
Hayır	4	20,0
Toplam	20	100,0

Bireylerin birlikte veya temas halinde oldukları arkadaş grubunun, önemli bir sosyalleştirme veya benlik oluşturma unsuru olduğu bir gerçektir. Dahası, bazı durumlarda bu etki, aileden daha baskın çıkabilmektedir. Bu bağlamda yukarıdaki tablo, arkadaş grubunun niteliğinin, bireylerin suçlu olmalarındaki etkisini göstermesi açısından, oldukça önemli bulgular ortaya koymaktadır. Söz konusu tabloda, gasp suçunu işleyenlerin, kendi arkadaş gruplarına ilişkin olarak belirttikleri oran, oldukça dikkat çekicidir. Bir anlamda, gaspçıların %80’i aynı şekilde birlikte oldukları arkadaşlarının da suçlu oldukları veya suç işlediklerini dile getirmişlerdir. Suçlular, arkadaşlarının en çok hırsızlık, gasp, cinayet, uyuşturucu kullanma ve yaralama gibi suç türlerini işlediklerini belirtmişlerdir.

Suçluların büyük bir kısmı, suç işleyen veya sapkın davranışlar sergileyen bireylerle tanıştıktan veya onlarla birlikte olmaya başladıktan sonra, suç işlemeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle suçluların çoğu, suç işleme nedenleri arasında özellikle birlikte oldukları arkadaş veya akran grubunu göstermektedirler. Arkadaşı ile birlikte bir gasp eylemi gerçekleştiren ve bu nedenle 11 yıl ceza alan 17 yaşındaki K.A; “arkadaşlarıma, ailemden daha bağlıydım” şeklinde dile getirdiği husus, bireylerin sokakları mesken edindikten sonra, ailenin yerini, akran grubunun aldığı önemli bir göstergesi olmaktadır.

K.A, arkadaşları sayesinde; baley, alkol ve esrara başladığını, eğlendiklerini ve kızlara takıldıklarını belirtmektedir. U. P’ye göre de, “bir insan aile ve arkadaş çevresi yüzünden suçlu olur”. Bazı suçlular da arkadaş varlığının yanı sıra, kendilerinde de böyle bir suçluluk eğiliminin var olduğuna işaret etmişlerdir.

Arkadaş grubunun, bireylerin suça eğilimli hale gelmelerindeki etkisini gösteren diğer bulgu da aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 12: Gaspçılarının Kötü Davranış Kazanmalarında Arkadaş Gruplarının Etkisine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Arkadaşların Kötü Davranışlar Kazandırıp Kazandırmadığı	Sayı	%
Hayır	6	30,0
Evet	14	70,0
Toplam	20	100,0

Gasp suçundan tutuklu bulunan suçlulara, “Çocukluk ve gençlik yıllarınızda arkadaşınızın size kötü alışkanlıklar kazandırmış olduğu düşüncesine katılıyor musunuz?” şeklindeki soruya, suçluların %70’i “Evet” diye cevap vermiştir. Bu oran büyük ölçüde, Tablo 10’daki bulgularla örtüşmektedir. Aynı şekilde, suçluların arkadaş çevrelerini değerlendirmeye ilişkin oranlar da, arkadaş grubunun, suçluluk üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 13: Gaspçılarının Arkadaş Gruplarını Değerlendirme Biçimlerinin Dağılımı

Arkadaş Çevrelerini Değerlendirme Biçimleri	Sayı	%
Arkadaş çevrem çok iyiydi	7	35,0
Arkadaş çevrem iyi değildi	13	65,0
Toplam	20	100,0

Gaspçılarının %65’i, genelde birlikte oldukları ve ortak bir hayat tarzını paylaştıkları arkadaşlarına ilişkin olumsuz görüş belirtmiştir. Bunun nedeni, arkadaş gruplarının kendilerinin suçlu olmalarında etkilerinin olduğu yönündeki değerlendirmeleridir denilebilir. Arkadaş grubu ile suçluluk arasındaki ilişkiye ilişkin diğer bir husus da, gaspçılarının söz konusu suçları tek başlarına işlemedikleri yönünde saptanan bulgudur. Suçlulara, “işlediğiniz suçta kimin desteğini gördünüz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya, “arkadaş çevremin desteğini gördüm” diye cevap verenlerin oranı, %65 düzeyindedir. Bu oran, gasp suçunun bir grup aktivitesi olarak işlendiğinin göstermektedir.

6.2.6. Suçluların Uyuşturucu ve Alkol Kullanma Durumları

Uyuşturucu kullanma ile suçluluk arasında güçlü bir ilişkiyi destekleyen ampirik kanıtlar vardır (Bkz. Leukefeld v.d, 1998: 98). Uyuşturucu kullanma ile suç işleme arasındaki ilişki çerçevesinde, üç yaklaşım olduğu dikkat çekmektedir. Birinci yaklaşım; uyuşturucu kullanmanın suça neden olduğunu belirten yaklaşımdır. İkincisi, suç işlemenin, bireyi uyuşturucu kullanmaya yönelttiğini ileri süren yaklaşımdır ve üçüncü yaklaşım ise, suç ve uyuşturucu ilişkisini, başka faktörlerle birlikte ele alınmasını öneren yaklaşımdır (Seddon, 2000: 96).

Tablo 14: Gaspçılarının Uyuşturucu Kullanma Sıklıklarının Dağılımı

Cezaevine Girmeden Önce Uyuşturucu Kullanma Durumları		Sayı	%
	Hiç kullanmazdım	10	50,0
	Bazen kullanırdım	5	25,0
	Sık sık kullanırdım	5	25,0
	Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, uyuşturucu kullandıklarını belirtenler ile kullanmadıkları yönünde bilgi verenlerin oranı, birbirine yakın gerçekleşmiştir (%25). Ancak, uyuşturucu kullandıklarını belirten gaspçılarının oranı küçümsenmeyecek düzeydedir. Gasp suçundan tutuklu bulunan suçluların, uyuşturucu kullanma sıklığının tespit edilmesinin yanı sıra, gündelik yaşamlarında, alkol kullanma sıklıklarının saptanması da önem arz etmektedir.

Tablo 15: Gaspçılarının Alkol Kullanma Sıklıklarının Dağılımı

Cezaevine Girmeden Önce Alkol Kullanma Durumları		Sayı	%
	Hiç kullanmazdım	4	20,0
	Bazen kullanırdım	9	45,0
	Sık sık kullanırdım	7	35,0
	Toplam	20	100,0

Gaspçılarının, toplam olarak, %80'i alkol kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu oranın %35'i "sık sık", %45'i de "bazen" şeklindedir. Suçluların, özellikle suç işleme esnasında veya öncesinde alkol ve uyuşturucu kullanma durumu, onların suçluluğunda daha etkili bir rol oynamaktadır denilebilir.

Tablo 16: Gaspçılarının Suç İşledikleri Anda Uyuşturucu ve Alkol Alıp Almadıklarının Dağılımı

Suç İşlediklerinde Alkol ve Uyuşturucu Alıp Almadıkları	Sayı	%
Sadece alkol almıştım	7	35,0
Sadece uyuşturucu almıştım	5	25,0
Hem alkol hem de uyuşturucu almıştım	3	15,0
Hiçbirini almamıştım	5	25,0
Toplam	20	100,0

Tablo 16'da görüldüğü gibi, gaspçılarının, toplam olarak, %75'i suç işleme anında, alkol veya uyuşturucu veya her ikisini birden aldıklarını belirtmişlerdir. Bazı araştırmalar, suçluların yaygın bir biçimde uyuşturucu kullandıklarını ortaya koymalarına rağmen, uyuşturucu kullanma ile suç işleme arasındaki nedensel ilişki belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlik veya tartışma, çoğu uyuşturucu kullanıcıların, uyuşturucuya başlamadan önce de suç işlemelerinden kaynaklanmaktadır (Siegel, 1989: 372). Burada dikkat edilmesi gereken husus, iki olgunun aynı anda gözlemlenmesinin, kaçınılmaz bir biçimde birbirlerinin nedeni olarak her zaman alınamayacağıdır. Ancak, yakalanan suçluların önemli bir oranının, gündelik yaşamlarında veya suç işleme esnasında uyuşturucu ve alkol aldıkları da bir gerçektir. Bu husus, ilişkinin her ne kadar nedensel bir ilişki olduğunu tartışmalı kılarsa da, uyuşturucu ve alkol almanın, suç işlemeyi kolaylaştıran veya tetikleyen unsurlar olduğu inkâr edilemez. Diğer bir deyişle, suç ve uyuşturucu/alkol birbirini besleyen unsurlardır. Esrar kullanmak, hırsızlık ve gasp gibi suçlardan daha önceden sabıkası olan ve sonradan işlediği gasp ve hırsızlık suçlarından dolayı 27 yıl ceza alan A. K., "seni suçlu arkadaş çevresinde tutan şey nedir?" sorusunu "*esrar alışkanlığı, gezmek, eğlenmek, içki içmek ve zevk duymak*" şeklinde cevaplamıştır. A.K., hayatta en çok esrar kullanmaktan zevk aldığını özellikle belirtmektedir. Çoğu gaspçı, suçlu bir yaşam sürdürmelerinde, uyuşturucu ve alkol bağımlılığının etkisinden söz etmiştir.

6.2.7. Gaspçıların Suç İşleme Nedenleri

Bireyi suçlu kılan faktörün/faktörlerin veya sürecin ne olduğu hususu, suç araştırmalarında, cevabı en çok merak edilen konuların başında gelmektedir. Bu sebeple, suç kuramları önemli ölçüde, suç nedenlerini formülleştirme çabası olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Sutherland'ın da belirttiği (Binder & Geis, 1983: 47) gibi, suç hakkında bilinmesi gereken en önemli gerçekliğin başında, suçu üreten mekanizmanın ne olduğunun bilinmesidir

Tablo 17: Gaspçıların Suçu İşleme Nedenlerinin Dağılımı

Suç İşleme Nedenleri	Sayı	%
Parasal nedenler	13	65,0
Arkadaşlara özentisi	2	10,0
Alkolün Etkisi	2	10,0
Cezalandırma gerekçesi	3	15,0
Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tablo, bu suçun en çok ekonomik nedenlerle işlendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, gasp suçunun işlenmesinin temel nedenini ekonomik kazanç oluşturduğunu göstermektedir. Gasp suçunu işleme nedeni olarak, “alkolün etkisini” ileri sürenlerin, alkolü aslında daha önceden planladıkları gasp eylemini gerçekleştirmek için kullandıkları tespit edilmiştir. Öte yandan, suç nedeni olarak “cezalandırma gerekçesini” belirten suçlular da, aralarında husumet bulunan kişilerin paralarını alarak onları cezalandırmak isteyenlerdir. Özetle, gasp suçunun temel nedeninin, parasal veya ekonomik nedenlerin oluşturduğu söylenebilir. Yapılmış diğer araştırmalar da, bu yönde bulgular ortaya koymuştur (Bkz. Gottfredson & Hirschi, 1990: 29; Vito & Holmes, 1994: 261)

Görüşmelerde suçlulara, “Suçu cazip kılan şeyin ne olduğu” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Adana doğumlu olan T.D., bu soruyu “insan bir alıştı mı, artık bu işe zevk gözüyle bakıyor” şeklinde cevaplamıştır. Ona göre, “para, namus ve şöhret”, suçlu yaşamı cazip kılan unsurlardır. Ayrıca ona göre, “gayri meşru yaşam, suçta sınır tanımaz.” İ. D. de suçlu yaşam biçiminin çekiciliğini, “içki, uyuşturucu, para, kadın, serbest olma ve her istediğini yapmak” olarak belirtmektedir. B T.'ye göre ise, suçu cazip kılan şey, “eğlence ve paradır”. Maddi durumunun iyi olduğunu belirten F.G. ise, suçlu yaşamını sadece “gayri

meşru yaşama duyduğu özeni” ile açıklamaktadır. Ona göre insanlar; zevk eksenli bir hayata duydukları isteği gerçekleştirmek için, suç işler. A. T., de suçluluğu, “alkol ve bira alırsın, kafan iyi olur, kendini dev gibi görürsün ve suç işlersin” ifadeleri ile dile getirmiştir. F. A. da bu illegalite durumunu, “başka birinin parasında, namusun da gözün olursa, suç işlersin” şeklinde ifade etmiştir. 8 yıl 3 ay ceza alan M. B.’ye göre de, insanı kriminal hayata özendiren faktörlerin başında; para ve güçlü olma isteği yatmaktadır. Aynı şekilde çeşitli suçlardan sabıkalı olan M.Ö. de, gayri meşru yaşamla olan ilişkisini, “arkadaş çevresi, boş gezme, heves, merak, alkol ve uyuşturucu” gibi faktörlerle açıklamaktadır. Suçluların, suçu cazip hale getiren unsurlar olarak belirttikleri faktörlere genel olarak bakıldığında en çok; para, şan, şöhret ve özeni gibi unsurların dile getirildiği dikkat çekmektedir.

Kendisinden korkulması, özeni ve isim yapmak gibi duygusal tatmin arayışları, bireylerin suçluluk eğilimlerinin anlaşılmasında, dikkat çeken unsurlar olarak gözükmektedir. Bu çerçevede çoğu gaspçı, suça yönelmeye ilk başladıklarında, bu özeni duygusunu yoğun olarak hissettiklerini belirtmişlerdir.

“Suçlu bir birey olmanızı nasıl veya hangi faktörlerle açıklarsınız?” şeklinde sorulan bir soruya, tüm gaspçıların soruya verdikleri yanıtlar şu şekildedir: Paranın çekiciliği, alkol, uyuşturucu kullanma, kötü çevre, yoksulluk, işsizlik, arkadaş ortamı, eğlenmek, ebeveynlerin boşanması gibi ailesel sorunlar, sokak ortamı, kız arkadaşının kendilerini terk etmesi, okulu terk etme veya okuldan atılma, arkadaşlara özeni, boş gezme, eğitim yetersizliği, sahipsizlik ve kolay yoldan para kazanma.

Ayrıca suçluların, enformel toplumsal denetim düzeylerine ilişkin durumlarını belirlemek için de “Suç işlerken, toplum veya aile tarafından dışlanmanız sizi korkutmuyor mu?” veya “Toplumun dışlaması/etiketlemesi, sizde caydırıcı bir etki yaratmıyor mu?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Suçlulardan F. G., “Her şeyi boş vermişim. Çekinmiyordum” şeklinde soruyu yanıtlarken, T. D.de, “ Kendi çevremizde bu işleri yaptığımız için, utanma, korku gibi şeyleri hissetmiyoruz” şeklinde cevaplamıştır. İnternette chat yaparak tanıştıkları bireyleri gasp eden B. T. ise, “İşlediğimiz suçun ortaya çıkmayacağını tahmin ediyordum ve bu nedenle birilerinden çekinmiyorduk” demiştir. Araştırdığımız grubun “Topluma boş verme” anlayışları, “Suçun ortaya çıkmayacağı” yönündeki beklentileri ve “Suçlu akran grubunun varlığı” gibi umursamaz ya da meşrulaştırıcı söylemleri, onların toplumsal denetim mekanizmasından kaçtıklarının önemli işaretlerinden bazılarını oluşturmaktadır.

Bu suçun gerçekleştirilme biçimine bakıldığında ise; gasp suçunun en çok bıçak v.b. kesici alet ile ateşli silahlarla işlendiği görülmektedir. Bu konuya ilişkin bulgulara bakıldığında; suç esnasında kesici alet (%55) ile ateşli silah kullanımı (%40), toplam olarak %95 düzeyindedir. Gaspçıların ateşli silah veya kesici alet kullanmalarının nedeni, suç mağdurunu etkisiz kılarak veya korkutarak, istediklerini gerçekleştirmektir. Bu sebeple, bu suçun işlenmesi esnasında, mağdurlar bazen yaralanma veya ölme riski ile karşı karşıya gelebilmektedirler. Gasp suçunun önemli bir özelliği de, büyük ölçüde bir sokak suçu olmasıdır. Suçun işlendiği yere ilişkin olarak elde edilen verilerin tablosu aşağıdadır.

Tablo 18: Gaspçıların Suçu İşledikleri Yere Göre Dağılımı

Suçu Nerede İşledikleri	Sayı	%
Sokakta	13	65,0
Evde	2	10,0
İnşaat, mezarlık ve dağ gibi yerleşim yerlerinden uzak yerlerde	2	10,0
Hem işyeri hem de sokakta	3	15,0
Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, gasp suçu en çok sokakta işlenen bir suç özelliğini taşımaktadır. Bunu ikinci sırada, insanlardan uzak ve kimsenin müdahale edemeyeceği yerler izlemektedir. Bir anlamda gasp suçunun, hırsızlık suçlarının aksine, ev ve işyerinde işlenme oranı oldukça düşüktür.

6.2.8. Suçluların İşledikleri Suçlara İlişkin Bazı Görüşleri

Gasp suçunu işleyenlerin işledikleri suça ilişkin değerlendirmeleri, suçluluk eğilimlerinin saptanmasında önem arz etmektedir. Çünkü suç eylemine bakış açıları, yakalanmaya ilişkin tahminleri, pişmanlık duyup duymamaları ve suçun işlenebilirliği açısından, ortamın uygun olup olmadığını değerlendirmeleri, bireylerin suça yönelip yönelmemelerinde, etkili olan

Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi Örneği

faktörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle, bireylerin suç işlemlerinde yoksulluk, işsizlik, kültürel unsurlar, ailesel problemler, uyuşturucu bağımlılığı ve düşük düzeydeki öz kontrol gibi unsurlarının etkili olmasının yanı sıra, durumsal ve suça ilişkin bazı etkenlerin de suçta etkili olduğu bir gerçektir. Bu çerçevede, gasp suçunun işlenilmesinde, fırsat faktörü önemlidir. Bir anlamda, soygun ve gasp suçlarının meydana gelmesinde, durumsal ve fırsatsal değişkenler önemli bir yer tutmaktadır. Bu etkenlerin içerisinde suçlunun, özellikle suç eyleminden sonra yakalanıp yakalanmayacağına ilişkin tahmini veya öngörüsü son derece büyük bir önem taşımaktadır. Suçlunun yakalanmayacağı yönündeki beklentisi ve öngörüsü, suç işleme olasılığını arttırmaktadır.

Tablo 19: Gaspçıların Yakalanmaya İlişkin Tahminlerinin Dağılımı

Suç İşledikten Sonra Yakalanmaya İlişkin Tahminleri	Sayı	%
Yakalanacağımı tahmin ediyordum	3	15,0
Yakalanacağımı tahmin etmiyordum	17	85,0
Toplam	20	100,0

Gaspçılarının, suçu işledikten sonra yakalanmayacakları yönündeki tahmine ilişkin oran, oldukça dikkat çekicidir. Bu suçu işleyenlerin %85'i, suç işlemeden önce yakalanacaklarını tahmin etmediklerini belirtmişlerdir. Ağır bir cezai yaptırım gerektiren (uzun bir süre hapis cezasına çarptırılma gibi) gasp-soygun suçlarının işlenilmesinde, suçluların suç sonrasında yakalanmayacakları yönündeki tahminlerinin/beklentilerinin, önemli düzeyde etkili olduğu ileri sürülebilir.

Daha önceden de birkaç kez gözaltına alınan A. T.'nin görüşmemizde, "cezaevine düşeceğim aklıma gelmezdi", M. B.'nin de, "yakalanacağımı bilseydim, hiç gasp suçunu işlemezdim. Hırsızlık, ufak tefek suçlar işlerdim" şeklindeki anlatımları, yakalanmama yönündeki beklentilerini ortaya koymaktadır. K. A.'nın, "2-3 ay yatıp çıkardık diye düşünürdük. Bizi cezaevi korkutmuyordu. Çünkü arkadaşlarımız da girip çıkıyordu. Cezaevi bize normal geliyordu. Onların görüşmelerine de geliyorduk" şeklindeki ifadesi ise, K.A.'nın verilecek cezaya ilişkin beklentisini ortaya koymasının yanı sıra, cezaevinin onlar tarafından sıradanlaştırılmasının veya meşrulaştırılmasının güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

1985 Adana doğumlu ve çok sayıda sabıkası olan T. D.'nin bu konuya ilişkin anlattıkları ise daha ilginçtir: "Yakalanacağımızı tahmin etsek bile, bizi koruyan bazı polisler vardı. Onlar sayesinde bırakılacağımızı düşünüyorduk. Büyüklerimiz, polisleri ayarlamak için devreye giriyorlardı. Bu şekilde çok salıverildik" demektedir. T.D.'nin anlattıkları, suçla mücadelede polis teşkilatının bireysel bazda bazı zaafı bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

Bundan ayrı olarak gaspçılara, suç için öngörülen cezaların artırılmasının, suçta caydırıcı bir etkisinin olup olmayacağı yönünde sorulan bir soruyu, suçluların %65'i "evet" diye cevaplarırken, %35'i de "hayır" şeklinde cevaplamışlardır. Bu oranlar, suçun engellenmesinde sadece cezaların artırılmasının tek başına yeterli olmadığını - önemli düzeyde caydırıcılığına rağmen - bir kanıtı gibi durmaktadır.

Tablo 20: Gaspçılarının Suçu Planlayıp Planlamadıklarına İlişkin Görüşleri

Suç Nasıl İşledikleri	Sayı	%
Planlamıştım	9	45,0
Tahrik edildim	1	5,0
Planlamamıştım	9	45,0
Kazayla oldu	1	5,0
Toplam	20	100,0

Gasp suçunun, planlı olarak işlenip işlenmediğine ilişkin oranların yer aldığı yukarıdaki tabloda ise, kategoriler arasında, keskin bir ayırım gözükmemektedir. Söz konusu tablo, gasp suçunun kimi zaman planlanarak işlenen bir suç özelliği taşıdığı, kimi zaman da planlanmaksızın da işlenebildiğini ortaya koymaktadır.

Fenney ve Weir, erişkin (adult) yaş grubunda olan gaspçılarının %60'ının ve çocuk gaspçılarının %75'inin, işledikleri gasp suçunu planladıklarını saptamışlardır. Aynı şekilde diğer araştırmacıların da buna yakın bulguları elde ettikleri görülmektedir (Vito & Holmes, 1994: 261; Conklin, 1989: 40). Bu oranlar, diğer ülkelerde gasp suçunun çoğunlukla planlı olarak işlendiğini göstermektedir.

Bu konuda öne çıkan önemli bir faktör de, ortamın suçu işlemeye uygun bir nitelikte olup olmamasıdır. Suçlular, buna göre bir eylem planı oluşturmaktadırlar.

Tablo 21: Suçun İşlenmesinde Uygun Bir Ortamın Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerin Dağılımları

Suçun İşlenmesinde Uygun Bir Ortamın Olup Olmadığı		Sayı	%
	Evet	13	65,0
	Hayır	7	35,0
	Toplam	20	100,0

Tablo 21’de, araştırma grubunda yer alan gaspçılarının, %65’i suç işlemek için uygun bir ortamın olduğunu belirtmiştir. Bu oran, gaspçılarının suçu işlemek için uygun ortamı kolladıklarını göstermektedir. Bu da, suç olgusunu durumsal faktörlerle açıklayan rutin eylemler kuramının varsayımlarını görece doğrulatmaktadır. Suçu işlerlerken uygun bir ortamın olmadığını belirten suçluların da, büyük bir olasılıkla bu suçu planlamadan işledikleri tahmin edilmektedir.

Gasp suçundan tutuklu/hükümlü bulunanlara işledikleri suça ilişkin başka sorular da sorulmuştur. Bu sorulardan biri, yaptıkları eylemi (suç davranışını) olumsuz değerlendirip değerlendirmediklerine ilişkin olanıdır. Bu yöndeki soruya suçluların %75’i, işledikleri suçları “kötü bir eylem” olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Geriye kalan suçluların %25’i ise, bu eylemi “kötü” olarak tanımlamamışlardır. Suçluların işledikleri suça ilişkin pişmanlık dağılımları ise şu şekildedir: Gaspçılarının %90’ı işledikleri suçtan pişmanlık duyduklarını belirtirken, sadece %10’u bu suçu işlemekten dolayı pişmanlık duymadıklarını dile getirmişlerdir.

Aslında işlenen suçtan dolayı pişmanlık duymak, sonraki suçlulukta önemli bir caydırıcı faktördür. Ancak edinilen izlenim, onların dile getirdikleri pişmanlığın suç işlemekten daha çok, gasp suçunu işlemiş olmaları ile ilintili bir durum olduğudur. Diğer bir deyişle, pişmanlığın altında yatan, gasp suçunun cezasının normal bir hırsızlık suçuna göre daha yüksek olması ve basit bir gasp suçundan dolayı uzun bir süre cezaevinde yatmakla bağlantılıdır.

Tablo 22: Gaspçuların Aynı Şartların Oluşması Durumunda Yine Bu Suçu İşleyip İşlemeyeceklerine Dair Olan Görüşlerinin Dağılımı

Aynı Şartların Oluşması Durumunda Tekrar Suç İşleyip İşlemeyecekleri		Sayı	%
Evet		3	15,0
Hayır		17	85,0
Toplam		20	100,0

Tablodan da görüleceği gibi, aynı şartların oluşması durumunda, suçluların büyük bir kısmı (%85), tekrar bu suçu işlemeyeceklerini dile getirmişlerdir. Bu oranlar ile suçtan dolayı pişmanlık duyma oranları arasında, büyük ölçüde bir örtüşme gözlemlenmektedir. Bundan ayrı olarak, gasp suçundan tutuklu bulunanların, cezaevinden çıktıktan sonra, genel olarak herhangi bir şekilde (hırsızlık, cinayet, yaralama, gasp v.b. her hangi bir suç) suç işleyebilme ihtimallerinin olup olmayacağı da öğrenilmek istenilmiştir. Suçluların bu duruma ilişkin dağılımı şu şekildedir:

Tablo 23: Gaspçuların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Tekrar Suç İşlemeye İlişkin Tahminlerinin Dağılımı

Cezaevinden Çıktıktan Sonra Tekrar Suç İşlemeye İlişkin Tahminleri		Sayı	%
Kesinlikle işlerim		1	5,0
Yeniden işleyebilirim		5	25,0
Kesinlikle işlemem		14	70,0
Toplam		20	100,0

Tablodan da görülebileceği gibi, suçluların %70'i, cezaevinden çıktıktan sonra yeniden suç işlemeyeceklerini belirtmektedirler. Bu oran, ilk bakışta suçlulara verilen cezanın ve cezaevi deneyiminin, bundan sonra suç işlemelerinde caydırıcı bir fonksiyonu yerine getirdiğini gösterir niteliktedir. Ancak, suçluların bu konuya ilişkin ifadeleri, büyük ölçüde şu anki tutukluk durumları ile ilintili olabilir. Bu sebeple, suçluların tekrar suç işlemeyecekleri yönündeki bu öngörülerini, bir tartışma konusudur.

Çünkü cezaevinden çıktıktan sonra karşı karşıya gelinen sorunlar ve dışarının serbest yapısı, bireylerin yeniden suç işlemelerini doğurabilir. Bu oranların doğruluğunun test edilmesi çerçevesinde Tablo 23'teki oranlar, bu konuya ilişkin bir fikir vermektedir. Yine de, suçlular içerisinde yaklaşık olarak %30'unun yeniden suç işleyebilecekleri yönündeki beyanları da azımsanmayacak düzeydedir.

Tablo 24: Gasp Suçundan Tutuklu Bulunanların Daha Önceden Herhangi Bir Kovuşturmaya Konu Olup Olmadıklarının Dağılımı

Daha Önceden Gözaltına Alınma ve Tutuklanma Durumlarının Olup Olmadığı	Sayı	%
Hayır	8	40,0
Evet	12	60,0
Toplam	20	100,0

Gaspçilerin daha önceden de, herhangi bir suçtan dolayı gözaltı veya herhangi bir tutuklanma durumlarının olup olmadığı yönündeki soruyu suçluların, %60'ı, "evet" olarak cevaplamışlardır. En çok gözaltına alındıkları suç türlerinin başında; hırsızlık, yaralama ve kavga suçları gelmektedir. Suçlular içerisinde gözaltına alınanların yaklaşık olarak %75'i daha önceden de hırsızlık suçlarından ya gözaltına alınmış veya tutuklanmışlardır. Araştırma kapsamında, gasp suçundan da daha önceden gözaltına alınan sadece iki kişi vardır.

Emniyet Genel Müdürlüğü APK Daire Başkanlığı tarafından 1997 yılında gözaltına alınan suçluların, genel suçluluk profillerinin tespit edilmesi çerçevesinde gerçekleştirilen bir çalışmada, gasp-soygun suçundan gözaltına alınanların %40'ının, daha önceden de gözaltına alındığı ve bunların %27'sinin de sabikalı olduğu tespit edilmiştir. Yukarıdaki dağılımlar ile Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yaptığı araştırmanın bulguları, büyük ölçüde örtüşmektedir (Suç ve Suçlu Profili 2, 2002: 41- 46).

Sokaklara 12 yaşında "takıldığını", 15 yaşında ise tutuklandığını belirten T.D., 3 yıl boyunca çok sayıda suç ve sapkın eylemler gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. O, 8 gasp suçu ve en az 400'ün üzerinde ev ve dükkân hırsızlığı, cepçilik, yan kesicilik, yaralama ve kapkaççılık yaptığını belirtmiştir. En az 25-30 kez gözaltına alındığını ancak yaşı küçük olduğu için mahkemece de serbest bırakıldığını ifade etmektedir.

Tablo 25: Gaspçilerin İşledikleri Halde Gizli Kalan ve Ortaya Çıkmayan Suçlarının Dağılımı

Ortaya Çıkmayan Suçlarının Olup Olmadığı	Sayı	%
Yok	10	50,0
Var	10	50,0
Toplam	20	100,0

Gasp suçunu işleyenlerin yarısının, işledikleri suçların tümünün ortaya çıkarılmadığı yönündeki bu açıklamaları, suçun aydınlatılma oranına ilişkin önemli bir hususu da ortaya koymaktadır. İşlendiği halde ortaya çıkarılmayan suçlara ilişkin bu oran, aynı zamanda bireyin kronik suçlu olmadaki süreci anlatma açısından da önem arz etmektedir. İşledikleri suçlardan dolayı yakalanmayan veya işlenen suçun gizli kalması, suçlunun tekrar suç işleme eğilimini güçlendirmektedir. Suçlarının gizli kaldığını/ortaya çıkmadığını belirtenler, gizli kalan suçlar içerisinde en çok hırsızlık ve yaralama/kavga suçlarını belirtmişlerdir. Son olarak gaspçılara, “Cezaevinden çıktıktan sonra, sizi en çok korkutan şey nedir?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya ilişkin olarak verilen cevaplar şu şekilde tablolaştırılmıştır.

Tablo 26: Gaspçıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra En Çok Korktukları Şeylerin Dağılımı

Cezaevinden Çıktıktan Sonra En Çok Korktukları Şeyler	sayı	%
İşsiz kalmak	7	35,0
Hiç biri	7	35,0
Yeniden suç işleyip cezaevine düşme	4	20,0
Kötü arkadaş ortamına takılma	2	10,0
Toplam	20	100,0

Yukarıdaki tablo, gaspçıların cezaevinden çıktıktan sonra korku kaynağı/etmeni olarak “işsizlik” faktörü ile “hiç biri” seçeneğini eşit düzeyde belirtmişlerdir. Bu seçenekleri ise, yeniden suç işleyebilme korkusunu belirten seçenek izlemektedir. Burada, işsizlik faktörünün, seçenekler içerisinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Gaspçılara ayrıca, “İşlediğiniz suça değdi mi?” şeklinde sorulan bir soruya neredeyse tümü “değmedi” şeklinde cevaplamışlardır. Çünkü gasp suçunu işleyenler küçük düzeydeki gasp olayları karşısında aldıkları cezayı düşündüklerinde, bu cezayı oldukça fazla ve ağır bulmaktadırlar.

6.2.9. Suç Mağdurlarının Profilleri

Suç olgusunun analizinde ele alınması gereken diğer bir konuda, suç mağdurlarıdır. Kriminolojik araştırmalarda, suç ve mağdur ilişkisine odaklanan çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda suçlular gibi suç kurbanlarının/mağdurlarının genel profilleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi Örneği

Ayrıca, mağdur araştırmalarında, suçun meydana gelmesinde mağdurun etkisi de tartışma konusu olmuştur. Araştırma bulgularına genel olarak bakıldığında; bazı suç türleri arasında mağdurlaşma profillerinin farklılaştığı görülmektedir. Bu nedenle, burada gasp suçunun mağduru olan bireylerin - sadece birkaç değişken ekseninde - ne tür özelliklere sahip olduklarına bakılmıştır.

Tablo 27: Gasp Suçu Mağdurlarının Cinsiyet Durumlarının Dağılımı

Suç Eyleminin Mağdurlarının Cinsiyet Durumları	Sayı	%
Erkek	13	65,0
Kadın	3	15,0
Çocuk	2	10,0
Erkek ve kadın birlikte	2	10,0
Toplam	20	100,0

Gasp suçunun mağdurlarının cinsiyet durumlarına bakıldığında, çoğunlukla erkeklerin gasp suçunun mağdurları konumunda oldukları görülmektedir. Kadın mağdur oranı oldukça düşüktür. Yani gasp suçunun mağdurları da, suç işleyenler gibi büyük ölçüde erkektir.

Tablo 28: Gaspçilerin Suçun Meydana Gelmesinde Mağdurların Etkisine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

Suçun Oluşumunda Suç Mağdurunun Etkisinin Olup Olmadığı	Sayı	%
Evet	8	40,0
Hayır	12	60,0
Toplam	20	100,0

Suçlulara, “Suç eyleminin yöneldiği kişinin, suç eyleminizi gerçekleştirmenizde, bir etkisinin olup olmadığı” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruyu gaspçilerin büyük bir oranı, “hayır” diye cevaplamışlardır. Ancak, gaspçiler içerisinde mağdurun suçun oluşumundaki etkisini kabul edenlerin oranı (%40) da küçümsenmeyecek düzeydedir. Ancak bu oran, suçluların suç mağdurlarına ilişkin bir değerlendirmeyi içerdiği için önemli ölçüde, görece bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Gasp suçunu işleyenler, kendi suçlarını meşrulaştırmak için işledikleri suçtan dolayı bazen mağduru suçlamaktadırlar.

Değerlendirme ve Sonuç

Gasp suçu, işlenme biçimi ve amacı açısından hem bir şiddet hem de mala yönelik bir suç niteliğini taşımaktadır. Ancak, bu suçu işleyenlerin temel amaçları ekonomik kazanç sağlamaktır.

Araştırma bulgularından hareketle, gasp suçunu işleyenlerin genel profilleri ve gasp suçunun karakteristiği şu şekilde özetlenebilir: Araştırma grubunda yer alan suçluların genel özelliklerine bakıldığında genelde erkek ve bekâr oldukları saptanmıştır. Yaş durumlarına bakıldığında ise, oransal dağılımın en çok 18 ve aşağı yaş grubunda yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam olarak gaspçuların %80'i, 25 yaş ve aşağı grupta yer almaktadır. Bu oranlar, bu konuya ilişkin ilk hipotezi doğrulamaktadır. Ayrıca araştırma bulguları, gasp suçunun erkek ve genç nitelikli bir suç niteliğine sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmaya dâhil olan suçluların ikamet yerlerine bakıldığında, çoğunluğunun (¾'ü) şehirde ikamet ettikleri görülmektedir. Yerleşim yerine ilişkin diğer bulgu da, gasp suçunun %80'inin şehirde işlenmiş olmasıdır. Bu suçlar, işlenme yeri olarak en çok (%90) sokakta veya yerleşim yerlerinden uzak, تنها yerlerde (inşaat, mezarlık ve dağ gibi) işlenmiştir. Bu bulgular, gasp suçunun kente özgü bir suç özelliğini taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu tespit, bu yöndeki hipotezi de doğrulamaktadır.

Gaspçılara ilişkin diğer önemli bir bulgu da, araştırma grubunda yer alanların %65'inin okulu terk etmiş bireyler olmalarıdır. Suçluların büyük bir oranının okulu terk eden bireylerden oluşmaları, sosyal kontrol kuramı gibi, suç-okul ilişkisini merkezi düzlemde ele alan yaklaşımların haklılığını doğrulamaktadır. Okula ve öğrenim düzeylerine ilişkin bu bulgular, onların mesleksi niteliklerini ve statülerini de doğal olarak etkilemektedir. Bu nedenle, araştırma grubunda yer alan suçluların tümünün, nitelsiz ve beceri gerektirmeyen işlerde çalışmış oldukları görülmüştür. Ayrıca gaspçuların %25'i suçun işlendiği dönemde, işsiz olduklarını belirtmişlerdir.

Gasp suçunu işleyenlerin, arkadaş ve aile yapılarına ilişkin değişkenlere bakıldığında önemli bulgular dikkat çekmektedir: Gaspçuların %80'i, kendi arkadaşlarının da kendileri gibi suçlu insanlardan oluştuğunu belirtmiştir. Aynı şekilde gaspçuların %70'i, arkadaşlarının kendilerine kötü alışkanlıklar kazandırdığını ileri sürmüştür. Bu durum da, gasp suçunun büyük ölçüde bir grupsal bağlam içerisinde meydana geldiğini ve akran ilişkilerinin suçluluktaki etkisini ortaya koymaktadır. Aileye ilişkin oranlara bakıldığında ise, gasp suçunu işleyenlerin %35'i, çocukluk dönemlerini ailelerinin dışında (akrabalarda v.b) geçirdiklerini dile getirmişlerdir. Bundan ayrı olarak gaspçuların %30'unun kötü davranış kazanmalarında, ailelerini sorumlu tuttıkları görülmektedir. Ayrıca, gasp suçunu işleyenlerin ¼'i, ailelerinde

Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi Örneği

kendilerinden başka suç işleyenlerin de olduğunu belirtmiştir. Gaspçılarının yarısının, babalarının kendilerini dövdüklerini belirtmeleri de diğer önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gaspçılarının dörtte biri “çoğunlukla”, yarıya yakını da “bazen” eve gitmediklerini dile getirmiştir. Bu oranlara genel olarak bakıldığında da, aile ve arkadaş grubunun yapısının, suçluluktaki önemini gözler önüne sermektedir. Gasp suçunu işleyenlerin, suçlu bir akran grubuna sahip oldukları şeklinde formüle edilen hipotez de bu şekilde kanıtlanmış olmaktadır. Çok sayıda suç araştırmacısı, aile ve arkadaş grubunun yapısının, suçluluğun en önemli göstergeleri olduğunu ileri sürmektedirler. Kriminolojide, neredeyse bu iki faktörün suçluluğun temel belirleyicileri olduğu yönünde, genel bir kabulün olduğunu belirtmek olanaklıdır.

Gasp suçu çerçevesinde ele alınması gereken diğer önemli bir değişken de, uyuşturucu ve alkol kullanma sıklıklarıdır. Araştırma grubundaki suçluların önemli bir oranının, uyuşturucu ve alkol kullandıkları saptanmıştır. Bu, uyuşturucu ve alkol kullanma ile suçluluk arasında bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bu ilişki, uyuşturucu ve alkol kullanmanın suç yaşamının önemli bir birleşeni olduğu şeklindedir.

Gaspçılar, bu suçu işleme nedenlerine ilişkin olarak, en çok (%65) ekonomik veya parasal nedenleri belirtmişlerdir. Bu oranlar, gasp suçunun işlenmesinde ekonomik faktörün önemini ortaya koymaktadır. Gasp suçunu işleyenlere ilişkin önemli bir saptama da, gaspçılarının % 85’i gibi büyük bir oranının suçu işledikten sonra yakalanacaklarını tahmin etmediklerini ifade etmiş olmalarıdır. Bu yakalanmama yönündeki beklentinin onların suç işlemelerinde etkili olduğu bir gerçektir. Çünkü ağır bir cezai yaptırım gerektiren gasp suçunu işlemeyi göze almak hiç de kolay değildir. Bu oranlar açık bir biçimde, gasp suçlularının önemli bir kısmının suçları işlemeyi önce yakalanma olasılıklarını düşünmediklerini göstermektedir. Ayrıca gaspçılarının yarısının, ortaya çıkmayan suçlarının olduğunu belirtmiş olmaları, kısmen de olsa yukarıdaki bulgu ile de örtüşmektedir.

Diğer önemli bir bilgi de, suçluların %60’ının, bu suçtan önce de başka suçlardan tutuklandıkları veya gözaltına alınmış olduklarını gösteren bulgudur. Bu, araştırma kapsamında bulunan suçluların, ilk işledikleri suçun gasp suçu olmadığını; hırsızlık, yaralama gibi daha önceden de bazı suçlardan sabıkalı olduklarını göstermektedir. Bu konuya ilişkin sonuçlar, gasp-soygun suçlarından tutuklu bulunanların, daha önceden de suç işledikleri ve bu nedenle gözaltına alındıkları veya tutuklandıkları yönündeki hipotezi doğrulamaktadır.

İşledikleri suçun kötü bir davranış olmadığını belirtenlerin oranı ise, oldukça düşük (%25) olmasına rağmen, önemsiz değildir. Bu da, araştırma grubundaki suçluların suç olgusunu tümüyle rasyonelleştirmediklerini

göstermektedir. Aynı şekilde suçluların büyük bir oranın, işledikleri suçtan dolayı pişmanlık duyduklarını belirtmeleri de bu yöndeki yaklaşımı desteklemektedir. Ayrıca suçluların %75'i, ailelerinin kendilerini suçlu bulmakla birlikte, ilişkilerini kesmediklerini dile getirmeleri, araştırma grubundaki suçlara aile ilgisinin veya suçlarla olan ilişkisinin devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, suçluların rehabilitasyonlarının bir parçası olarak önem arz etmektedir.

Araştırma grubunda yer alanların sadece küçük bir oranı (%10), sinir ve ruh hastalığı ile ilgili raporlarının olduğunu belirtmiştir. Bu durum, gasp suçunun psikolojik unsurlardan çok, sosyolojik dinamikler çerçevesinde ele alınmasını gerektirmektedir.

Araştırma bulgularına genel olarak bakıldığında; gasp suçunun bir grup dinamiği içerisinde ortaya çıktığı görülmektedir. Genelde aile sorunu olan bireylerin, kötü bir arkadaş çevresine de sahip oldukları görülmektedir. Bu bireyler, ilkin küçük düzeyde veya ufak tefek suçlar işlemekte ve zamanla daha büyük ölçekte suç işlemeyi öğrenmektedirler. Söz konusu bireyler yaşam biçimlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan alkol ve uyuşturucu nedeniyle, suçlu bir kişilik kazanmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan gaspçılar anlatımından hareketle onların, gasp eylemini büyük ölçüde sahip oldukları hedonist yaşamlarını devam ettirmek için işledikleri görülmektedir. Bu suçlular, gasp eylemini özellikle uyuşturucu, sigara alma, cinsel arzularını tatmin etme, bar ve gazonada eğlenme gibi hedonist bir yaşamı devam ettirmek için işlemektedirler. Çok azı, borç veya bunun gibi parasal sorununu gidermek için bu suçu işlemiştir. Bu araştırmada ayrıca, gasp suçunun büyük bir kısmının, şahıstan gasp olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Araştırma grubunda yer alan gaspçılar, profesyonel bir nitelik sergilememektedirler. Onları kategorileştirmek gerekirse, daha çok fırsatçı ve alkolik gaspçılar olarak nitelemek daha doğru olacaktır.

Bu araştırmanın bulgularına genel olarak bakıldığında, diğer ülkelerde gerçekleştirilmiş alan araştırmalarının bulguları ile büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Bir anlamda gasp-soygun suçlularının profilleri, ülkeler ve toplumlar bazında genelde bir benzerlik göstermektedir (Bkz. Smith, 2003; Gyamfi, 1998; Siegel, 1989: 270-272; Adler v.d, 1995: 247).

Genel olarak suçların, özel olarak da gasp-soygun suçlarının engellenmesinde, aile ve akran grubunun yapısı büyük bir önem taşımaktadır. Sosyal kontrol teorisinin öngörülleri çerçevesinde, bireylerin geleneksel kurum ve değerlere olan bağlılıklarının zayıflaması, onların suça yönelmelerinde temel bir etki yapmaktadır. Bu nedenle, aile kurumunun çözülme eğilimi içerisinde girmesi veya aileye ilişkin sorunların baş göstermesi, ekonomik yoksulluk ve

okula ilişkin olarak ortaya çıkan sorunlar ve akran grubunun yapısı, bireyi suç işleme yönünde motive etmekte ve tetiklemektedir. Bu yönde gerekli tedbirlerin alınması, suçların yükselme eğilimi içerisine girmesini engelleyebilir.

Sampson ve Laub'un geliştirdikleri kuram, ilk çocukluk döneminde ortaya çıkan anti-sosyal davranış ile gelecekteki suçluluk veya erişkin (adult) suçluluk arasında çok güçlü bir ilişkiyi öngörmektedir. Gasp suçundan tutuklu bulunan suçluların, aile ve okul dönemlerine ilişkin bulgular, bu tezi doğrulamaktadır. Çünkü gasp suçunu işleyen suçluların çoğunun, bu döneme ilişkin ciddi olumsuzluklar yaşadıkları görülmektedir. Sampson ve Laub'un geliştirdikleri perspektiften hareketle, suçun engellenmesine yönelik bir strateji geliştirmek olanaklıdır: Bu kurama göre; çocukların sosyalleşme sürecini olumlu bir çizgide gerçekleştirebilmeleri için, ebeveyn eğitimi son derece önemlidir. Bu nedenle bu kuram, bireyin geleneksel kurumlara olan bağlılığının güçlendirilmesi ve olumlu sosyalleşmesinde, ebeveyn eğitiminin geliştirilmesini veya bu ekseninde uygun programların oluşturulmasını öngörmektedir. Eşe ve istikrarlı bir işe bağlılığın/sahipliğin, bireyin suça yönelmesini büyük ölçüde engellediği belirtilebilir (Mazerolle, 2000: 200). Özetle Sampson ve Laub tarafından geliştirilen suçluluk modelinin en önemli varsayımlarından birine göre, iyi bir aile ve istikrarlı bir işe sahip olmanın, bireyi suç işlemekten alıkoyabileceğini ön görmesidir.

Bundan ayrı olarak, rutin eylemler veya rasyonel kuramlar gibi durumsal faktörlerin, suçluluktaki etkisine vurgu yapan kuramlardan hareketle de; suç hedefinin güçleştirilmesi bu suçun artmasında engelleyici bir işlev göreceği belirtilebilir. Bu çerçevede suç mağdurunun, gaspçıya kıyasla güçlü olması ve tedbirli olması gerekmektedir. Ayrıca, işlenen suçların aydınlatılma oranının artması ile birlikte, suç işleme oranında bir azalmanın gerçekleşebileceği veya suç oranlarının artmasının kısmen engellenebileceği ileri sürülebilir. Çünkü suçluların işledikleri her suç için yakalanabilecekleri yönünde bir anlayışın oluşmaya başlaması, onların suç işleme konusunda bu denli rahat tutum sergilemelerini engelleyecektir. Bundan ayrı olarak, potansiyel suç hedeflerinin cazipliğinin azaltılması, gasp-soygun suçlarının azalmasında etkili olabilir. Burada, potansiyel suç mağdurlarının yerine getirmeleri gereken bazı sorumluluklarının bilincinde olmaları gerekmektedir. Ancak yinede, suç hedefinin güçleştirilmesi tek başına gasp suçunu tümüyle engelleyemez. Çünkü burada suç işlemeye eğilimli veya suça motive olmuş bireylerin yapısı öncelik kazanmaktadır. Bu sebeple, suçluluğun engellenmesinde; yoksulluğun giderilmesi, işsizlik sorunun çözülmesi, sosyal eşitsizliğin giderilmesi, etkili ve adil bir hukuk sisteminin geliştirilmesi, aile ve okula ilişkin olumsuzlukların giderilmesi gibi çok sayıda yapısal iyileştirmelere de gereksinim vardır.

KAYNAKLAR

- Adler Freda & Gerhard O.W.Mueller & William S. Laufer (1995), *Criminology*, USA: McGraw-Hill.
- Akers, Ronald L. (1999), *Criminological Theories: Introduction and Evaluation*, USA: Roxbury Pub. Company
- Allen, Ralph C. (1996), "Socio-Economic Conditions and Property Crime: A Comprehensive Review and Test of The Professional Literature", *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol.55, N.3, p 293-309.
- *Asayış Olayları Değerlendirmesi 1997-1998* (1999), Ankara: Asayış Şube Müdürlüğü Yay.
- Barlow, Hugh D. (1993), *Introduction Criminology*, USA: Harper Collins College Pub.
- Beirne, Piers & Messerschmidt James, (1991), *Criminology*, USA: Harcourt Brace J. Pub.
- Binder, Arnold, Geis Gilbert, (1983), *Methods of Research in Criminology and Criminal Justice*, USA: McGraw-Hill.
- Bohm, Robert M. (1997), *A Perimer on Crime and Delinquency*, USA: Wadsworth Pub.
- Campbell, Anne & Muncer Steven, (1996), "Men and Meaning of Violence", *New Perspectives in Criminology*, E. Conklin (Ed.), USA: Allyn and Bacon Pub.
- Cohen, Lawrence & Felson Marcus (1979), "Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach", *American Sociological Review*, 44: 588-608.
- Conklin, John (1989), *Criminology*, New York: Macmillan.
- Dönmezer, Sulhi (1994), *Kriminoloji*, İstanbul: Beta Yay.
- Farrington, David P. (1997), "Human Development and Criminal Careers", *The Oxford Handbook of Criminology*, Mike Maguire v.d. (Ed.). New York: Oxford Univ. Pres.

*Gasp Suçunu İşleyenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ E Tipi Cezaevi
Örneği*

- Gottfredson, Michael R. & Hirschi Travis, (1990), *A General Theory of Crime*, USA: Stanford University Pres
- Gyamfi, Joseph Appiahene (1998), “Violent Crime in Ghana: The Case of Robbery”, *Journal of Criminal Justice*, Vol. 26, No. 5, P.409–424.
- Hagan, Frank E. (1990), *Introduction to Criminology*, Chicago: Nelson-Hall.
- İçli, T. (1993), *Türkiye’de Suçlular: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Özellikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kennedy, Bruce P. & Ichiro, K. & Deborah, P. & Kimberly, L. & Vanita, G. (1998), “Social Capital, Income Inequality and Firearm Violent Crime”, *Social Science Medicine*, Vol.47, No.1.
- Leukefeld, C.G & T.K. Logan & R.R.Clayton v.d. (1998), “Adolescent Drug Use, Delinquency, and Other Behaviors”, *Delinquent Violent Youth: Theory and Interventions*, Thomas P.Gullotta v.d. (ed.), Thousand: Sage Pub.
- Livingston, Jay, (1996), *Crime and Criminology*, USA: Prentice – Hall.
- Lotz, Roy & Leona Lee, (1999), “Sociability, School Experience and Delinquency”, *Youth & Society*, Vol. 2, p. 199.
- Mazerolle, Paul (2000), “Understanding Illicit Drug Use: Lessons from Developmental Theory”, *Of Crime and Criminality: The Use of Theory in Everyday Life*, Sally S. Simpson (Ed.), Thousand Oak: Pine Forge Press.
- McCaghy & Charles H. (1980), *Crime in American Society*, London London: Collier Macmillan Pub.
- Miethe, Terance D.& Meier Robert F. (1994), *Crime and Its Social Context: Toward an Integrated Theory Of Offenders, Victims, and Situations*, USA: State Univ. of New York Press.
- Seddon, Toby (2000), “Explaining the Drug- Crime Link: Theoretical Policy and Research Issues”, United Kingdom: *Journal of Social Policy*, 29, 1, 95–107:
- Seydlitz, Ruth & Jenkins Pamela, (1998). “The Influence of Families, Friends, Schools, and Community on Delinquent Behavior”, *Delinquent Violent Youth: Theory and Interventions*, Thomas Gullotta v.d. (Ed.), Thousand: Sage Pub.

- Sheley, Joseph F. (1995), *Criminology: A Contemporary Handbook*, USA: Wadsworth Pub.
- Shoemaker, Donald J. (1990), *Theories of Delinquency*, NewYork: Oxford Univ. Press.
- Siegel, Larry J. (1989), *Criminology*, USA: West Publishing Company.
- *Suç ve Suçlu Profili 2* (2002), Ankara: Emniyet Genel Müd. Basım Evi. Yay.
- Tsushima, Masahiro (1996), "Economic Structure and Crime: The Case of Japan", *Journal of Socio-Economics*, Vol.25, Issue, 4, P.497-516.
- *Türk Ceza Kanunu* (1997), Ankara: Barış Yayınevi
- Vito, Gennaro F. & Holmes Ronald M. (1994), *Criminology: Theory, Research and Policy*, USA: Wadsworth Pub.
- Walters, Glenn D. (1992), *Foundations of Criminal Science*, Vol. 1 Praeger pub. New York.
- Williams III, Frank P. & M. D. McShane (1999), *Criminological Theory*, USA: Prentice Hall.
- www.egm.gov.tr/asayis/asayis/istatistik/gasp.htm
- www.homeoffice.gov.uk

İNTERNETİN SOSYAL BOYUTLARI

Social Dimensions of the Internet

*Göknur BOSTANCI EGE**

Abstract

Computer, computer networks and particularly Internet technologies has impacted almost every aspect of human life. Internet has opened up a new social space called cyberspace. Internet has made dramatic changes in people's lives. It is not only a global computer network; it also consists of millions of people interacting via Internet. This article intended to provide some understandings for social implications of interactions in cyberspace, and focus on social dimensions of Internet.

Keywords: Cyberspace, Cyberculture, CMC (Computer Mediated Communication), Plural existence, Chat, Online interaction.

Özet

Bilgisayar, bilgisayar ağları ve özellikle İnternet teknolojileri yaşamın hemen her yönünü etkilemektedir. İnternet siberuzay olarak adlandırılan yeni bir sosyal uzay yaratmıştır ve insan yaşamında dramatik değişmelere yol açmıştır. İnternet sadece küresel bir bilgisayar ağı değildir ve İnternet aracılığıyla etkileşen milyonlarca insandan oluşur. Bu makale siberuzaydaki etkileşimlerin sosyal etkileri ve İnternetin sosyal boyutlarına dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Siberuzay, Siberkültür, Bilgisayar aracılığıyla iletişim, Çoğul varlık, Eşzamanlı sohbet, Bağlantı içi etkileşim.

* Dr. Arş. Gör., Ege Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

İlk elektronik bilgisayarın bulunması, özellikle kişisel kullanımın mümkün olduğu boyutlarda bilgisayarların üretilip kullanıma geçmesi¹ çok uzun bir geçmişe sahip değildir. Ancak bilgisayar teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler teknolojinin diğer dallarında olduğu gibi, belki de hepsinden fazla insan yaşamını giderek daha çok etkilemektedir. Bilgisayar ağları ilk ortaya çıktığında bilgisayarlar arasında kaynak paylaşımını hedeflemekteydi. Ancak bugün bilgisayar ağları bir iletişim aracı haline gelmiştir. Yakın geçmişte bilgisayar ağlarının özelde İnternetin sağladığı bu iletişimlerin gerçekleştiği ortamı ifade eden ve bilgisayar ortamının sosyal yönüne vurgu yapan siberuzay kavramı ve İnternetin sosyal yönleri üzerine çalışmalar gündeme gelmiştir. Bu makalenin amacı çok yakın bir zamanda keşfedilmesine karşın çeşitli sosyal bilim alanlarında araştırma konusu haline gelen bilgisayar ağlarının ve özelde İnternetin sosyal boyutlarına dikkat çekmektir. İnternetin sosyal boyutlarından söz etmeden önce bu alandaki gelişmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Bilgisayar bugün yaşamın pek çok alanına girmiş bulunmaktadır. Bu nedenle daha hızlı, daha etkin bilgisayar teknolojilerinin yani bilgisayar donanımının geliştirilmesi yönündeki çalışmalar önemli bir bilimsel araştırma (computer science) ve işkolu haline gelmiştir. Bugün donanım alanında INTEL ve IBM kuruluşları, yazılım alanında Microsoft pazarın büyük bölümünü elinde bulundurmaktadır. Bilgisayar bilimi, bilgisayar-insan etkileşimi alanındaki çalışmaların ve bilgisayar mühendisliği, bilgisayar programcılığı gibi mesleklerin ön plana çıkması bu gelişmelerin yansımalarıdır. Çeşitli gereksinimlere yönelik kelime işlemciler, istatistik yazılımları, muhasebe yazılımları, çizim ve grafik yazılımları, ticari yazılımlar, bilgisayar oyunları. vb uygulama yazılımları her geçen gün artmaktadır.

Bütün bunların yanında ilk olarak ABD’de askeri amaçlı olarak bilgisayarlar arası iletişimi sağlama girişimi, ArpaNET’ten başlayarak pek çok ağların birleşimi olan ağların, ağı olarak nitelendirebileceğimiz İnternetin doğuşuna yol açmıştır (Hafner & Lyon, 2000). Kullanıcılarının sayısı her geçen gün artarken, İnternet servis sağlayıcısı şirketlerin reklâmları TV’de, gazetelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İnternetle ilgili; net mühendisliği, web sayfası tasarımcılığı, İnternet kafe işletmeciliği, İnternet reklâmcılığı, web sitesi yöneticiliği vb. çok sayıda iş ve meslek kolunun ortaya çıktığı görülmektedir.

¹ İlk ticari kişisel bilgisayar ALTAIR 8800 1975’te 2000 meraklının siparişi ile satışa sunuluyor.

Hatta bu konuda ileride web sitesi kurmak isteyen ünlü kişi ve kuruluşların “domain name”² hakkını satın alıp onlara daha sonra yüksek fiyatlarla satmayı meslek edinmiş marjinal bir işkolunun oluştuğunu da gözlemlemekteyiz. Çok sayıda insan zamanlarının önemli bir bölümünü bağlantı-içi (online) geçirir hale gelmiştir.

Yaşanan bütün bu gelişmelerin insan yaşamı üzerine etkilerinin araştırılması gereği son zamanlarda siber sosyoloji ve net sosyolojisi gibi yeni alanların doğmasına ve bu alanlarda yapılan çalışmaların çoğalmasına yol açmaktadır.

Neden İnternet?

İnternette önce ArpaNET, FreeNET, UseNET FidoNET, BitNET. vb bilgisayar ağları vardı, ancak bunlar ister ulusal ister uluslararası bazda ağlar olsun belirli kesimlerin askeri ve akademik çevrelerin ulaşabildiği ağlardı. Oysa İnternet uluslararası nitelikte ve çok geniş kullanıcı kitlesinin ulaşabildiği ilk küresel bilgisayar ağıdır. Bu nedenle bilgisayara dayalı iletişimin (CMC – Computer Mediated Communication) sosyal boyutları ele alınırken özellikle İnternet üzerinde durulacaktır.

Granic ve Lamey’in belirttiği gibi; “Bugün İnternet, milyonlarca bilgisayarı donanım ve yazılım araçlarıyla birbirine bağlayan çok büyük bir küresel ağ olarak tanımlanabilirse de bir muazzam kablolar telefon hatları uydular ve fiber optik bağlantılar ağından çok daha fazlasını bir bütün haline getirir. İnternet esas itibarıyla, kan ve etten, değişen teknolojik sofistasyon dereceleriyle farklı etnisitelerden, çeşitli inanç ve değerlerle, İnterneti bir dizi farklı nedenlerle kullanan milyonlarca insandan oluşmuştur” (Granic Lamey, 2000:96).

Ve sosyal bir ağıdır.

Enformasyon ve iletişim teknolojileri toplumsal yaşamı ve toplumu dönüştürmüştür. İnternet endüstriyel toplumdan enformasyon toplumuna geçişte en önemli sermaye haline gelen bilginin en etkin ve en hızlı yayılma aracıdır.

² Domain name: Bir İnternet sitesinin yerini tanımlayan ve benzeri olmayan adrestir. Bir İnternet adresinde yeralan sayılardan ve harflerden oluşan dizidir (bkz Computer Words ya da İnan 1998). Örneğin sadece bir tane cocacola.com adresi olabilir

Endüstri toplumunda endüstriyel yapının temelinde buhar makinesi ve onu izleyen üretim teknolojileri yer alırken, enformasyon toplumunda, endüstriyel yapının temelinde bilgisayar, bilgi ve iletişim teknolojileri yer almaktadır.

Bilgiye, sahip olma kriteri hem ülkelerin uluslararası platformdaki hem de bireylerin toplumdaki konumlarını belirlemektedir. Bilgi finansal sermaye ya da toprak sermayesinden oldukça farklıdır. Enformasyon teknolojisinin sağladığı olanaklar, bilgiyi saklama ve bu gücü elinde tutabilmeyi her geçen gün daha da güçleştirmektedir. Toprak sermayesini korumak için etrafına çit çeker tapularsınız, parasal sermayeyi korumak ve büyütmek için ekonomik yatırımlar yaparsınız, ancak bilgi korunması ve geliştirilmesi daha zor ve maliyeti yüksek olan bir sermayedir. Büyük masraflarla üretilip satışa sunulan bir yazılımın illegal kopyaları ve telif (copyright) sorunu burada örnek olarak verilebilir.

Yazılımı üretenler elde edilecek kârı, üretime herhangi bir katkısı olmayanlarla paylaşmak zorunda kalmaktadır. Bilgi bir güç ve meta haline geldiğinde bu güce sahip olan ülkelerin ve kuruluşların onu korumak için en az onu geliştirmek için olduğu kadar, zaman ve para ayırmaları gerekmektedir. “Hacker”lık ya da “Cracker”lık olguları işte bu bilgiyi tekelinde bulundurabilme çabalarına karşı gelişmiş bir reaksiyon olarak nitelendirilebilmektedir (Mungo & Clough, 1999).

Netin mikro açıdan ise pek çok sosyal boyutundan söz etmek mümkündür. Elektronik ortamda yapılan reklâmlar, elektronik ticaret ekonomik boyutuna, siber suçlar, data hırsızlığı, online sahtekârlıklar, ‘hacker’lık ve virüs yazma gibi şekillerde ortaya çıkan siber suçlar ve bunlara verilecek cezalarla ilgilenen siber hukuk hukuksal boyutuna, bilgisayar ve İnternet bağımlılığı, reel dünyadan soyutlanma vb. patolojik vakalar, İnternetin olumlu, olumsuz psikolojik etkileri psikolojik boyutuna, üretilen bilimsel bilgilerin kolaylıkla paylaşılabilmesine olanak vermesi ve en son bilimsel gelişmelerden haberdar etmesi akademik boyutuna, İnternet üzerinden yapılan eğitim, eğitim boyutuna işaret eder.

Elektronik posta (e-mail) gerekse eş zamanlı sohbet (chat) yoluyla insanlar arası etkileşim için yeni bir ortam sağlaması, grup oluşumu, evlilik, arkadaşlık vb. sosyal bağların gelişmesi ve buraya kadar sözü geçen ekonomik, hukuksal, psikolojik ve eğitim boyutları olan ve Hukuk ve Suç Sosyolojisi, İktisat Sosyolojisi, Eğitim Sosyolojisi gibi sosyolojinin alt dallarının ilgi alanına giren sosyal etkileşimlerin gerçekleşmesi ise sosyolojik boyutunu oluşturur.

Günlük yaşamda gerçekleştirdiğimiz pek çok faaliyetin, bilgisayar ve iletişim teknolojileri aracılığı ile gerçekleşir hale geldiği, içinde yaşadığımız çağın “siberkültür” olarak adlandırılan yeni bir kültürel oluşumu içerisinde barındırdığı ileri sürülmektedir. Eğitim, ticaret, alışveriş, bankacılık, vb. pek çok gereksinime cevap veren bilgisayar temelli iletişimin ne gibi farklılıkları beraberinde getirdiğini açıklayıcı birkaç örneğe yer verdikten sonra siber kültür ve İnternetin bu kültür içerisindeki yeri ve önemi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Ofis, alışveriş merkezi, banka gibi reel bir sosyal ortam bireye diğer insanlarla reel sosyal ilişkiler kurabilme olanağı sağlar. Bilgisayar ortamına aktarılan ilişkilerde ise iki tür ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir: “bilgisayar aracılığıyla insan-insan ilişkisi” ve “bilgisayar-insan ilişkisi”. Birinci tür ilişkide bilgisayar sadece bir araçtır, hattın iki ucunda da somut insan vardır ve etkileşime girmektedir. Bilgisayar bu etkileşimin gerçekleştiği ortamdır. Bilgisayar-insan ilişkisinde ise bilgisayar bir kasiyerin bir tezgâhtarın, bir banka memurunun, bir sekreterin, bir öğretmenin yerini almaktadır.

Bugün ofislerin artık bilgisayarın içine girdiğini bilgisayar ortamında iş toplantıları gerçekleştirebildiğini, bilgisayarın bir büronun ve sekreterin sağlayabileceği pek çok şeyi sağlayabildiğini görmekteyiz. Eğitim konusunda ise İnternet üzerinden eğitim ya da etkileşimli görsel eğitim CD’leri okulların yerini alma yolundadır. İnternet klasik karatahta, tebeşir ve sıralara alternatif olarak düşünülmektedir. Cinsiyet, yaş, sosyal sınıf farklılığının ortadan kalkması, öğrencilerin kendilerini daha rahat ve özgür hissetmesi, dersi kaydedebilme şansı olması devam zorunluluğunun olmaması “çoklu ortam nesneleriyle zenginleştirilmiş ders materyalinin kullanılabilmesi coğrafi sınırlamaların kalkması ve her şeyden ziyade ucuz olması -yol, giyim, yiyecek vb. masrafların olmaması-” gibi olumlu yanları olduğu ve gelecekte klasik okul eğitiminin yerini alacağı öne sürülmektedir (İnan, 1998). Eğitim CD’leri ise web tabanlı eğitimden oldukça farklıdır ve bilgisayar-insan ilişkisine dayalı bir eğitimidir. Esas itibarıyla söz konusu yazılımı ve içeriğini hazırlayanlarla tek yönlü bir ilişkiye girmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda bir hocanın kitabını okumak gibi algılanabilir.

Ancak ne eğitim CD’leri ne de İnternet üzerinden eğitim reel sosyal teması olanaklı kılan okulun sahip olduğu teneffüste kurulan arkadaşlıklar, arkadaşıyla beraber öğrenme yemeğini paylaşma, spor yapma, oyun oynama, okul çıkışı bir yerlere gitme gibi okul arkadaşlığının sıcak ilişkilerini harekete geçirici olanaklara sahip değildir.

İnternete bağlı milyonlarca insanın genel olarak yüksek eğitilmiş ve yüksek gelirli oldukları görülmektedir. Bu demografik veriler iş dünyasının dikkatinden kaçmamıştır. İnternetin elektronik ticaret potansiyelinin fark edilmesi sanal mağazaların, İnternet reklâmıcılığının ortaya çıkmasına yol açmıştır ve paranın yeni bir formunu ifade eden 'siber para' (cybercash) kavramı kullanıma girmiştir.

Küçük bakkallardan başlayarak bugünün hipermarketlerine doğru gelişen süreç içerisinde geçmişin enformel ilişkilere duyguya ve samimiyete dayalı ilişkilerinin yerini hızlı, yüzeysel ve duygusallık içermeyen, günlük, rutin ilişkilere bırakması, bugün daha da derin bir şekilde ve daha da dramatik olarak reel sosyal temasa dayalı neredeyse her şeyi dışlarcasına ilişkileri bilgisayar ortamına başka deyişle siber-uzaya taşımaktadır. Bütün bu gelişmeler bir yandan sunduğu sınırsız olanaklar diğer yandan insan yaşamına getirdiği etkilerin olumlu olumsuz yönleri ile İnternetin ele alınması gereğini ortaya koymaktadır

Siberkültür ve Bu Kültür İçersinde İnternetin Yeri ve Önemi

İkinci dünya savaşını izleyen dönemde elektronik bilgisayarın üretilmesi ile birlikte hem bilimsel ve teknik bilgi hem de sosyal bilgi olarak siberetik ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler o dönemin popüler basını tarafından "elektronik beyin", "düşünen makineler" ve "yönlendirme" nosyonları ile ilişkilendirilmiştir. Belirli kişi ve kurumlar bu konuda doğru iddialarda bulunabilme olanağına sahip olmuşlar ve bu teknolojilerin üretiminde anahtar figürler olarak yer almışlardır. Hamilton'a göre bu dönem, Amerikan kültürel imgeleminde siberin yani güdümün bilgisinin şekil almaya başladığı dönemdir (Hamilton, 1998).

Yaşanan elektronik devrim ve İnternetin yaygın kullanımı ile birlikte kültürel alanda da büyük değişimler beraberinde gelmiştir. Siber antropologların ortaya attığı bir kavram olan "siberkültür" bu yeni dönemin bilgisayara dayalı kültürel dünyasını temsil etmektedir. Siberkültür çalışmaları yeni teknolojilere dayalı, yeni teknolojilerin biçimlendirdiği kültürel yapılanmalar ve yeniden yapılanmalar ile ilgilenir (Escobar, 1994). Escobar'a göre siber kültür çalışmaları herhangi bir teknolojinin kültürel bir yenilik yaratacağı ve bunun yeni bir dünya getireceği, yenilerinin oluşmasına yardım edecek özel koşullar ortaya çıkaracağı inancından yola çıkmaktadır ve siberkültür iki alandaki

teknolojiyle ilgilidir; “Yapay Zekâ” (özellikle bilgisayar ve iletişim, bilgi teknolojileri) ve biyo-teknoloji (Escobar, 1994).

Siberkültürü ortaya çıkaran elektronik devrim farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. İyimserlere göre yaşanan elektronik devrim işe gidip gelme, gereksiz seyahatler gibi yüklerden kurtulduğumuz, boş zaman değerlendirme ve ticaretin bireysel seçeneğe göre ve mükemmel bir şekilde gerçekleştiği, coğrafi duvarların devletlerarasındaki duvarların eridiği, samimiyetin ve dostluğun egemen olduğu yenedünya düzenine yol açmaktadır.

Oysa kötümserlere göre aynı devrim bireylerin soyutlanmasına, kişisel olmayan iş ilişkilerine, vergi tabanının yok olduğu, yüz yüze etkileşimin ve güvenin kaybolduğu bir dünyaya yol açmaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışma, daha fazla bağlantı-içi (online) zaman geçirenlerin sosyal yaşamlarını ve ruh sağlıklarını incelemiş, sonuçlar kötümserlerin fikrini kanıtlar nitelikte ortaya çıkmıştır. Daha çok bağlantı-içi (online) zaman geçirenler, daha izole ve depresif hale gelmektedir. Ancak araştırmanın detaylarına bakıldığında bunun nedeninin daha çok bağlantı-içi zaman geçirmek olmayabileceği görülmüştür.

Çünkü kontrol grubu bilinmeyen bir nedenle daha mutlu hale gelmiştir (Halpern, 1999). Siberkültür, zaman ve mekân kavramlarını altüst etmekte coğrafi sınırların ortadan kalkmasına ve uzaklığın anlamını yitirmesine neden olmaktadır. Dünyanın dört bir yanından belki de elektronik ortamlar ve teknolojik olanaklar olmaksızın arkadaş olmak, karşılıklı görüş ve duygu alışverişine girmek bir yana karşılaşma olasılıkları çok düşük olan çok sayıda insan birbirleriyle etkileşime girme olanağına sahip olmuştur. İnsanların iletişimine olanak veren bu yeni ortamlar, mevcut yer ve mekân terimlerinin tanımları yetersiz kaldığından yeni bir terminolojiyi de gerektirmiştir. Bu yeni kavramlardan biri de Siberuzay kavramıdır.

Siberuzay nedir?

Siberuzay (Cyberspace) kavramı ilk olarak bilgisayarlar ve insanlar arasında arayüzeyleri içeren bir gelecek senaryosunun içinde bilim kurgu yazarı William Gibson tarafından, *Neuromancer* (1984) adlı romanında, kullanılmıştır. Strate, bu anlamda siberuzayın reel olmadığı fakat hikâyeyi aktaranın bir fantazisi olduğunun tartışılabileceğini, buna karşın Norbert Wiener’in (1961–1967) sibernetiğinin bilimsel kökenine dayanan olgusalığın ruhunu koruduğunu

belirtir. Bilginin konusunu ilgilendirmesi nedeniyle olgu ve kurgu arasındaki sınır hala geçirgen değildir. Bir video oyunu oynarken ya da İnternette sörf yaparken kendisini siberalana ait bir çevrede bulabilen ancak teknolojidən sıyrıldığında sağduyusuna dayanarak az önce yaşadığı bu uzay duygusunun bir yanığı olduğunu düşünen Strate, okulları bunun dışında bırakmaktadır (Strate, 1999).

Siberuzay; her şeyden önce doğal bir ortam değil, yapay bir ortamdır. Vasseleu, siberuzayın aslında reel uzay denilen uzayda var olan, donanım içerisinde yer alan, bir yazılım olduğunu ifade ederken siberuzayın reel uzay içerisinde yer aldığını belirtmektedir (Vasseleu, 1997). Holtzman'a göre siberuzay dijital alanda yer alan imgesel bir yerdir. Dijital dünya doğadaki dünyalar gibi değildir, insanlar ve bilgisayarlar tarafından oluşturulmuş yapay dünyalardır (Holtzman, 1997: 15).

Strate, siberuzayın tam olarak reel dünyanın bir parçası olmadığı düşüncesindedir. Siberuzayı fiziksel siberuzay ve kavramsal siberuzay olmak üzere ikiye ayırır: Bu ayırmada, bilgisayar donanımları, arayüzeyleri, kabloları vs. yanı sıra bilgisayarla ilişkiye giren insan beyni ve sinir sistemi de fiziksel siberuzay içerisinde değerlendirilmektedir. İnsan vücudu ve sinir sistemi fiziksel siberuzay içerisinde yer aldığına göre, bilgisayar teknolojisi ile iletişime girildiğinde zihinde üretilen uzay (mekân) düşüncesi kavramsal siberuzaydır. Kavramsal siberuzay *“bilincin, kavramanın bir ürünü, zihnin gözünün alanı, düşüncemize döndüğümüz yer”* olarak değerlendirilmektedir (Strate, 1999). Strate'in kavramsallaştırması siberuzayı konumlandırma ve tanımlama çabalarında, *“siberuzay olgusal mıdır kurgusal mıdır?”*, *“reel uzayın içinde midir dışında mıdır?”* tartışmalarına da bir çözüm getirmiş gibi görünmektedir.

Jordan siberuzayı şöyle anlatır: *“siberuzay, sanal yaşamlar ve sanal toplumlarla birlikte sanal ülkeler (virtual land) olarak adlandırılabilir, çünkü bu yaşamlar ve toplumlar gerçek toplumların var olduğu aynı fiziksel gerçeklikte mevcut değildir. Çoğunlukla siberuzayda beklemek zorunda kalabiliriz bu bize uzaklık duygusu verir. Siberuzayın belirli bir bölümüne geçebilmek için zaman gereklidir, fakat bu uzaklık duygusunun fiziksel uzaklıkla ilgisi yoktur. Avustralya'da iken sanal olarak Londra'dan biriyle bir araya gelmek, ağların hızına bağlı olarak New York'tan biriyle bir araya gelmekten daha hızlı olabilir”*(Jordan, 1999:1-2).

Hauben, netizen (net-citizen) yani net vatandaşları olarak adlandırdığı yeni bir vatandaş tipinden bahsederken, bizlerin fiziksel olarak bir ülkede

yaşamakta olduğumuzu fakat küresel bilgisayar ağı üzerinden dünyanın çoğu ile bağlantı içinde olduğumuzu belirtmekte dünyadaki bütün diğer netizenlerle kapı komşusu olduğumuzu ifade etmektedir. Hauben'e göre coğrafi bölünme yerini, aynı sanal uzayda varoluşa bırakmıştır (Hauben, 1997:3). Siberuzayda karşı karşıya gelen bu bireyler online sosyal etkileşim içine girmektedirler.

Online Sosyal Etkileşim ve Siberuzayda Sosyal İlişkiler

Siberuzayda karşı karşıya gelip etkileşime giren bireyler, sosyal bir ilişkiye girmişler midir? Gerçek kimliklerini belirtme zorunluluğu olmadığından bireyler siberuzaya kendileri tarafından belirlenen kimlikleri ile katılabilmektedir. Holtzman, siberuzayda kimliğimizin genellikle kelimeler ve imajlar içersinde yer alan bir projeksiyon olduğunu ifade etmektedir. Onu günlük gerçek kişiliğinizden farklı kurmak ve kendinizi kolayca herhangi biri gibi göstermek mümkündür; birey farklı kimlik ve tutumları taşıyabilir ve bu diğerleri içinde geçerlidir, "...o halde hiçbir zaman gerçekten kiminle konuştuğunuzdan tam olarak emin olamazsınız"(Holtzman, 1997:35).

Bu ilişkinin sanal kişilikler arasında kurulduğunu ve bu nedenle kurguların bir araya gelmesinden ibaret olduğunu ve sosyal bir ilişki olmadığını söyleyebilirsiniz ya da bireyler ister reel dünyadaki özellikleriyle ister kurgusal özellikleriyle bu ilişkiye girsinler, sonuçta siberuzayda karşı karşıya gelen bireylerin somut olarak var olan sanal olmayan insanlar olduğu ve karşılıklı bilgi ve duygu akışının var olduğu fikrinden hareketle bu ilişkinin sosyal bir ilişki olarak nitelenmemesi için bir neden olmadığını düşünebilirsiniz. İki ya da daha çok birey arasındaki etkileşimi sosyal ilişkiye dönüştüren en önemli karakteristik olan süreklilik her bağlantı-içi (online) sosyal etkileşimde olmasa bile çok sayıda bağlantı-içi etkileşimde söz konusudur. İş, arkadaşlık ve hatta evlilik gibi bağlarla sonuçlanabilen bu sosyal ilişkiler göz önüne alındığında, reel uzayda olduğu gibi siberuzaydaki her ilişkinin sosyal ilişki olarak nitelendirilemeyeceğini, ancak bunlardan bir kısmının sosyal ilişkilere dönüşmüş bağlantı-içi (online) etkileşimler olduğunu söylemek mümkündür. Jordan, bunu pornografik siteleri ve 'sex-chat'leri örnek vererek siberuzaya bedensel olarak gidemezsek de bedensel arzularımızı oraya taşıdığımızı belirterek ifade eder; siberuzay tam olarak zihnimizin bir alanı değildir (Jordan, 1999). Aynı türden iki varlık arasındaki ilişkilerin sosyal olarak sosyal ilişkiler olduğu düşüncesinden hareketle iki insan arasındaki ilişki ister yüz yüze ister bir bilgisayar aracılığı ile olsun sosyal olarak nitelendirilebilir.

James ve Carkeek, sosyal birleşmenin üç düzeyinden söz ediyor, Yüz yüze birleşme (face to face integration), aracılı (agency-extended integration), cisimsizleştirilmiş birleşme (disembodied entegration). Yüz yüze birliktelik, her zaman yüz yüze etkileşime dayalı olmasa da diğerleriyle karşı karşıya olmanın, karşılıklı ilişki, iletişim ve mübadelenin ontolojik anlamını oluşturan düzeydir. Bu birliktelik ölüm ya da o kişinin yanımızda olmaması gibi durumlarda ortadan kalkmayan bir birlikteliktir. Aracılı birleşme diğerlerinin aracılığı ile olan karşılıklı ilişkileri kapsar. Cisimsizleştirilmiş bir arada olma düzeyi, telsiz, bilgisayar ağı, telefon gibi teknolojik olanaklarla cisimliliğin aynı anda aynı yerde bulunma gibi sınırlarını aşar (James & Carkeek, 1997: 111).

Cismen bir arada olmasalar da, bilgisayar aracılığı ile sosyal ilişki ya da etkileşime giren bireylerin reel yaşamlarındaki sosyal, ekonomik, cinsel ve düşünsel farklılıkları siberuzaya nasıl yansımaktadır?

Sosyal, Cinsel, Etnik, vb. Farklılıklar ve İnternet

Siberuzay reel dünyadaki cinsiyet, ırk, yaş vb. ayrımlara farklı bir boyut getirmektedir. The New Yorker Magazine'de 1993 te yayınlanan altında "İnternette kimse sizin köpek olduğunuzu bilmez" yazan bilgisayar karşısında oturmuş bir köpek karikatürü İnternetin cinsiyet, ırk, yaş hatta tür gibi özellikleri maskeleyebilme yeteneğini göstermektedir (Gurak, 1997: 105). On yaşında bir çocuğun bir dergide İnternetle ilgili en harika şeyin ne olduğu sorusuna verdiği "kimsenin sizin kim olduğunuzu bilmemesi" yanıtı Gurak'a göre İnternetteki özgürlük duygusuna işaret etmektedir. "...İnternette yaş ve cinsiyet gibi şeyler önemsiz ya da görünmez ya da nasıl istiyorsanız o hale gelir" (Gurak, 1997: 104).

Öte yandan, Dertouzos sanal komşuluk kavramını açıklarken fiziksel komşuluktaki gibi sosyo ekonomik durum tarafından sınırlanmayan bir komşuluk ilişkisi olduğunun altını çizmektedir (Dertouzos, 1997). Tüm bunlar, siberuzayda farklılıkların tamamen önemini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Reel dünyada olduğu gibi pek çok farklılıklar, siberuzayda sürüp gitmektedir. Farklı cinsel tercihler, dinsel inançlar, politik duruşlar, farklılıkları temelinde birtakım insanları bir araya getirmektedir. Bu konuda eşzamanlı sohbet (chat) odalarını örnek verebiliriz. Örneğin dinsel içerikli bir eşzamanlı sohbet odasına girmek mümkündür ancak orada kalabilmek için kurallara uymak ve muhatap bulabilmek için odanın amacına uygun konularda konuşmak gereklidir.

Özellikle feminist yaklaşımın üzerinde önemle durduğu cinsiyet gruplarına ilişkin bir farklılıktan söz etmek yerinde olacaktır. Reel dünyada kadının istismarının ve kadına yönelik tacizin siberuzayda da sürdüğü ileri sürülmektedir ve bunun örnekleri ortaya konulmaktadır (Gelder, 1991). Bu nedenle pek çok kadın bağlantı-ıç (online) sosyal etkileşim içine girerken cinsiyetini saklama gereği duymaktadır. Siberuzayda en çok ve öncelikle sorulan soruların cinsiyete ilişkin olması dikkat çekicidir. “Are you male or female?” (kadın mısın erkek mi?) sorusunun kodlaması “R U F/M” “Age? (yaş?) Sex? (cinsiyet?) Location? (coğrafi konum?)” sorularının kodlaması ASL bu konuda örnek olarak verilebilir.

Bu kodlamalar dünyanın her yerinde kullanıcılar için ortak bir dil oluşturmaktadır. Net dünyasının kendi ortak dilini geliştirmesine verilebilecek bir başka örnek çeşitli yazı karakterleriyle yapılan yüz ifadeleridir :-(-;-) vb. Bir yanda farklı ya da aykırı olanların özgürce varoluşu diğer yanda böyle bütünleştirici ortak unsurların gelişmesi, bir yanda çeşitlilik diğer yanda küresel yakınlaşma.

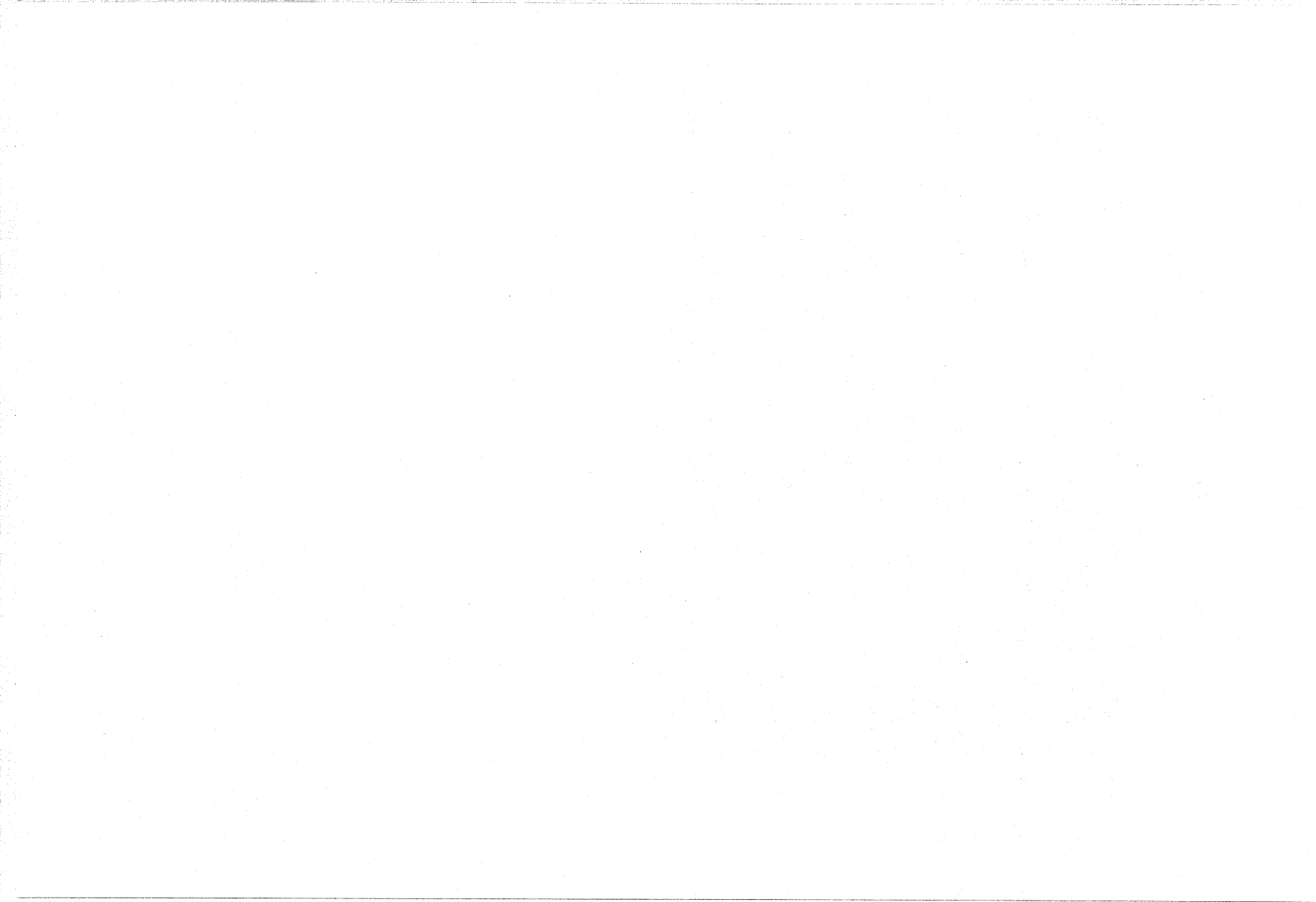
Şüphesiz, Net'in ya da bugünün en yaygın küresel bilgisayar ağı olan İnternetin buraya kadar kısaca açıklamaya çalıştığımız boyutları dışında ele alınması gereken ve toplumsal açıdan önemli olan yönleri vardır. Bunlardan biri İnternet haberleridir; İnternet haberleri klasik haber verme ve alma yöntemlerinden çok farklıdır. Örneğin haberlerin önceliği klasik medya da olduğu gibi medya kuruluşuna göre değil bireylere göre değişir ve tahmin edileceği gibi herkesin önceliği ayırır (Kang & Choi, 1999). Bunun yanında IP ve ID numaralarının kolaylaştırdığı gözetim ve izleme yani istihbarat boyutu ve getirdiği özgürlük ortamı yanında özellikle çocukların psiko-sosyal sağlığını tehdit eden şiddet ve pornografi içeren ya da yasak ve toplum için tehdit oluşturan siteler problemi, İnternet turizmi, İnternet ve demokrasi ilişkisi vb. çok sayıda toplumsal sorun ve konu araştırılmayı beklemektedir.

Elbette bağlantı-ıç (online) dünya üzerine sosyal bir araştırma yapmanın bir takım zorlukları olduğu yadsınamaz. Taylor'ında belirttiği gibi İnternette çoğul varlık (Plural Existence) yani aynı kişinin alternatif kimlikler kullanması, gerçek kimliğini gizleme ve güvenilirlik gibi problemler böyle bir çalışma için karşılaşılabilecek zorluklardan sadece bir kaçıdır (Taylor, 1999). Ancak bütün zorluklarına rağmen net üzerine yapılacak araştırmalara duyulan gereksinimin her geçen gün arttığı da gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir.

Kaynaklar

- CLOUGH, Bryan & MUNGO, Paul, (1999), *Sıfıra Doğru; Veri Suçları ve Bilgisayar Yeraltı Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DERTOUZOS, Michael, (1997), *What Will Be; How The New World of Information Will Change Our Lives*, Harper Collins Publishers Inc.
- *Dictionary of Computer Words*, (1995), Houghton Mifflin Company,.
- ESCOBAR, Arthur, (1994), "What is Cyberculture, From Welcome to Cyberia", *Todays Antropology*, Volume 35, Sayı: 3, Haziran.
- GELDER, Van Lindsay, (1991), *The Strange Case of the Electronic Lover, Computerization and Controversy: Value Conflicts and Social Choices / Edited by Charles Dunlop, Rob Kling*, Academic Press.
- GRANIC, Isabela & LAMEY Alex V., (2000), "The Self Organization of the Internet and Changing Modes of Thought", *New Ideas in Psychology*, p93-107, Elsevier Science Ltd.
- GURAK, J. Laura, (1997), *Persuasion and Privacy in Cyberspace; the Online Protests Over Lotus Marketplace and the Clipper Chip*, Yale University Press.
- HAFNER, Katie & IYON, Matthew (2000), *İnternet Tarihi*, İstanbul: Güncel Yayınları.
- HALPERN, David, (1999), "Love Your Cyber Neighbour as Yourself", *New Statesman*, Vol:128, Issue:4460 p:16, 11.01.1999.
- HAMILTON, N. Sheryl, (1998), Incomplete Determinism: A Discourse Analysis of Cybernetics; Futurology in Early Cyberculture, *Journal of Communication Inquiry*, Vol: 22 N: 2 p: 177 April 1998.
- HAUBEN, Michael & HAUBEN, Ronda (1997), *Netizens; The History and Impact of Usenet and the Internet*, IEEE Computer Society Press.
- HOLTZMAN, Steven, (1997), *Digital Mosaics; The Aesthetics of Cyberspace* Simon & Schuster Inc.
- İNAN, Aslan, (1998), *İnternet El Kitabı*, Sistem Yayıncılık.

- JAMES, Paul & CARKEEK, Freya, (1997), *This Abstract Body; From Embodied Symbolism to Techno Disembodiment, Virtual Politics*, Edited by David Holmes Sage Publications.
- JORDAN, Tim, (1999), *Cyberpower, The Culture and the Politics of Cyberspace and the Internet*, Routledge.
- KANG, Naewon & CHOI, Junho H., (1999), "Structural Implications of the Crossposting Network of International News in Cyberspace", *Communication Research* Vol:26 Issue:4.
- STRATE, Lance, (1999), "The Varieties of Cyberspace: Problems in Definiton and Delimitation", *Western Journal of Communication*, Vol:63, Issue:3.
- TAYLOR, T. L., (1999), "Life in Virtual Worlds", *American Behavioral Scientist*, Nov/Dec. Vol: 3 p: 436.
- VASSELEU, Cathryn, (1997), *Virtual Bodies, Virtual Worlds, Virtual Politics; İdentity and Community in Cyberspace*, Edited by: Holmes David, Sage Publications.

80. YILDA CUMHURİYET SPOR BİRLİKTELİĞİ

The Relations Between Republic and Sports During Republic Period

*Ahmet TALİMCİLER**

Abstract

We can not think of Republic-Sports relationship independent of various economic, political and social developments which took place in the last 80 years in Turkey. Furthermore we can trank this relationship in the units of sports organizations, in the governmental programs, in the law codes, in the development programs and even in the national law of constition. But and the other hand we should not forget the fact that the state of Turkish republic has not considered the sports important in any period of time. But approached it with in the frame work of transitory and short-term perspectives and thus has never been able to formulate a long-term and extensive sports politics.

Keywords: Republic, Sports politics, Government, Society

Özet

80 yılda Cumhuriyet-Spor birlikteliğini, bu süre içinde Türkiye’de yaşanan çeşitli ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerden bağımsız düşünemeyiz. Ayrıca bu birlikteliğin izlerini; sportif örgütlenme birimlerinde, hükümet programlarında, hazırlanan yasalarda, kalkınma planlarında hatta anayasada bulabiliriz. Ancak Türkiye Cumhuriyeti devletinin sporu, hiçbir dönemde önemsemediğini ve kısa süreli, genel geçer anlayışlar çerçevesinde spor olgusuna yaklaşp, tüm toplumu ilgilendiren böylesine önemli bir konuda kapsamlı ve uzun vadeli bir spor politikasını oluşturup hayata geçir(e)mediği gerçeğini de unutmamalıyız.

Anahtar Sözcükler: Cumhuriyet, Spor, Spor politikaları, Hükümet, Toplum

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Dünyanın en eski kurumlarından birisi olan sporu, içinde yapıldığı toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal göstergelerinden soyutlayamayız. Sporun Türkiye'ye girişi ve kendisine yer edinmeye başladığı dönem ülkenin ekonomik ve siyasal açıdan karışıklıklar içinde bulunduğu ve giderek bozulan siyasi yapının da etkisiyle ülke içinde yer alan azınlıkların da kendilerini ön plana çıkartmaya başladıkları döneme rast gelmesi sportif örgütlenmelerin ilk örneklerinde kendilerine seçtikleri isimlerden de anlaşılabilir. 1908 yılında Rumlar tarafından kurulan Strugglers, Rumca 'Mücadeleci'-Elpis ise 'Ümit' anlamına geliyordu. İstanbul'da yaşayan İngiliz, Rum ve Ermeniler tarafından kurulan futbol kulüplerinden bazıları şunlardır: Kadıköy Futbol Kulübü, Moda Futbol Kulübü, Imogene Futbol Takımı, Tatavla Heraklis Jimnastik Kulübü, Pera Spor Kulübü, Telefoncular, Armstrong-Vickers. İzmir'de Rum, Ermeni ve İtalyan'lar tarafından kurulan futbol kulüpleri: Paniainios, Apollon, Garibaldi, Pelops, İskoş, Karakoviri, Midilli Karması, Evangilidis. Selanik'te kurulan kulüplerden bir kaç şunlardır: Siklit Klüp, Un'yon Sportif Klüp, Leon Tenis ve Kriket Top Oyunları Kulübü. (Kahraman,1995: 638-639) Bu dönemde sporun geniş kitlelerle buluşmasını ise futbol sağlayacaktı. Cumhuriyet öncesi dönemde kulüplerin bir araya gelerek oluşturmuş oldukları lig organizasyonları, cumhuriyet sonrasındaki 'Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın da temellerini atacaktı. Bu çalışmada amacımız Türkiye'de sporun ve spor örgütlenmesinin 80 yıllık süre içerisinde nasıl bir gelişim göstermiş olduğunu örneklerle ortaya koymak olacaktır.

Spor, her dönem insanoğlunun ilgisini üzerine çeken ve bu ilgiyi sürekli olarak canlı tutmayı başarabilen bir aktivitedir. İnsanın doğayla savaşım sürecinde geliştirmiş olduğu becerilerin, toplumsal yaşama, boş zaman sürecinde oyun yoluyla aktarımı şeklinde gerçekleşen spor etkinlikleri, günümüzün en eski ve en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Sportif etkinlikler değişen zamana ve toplumsal koşullara göre yeniden şekillenmiş ve zamanla etkisini arttırmıştır. İçinde yaşadığımız dönemde spor, sadece bir oyun, boş zamanlarda hoş vakit geçirme aktivitesi olmaktan çık(arı)lmış, bir tüketim öznesi haline dönüşmüştür. Spor toplumsal yaşamın, toplumsal kültürün organik öğelerinden birisidir. Toplumlar ve kültür sistemleri değiştikçe spor kavramına yüklenen anlam ve işlev de değişmektedir. Spor, insanların fiziksel yetenek ve becerilerini kullanarak yarışmalarını içeren, kurallara bağlanmış toplumsal bir oyun olarak tanımlayabiliriz. Spor, fiziksel beceriden oyun ve belli kurallar çerçevesinde gelişen rekabet kavramını içerisinde taşımasının yanı sıra seyirci faktörü ile birlikte insan yaşamına yön veren kurumlardan biri haline gelmiştir.

Spor, çağımız kitle toplumlarının en göz alıcı toplumsal olgularından birisidir. Bireyin davranışını büyük ölçüde içinde bulunduğu toplumsal grubun doğasındaki yapılar ve işlemlerle yöneltmesi söz konusudur. Dolayısıyla sportif etkinliklerde içinde bulunduğu toplumsal sistemin belirli bir içerikle işleyişi ile ilişkilidir. Spor kişiyi sosyalleştirir, grup içi dayanışma duygularını pekiştirici bir rol oynar. Spor belli kurallara göre yapılan bir uğraşı olması nedeniyle insanlara kurallara uyma alışkanlığı kazandırır. Bu açıdan spor, içinde yaşadığımız toplumda önemli bir sosyalleşme aracıdır. Ayrıca sportif faaliyet kişinin rahatlamasında, var olan sorunlardan uzaklaşmasında da etkilidir.

Spor, sosyal bir olgu olduğu için yapıldığı toplumsal yapı bütünlüğünde anlam kazanmakta ve toplumların uzun yıllar boyunca geçirmiş oldukları toplumsal değişimlerden etkilenmektedir. Spor, tüm insanlığın ortaklaşa yaratmış olduğu kültürün ayrılmaz bir parçası olarak, içinde yaşadığımız dönemde önemi daha da fazla hissedilen bir yaşam alanı haline gelmeye başlamıştır. Günümüzde sporun toplumsal yaşantımız içindeki yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır: Spor, tek tek bireylerin yaşamlarında olduğu kadar tüm toplumsal yapı içinde yer almanın yanı sıra, kapitalist tüketim ekonomisinin mantığı içerisinde ekonomik açıdan büyük bir getirisi olan bir alan olma özelliğini bünyesinde barındırmakta ve ayrıca siyasal iktidarların da kendisinden vazgeçemediği bir alan olma özelliğine sahip bulunmaktadır. Bunun içindir ki bir kurum olarak sporu incelediğimizde spor birimleri ile diğer kurumlar arasındaki bağlantıları, insanların günlük bireysel aktivitelerinden grupsal ve toplumsal aktivitelerine dek bir dizi değişimi gözlemleyebiliriz. Spor kurumu aracılığıyla içinde yaşadığımız toplumsal yapının minik bir minyatürünü inceleme imkânına sahip oluruz. Burada yaşanan güç ilişkilerini, sınıflar arası çelişkileri, farklılıkları, siyasal yapının işleyiş biçimini, cinsiyet ayrımcılığı, sosyalizasyon, gruplar arası ilişkileri-çekişmeleri, grup içi aidiyetlerin gerçekleşme biçimlerini, varolan ekonomik mantığın nasıl işlediğine dek pek çok şeyi görebiliriz.

Spor sosyolojisi alanında ön plana çıkan üç teorik yaklaşım incelendiğinde, spor ve spor olgusunun toplum üzerinde yaratmış olduğu etkilerin farklı yönleri üzerinde durdukları görülmektedir. "İşlevselci kuramcılar, sporun topluma yaptığı olumlu katkı üzerinde durmaktadırlar. Bu katkılar estetik, vatandaşlık, karakter geliştirme, iletişim, kültür, ekonomik gelişme, eşitlik düşüncesi, etik, eğlence, kahramanlık, fair play anlayışını benimseme, kimlik, disiplin, adanma, düzen, din, toplumsallaşma, statü, sportmenlik ve benzeri alanlarda kendisini göstermektedir. İşlevselci kuramcılar aksine çatışmacı kuramcılar sporun toplum üzerindeki yabancılaşma, sömürü ve

kontrol, sosyal yalıtma, milliyetçilik, cinsiyetçilik, militarizm, bireylerin manipüle edildiği alanlarda yaşanan ticarileşme gibi olumsuz etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Eleştirel kuramcılara göre ise, spor ve toplum arasındaki ilişki müzakere, uzlaşma ve baskı yoluyla sürekli değişmektedir. Değişikliğin oluşmasında tarih, ekonomi, eğitim, medya, aile, hükümet ve sosyal gruplar arasındaki ilişkiler etkili olabilmektedir (Coakley, 2001: 50-51)”.

Bir sosyal olay olarak spor, iktidarların ilgisini her dönem üzerine çekmiştir. Sporun toplumda var olan güç ilişkileri ve ideolojiden uzak kalabilmesi eşyanın doğasına aykırı bir durumdur. Çünkü spor, gerek teknik gerekse düşünsel bağlamıyla politika ile iç içedir. Sporu ideolojisi olmayan bir toplumsal oluşum ve etkinlik olarak göstermeye çalışmak var olan güç ilişkilerini yeniden üretmek anlamına gelecektir. Her toplumsal kurumda olduğu gibi, spor kurumu da toplumun gövdesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlantıyı sağlayan toplumun siyasal –yönetimsel çatısı oluşturan devlettir. Fişek’e göre; bu açıdan bakıldığında, toplum genelindeki kurumlaşmış yöneten-yönetilen ayrımını spor özelinde sporcu-yönetici ayrımı olarak yineleyen ve hiyerarşik-otoriter bir düzenlemeyle spor yaptıran bir makine diye tanımlanabilecek olan Spor Yönetimi olgusunun, tarihinin hiçbir döneminde siyasetten, ekonomiden, toplumdan, devletten ve hukuktan soyutlanmadığını; doğası gereği de soyutlanamayacağı görmekteyiz. “Spor yönetimi toplumdan soyutlanamaz çünkü yönetilen (spor) bir toplumsal kurum olarak toplumsal işbölümü planında yer almakla belli işlevleri de üstlenmekte, bunları yerine getirirken ana bütünün özelliklerini yinelemektedir...”

Spor yönetimi devletten de soyutlanamaz çünkü devlet, toplumsal kurumları ana gövdeye bağlayan tüm iplerin toplandığı odak noktası ve toplumun siyasal-yönetimsel çatısı olarak, hem toplumdaki erk dengesini somutlaştırmakta hem de toplumun maddi yaptırma gücünü oluşturmaktadır; spordaki yönetim ve erk yapısının, toplumdaki erk yapısını büyük ölçüde yansıtıp yinelediğini anımsadığımızda, bu ‘soyutlanamazlık’ durumu daha da belirginleşecektir (Fişek, 1983)”. Sporla siyaset arasında kurulan ilişkiyi ülkelerin spor yönetimleri ve onların ortaya koymuş oldukları yasal düzenlemelerde takip edebiliriz. 80 yılda cumhuriyet-spor birlikteliğini bu süre içinde ülkemizde yaşanan çeşitli ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerden bağımsız düşünemeyiz.

Ayrıca bu birlikteliğin izlerini sportif örgütlenme birimlerinde, hükümet programlarında, hazırlanan yasa tasarılarında, kalkınma planlarında hatta anayasada bulabiliriz. Ancak Türkiye Cumhuriyeti devletinin sporu hiçbir dönemde önemsemediğini(beden terbiyesi mükellefiyeti yoluyla sporu en yoğun

biçimde denetlediği 1938–1945 döneminde bile) ve kısa süreli, genel geçer anlayışlar çerçevesinde spor olgusuna yaklaşp, tüm toplumu ilgilendiren böylesine önemli bir konuda kapsamlı ve uzun vadeli bir spor politikasını oluşturup hayata geçir(e)mediği gerçeğini de unutmamalıyız. 80 yıllık süreçte önemli bazı siyasal-ekonomik parametrelerle spor yönetimi arasındaki ilişkiyi gözden geçirirsek:

“İzmir iktisat kongresinin açtığı ve piyasa güçlerinin devlete karşı bağımsızlığının esas alındığı ‘ekonomik liberalizm’ dönemiyle sporda devlete karşı bağımsız ‘gönüllü birlik’(TİCİ) döneminin 1923 yılında oluştuğu.

‘Ekonomide devletçilik’ kuramının Kadro, ‘sporda devletçilik’ ideolojisinin de Ülkü dergilerinde 1932–35 yılları arasında geliştirildiği ve ekonomik devletçiliğin doruğu sayılan 1936 yılında o tarihe kadar ‘şahsın ve hususi teşebbüsün malı’ ola gelmiş spor yönetiminin devlet denetimine alındığı.(Türk Spor Kurumu)

1939–45 ‘savaş ekonomisi’ politikalarıyla ‘beden eğitimi ve spor’ yükümlülüğünün temelindeki gençleri ordu çağından evvel orduya ve vatan müdafaasına hazırlamak amacınının 1938 kökenli aynı ortak ‘savaş’ kavramını paylaştıklarını. (Beden Terbiyesi Kanunu)

1946–60 döneminde ‘beden terbiyesi mükellefiyeti’ askıya alınırken ‘en devletçi’ dönemde bile görülmeyen bir kararla ‘Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin’ feshedildiği.

1961 anayasası ile 3530 sayılı kanunun dördüncü maddesinde yer alan ‘gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmek mecburidir’ şeklindeki hükmün anayasanın teminatı altında bulunan kişi hürriyeti ilkesine aykırı olduğundan iptal edilmesi.

1964 sonrasında, spor kulüplerinin aynı anda hem 3530 sayılı yasa çerçevesinde ‘kamu hukuk tüzel kişisi’ hem de 1630 sayılı Dernekler kanunu çerçevesinde ‘özel hukuk tüzel kişisi’ olarak örgütlenmelerini sağlayan karma düzenin ekonomiyi devletle özel girişimi paylaştıran ‘karma ekonomi’ anlayışını andırdığını.” (Fişek, 1983: s.252) görmekteyiz.

1980 sonrasında dünyada esen neo liberal politikaların spordaki uzantısı futbolun Türkiye’de de ön plana çıkarılması ve bu çerçevede sponsorluk, bahis oyunları, şirketleşme gibi alanlarda çeşitli düzenlemelerin yapılması ve futbol federasyonunun özerkleştirilmesi.

Demokrat parti iktidarı döneminde futbolda profesyonelliğin kabul edildiği ve spor-toto oyununun başladığını, 1965 sonrası ise ülkemizde her şehrin kendi takımını kurma yolunda girişimlerde bulunduğunu ve ikinci ligin oluşturulduğunu unutmamalıyız.

A) Türkiye’de Sportif Örgütlenme Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) (1922–1936)

TİCİ Avrupa’daki federatif spor birliklerinin bir benzeri olarak kurulmuştur. İdeolojisi kurucularından Burhan Felek’in sözleriyle; ‘spor şahsın ve hususi teşebbüslerin malı, fakat hükümetin ve milletin mahmisi olmalıdır’ şeklinde özetlenebilir.

Kuruluş ilkeleri:1) Sporu tüm ülke çapına yaymak; bu amaçla ülkeyi idman bölgelerine ayırmak. 2) Merkezde ortak bir kurum yaratmak. 3) Ülkede spor etkinlikleri ve yarışmalar düzenlemek. 4) Başka memleketlerle temas kurmak.

Kuruluş amacı; ‘Sağlıklı bir kuşak yetiştirmek, bu sağlıklı kuşakla Türk ırkını takviye etmek, her sınıf halkı ilgilendiren idmancılığı yaygınlaştırmak, ulusun bireylerini küçük yaştan itibaren örgütlenmeye ve birlikte hareket etmeye alıştırmak. Gençleri, içki, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan uzak tutmak, sağlam ve becerikli kişiler yetiştirerek askeri kuruluşların görevlerini kolaylaştırmak, spor etkinlikleri yolu ile gençlere memleketlerini sevdirmek, spor yarışmalarını düzenlemek, yürütmek, sporumuzu uluslar arası alanda temsil etmek.’

Bağımsız, gönüllü bir birliktelik gibi gözükmeye karşın TİCİ’nin kurucularının dönemin üst düzey yöneticileri ya da siyasi elite yakınlığı olan kişilerden oluştuğunun en önemli kanıtı, ilk idari heyeti içerisinde yer alan isimlerdir. Bu isimlerden bazıları; Ali Sami Yen, Ali Seyfi, Burhan Felek, Nasuhi Baydar (Daha sonra Malatya mebusu), Ziraat umum müdürü Hasip Bey, Yusuf Ziya Öniş, Sıhhat müzesi müdürü Dr. Hikmet Bey’dir. “TİCİ ile hükümet çevreleri arasındaki organik ilişki, hükümetin Ocak 1924’te TİCİ’yi kamuya yararlı dernek sayan kararname ile resmileştirmiştir. Bu karar sayesinde TİCİ hükümetten daha çok maddi destek alacak, devlet tarafından doğrudan doğruya himaye edilecek ve bağımsız cemiyetlerin ödemek zorunda olduğu çeşitli vergilerden muaf olacaktır.

Cemiyetin aynı yıl toplanan I. Kongresi tarafından Atatürk’e teklif edilen hamî reislik ve İnönü’ye teklif edilen fahri reislik, Atatürk ve İnönü tarafından kabul edildi. Cemiyet böylece hem sembolik olarak hem de fiilen Kemalist projenin çerçevesinin içine yerleşti.” (Akn, 2004: 60) TİCİ, futbol-atletik sporlar ve güreş federasyonlarını bünyesine alarak kurulmuştur. Ne hazindir ki, bu örgütün kurulmasında en büyük katkısı olan futbol aynı zamanda TİCİ’nin sonunu da hazırlamıştır. Galatasaray-Fenerbahçe arasında yaşanan gerginlikler,

hâsılat bölüşümü nedeni ile maçlara çıkmamaları ve Ankara'nın futboldaki temsilcisi olarak kurulan Güneş kulübüne karşı İstanbul ittifakının kurulması süreci hızlandırmış ve devlet spor faaliyetlerine el koymuştur.

Türk Spor Kurumu (1936–38)

1936 yılında kulüplerin kurmuş oldukları ittifak yerini resmi bir kuruluşa bırakırken, Türkiye'de spor devletin malı olmuştur. İncelenen çeşitli ülke modellerinden Alman modelinde karar kılınmış ve bunun sonucunda da spor, partiye bağlanmıştır.(Alman modelinin seçilmesinde 1933 yılında Türkiye'ye davet edilen ve kendisinden kapsamlı bir rapor hazırlaması istenilen, Alman sporunun 1930'lu yıllardaki en önemli ismi Carl Diem'in büyük etkisi olmuştur.) 29 Ekim 1936 Cumhuriyet bayramı törenleri öncesinde bütün sporcular Cumhuriyet Halk Partisi'ne üye yapılmışlardır.

Kurumun parolası; yeni cumhuriyetin sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz anlayışı ile örtüşmektedir: Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için. “Türk Spor Kurumunun ilk başkanı emekli General Ali Hikmet Ayerdem, ‘gelecekte zafer kazanmanın tek yolunun bugünden inanmış, entelektüel ve atletik bir gençlik yaratmaktan geçmektedir’ derken, askeri bir disiplin altında eğitilmiş Alman gençliğine olan hayranlığını gizleyemiyordu: Bizim gençliğimizin tek eksiği bu tarz bir teşkilattir. Orada gençlik bir teşkilat altındadır. Binlerce kol aynı anda kalkıyor, binlerce genç kendi milletlerinin sesini haykırıyor” (Akın, 2004: 149).

Türk spor kurumunun nasıl bir anlayış içinde spora bakmakta olduğunu, sporun toplum açısından anlam ve önemi için dönemin Ülkü dergisinden yapılacak bir alıntı bir hayli anlamlı olacaktır. “... Spor yalnız ferdin değil, cemiyetin ve ulusun hayatıdır, istikbalidir. Açıkça söyleyelim, biz sporu memleketin müdafaası için en lüzumlu bir vasıta sayıyoruz ve onu kendimizde bulunan milli kabiliyetin daha ziyade inkişafına hizmet eder, diye seveceğiz ve yapacağız. Kuvvetli olmaya ihtiyacımız var ve kuvvetli olmağa çalışacağız... Memleket rekor kıracak atletlerden, gol atacak futbolculardan ziyade sağlam insanlara muhtaçtır...

Biz memleketin müdafaasını ellerine vereceğimiz gençlerin fiilen askerliğe hazırlanmış olmalarını bekliyoruz... Gençler biliniz ki bir gol atmaktan ziyade soğuk almamak, çitkırıldım olmamak memleket için ve kendiniz için daha hayırlıdır.” (Uludağ, Şubat 1936: 431–439) Parti-Spor bütünleşmesinde spor bölge başkanlıklarına o bölgelerin CHP başkanları getirilmiştir. En uç

örnek ise 1936 Berlin Olimpiyatlarına katılacak olan Türk sporcuların taşıdıkları ulusal takım amblemlerinde altı okun da yer alması olacaktır. 1930'lu yıllarda spor, yeni Türkiye cumhuriyetinin istediği gençlerin yetiştirilmesinde önemli bir işlevi yerine getirecektir. Bu yıllarda Kemalizm'in spora bakışında devletçi niteliğin ağır bastığı görülecektir. Halk kitlelerini tek partinin çatısı altında toplama girişimlerinde bulunmaktadır. "Spor üzerindeki sıkı devlet kontrolü yalnızca devlet gücünü siyaset dışı alanlarda da arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda sporun çekiciliği ve heyecanı üzerinden kitlelerin partiye olan bağlılıklarını yaygınlaştıracak ve pekiştirecektir. Atatürk'ün o zaman Türkiye'nin en popüler takımı olan Fenerbahçe'yi Zonguldak, Adana, Samsun, Trabzon ve Elazığ gibi Anadolu şehirlerine turnuvalar düzenlemek amacıyla göndermesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Atatürk'ün amacı sporun veya bir spor kulübünün popülerliği ile Türkiye'nin yeni rejimi arasında güçlü bir bağ kurmaktır" (Şimşek,2002: 176).

Beden Terbiyesi Kanunu ve Genel Müdürlüğü (1938-1989)

"...Beden Terbiyesi, spor ve ona bağlı hareketleri biz milli terbiyenin esaslı bir parçası olarak telakki ediyoruz... Bu işi elbette heyet-i umumiyesiyle, bir insicam altına koyduracak bir kuruma bağlamak lazımdır. Bu, devletin işidir. Onun içindir ki, bu işi bütünüyle devletin eline veriyoruz... Tanzim ettiğimiz kanun, inkılâbımızın spor hakkında mühim olarak attığı ilk adımdır." (Akt. Atabeyoğlu: 2193-94) Dönemin İç işleri bakanı ve CHP genel sekreteri Şükrü Kayanın bu sözleriyle 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu 29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun daha sonra çok tartışılacak olan ünlü dördüncü maddesinde "Gençler için kulüplere girmek ve boş zamanlarda beden terbiyesine devam etmek mecburidir. Hangi yaştaki vatandaşlara ne kadar müddetle ve hangi mevsimde spor mükellefiyeti altında bulunacakları ve ne gibi daireler ve müesseselerde beden hareketlerinin tatbiki lazım geleceği bakanlar kurulunca tayin olunur" denilmektedir.

Savaş rüzgârlarının kendisini hissettirdiği, Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerde gençlik teşkilatlarının kurulduğu hatırlayacak olursak; Beden Terbiyesi Kanununun 13.maddesinde yurttan spor yolu ile gençlik teşkilatlarının kurulmak istendiği anlaşılacaktır. Yine Ülkü dergisinden bir alıntı yaparsak Hitlerin bir sözü ile başladığını görürüz "Bir inkılâbın muvaffakiyet sırrı, o inkılâba uygun yeni adamı yaratmaktır, hem de en çabuk zamanda yaratmaktadır. Bunsuz inkılâptan bahsetmek bir hayalden bahsetmek olur.' İnkılâp yapan, rejim değiştiren her memleket derhal gençliği ele almıştır...

Yeni Beden Terbiyesi kanunu, Türkiye’de beden terbiyesini ve sporu olduğu gibi gençliğin teşkilatlandırılması işini de devlet hizmetleri arasına almaktadır... En küçük bir köydeki yurttaşları bile bir birlik halinde toplayacağız. Yılın muayyen mevsimlerinde bunlara beden terbiyesi yaptıracağız.” (Apak, Eylül 1938: 42-44).

1938 Beden Terbiyesi Kanununun çıkartılmasında, “gençliğin en etkili yöntemlerle en kısa sürede savaşa hazırlanması işinin doğrudan devlet mekanizmasının içinde, hiyerarşik ve sıkı disiplinli bir teşkilat yapılanmasıyla yürütülebileceği fikri etkili olmuştur, direktör olarak atanan Tümgeneral Cemil Tahir Taner’in orduyla ilişkilerinin devam etmesine karar verilmiştir... Beden Terbiyesi Kanunu millet-i müselleha fikriyle büyük ölçüde örtüşen bir uygulamadır. Çünkü kanun ve nizamname yurt müdafaasına hazırlanmayı asker olmak veya askerliğe hazırlanmaktan ayrı tutar ve esasen yurt müdafaasının yalnız askerlerin vazifesi olmadığını varsayar.” (Akın,2004: 158-159) İlk genel müdür Cemil Tahir Taner aynı zamanda bu görevi en uzun süre ile yürüten müdürlerden de birisi olacaktır. (1938-1945) Taner’in getirilmesi ile spordaki militarizasyonun had safhaya vardığı görülecektir. “‘Beden Terbiyesi Mükellefleri’ adı verilen her yaştan ve her meslekten gruplar bütün yurtta kuruldu. Semtlerde oluşturulan ‘mükellef bölükleri’ stadyumlarda ve spor alanlarında toplanarak askeri talim esasına dayanan eğitime tabi tutuldular. Kısa bir süre sonra bu mükelleflere asker üniformalarını andıran elbiseler diktirildi, kendilerine tahtadan yapılmış tüfekler de verildi. Yalnız semtlerde değil, müesseselerde de bu birlikler teşkil olundu. Resmi gazetede yayınlanan talimatnameye göre kıyafetler şöyle belirlendi. Spor Kıyafeti: Atlet, gömlek, siyah lastikli iç pantolondan ibarettir. Beyaz olan atlet gömleğin sol tarafında kırmızı bir gençlik markası bulunacaktır. Bu alamet şapkadaki kokardın aynı olacaktır.

Dış Kıyafet: Tayyarecilerin başlığını andıran haki renkli şapka. Şapkanın önünde oval şekilde beyaz bir madenden yapılmış kabartma kokart bulunacaktır. Etrafında ise ‘yurdu korumaya daima hazırız’ ibaresi yazılı ve ortasında ay yıldızdan püskürtülmüş altı-ok olacaktır.” (Atabeyoğlu, 1985: 2194)

Beden Terbiyesi Kanununun tatbik şeklini içeren nizamname 3 Nisan 1940 günlü ve 2/13238 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kabul edilmiştir. Bu nizamnameye göre mevcut spor kulüpleri isimlerini gençlik kulüpleri olarak değiştireceklerdir. 1941 yılı Mayıs ayında Beden Terbiyesi Genel Direktörünün bütçe görüşmeleri sırasında verdiği rakamlara göre; 195 kulüpten 193’ü Beden Terbiyesi Kanunu’na intibak etmiştir. Kulüpler, “Kanunun 12 ve 45 yaş

arasındaki her vatandaşa zorunlu tuttuğu beden terbiyesi idmanlarının uygulanacağı yerler olarak tarif edilmiştir... Kulüpler bu mükellefleri manga, takım, bölük gibi gruplara ayırıp idman yaptıracaktı. Her gençlik kulübü ve grubu 'Türk gençliğinin müşterek bir mefkûreye bağlılığını, yurt müdafaasına kabiliyetini, sıhhat ve kuvvetini arttırmasını kolaylıkla temin edecek bir gençlik cüz'ü tamı, müsabakalar gençliğin bu amaçla verdiği neticeyi gösteren, teşvik edeci birer vasıta, cemiyet hayatı ile yurt sevgisini yükseltmeye çalışmayı vazife bilen birer terbiye müessesesi' olarak tanımlanmıştı." (Akın, 2004: 162-163) Ashında sadece beden terbiyesi genel müdürlüğünün zaman içinde geçirmiş olduğu değişikliklerin alt alta sıralanması bile devletin spor olgusuna karşı nasıl bir bakış açısının olduğunu ya da olmadığını göstermeye yetecektir. Bu değişiklikler sırasıyla şöyle gerçekleşmiştir:

BTGM 29 Haziran 1936 tarihinde 3530 sayılı yasa ile Başbakanlığa bağlı olarak kuruldu.

29 Mayıs 1942 tarihinde 4235 sayılı yasa ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı.

6 Mayıs 1960 tarihinde 7274 sayılı yasa ile önce yeniden Başbakanlığa daha sonra ise devlet bakanlığına bağlandı.

11 Şubat 1970 tarihinde 1/21-1156 sayılı kararname ile yeni kurulan Gençlik ve Spor bakanlığının bağlı birimlerinden birisi haline geldi.

13 Aralık 1983 tarihinde 179 sayılı KHK yürürlüğe konularak Milli Eğitim ve Gençlik Spor Bakanlığı kuruldu. Müdürlük de bakanlığa bağlandı.

21 Mayıs 1986 tarihinde 3289 sayılı yasa ile Beden Terbiyesi ve Spor Genel Müdürlüğü adını alan kuruluş 1989 yılında devlet bakanlığına bağlanırken 'Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü' adını aldı.

İktidar ve Spor

Hükümet Programlarında Spor

80 yıllık süre içinde devletin izlediği tutarlı ve anlaşılabilir bir spor politikası olmadığını çıkartılan çeşitli yasalardan, hazırlanan hükümet programları, bütçe, kararname ve kalkınma planlarından rahatlıkla görebiliriz. Hükümet programlarında spora genellikle üç beş cümlelik yerler verilmiş. 1937 yılına dek kurulan hükümet programlarında spora yer verilmemiştir. İlk kez

Celal Bayar h k metinin (1937-39) programında ‘Spor, milli kültürümüzün bir c zi ve milli kültür ordusunun teŐkilinde önemli bir vasıta olarak kabul edilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için, Türk vatandaŐlarının fikir ve düşünce itibariyle kuvvetli, vücut itibariyle kuvvetli ve sıhhatli, seciyeli gürbüz insan olarak yetiŐtirilmesi istenmektedir. Sporun bir merkeze bağlanması bu hükümet döneminde kabul edilecek ve kitle sporuna geçiş Bayar’ın Şu sözleri ile başlamış olacaktır: ‘Milli kültür kadrosu içinde muteaasını zaruri gördüğümüz sporu, profesyonel Őampiyon yetiştirmek için istemiyoruz, binlerce sporcu yetiştirmek için istiyoruz.’

Bayar sonrası kurulan dört h k mette de spora yer verilmemiştir. 1946’da kurulan Recep Peker hükümeti döneminde Beden Terbiyesi enstitülerinin a ılması gündeme getirilmiştir. 1947-1961 tarihleri arasında kurulan on hükümetten hiç birinde spor konusuna yer verilmemiştir. 1961 sonrası kalkınma planları dönemi kendisini sporda da gösterecektir. Hükümet programlarında 1980’li yıllara kadar genellikle dilek ve temennilere yer verilecektir. 1980 sonrasında kurulan Ulusu h k metinde spor ve spor tesisleri önemli olarak nitelendirilmektedir.  nk  gençliğin 1980 öncesinde düŐmüŐ olduğu bunalımdan kurtulmada spora özel bir anlam atfedilmektedir.  zal h k metleri döneminde sportif hizmetin gerektirdiği mali kaynağın sağlanabilmesine yönelik çeşitli fonların devreye sokulduğunu ve özellikle futbola özel bir önem verildiğini, bu doğrultuda Türkiye futbol federasyonunun  zerkleŐtirilmesinin sağlandığını görmekteyiz. Kurthan Fişek’e göre; ‘yurt savunmasına dönük 1936-1946 zaman aralığı dışarıda bırakılırsa spor, belli süreçler içinde ruh ve beden sağlığını geliŐtirici, boş zamanları değerlendirici genelde gençlik sorunlarına bağlı, devletin denetim, gözetim ve yatırımcı önderliğinde yürüyen bir uğraşı durumuna gelmiştir’ (Fişek,1983: 316).

Genel Bütçe ve Kalkınma Planlarında Spor

Spor ilk kez ikinci beş yıllık kalkınma planında (1968-72 dönemi) kendisine yer bulmuŐtur. Spor  zerine kalkınma planlarında genel olarak: Sporun kişiler üzerindeki sosyal ve kültürel açıdan yaratacağı olumlu etkiler, beden eğitiminin okullarda yaygınlaştırılması, tesis yapımı, spor merkezlerinin kurulması, spor eğitimcilerinin yetiŐtirilmesi, idare ve belediyelerle sporun yaygınlaŐtırılabilmesi için iŐbirliđine gidilmesi, sporla ilgili mevzuatın düzenlenmesi, okul ve halk sporuna öncelik verilmesi vb. konulara yer verilmektedir. Sekizinci beş yıllık kalkınma planında bu amaçla yedi alt ihtisas komisyonu oluşturulmuştur.

Bunlar: 1) Türk spor sisteminin yeniden yapılandırılması. 2) İstanbul Olimpiyat Oyunları. 3) Spor eğitim politikaları. 4) Tesis politikaları, sponsorluk ve yerel yönetimlerle ilişkiler. 5) Finans. 6) Toplumda çağdaş spor bilincinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması. 7) Sporcu sağlığı ve sosyal güvenlik.

Devletin spora ayırdığı bütçeler içinde 1939–1960 ve 1987 tarihlerinin özel bir anlamı bulunmaktadır. Beden Terbiyesi kanunu sonrası hazırlanan bütçede spora ayrılan pay ilk kez binde 2 yi geçmiştir. 1960 yılındaki artışta Spor-toto gelirleri, 1987 yılında da Spor-Loto gelirlerinin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde spora devlet hazinesi dışında oluşturulan çeşitli fonlardan da kaynak aktarılmaktadır. Gençlik Spor Genel Müdürlüğü'nün(GSGM) 2003 bütçesinde 173,8 trilyonun %18,7' sinin federasyonlara, %17,6'sının yatırım harcamalarına ve % 46,7'si ise personel giderlerine ayrılmıştır.

Devletin ve hükümetlerin tutarlı bir spor politikası olmadığı, içinden geçilen siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar açısından spor olgusuna yaklaşıtları görülmektedir.

Sayısal Veriler Işığında Günümüz Türkiye'sinde Spor

Kalkınma planlarında her defasında vurgulanmasına karşın ülkemizde yurttaşların spora aktif bir biçimde katılmadıklarını ve sporu bir hayat biçimi olarak görmedikleri 70 milyonluk bir ülkenin lisanslı sporcu sayılarından da anlaşılabilir. GSGM'ne bağlı 47 federasyondaki

- Lisanslı kulüp-ferdi sporcu: Bayan 166971-Erkek 476690 Toplam:643661.
- Faal kulüp-ferdi sporcu: Bayan 47941-Erkek 121278 Toplam:169219.
- En çok sporcu bulunan dört federasyon:
- Atletizm; Bayan 15055-Erkek 28764-Toplam 43819.
- Basketbol; Bayan 19575-Erkek 78704-Toplam 98279.
- Voleybol; Bayan 30517-Erkek 34989-Toplam 65506.
- Tekvando; Bayan 21438-Erkek 75249-Toplam 96687.
- Kulüp sayısı: Askeri 12-İhtisas 523-Müessese 1201-Okul 117- Spor kulübü 4498.
- Toplam:6351.

80. Yılda Cumhuriyet Spor Birlikteği

En Fazla Spor kulübü bulunan iller ve kulüp sayıları: İstanbul 753-
Ankara 422-İzmir 353.

En Az Spor kulübü bulunan iller ve kulüp sayıları: Şırnak 9-Ardahan 12-
Kilis 13.(GSGM 2005 Mart ayı rakamları)

Futbol federasyonu özerk olduğu için GSGM verilerinde yer
almamaktadır. Türkiye Futbol Federasyonunun 2003 Ekim ayı rakamlarına göre;

Futboldaki profesyonel futbolcu sayısı:4775.

Amatör 18 yaş üstü 50946.

18 yaş ve altı 85664.

Bayanlar 127.

Genç Bayanlar 106.

Profesyonel Hakemler: Bayan 20-Erkek 796-Toplam 816.

Toplam kulüp sayısı ise 4956'dır.

Türkiye geneli toplam lisanslı sporcu sayısı: Bayan 167204-Erkek
618055-Toplam 785259.

Cumhuriyetimizin ilk on beş yılındaki sayılar ise şöyledir: "1923 yılında
14 kulüp-827 sporcu

1933 yılında 230 kulüp ve 10850 sporcu

1938 yılında 442 kulüp ve 27601 sporcu."(Apak, Kasım1938: 231)

Halkımızın spora olan duyarlılığı medyanın da etkisi ile artmış olmakla
birlikte spora aktif katılım son derece alt düzeyde gerçekleşmektedir. Avrupa
ülkelerinde spor yapanların genel nüfusa oranları en düşüğü %25'ler düzeyinde
iken, ülkemizde bu oran ne yazık ki binlerdedir. 10 milyon nüfuslu Portekiz'de
2 milyon kişi-5 milyon nüfuslu Danimarka'da 2 milyon kişi-55 milyon nüfuslu
Fransa'da 13 milyon kişi-80 milyon nüfuslu Almanya'da 24 milyon kişi ve 57
milyon nüfuslu İtalya'da 14 milyon kişi spor yapmaktadır. Ülkemizde 7-18 yaş
arasında 12 milyon çocuk ve gencimiz bulunmasına karşın bu gençlerin spor
yapabilecekleri ortamın yaratılmadığını görmekteyiz. 50 bini aşan okullarımızın
sadece 627'sinde spor tesisi bulunmakta bunlarında 446'sı nizami olup, 226'sı
açık spor tesisidir. Standartlara uygun spor salonu sayısı sadece 220'dir.
Okullarımızda 12000 beden eğitimi öğretmeni görev yapmakta yani yaklaşık

1000 kişiye 1 beden eğitimi öğretmeni düşmektedir. Elit sporcu yetiştirmeye yönelik spor tesisi sayısı Türkiye genelinde 1506'dır (Rakamlar 8.Beş yıllık kalkınma planından alınmıştır. Bu rakamları daha da arttırabiliriz ancak gerçek değişmeyecektir).

Sonuç

Türk insanının 80 yıllık cumhuriyet döneminde spora olan bakışında katılımdan ziyade seyirci olma düşüncesi değişmemiş nüfus artışına karşın sporcu sayımız ve spor yapan nüfusumuz yerinde saymıştır. Bunda kurulan hükümetlerin uyguladıkları/uygulamadıkları spor politikalarının etkisi de bulunmaktadır. Devleti yönetenler eğitim-sağlık gibi hayati alanlarda olduğu gibi spor alanında da kısıtlı bütçelerle insan-toplum yaşantısı ve onların geleceği ile doğrudan ilintili olan bu alanı kaderine terk etmeleri; yurttaşlarımızın sporla olan ilişkilerinin güçlenip, serpilmesini engellemiştir. Bunun yanı sıra futbolun özellikle son 20 yıl içinde kazandığı ivme ile birlikte Türk sporseverleri(büyük çoğunlukla izleyicileri çünkü insanlarımız spor yapmaktan ziyade futbol izlemeyi seviyor hatta sadece kendi takımını izlemeyi) futbol çizgilerinin arasına odaklanmıştır; özel televizyonlar da bu sürecin hızlanmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.

Futbola aşırı odaklanma diğer spor dallarının gelişmesini engellemekle kalmamış, Türkiye'deki spor kulüplerinin büyük çoğunluğunun aslında futbol kulübü olmalarına neden olmuştur. Bugün üç büyük kulübümüzün taraftarlarının büyük bir çoğunluğu için asıl olan futbol takımının karşılaşmalarıdır. Kendi takımlarının voleybol, basketbol, hentbol gibi diğer spor mücadelelerine olan ilgileri son derece azdır.

Spor kültürümüzün olmaması ve bunun yanında bir futbol kültürü de geliştirememiş olmamız bugün geldiğimiz noktada futbol sahalarında yaşanan şiddet hareketlerinin artmasında etkili olmuştur. Sporun seyir yönünün ön plana geçirilmesi, sportif alanda kazanılabilecek dayanışma, yarışma, takım ruhu, fair play, hümanizm gibi duygu ve düşüncelerin yerini kazanma tutkusu ve şiddete bırakmaktadır. Spor=Futbol düşüncesi toplumsal belleğimize kazındıkça gerçek sporseverlerin yerini sadece kendi takımının başarısını isteyen ve bu uğurda şiddet kullanmaktan dahi kaçınmayan bir kitle almaktadır. 1982 Anayasasının 59'uncu maddesinde 'her yaşta Türkiye vatandaşının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirler almak ve sporun kitlelere yayılmasını teşvik etmek ve başarılı sporcuyla korumak' ibaresi yer almaktadır. Spor hayatımıza ne kadar

80. Yılda Cumhuriyet Spor Birlikteliği

çok sokabilir ve yaygınlaştırabilirsek o ölçüde kendi farklılıklarımızı ve çeşitliliklerimizi de görebiliriz. Sportif etkinlikler yurttaşların kalbinde ve beyninde yer ettiği müddetçe gelişip, toplumsal yaşamda kök salabilir, sadece kanun maddelerinde ya da anayasada yer alarak bir toplum spor kültürü edinemez.

Spor, tüm insanlığın ortaklaşa yaratmış olduğu kültürün ayrılmaz bir parçası olarak içinde yaşadığımız dönemde önemi daha da fazla hissedilen bir yaşam alanı haline gelmeye başlamıştır. Günümüzde sporun toplumsal yaşantımız içindeki yeri ve önemi her geçen gün daha fazla artmaktadır. Sporun çocukluktan başlayarak hayatımızın her aşamasında kendisine yer açtığı ve hayatımızı şekillendirdiği bir yapıda insani ve toplumsal ilişkilerimizin çok daha sağlıklı bir temel üzerinde inşa edilebileceği açıktır. Çünkü spor beraberinde Fair-Play'i (dürüst oyunu), Kurallara Uymayı, Rakibine (ötekine) Saygı Göstermeyi, Grup İçi Dayanışmayı, Sosyalizasyonu, Aidiyet Edinmeyi, Başarma Duygusunu, Takım olmayı ve tabii ki Oynamayı (sadece kazanmayı değil) getirmektedir.

Ülkemiz insanının sporla kurması gerektiği bağı cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerinde bulabiliriz: "Açık ve kat'i olarak söyleyeyim ki, sporda muvaffak olabilmek için her türlü yardımdan ziyade, bütün milletçe sporun mahiyetinin ve değerinin anlaşılmış olması gerekmekte, onu kalpte muhabbet ve vatani bir vazife olarak telakki etmek lazımdır."

Kaynaklar

- Akın, Yiğit, (2004), *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Apak, Rahmi, (1938), “Yeni Beden Terbiyesi Kanunu II”, *Ülkü Dergisi-Eylül*, sayı:67.
- Apak, Rahmi, (1938), “On Beş Yıl ve Türk Sporu”, *Ülkü Dergisi-Kasım*, Sayı:69.
- Atabeyoğlu, Cem, (1985), “Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 8*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coakley, Jay, (2001), *Sport In Society*, Seventh Edition, New York: Mc Graw Hill.
- Fişek, Kurthan, (1983), “*Spor Yönetimi*”, Ankara, SBF Yayınları, No:525,
- Kahraman, Atıf, (1995), “*Osmanlı Devleti'nde Spor*”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şimşek, Sefa, (2002), “*Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri*”, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Uludağ, Osman Şevki, (1936), “*Spor Göreneğinin Değil Bilginin Eseri Olmalıdır*”, *Ülkü Dergisi-Şubat*, Sayı: 36.

KARL MANNHEIM'İN İDEOLOJİ VE ÜTOPYASI

Bryan TURNER

Çev: Bekir Balkız**

Karl Mannheim'ın İdeoloji ve Ütopya'sı İngilizce olarak 1936 yılında yayımlandı ve ardından bilgi, inanç ve ideolojinin sosyolojik temelleriyle ilgili tartışmalarda öne çıkmaya başladı. Bu kitap, 1930'lu yıllarda Almanya'da büyük bir tartışmaya yol açmış olsa da, İngiltere ve Kuzey Amerika'da, inanç sistemlerinin sosyal kaynaklarına ilişkin analize toplumbilimsel bir katkı olarak kabul edildi. Mannheim'in bu eseri kapitalist toplumlarda ideoloji problemine ilişkin Marksist yaklaşımlara anlamlı bir meydan okuma olarak görüldüğü için önemli bir eserdir. Bu eserin esas eleştiricileri Marksist geleneğin içinden gelmekteydi. Mannheim'in bilgi sosyolojisi Max Weber ve George Lukacs'in eserlerinin etkisi altında şekillenmişti. Ancak bu makalede Mannheim'in bilgi sosyolojisi üzerindeki çok daha önemli etkinin Martin Heidegger'in 1927 yılında yayımlanan Varlık ve Zaman'daki metafizik eleştirisinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Özellikle de Mannheim'in bilginin varoluşsal sınırlılığı kavramı Heidegger'in varlığın kolektif ve ortak doğası hakkındaki tartışmasından gelmektedir. Her ne kadar Mannheim'in eseri bilgi sosyolojisinin tarihsel gelişiminde etkili olmuş olsa da, rölativizm problemi, son on yıllarda Mannheim'in bu problemi ele alışından çok daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Zira feminizm, antropoloji ve postmodernizmin her biri ayrı ayrı istikametlerden bilginin bağlamsal doğasına vurguda bulunmuşlardır. Mannheim'in savuşturmaya ya da çözmeye çalıştığı rölativizm problemi çağdaş politika teorisinin kalıcı bir vechesi haline gelmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya*'sının İngilizce çevirisi ilk kez 1936 yılında yayımlandı. Ardından, en az iki ayrı fakat birbiriyle ilişkili sosyolojik araştırma alanında (bilgi sosyolojisi ve ideoloji sosyolojisinde) etkili olmaya başladı. Bu klâsik sosyolojik çalışmanın, göreceğimiz gibi, sosyal bilimlerin bilim sosyolojisi ve politik ideoloji incelemeleri gibi birçok alanı açısından da önemli imaları bulunmaktadır. Bu kitap doğa ve toplum bilimlerinde epistemolojiyle ilgili bilinen tartışmalarda üzerinde durulan birçok problem açısından da merkezi bir öneme sahiptir. Bu makalede ben her ne kadar Mannheim'ın düşünce ve inanç sistemlerine ilişkin analizini sosyolojiye temel bir katkı olarak alsam da, onun çalışması açıkça politika ve politik düşüncenin analizi açısından çok sayıda önemli imayı ihtiva etmektedir.¹ Mannheim'ın bu metni, belki de hak etmediği halde, ona sosyolojik araştırmanın yeni ve farklı bir alanı olarak 'bilgi sosyolojisinin kurucusu' ünvanının verilmesinde etkili olmuştur. Mannheim'ın statüsü hakkındaki bu iddia, ideolojiye Marksist yaklaşım ile onun bilgi sosyolojisi arasındaki ilişki konusunda önemli yorum sorunlarının ortaya çıkmasına yol açar. Mannheim'ın Marksist teoriyle ilişkisindeki bütün sorunlar, daha sonra, onun ideoloji anlayışı içinde nedensel argümanın karakteri üzerine yapılan tartışmaların önemli bir kısmına da hakim olmuştur.²

Tarihsel önemine rağmen *İdeoloji ve Ütopya* muhtelif nedenlerden ötürü sıradışı ve tuhaf bir metindir. Mannheim'ın *İdeoloji ve Ütopya*'daki tartışmasını hiç kimse doyurucu bulmamıştır.³ Mannheim'ın bu metnindeki temel argüman oldukça yalındır. Toplumun politik inanç sistemleri ideolojiler ve ütopyalar arasında bir mücadele olarak alınabilir. İdeolojiler, bu yüzden, hem mevcut toplumsal düzeni hem de bu düzen içindeki elit grupların hakim politik ve ekonomik çıkarlarını veya belli ölçüde de toplumun tarihsel düzenini olumlu bir biçimde tasdik eden inanç ve düşünce sistemlerine gönderimde bulunur. İdeolojiler egemen bir grup veya sınıfın dünya görüşünü veya perspektifini yansıtır.

¹ Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin politika teorisi açısından önemi şu çalışmalarda ele alınmıştır: A. Scott, 'Politics and Method in Mannheim's *Ideology and Utopia*', *Sociology*, 21 (1987), 41-54. ve C. A. Rootes, 'On the Social Structural Sources of Political Conflict: An Approach From the Sociology of Knowledge', *Research In Social Movements, Conflict And Change*, 5 (1983), 33-54.

² Mannheim'ın bilgi sosyolojisi ile Marksist ideoloji teorileri arasındaki karmaşık ilişki şu çalışmada analiz edilmiştir: N. Abererombie, *Class Structure and Knowledge: Problems in the Sociology of Knowledge* (Oxford, Basil Blackwell, 1980).

³ R. Ashcraft, 'Political Theory and Political Action in Karl Mannheim's Thought', *Comparative Studies in Society and History*, 23 (1981), 23.

Ütopyalar, aksine kendi sosyo- ekonomik çıkarlarının bütünlüklü bir kavranışından yoksun olan grupların inanç sistemleri veya dünya görüşüdür. Ütopyalar, geleceğin alternatif toplumsal düzeninin özeti ve anlatımıdır. Politik kültür, taban tabana zıt sosyal sınıf kümelerinin çıkarlarını temsil eden bu total dünya görüşleri arasında ortaya çıkan salınım ve çatışmadır. İdeolojiler ise, Mannheim tarafından, çarpıtılmış dünya görüşleri olarak kabul edilir. Bu dünya görüşleri, egemen grubun konumunu tehdit eden yeni gerçeklikleri açıklama noktasında başarısızdırlar. İdeolojik inançlar, kaçınılmaz olarak sosyal değişmeyi frenlemeye ya da engellemeye yöneliktirler. Buna karşın ütöpik gerçeklik vizyonu toplumun bir bütün olarak kökten dönüşümünü sağlamaya çalışır. İdeoloji toplumsal dünyanın istikrarını vaat ederken; bunun karşısında ütöpik zihniyet akıldışıymış gibi görünür.

Bu eser sefahatçı kiliizm, liberal hümaniter, muhafazakâr ve son olarak da ütöpik düşüncenin tarihsel evrimini betimleyen sosyalist-komünist ütopya gibi ütöpik akımlara ilişkin bir dizi örnek olay incelemesi veya 'ideal tipler' sunmaktadır. Bu ideal tip ütöpik anlayışlar tarihin özgül evrelerinde ortaya çıkarlar. Keza onlar sosyal sınıf veya grupların sosyo-ekonomik çıkarlarıyla da ilintilidirler. Mannheim, bir kez daha ideolojiyle karşılaştırmak suretiyle ütopyayı, muhalif sosyal sınıfların bilincinin oluşmasına yardımcı olmak bakımından toplumsal değişimin temel bir katalizatörü olarak ele almıştır. Modern tarihin dönüm noktası, kiliizm baskı altındaki sosyal tabakalarla ittifaka girdiğinde belirir. Politik düşüncelerin, ideoloji ve ütopya arasında yapılan bir karşılaştırmadan hareketle ortaya konan bu betimleyici tarihi, Mannheim'ın belirli bir bilgi sosyolojisi anlayışı sunmasına vesile olur. İdeoloji ve ütopyaya ilişkin bu ideal tip betimlemeler, ona, ideolojiye ilişkin Marksist kavramların değerlendirici özelliğinden nötr ve betimleyici bir bilgi sosyolojisine geçiş yapması için entelektüel bir çerçeve temin eder.

Mannheim'ın argümanı Frankfurt Okulu'nun özellikle Marcuse, Horkheimer ve Adorno gibi teorisyenleri tarafından reddedilmiştir. Zira onlar Mannheim'ın inanç ve bilgi hakkındaki nötr sosyolojik yaklaşımının, burjuva ideolojisi, din ve baskıcı inanç sistemlerine yönelik Marksist saldırının eleştirel dozajını hafiflettiğini düşünmekteydiler. Elbette, Mannheim'ın eserinin perspektifinden bakıldığında sosyalizm, Mannheim'ın sözgelimi radikal Anabaptist tarikatlarını ele alışına benzer biçimde analiz edilebilecek politikadaki radikal ütöpik geleneğin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bununla birlikte Mannheim'ın yaklaşımı, onun bilgi sosyolojisini, düşünce ve sosyal sınıf arasındaki ilişki hakkında müphem görüşler ortaya koymuş ve dahası düşünsel etkinlikleri bir gölge fenomen statüsüne indirgemiş Marksist

materyalizmin salt bir versiyonu olarak reddeden Edward Shils gibi ana akım sosyal bilim yorumcuları tarafından da mahkûm edilmişti. Shils bilgi sosyolojisinin, 'tasarı ve girişim aşamasında kaldığı fakat hiçbir sonuç üretmediği için'⁴ ana akım sosyal ve politik teorinin ne pratik ne de kalıcı bir parçası haline gelememiş olduğunu ileri sürmekteydi.

Bu aktüel kitap bir dizi makalenin tuhaf bir toplamından meydana gelmekteydi. Almanca baskısında üç makale yer almaktaydı. *İdeoloji ve Ütopya* 1929'da yayımlanmıştı ve Alman Sosyoloji Ansiklopedisi⁵ içinde yayımlanan bilgi sosyolojisi (*Wissenssoziologie*)'ne katkıda bulunmuştu. 1935'de İngiltere'ye varışından kısa bir süre sonra Mannheim mevcut iki makaleyi daha kapsamlı bir entelektüel çerçeve içerisine yerleştirmeye çalıştığı ve konuya başlangıçtaki yaklaşımından kaynaklanan rölativizm problemlerinden bazılarını çözüm getirme teşebbüsünde bulunduğu bir makale yazdı. Bu üç makale *Ideologie und Utopie*'nin İngilizce çevirisinin temelini oluşturdu. Bu İngilizce çeviri *An Introduction to the Sociology of Knowledge* (Bilgi Sosyolojisine Giriş) alt başlığını taşımaktaydı. Pek çok yorumcu, bu Almanca tartışma metni ile inanç sistemlerine ilişkin daha nötr bir sosyolojik açıklamanın yer aldığı İngilizce baskı arasında ince bir vurgu farklılığının mevcudiyetine dikkat çekmişlerdir.⁶ İngilizce baskı 'orjinalden oldukça farklı bir yapıya sahip olduğu'⁷ için bu detayların yayımlanması anlamsızdır.

Teorik üslup bakımından Almanca metin kesin, tutkulu ve kararlı olsa da İngilizce baskı bilgi sosyolojisinin karşı karşıya olduğu teknik meseleler hakkında bilimsel ve ölçülü bir yorum olarak okunur. İngilizcesini okurken, Almancasından kaynaklanan politik ve ahlakî tartışmayı kavramak güç olmayacaktır. İngilizce baskı her ne kadar bilgi sosyolojisi üzerine bir deneme olarak karşılanmışsa da Almanca metin zihin politikası üzerine bir çalışma olarak kabul edilmiştir. Mannheim esas olarak ideoloji teorisiyle tanındığı halde, Almanca baskı eşit ölçüde ütöpic düşünce hakkında bir incelemeydi.

⁴ E. Shils, 'Ideology and Utopia by Karl Mannheim' *Daedalus*, 103 (1974), 186.

⁵ Mannheim'in makalesi son dönemde yapılan bir derlemede yeniden yayımlanmıştır. Bkz. A. Vierkant (ed.). *Handwörterbuch der Soziologie* (Stuttgart, Ferdinand Enke, 1982). s. 216-35.

⁶ Almanca ve İngilizce çeviriler arasındaki farklılıklarla ilgili bir tartışma için bkz. B. S. Turner, 'Preface to the New Edition', *Ideology and Utopia* (London, Routledge).s. xxxiii.

⁷ K. H. Wolf, 'Introduction: a reading of Karl Mannheim', K. H. Wolf (ed.). *From Karl Mannheim* (New York, Oxford University Press, 1971).s. xi.

Almanca baskıda 'entellektüeller politik süreçlere katılmak için eyleme ve aktif olmaya davet edilmekteydi.'⁸

Bu çeviri problemlerinin bir sonucu olarak Mannheim yorumcuları, onun erken dönem politik düşüncesinde ütopya kavramının yeri konusuna yeterince dikkat etmemişlerdir. Mannheim'a göre ütopya değişime yönelik iradedir; aynı şekilde ütöpik düşünce de politik değişimin temel gücüdür. Ütöpik özlmler, mevcut geleneksel sosyal rolleri aşma ve gerekirse ihlâl etme arzusu anlamında coşkunluk arayışıyla örtüşür. Ütöpik arzu kendimizin karşısında durmaktır. Bu bakımdan Mannheim'ın tartışması, Weber'in din sosyolojisi kapsamında mevcut otoritelere karizmatik meydan okuma ile sosyal yaşamın geleneksel meşrulaştırılması arasında yaptığı karşılaştırmayla paralellik içindedir.⁹ Weber gibi Mannheim da modern tarihin Anabaptistlerin kiliiazmyla; modern politikanın ise alt tabaka ve sınıflarla bağlantılı ütöpik zihniyetin, bir toplumun topyekûn değişme arayışına girmesine yol açmasıyla başladığını iddia etmekteydi. Sözelimi Protestan Reformunun ütöpik zihniyeti, daha sonra Batı tarihinin tümünü etkilemiştir.

Bu ütopya tanımlaması, pozitif bir ütopyadan yoksun olmak anlamında negatif temelde bir ideoloji tanımlaması için yöntem temin eder. İdeoloji bu yüzden sosyal dünyanın rutinleşmesi içinde yer alır. Buna mukabil ütöpik hareket daima 'akıldışı' bir tehdittir. Tinsel kiliiazma karşıt olarak Mannheim'ın muhafazakâr ütöpik zihniyet olarak tanımlamış olduğu alternatif bir ütopya gelişmiştir. Bununla birlikte, sefahatçi- kiliiazmik öge devrimci mücadelenin bütün biçimlerine eşlik etme eğiliminde olsa da, Mannheim ilerlemeye yönelik daha rasyonel ve entelektüel bir yönelimi benimseyen -ki feodalizmin kalıntılarına karşı mücadelesinde burjuva sınıfının liberal hümanizmi buna bir örnektir- muhtelif modern, seküler ütöpik düşlere de işaret etmiştir.

Endüstriyel kapitalizmin proleter bilinci, aynı zamanda kiliiazmik muhalefet tecrübesinin bir ürünüydü ve bu tecrübenin endüstriyel işçi sınıfı içinde bir yeri vardı. Nasıl liberal ütopya muhafazakâr ve dinsel ütopyalara karşı bir saldırı idiyse, sosyalist ütopya da liberal özgürlük ve eşitlik biçiminin radikalleştirilmesi (ve ayrıca kısmi ve kinik çıkarları maskeleyen bir ideoloji) olarak burjuva bireysel özgürlük ütopyasına karşı bir saldırıydı.

⁸ C. Loader, *The Intellectual Development of Karl Mannheim: Culture, Politics and Planning* (Cambridge, Cambridge University Press, 1985).s. 95.

⁹ M. Weber, *The Sociology of Religion* (London, 1965).

Entelektüel Arkaplan

İdeoloji hakkında denemelerden oluşan bu derlemenin sıradışılığı her ne olursa olsun, bu kitap, bilimsel düşüncelerin statüsüyle ilgili sert bir tartışma bağlamında Mannheim'ın akademik kariyerinin başlamasına önyak oldu.

Mannheim'a yönelik esas olarak Marksist sosyal bilimciler tarafından yürütülen saldırı, şimdilerde pek ünlü olan bilgi sosyolojisi tartışmasına (*Streit um die Wissenssoziologie*) yol açtı. Bu tartışma bir yandan bilgi ve politik aktivizm, diğer yandan ise rölativizm ve ideoloji sorunu üzerinde odaklanmıştı. Bu sözkonusu tartışma Mannheim'ın 1928 yılında Zürih'te Altıncı Alman Sosyologlar Kongresi'nde sunduğu 'Kültürel Bir Fenomen Olarak Rekabet' başlıklı yazısı etrafında önemli bir münakaşanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu münakaşa Volker Meja ve Nico Stehr tarafından tercüme edildi ve basıldı.¹⁰

Mannheim'ın argümanı kompleks ve çelişkili olsa da, sınırlı sayıda öncülden hareket ederek onun ideoloji ve bilgi hakkındaki yaklaşımını özetlemek mümkündür. Tüm politik düşüncenin kolektif bir etkinlik olduğu şeklindeki görüş, bu epistemolojik önvarsayımların ilki ve en önemlisidir. Mannheim, yalnızca akla sahip insan bireylerin düşünme kapasitesinde olduğu görüşünü kabul etse de yine de düşüncenin zorunlu olarak kolektif olduğunu ileri sürmüştür. O, dahi düşünürlerin politik ve sosyal teorinin gelişiminden bireysel olarak sorumlu oldukları şeklindeki görüşü kabul eden fikirler tarihi yaklaşımını reddetmiştir. Gerçekte birey, politik ve sosyal fikirlerin kalıplar şeklinde önceden biçimlendirildiği ve kendisinden bağımsız bir yapıya sahip olan dünya içinde doğar. Bizim gerçeklik hakkındaki görüş ve tecrübelerimiz, kendine has yaşam tecrübelerimize ifade kazandıran ve bu tecrübeleri biçimlendiren kolektif politik bir kültürün parçasıdır. Tüm politik düşünce, bireyden yine bağımsız olan belirli toplumsal koşullara tepki biçiminde sosyal olarak üretilmiş ve geliştirilmiştir. Bu zemin üzerinde Mannheim, politik teoriyi analitik felsefenin bir parçası olarak, yani herhangi bir politik bağlamdan yoksun analitik kurgu ve kavramlardan ibaret bir koleksiyon olarak ele alma eğilimini eleştirmiştir. Bu eleştirilerde o, yeni veya özel bir analiz veyahut yaklaşım tarzını gerektiren kolektif bir etkinlik olarak politik düşüncenin doğasına dikkat çekmek istemiştir.

Mannheim'ın teorisinin ikinci ana önvarsayımı şudur: düşünce daima gündelik dünya tecrübesinin bir ürünüdür ve bilgi 'tinin bu varoluşsal

¹⁰ V. Meja ve N. Stehr (ed.) *Knowledge and Politics: The Sociology of Knowledge Dispute* (London, Routledge, 1990).

ilişkisel ve varoluşsal bağımlılığı' (*Seinsgebundenheit des Geistes*) dışında asla anlaşılabilir. 'Geist', çağdaş İngilizce kategorilere tercüme edilmesi güç bir kavramdır. Muhtemelen daha uygun bir tercümede bu ifade 'kendi sosyal ilişkileri bağlamında kültürel ürünlerin anlaşılması' olarak karşılanacaktır. İdeolojiler bu gündelik dünya ile ilişkili ve ona uygun bilişsel haritalar veya çerçevelerdir. Onlar gündelik dünya tecrübelerimizin temel yapısına ifade kazandırmaya yönelik kolektif teşebbüslerdir. Dahası gerçeklik hakkındaki bu bilişsel haritalar, bu gerçekliğe kolektif yönelimler olan özgün düşünce stillerinin ortaya çıkmasına neden olurlar. Modern devletin önemi ve dünya ekonomik sisteminin gelişimi açısından bakıldığında Mannheim'ın kitabı çağdaş dünyadaki egemen düşünce stillerine ilişkin bir yaklaşım, başka söyleyişle politik ideolojilerin öne çıkan boyutları hakkında bir inceleme olarak anlaşılacaktır. Bilgi sosyolojisi, esas olarak bu kolektif düşünce stillerine ilişkin tarihsel bir kavrayıştır.

Kollektif düşünce biçimlerinin toplumda sosyal gruplar arasındaki çatışmadan kaynaklandığı şeklindeki görüş, Mannheim'ın çalışmasının üçüncü temel önvarsayımını oluşturmaktadır. Her ne kadar Marksizm, politik ve sosyal çatışmanın temel alanı olarak sosyal sınıflara öncelik vermiş olsa da Mannheim bu görüşü kuşaklar gibi sosyal grupları da içerecek şekilde genişletmiş ve açmıştır.¹¹ Sosyal gruplar arasındaki sonsuz politik çatışmadan, bu grupların sınırlı kaynaklar üzerindeki mücadelelerini yansıtan farklı düşünce stilleri doğmuştur. İnsan toplumlarının tarihsel evrimindeki en önemli düşünce stilleri ideolojik sistemler ve ütopyik düşünce biçimleridir. Sosyal gruplar arasındaki bu rekabette ideoloji, sosyal değişimin ya imkânsız ya da arzu edilmeyen bir şey olduğu şeklindeki görüşü telkin ederek statükoyu korumaya çalışan egemen grup veya sınıfların bir karakteristiği olmuştur. Kollektif ütopyik düşünce ise, aksine şiddete dayalı eylem ve sosyal eleştiri yoluyla mevcut politik düzeni sarsarak değişime ve radikal dönüşüme yönelik sosyal arzuya ifade kazandırmıştır. Ütopyik zihniyet, mevcut dinsel-sosyal düzene karşı mücadele eden Hıristiyan tarikatlar ile kapitalizmde radikal işçi sınıfı türünden sosyalist gruplar gibi tâbi konumda olan grupların karakteristiği idi. Bu kolektif düşünce tipolojisinden hareket ederek Mannheim, muhafazakârlığın tarihsel incelemesine önemli bir katkıda bulunmuştur.¹²

¹¹ K. Mannheim, 'The Problem of Generations', *Essays on the Sociology of Knowledge* içinde (London, Routledge and Paul, 1954), s.276-320.

¹² K. Mannheim, *Conservatism: A Contribution to the Sociology of Knowledge* (London and New York, Routledge and Kegan Paul, 1986).

Mannheim'in Marksist ideoloji teorilerine dayandığı aşağı yukarı göze çarpmaktadır ve bu durum onun ideoloji hakkındaki incelemeleriyle de açıkça belgelenmiştir. Elbette Marksizme bu sözü edilen yaslanma, *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı önemli çalışmasında Marx'ın Hegel'in tarih felsefesiyle olan ilişkisini yeniden gösteren ve ayrıca Marx'ın yabancılaşma ve şeyleşme konusundaki görüşlerine yönelik ilginin yeniden canlanmasına katkıda bulunan devrimci Macar Marksisti Georg Lukacs dolayısıyla gerçekleşmiştir. Mannheim ve Lukacs'ın her ikisi de Heidelberg'deki Max Weber çevresinden etkilenmiştir. Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya*'sında Anabaptist tarikatlarını ele alışı ile Weber'in, örneğin Nietzsche'nin din eleştirisinden yararlanarak belirli sosyal grupların dünya dinlerinin temel taşıyıcıları olduğunu ileri sürdüğü *Din Sosyolojisi*'nde dünya dinlerini ele alışı arasında belirli bir paralellik kurulabilir. Sözgelimi Weber, İslâmın dönüşümünde savaşçı gruplar ile Asya'da Budizmin yayılmasında dilenci rahiplerin önemine dikkat çekmiştir.¹³

Mannheim'in kolektif düşünce yapılarının gelişmesi ve yayılmasına ilişkin nedensel bir argüman sunma çabası, özellikle de Marksizmle olan ilişkisi ekseninde çok fazla tartışılmıştır.¹⁴ Bununla birlikte, Mannheim'in 'varoluşsal ilişkisellik' kavramıyla kastettiği şeyi anlamak açısından sahip olduğu öneme rağmen, onun Martin Heidegger'le ilişkisi ikincil literatür ve yorumlarda belli ölçüde gözardı edilmiştir. Heidegger, varlığa ilişkin geleneksel Batı felsefesi yaklaşımının kökten bir eleştirisi olarak *Varlık ve Zaman*'ı 1927 yılında yayımladı.¹⁵ Hannah Arendt, *Felsefe ve Sosyoloji* adlı makalesinde Heidegger'in insan varoluşuna ilişkin yaklaşımı ile gündelik yaşama sosyolojik yönelim arasındaki ilişkiye dikkat çeker.¹⁶ Gündelik insanî varoluş (*Dasein*), daima ve zaten ortak gündelik insanî gerçeklik içinde varoluştur; her bir birey bu yüzden bu insansal topluluğun veya 'onların (*das Man*) asal bir parçasıdır. Arendt, bu Heideggerci varlık görüşünün, Mannheim'in varoluşsal ilişkisellik kavramına belli bir içgörü kazandırmış olduğunu görmüştü. Bu Mannheim

¹³ Lukacs'ın, ideoloji teorilerinde şeyleşmenin önemi hakkındaki eseri, Mannheim'in çalışmasından bir klâsik statüsü elde etmesinden sonraki döneme kadar İngilizcede yayımlanmadı. Bkz. G. Lukacs, *History and Class Consciousness* (London, Lawrence and Wishart, 1970). Lukacs hakkında yazılan son zamanlardaki etkili bir biyografide Mannheim 'himaye' edilen tek kişidir. Bkz. A. Kadarkay, *Georg Lukacs: Life, Thought and Politics* (Oxford, Basil Blackwell, 1991). s.293. Max Weber'in sosyolojik din incelemeleriyle ilgili bir tartışma için bkz. B.S. Turner, *Religion and Social Theory* (London, Sage, 1991).

¹⁴ Bu meselelerin çağdaş bir analizi için bkz. B. Longhurst, *Karl Mannheim and the Contemporary Sociology of Knowledge* (London, Macmillan, 1989).

¹⁵ M. Heidegger, *Being and Time* (London, Macmillan, 1989).

¹⁶ H. Arendt, 'Philosophie und Soziologie', *Die Gesellschaft*, 1 (1930). Bu makale Meja ve Stehr tarafından tekrar yayınlandı. Bkz. *Knowledge and Politics*, s.196-208.

yorumu, Mannheim'ın erken dönem ideoloji teorisi hakkındaki önemli bir makalesinde Jeremy Rayner tarafından başarılı bir biçimde ele alınıp derinleştirilmiştir.¹⁷ Kollektif düşünce stillerinin varoluşsal bağımlılığını veya ilişkiselliğini anlamak için bizim, bilgi ile insan varoluşunun olgusal gündelik gerçekliği, yani Heidegger'in sözleriyle daima 'elimizin altında hazır duran' dünya arasındaki ilişkiyi anlamamız gerekir:

*Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin ayırt edici özelliğinin, yani düşüncenin grup temelini ortaya koymanın özel önemi ona göre burada yatar. Mannheim'ın araştırmalarının temel dürtüsü, belirli kollektif temsillerin, onları kullanan toplulukların hakiki tecrübelerini yansıtmada ne ölçüde başarılı olduğunu ortaya koymaktır.*¹⁸

Burada, gündelik tecrübenin varoluşsal doğasını maskeleyen veya gizleyen herhangi bir soyut düşünce sistemi olarak ideolojiye yönelik Nietzsche tarafından yapılan eleştirilerle belirli bir sürekliliğin varlığını tespit edebiliriz. Bu yüzden Nietzsche'nin din ve politikadaki soyut kavramları ele alış tarzı, entellektüellerin, gündelik yaşamın gerçekliklerine veya sözümona 'küçük şeyler'e yönelttikleri öfkeli saldırılara benzerlik göstermektedir.¹⁹

Şu halde, Mannheim'ın öteki toplum ve politika teorisyenleriyle ilişkisi, önemli ölçüde bu 'varoluşsal ilişkisellik'in yorumuna bağlıdır. Son dönem Marksizmde bu varoluşsal bağımlılık, belirgin bir biçimde, altyapı ve üstyapı metaforuna referansta bulunularak ifade edilmiştir. Burada gündelik dünya oldukça deterministik olan bir ideoloji yorumu içinde basitçe gözden kaybolur.²⁰ Marksizmi bilimsel kıılma çabası, özellikle, erken dönem Marx'taki Hegelci mirası ortadan kaldıran mekanist ve ekonomist bir ideoloji yorumu üretti. Genç Marx'ın, Heidegger'in kollektif varlık nosyonuyla ilişkilendirilebilecek özgün bir felsefi antropolojiye sahip olduğu şimdi apaçık

¹⁷ J. Rayner, 'A Plea for Neutrality, Karl Mannheim's Early Theory of Ideology', *History of the Human Sciences*, 2(1990), 373-88.

¹⁸ J. Rayner, 'A Plea for Neutrality', s.379.

¹⁹ Bu mesele şu çalışmada ele alınmıştır: G. Stauth ve B. S. Turner, *Nietzsche's Dance: Resentment, Reciprocity and Resistance in Social Life* (Oxford, Basil Blackwell, 1988).

²⁰ 1970'li yıllarda İngiliz toplum ve politika teorisindeki üstyapı tartışmasına L. Althusser'in şu çalışmaları damgasını vurmuştu: *Lenin and Philosophy and Other Essays* (London, New Left, 1971) ve *For Marx* (London, New Left, 1977). Ayrıca bkz. E. Laclau, *Politics and Ideology of Marxist Theory* (London, New Left and Verso, 1977).

görünüyor.²¹ Ludwig Feuerbach'ın düşünsel etkisi altında Marx, doğal ortamlarını dönüştürürlerken sürekli olarak kendilerini de dönüştüren duyuşsal, pratik hayvanlar olarak insan varlıklar görüşünü geliştirmişti.²² Marx'ın materyalizmi, bu yüzden, insan etkinliği hakkında mükemmel bir felsefi antropoloji üzerine temellendirilmiştir ve insan etkinliğinin bu şekildeki kavranışı onun bilinç konusundaki yaklaşımına da dayanak oluşturmuştur. Bu yüzden, Marx bilincin sosyal varlığı değil, sosyal varlığın bilinci belirlediğini ileri sürer.²³ Genç Marx'a ait bu görüşün en azından iki iması vardır. Ya insan tecrübesinin gündelik 'olgusalılığı'nın bireylerin nasıl düşündüklerini belirlediği ya da 'sosyal varlık'ın en önemli öğesinin aslında sınıfsal konum olduğu ve dolayısıyla sosyal sınıfın bilinci belirlediği ileri sürülebilir. Birinci görüşü, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*'nda Peter Berger ve Thomas Luckmann gibi yazarlar paylaşmaktadır.²⁴ İkinci görüş, işçi sınıfı inançları hakkındaki geleneksel Marksist yaklaşımların tipik bir örneğini oluşturmaktadır.²⁵ Birinci görüşe göre, gündelik varoluşun, yeme ve uyuma gibi tüketim ve yeniden üretimle ilgili maddî zorunlulukları gerçeklik bilincini belirler. Bu ikinci görüş, bireyin sınıfsal eşitsizlik içeren sosyal yapıdaki konumunun, inancı belirlediği iddiasından ötürü sınıf indirgemecidir.

İdeoloji Üzerine Tartışma

Mannheim'ın ideoloji, grup rekabeti ve muhafazakâr değerlerin tarihi hakkındaki çalışması, birbiriyle ilintili muhtelif tartışmalara yol açmıştır. Mannheim'ın, bilginin sosyal belirlenimi ve kollektif koşulların biçimlenmesinde 'serbestçe süzülen entellektüeller'in rolü hakkındaki görüşünde rölativizm ve ilişkilencilik meselesine dair usandırıcı tartışmalar

²¹ Marx'ın felsefi antropolojisi ve hakkındaki tartışmalar için bkz. L. Meszaros, *Marx's Theory of Alienation* (London, Merlin, 1970) ve J. Hyppolite, *Studies on Marx and Hegel* (London, Heinemann, 1969).

²² L. Feuerbach, *The Essence of Christianity* (New York, Harper, 1957).

²³ Marx'ın etkinlik ve bilinç hakkındaki yaklaşımını oluşturan temel düşüncelerinden bazıları 'Feuerbach Üzerine Tezler'de özetlenmiştir. Tezler, şu çalışmada yeniden yayımlanmıştır: A. Jordan (ed.) *Karl Marx* (London, Nelson, 1971). s. 85-88.

²⁴ P.L.Berger ve T.Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (London, Allen Lane, 1966).

²⁵ İşçi sınıfı inançlarıyla ilgili analiz örnekleri için bkz. M. Mann, *Consciousness and Action Among the Western Working Class* (London, Macmillan, 1973).

üzerine burada yorum yapmayacağım.²⁶ Birçok toplum teorisyeni, Mannheim'ın, argümanının bizatihi kendi önvarsayımlarıyla mantıksal olarak çökertildiği bir mantıksal rölativizm tuzağına düştüğünü ileri sürmüşlerdir. Onun bu tuzaktan, hem ilişkiselsel kavramına hem de özgür entelektüel tabaka tartışmasına dayanarak kurtulmaya çalıştığını biliyoruz. Bu probleme zarif veya inandırıcı hiçbir çözüm yoktur. İşaret edilebilecek tek şey, çağdaş sosyologların, bilimsel düşünce de dahil bütün düşünce biçimlerinin üretilir ve alımlanırken sosyal olarak belirlendiğine inanma eğiliminde olduklarıdır. Çağdaş bilimsel gelişme sosyolojisi, bu temel yaklaşıma muhtemelen iyi bir örnek teşkil etmektedir.²⁷ Bazı bilim felsefecileri, düşüncelerin sosyal belirlenimi ile onların doğruluğu ve yanlışlığı arasında net bir ayırım yapmak istemişlerdir. Düşüncenin sosyal olarak belirlendiğini söylemek, onun zorunlu olarak yanlış olduğunu söylemek değildir. Bilgi sosyolojisi halen ana akım sosyolojinin bir kolu olarak kabul edilmeye devam etse de, sosyologlar, bilhassa inançların yanlışlığıyla ilgili iddiaları ihtiva eden bir ideoloji sosyolojisinin olanaklılığından daha az emin durumdadırlar. Geleneksel olarak ideolojiler, yanlış olan ve politik mücadele- çatışma bağlamıyla ilintili çıkarların gerçek doğasını gizleme fonksiyonu yerine getiren inançlarla özdeşleştirilir. Bu yüzden Marksist ideoloji görüşüne göre, batı kapitalizminde işçi sınıfı, gerçek ekonomik çıkarını- ki bu çıkar kapitalizmin varlığına karşı mücadele etmektir- maskeleyen ya da gizleyen egemen bir ideolojinin kontrolü altındadır. Dolayısıyla her ideoloji teorisi, makul bir çıkar, özellikle de ekonomik çıkar teorisiyle örtüşen güçlü bir doğru ve yanlış inançlar teorisine sahip olmak zorundadır. Batı kapitalizminde ideoloji hakkındaki empirik araştırmaların büyük çoğunluğu, bu gereklilikleri karşılamakta başarısızlığa uğramışlardır. Doğru ve yanlış inançları sosyolojik ve felsefi bakımdan tatmin edici bir biçimde tanımlamanın oldukça problemlili ve ayrıca ekonomik çıkar kavramıyla ilgili çoğu görüşün de döngüsel olduğu ortaya çıkmıştır.²⁸

Kapitalist toplumda egemen ideoloji düşüncesi etrafında dönen bu tartışmaya kısaca işaret ederek, bu problemlerden bazılarını örneklerle açıklayabiliriz. Savaş sonrası politika ve toplum teorisi Antonio Gramsci,

²⁶ Bu problemlerle ilgili tartışma için bkz. B. Barnes ve D. Bloor, 'Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge', M. Hollis ve S. Lukes (ed.), *Rationality and Relativism* içinde, (Oxford, Basil Blackwell, 1982). s. 21-47.

²⁷ M. Mulkey, *Science and the Sociology of Knowledge* (London, Allen and Unwin, 1979).

²⁸ Politika teorisinde çıkarlar kavramıyla ilgili son dönem bir tartışma için bkz. B. Hindess, 'Power, Interest and the Outcomes of Struggles', *Sociology*, 16 (1982). 498-511 ve B. Hindess, 'Interests in "Political Analysis"', J. Law (ed.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* içinde (London, Routledge and Kegan Paul, 1986). s.120-131.

Jacques Lacan ve Louis Althusser gibi değişik kıta Avrupası düşünürlerinden önemli ölçüde etkilendi. Bu yazarlar grubu, lingüistik yapısalcılığı, eleştirel antropolojiyi, psikoanalizi ve sosyal bilimler felsefesini bilinç ve ideoloji anlayışıyla birleştirmek suretiyle geleneksel ideoloji görüşüne dikkate değer bir derinlik katmışlardı.²⁹ Sıklıkla eleştirilmiş ve reddedilmiş olsa da, bu görüşler Büyük Britanya'da politik ve toplumsal inançlarla ilgili teorik ve pratik araştırmaları önemli ölçüde etkilemiştir. İşçi sınıfı kültürü, etnik azınlıklar ve kadınlarla ilgili çalışmalar üzerinde bir hayli etkili olmuş bir kurum olan Birmingham Kültürel İncelemeler Merkezi'nin kuruluşu bu duruma iyi bir örnek oluşturabilir.³⁰ Ne var ki, bu empirik araştırmaların sonuçları sadece burjuva düşüncesiyle ilgili Marksist görüş hakkında değil, fakat aynı zamanda Mannheim'ın ideoloji ve ütopya dikotomisi hakkında da şüphelerin oluşmasına yol açmıştır. Empirik araştırmalar, işçi sınıfının bireyci ve tüketimci nitelikte kuşatıcı burjuva değerlerin kontrolü altında olduğu şeklindeki egemen ideoloji tezinde ısrar etmenin güç olduğu izlenimini vermekteydi.³¹ Sözelimi, işçi sınıfının hem radikalizmine hem de kapitalist kurumlara karşı yabancılaşmış olduğuna dair önemli kanıtlar mevcuttur. Bu durum, en iyi biçimde, işçi sınıfının muhafazakâr ve burjuva değerlerle örtüşen radikal muhalif görüşlerin karışımından müteşekkil çifte bir bilince sahip olduğuna işaret eder. Çok daha güçlü bir argüman, işçi sınıfının, endüstriyel kapitalizme bağımlı kalmaya devam edeceğini, kapitalizmin maddî ödülleri (özellikle refah devletinin kapsamlı sosyal yurttaşlık düzenlemeleriyle örtüşen ödülleri), bu sınıfın desteğini kazanmak için yeterli olacağını ima eder.³² Şayet sosyal varlık bilinci belirliyor ise, o halde, kapitalist tüketim kalıpları ve refah kurumlarına ilişkin gündelik tecrübe, işçi sınıfı içinde daima reformist bir tutumun oluşması için yeterli olacaktır.³³

²⁹ Genel bir tartışma için bkz. J. Larrain, *Marxism and Ideology* (London, Macmillan, 1983).

³⁰ Birmingham Kültürel İncelemeler Merkezi'nin çalışmalarıyla ilgili tipik örnekler için bkz. S.Hall ve J.Martin (ed.) *The Politics of Thatcherism* (London, Lawrence and Wishart, 1983). S. Hall ve T. Jefferson (ed.), *Resistance through Rituals: Youth Sub-cultures in Post-war Britain* (London, Hutchinson, 1976).

³¹ Egemen ideoloji tezi tartışması için bkz. N.Abercrombie, S.Hill ve B.S. Turner, *The Dominant Ideology Thesis* (London, Allen and Unwin, 1980). N.Abercrombie, S.Hill ve B.S. Turner, *Sovereign Individuals of Capitalism* (London, Allen and Unwin, 1986) ve N.Abercrombie, S.Hill ve B.S. Turner (ed.) *Dominant Ideologies* (London, 1991).

³² Çağdaş yurttaşlık kavramı etrafında yapılan genel tartışma hakkında bkz. B.S.Turner ve P. Hamilton (ed.), *Citizenship, Critical Concepts* (London and New York, Routledge, 1994), 2 cilt.

³³ Yurttaşlık ve politik bütünleşme arasındaki ilişki hakkında eleştirel bir tartışma için bkz. M.Mann, 'Ruling Class Strategies and Citizenship', *Sociology*, 21(1987) 339-354 ve B.S.Turner, 'Outline of a Theory of Citizenship', *Sociology*, 27 (1990), 189-217.

İnanç ve Bağlam

Örgütlü komünizmin 1980'li yılların sonundaki çöküşü, akademik tartışmaların politik bağlamını dönüşüme uğrattı. İşçi sınıfı politikasına dair geleneksel Marksist analize, şimdilerde garip biçimde, bir muamma gibi bakılıyor. Bir ölçüde de liberalizm, batılı liberal kapitalizmin erdemlerinin muzaffer bir anlatısı olarak kalmaya devam ediyor. Soğuk savaş politikalarının görünüşte ortadan kalkmasıyla birlikte, politik tartışmaların alanı, radikal İslâm ile liberalizm arasındaki potansiyel çatışmanın analizine kaydı. Politik ve toplumsal düşüncelerle ilgili akademik tartışmalarda da feminizm, post-modernizm, post-kolonyalizm ve ekolojizme yönelik göze çarpan bir ilgi kayması meydana geldi. Bu tartışmaların sonuçları, inançları anlamada bağlamın önemini bir hayli öne çıkartmıştır. Çağdaş sosyal bilimler felsefesindeki egemen eğilimin, örtük olarak, Mannheim'ın 'varoluşsal bağımlılık' nosyonuna bilgi sosyolojisi geleneğindeki rölativizmi pekiştiren radikal bir yorum katmak olduğu ileri sürülebilir. Antropolojik saha çalışmalarından elde edilen empirik bulguların, insan kültürlerinin ortak kıyaslanamazlığına ilişkin argümanlara bir katkı olarak değerlendirildiği radikal antropolojide, bu eğilimi özellikle görebiliriz. Bağlamın herşey olduğu bir yerde, insanî inanç, tecrübe ve pratiğin evrensel olduğuna dair iddialarda bulunacak transendental bakış açısına yönelik hemen hemen hiçbir ilgi olmaz. Sözkonusu bu bağlamsalcılık, evrenselcilik iddialarını Batı emperyalizmi açısından salt bir sis perdesi olmak bakımından reddeden dekolonizasyonun sonuçlarıyla daha fazla perçinlenmiştir. Global eğilimlerin, modern tüketimciliğe dayalı evrensel bir kültür sistemi yarattığı bir dünyada, yerel inanç ve geleneklerin önemine parmak basan bir karşı hareketin varlığı paradoksa yol açmaktadır.³⁴ Bu farklı eğilimlerin antropoloji disiplini açısından sonuçları özellikle ilginç olmuştur: post-modern antropolojik teori, 'kültür' veya 'toplum' gibi bütün kavramları 'özcülük'ün kabul edilemez biçimleri olarak reddetmek suretiyle, antropolojik araştırmaları bugün yerel bilgi bakış açısından hareketle yerel kültürel pratiklere ilişkin bir yazı formu olarak görüyor.³⁵

Kültür antropolojisi ve sosyal bilimler felsefesindeki bu radikal gelişmeler, bilgi sosyolojisi tartışmasıyla ilgili ironik bir sonucun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mannheim'ın bilimsel düşüncenin evrensel

³⁴ B.S.Turner, *Orientalism, Postmodernism and Globalism* (London and New York, Routledge, 1994).

³⁵ Postmodernizm ve Antropoloji meselesiyle ilgili bir tartışma için bkz. J.Clifford ve G.E. Marcuse (ed.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (Berkeley, University of California Press, 1986).

geçerliliğiyle ilgili bazı görüşleri elinde tutmaya çalıştığı ve dünya hakkında geçerli genel bilginin savunulabileceği belli bir yeri kendi epistemoloji anlayışı içinde muhafaza etme gayretinde olduğu apaçık bir durumdu. Bu çaba, sosyal grupların, gerçekliği temsil etme iddiaları karşısında tamamıyla bağımsız kalacak serbestçe süzülen entelektüel (yani sosyal gerçekliğin gözlemcisi) düşüncesinin arkasındaki dürtüyle ilintiliydi. Çağdaş sosyal bilimlerde, bir ideal olarak 'serbestçe süzülen entelektüel'in yerini, incelediği grup her ne ise ona yerel ölçekte bağlı yandaş (partizan) almıştır. Bağlamsal özgüllüğe ve yerelciliğe bu post-modern veya feminist bağlılık, 'varoluşsal bağımlılık' düşüncesine radikal, belki de paradoksal bir anlam yüklemiştir. Buna göre sosyal gerçekliğe sadece ve sadece yerel bir aidiyet, bir anlamda doğrudur; başka her şey ya ideoloji ya da ütopyadır.

YAZARLARA DUYURU

- Ege Üniversitesi, Sosyoloji Dergisi, 1999 yılı, 7. sayısından itibaren, ASA kuralları uyarınca “Hakemli Dergi” statüsüne uygun olarak yayınlanmaktadır.
- Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri, kitap tanıtımı-eleştirisini türlerinde olacaktır. Dergi sadece “Makaleler” kısmını hakemli statüsüne tabi kılmaktadır, çeviri, tanıtım, eleştiri, tartışma ve anma yazıları hakemli statüsünde değildir.
- Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede ana başlık altında 100 kelimelik bir İngilizce özet/abstract (Makale İngilizce olduğu takdirde özet Türkçe olacaktır.) ve en fazla altı kelimelik Anahtar sözcükler/key words yer almalıdır. Makale sonunda ise en fazla 500 kelimelik bir summary (Metin İngilizce ise Türkçe özet) eklenmelidir. Sıralama; başlık-abstract/özet-anahtar sözcükler/key words-metin-notlar-kaynakça-summary/özet şeklinde olacaktır.
- Ana metnin büyüklüğü 6000 ile 10000 kelime arasında olacaktır, tablo ve grafiklerin ayrı sayfalarda gönderilmesi gerekmektedir. Metin, Word for Windows Times New Roman ile 12 punto olarak yazılacaktır. Macintosh için Word 4.0 (ve üzeri) aynı kurallarla yazılacaktır. Yayın için kabul edilen yazılar, düzeltilmiş biçimiyle bir adet 3.5 diskette (IBM veya Macintosh) yayın kuruluna gönderilecektir.
- Yazılar dört kopya olarak, üç kopyanın yazar adı kısmı belirtilmeden, bir kopyada yazar adı verilerek ve ayrı bir zarfta yazışma adresi ile gönderilecektir. Yazarların, dergi ve yazışma masrafları için: İş Bankası, Ege Üniversitesi Şubesi, Havva Neşe Özgen hesabına (Hesap no: 3499 011217) 10.000.000 TL. (10 YTL) yatırarak, dekontu zarfın içine koyması gerekmektedir.
- Dergi yayın kurulu, biçim açısından uygun bulduğu yazıları seçilmiş hakemlere gönderdikten sonra yazardan istediği düzeltmeleri belirterek yazıları geri gönderir veya düzeltme istemiyorsa yayınlama kararı sonucu (kabul ya da red olarak) yazara bildirir. Yayınlaması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç (posta süresi dahil) 10 gün içinde teslim edilmesi gereklidir. Bu süreyi aşan yazılar daha sonraki sayılarda değerlendirilecektir.
- Yayınlaması kabul edilmeyen yazılar yazarlara iade edilmez.

- Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.
- Fotoğraflar bilgisayar ortamına aktarılmış olmalıdır.
- Dergide Harvard tekniği kullanılacaktır;
- –metin içi atıflar..... kanıtlanmıştır (Kösemihal, 1971:265) veya Yasa'nın (1960:56) da belirtildiği gibi veya Tütengil (1975a;1975b;1975c) veya (Gökçe vd. , 1994:33-35) şeklinde yapılmalıdır.

Kaynakçada doğrudan atıf yapılan yayınlar yer alacaktır. Atıflar için yönerge:

- SOYADI, Adı, (der) (Yıl) Kitap Adı, Basım Yeri: Basımevi.
- SOYADI, Adı, (Yıl), “Makale Adı” (içinde), Yayınlandığı Eser, (der.) Basım Yeri: Basımevi.

İnternet kaynakları için:

- YAZAR veya EDİTOR, (yıl), Başlık (Online), Basım Yeri, Basımevi, <URL> (Giriş Tarihi)

Kütüphane ve Bilgi Sistemleri İçin:

- “Makale Adı”, (online), Yayinyeri:, Temini İçin: <URL:http://www.ntu.ac.uk/lis/erl.html, (Giriş tarihi) veya
- “Makale Adı”, (online), Yayinyeri:, Temini İçin: <URL:ftp:// archive.org/pub/gutenberg/etext95/mollfilio. txt> (Giriş tarihi)
- Süreli yayınlarda:
- YAZAR soyadı, Adı, (yıl), Başlık, Süreli Yayın Adı, (Online), Vol: Sayı, <URL>(Giriş Tarihi.

CD-ROM için:

- ECONLIT (CD-ROM), (Yayın Yılı- açık tarih), Yayın Yeri. veya
- YAZAR SOYADI, Adı, (yıl), Başlık, Vol:Sayı, sayfa, bkz: (Giriş Yeri ve Tarihi) Veya

YAZAR SOYADI, Adı, (yıl), **Başlık**, Vol:Sayı, sayfa, bkz: CD-ROM, (Giriş Tarihi) örnekleriyle yapılacaktır.

*Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova - İZMİR, 2005*

2005

SOSYOLOJİ DERGİSİ

Sayı: 14